

LETONICA

HUMANITĀRO ZINĀTŅU ŽURNĀLS
LITERATŪRA FOLKLORĀ MĀKSLA

IZNĀK KOPŠ 1998. GADA AUGUSTA

2007

15

Dibinātājs
LU LITERATŪRAS, FOLKLORAS UN MĀKSLAS INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 000702230

Redakcijas kolēģija
DACE BULA, ALVYDAS BUTKUS (Lietuva),
ELITA GROSMANE, JANĪNA KURSĪTE,
LALITA MUIŽNIECE (Kalamazū, ASV),
ANITA ROŽKALNE, JANA TESARŽOVA (Slovākija),
GUNA ZELTIŅA

Redakcijas adrese
Akadēmijas laukums 1–1315, Rīga, LV–1050
tālr. (371) 7357912, fakss (371) 7229017, mob. tālr. 26171782

Žurnāls izdots ar Valsts Kultūrkapitāla fonda un
Latvijas Zinātnes padomes atbalstu

Valsts programma
“Letonika”

Galvenā redaktore *Ieva Kalniņa*
Redaktors *Raimonds Briedis*
Tulkotāja *Ieva Burčika*
Datormaketētāja *Ilze Stikāne*

Formāts 60 x 90/16
Iespiests SIA “N.I.M.S.” tipogrāfijā
tālr. 7311424

SATURS

RAKSTI

<i>Viktors Hausmanis. Literatūrzinātne jaunajā gadu tūkstoši ieejot</i>	5
<i>Dace Lūse. Latvijas 20. gadsimta politiskā vēsture un tās literārās interpretācijas</i>	16
<i>Edgars Lāms. Telpas kultūras sabrukuma atspoguļojums mūsdienu latviešu literatūrā</i>	26
<i>Iļga Šuplinska. Adresāta meklējumi jaunākajā latviešu dzejā</i>	35
<i>Māra Grudule. Glikā mīts latviešu kultūrā</i>	53
<i>Zigrīda Frīde. Krišjānis Valdemārs latviešu literatūrā</i>	70
<i>Anta Lazareva. Erika Ādamsona spēles ar pērlēm un gliemežņiņām.</i>	
<i>Baroka un rokoko elementi E. Ādamsona prozā</i>	88

<i>Vera Vāvere. Viktors Eglītis un Edvarts Virza</i>	101
<i>Inga Pērkone-Redoviča. Filmu auditorija un kino žanru recepcija Latvijā starpkaru periodā</i>	129

ARHĪVI, DOKUMENTI, FAKTI

<i>Benita Smilkčiņa. Jāņa Plauža "Piezīmes"</i>	156
<i>Rolfs Ekmanis. "Jaunās Gaitas" redaktora pieraksti</i>	169
<i>Iļze Lecinska. Stāmerienas pils kultūrvēsturiskais mantojums</i>	211

JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS

<i>Ildze Krona. Kopskats un tuvskati [B. Smilkčiņa. Ilūzijas un spēles: Laika zīmes 50. – 70. gadu īsprožā]</i>	239
<i>Raimonds Briedis. Grāmata par Austriņu [Ikviens mēs zvaigzni sevī nesam.</i>	
<i>Antons Austriņš – pazīstamais un nezināmais. Rakstu krājums]</i>	242
<i>Lita Silova. Versija par Andra Kolberga tēmu [A. Skurbe. Andris Kolbergs]</i>	245

ZINĀTNES DZĪVE

<i>Maija Burima. Daugavpils Universitātē divas jaunas filoloģijas doktores literatūrzinātnē</i>	247
<i>Inguna Daukste-Silasproģe. Tikšanās Tallinā salīdzināmās literatūrzinātnes zīmē</i>	251

PERSONĀLIJAS

<i>Lilija Dzene. Viktoram Hausmanim – 75</i>	255
<i>Inguna Daukste-Silasproģe. Zigrīdai dzimšanas dienā</i>	258

KONFERENCES

<i>Iļze Rūmniece. Latvijas Universitātes filologu dāvana latviešiem viņu kultūrvērtību atcerei</i>	260
<i>Bārbala Stroda. Zinātniski par neizzināmo</i>	263

IN MEMORIAM

<i>Viktors Hausmanis. Par darbarūķi – mūsu Birutu</i>	266
---	-----

HRONIKA	269
----------------	-----

AUTORI	289
---------------	-----

CONTENTS

ARTICLES

<i>Viktors Hausmanis</i> . Latvian literary sciences at the turn of the millennium	5
<i>Dace Lūse</i> . Political history of Latvia in the 20 th century and its literary interpretations ..	16
<i>Edgars Lāms</i> . Reflections of cultural decay in contemporary Latvian literature	26
<i>Ilga Šuplinska</i> . Seeking target readership in latest Latvian poetry	35
<i>Māra Grudule</i> . Glück's myth in Latvian culture	53
<i>Zigrīda Frīde</i> . Krišjānis Valdemārs in Latvian literature	70
<i>Anta Lazareva</i> . Eriks Ādamsons' plays with pearls and seashells. Elements of baroque and rococo in Eriks Ādamsons' prose	88

<i>Vera Vāvere</i> . Viktors Eglītis and Edvarts Virza	101
<i>Inga Pērkone-Redoviča</i> . Film audience and reception of film genres in Latvia from 1920 – 1940	129

ARCHIVES, DOCUMENTS, FACTS

<i>Benita Smilktīņa</i> . "Notes" by Jānis Plaudis	156
<i>Rolfs Ekmanis</i> . Notes by "Jaunā Gaita" editor	169
<i>Ilze Lecinska</i> . Heritage of Stāmeriena palace	211

REVIEW OF THE LATEST LITERATURE

<i>Ildze Krona</i> . The whole picture and closeups [B. Smilktīņa. Illusions and games: Signs of the time period in the short prose of the 1950s – 1970s]	239
<i>Raimonds Briedis</i> . Collection of articles on Antons Austrīņš [We All Carry a Star Inside. Antons Austrīņš – Familiar and Unknown]	242
<i>Lita Silova</i> . A version on Andris Kolbergs [A. Skurbe. Andris Kolbergs]	245

SCHOLARLY LIFE

<i>Maija Burima</i> . Daugavpils University gets two new doctors of philology in literary sciences	247
<i>Inguna Daukste-Silasproģe</i> . Meeting in Tallinn on comparative literary sciences	251

PERSONĀLIJAS

<i>Lilija Dzene</i> . Viktors Hausmanis' 75th birthday	255
<i>Inguna Daukste-Silasproģe</i> . Zigrīda marks her birthday	258

CONFERENCES

<i>Ilze Rūmniece</i> . University of Latvia philologists' present to Latvians to remind of their cultural values	260
<i>Bārbala Stroda</i> . Scientifically about the incognizable	263

IN MEMORIAM

<i>Viktors Hausmanis</i> . On our hard-working Biruta	266
---	-----

CHRONICLES

.....	269
-------	-----

AUTHORS

.....	289
-------	-----

Viktors Hausmanis

LITERATŪRZINĀTNE JAUNAJĀ GADU TŪKSTOTĪ IEEJOT

Jaunais gadu tūkstotis vēl necik nav ieskrējies, taču mēs oficiāli esam iesaistojuši Eiropā. Daudzu nozaru pārstāvji nu rēķina un lēš, kādus labumus varēs gūt un mantot no Eiropas Savienības un kas būs jādod pretī, un šajā maiņas brīdī pārdomu pilni nedaudz malā nogaidoši nostājamies mēs, humanitāro zinātņu pārstāvji. Mūsu darbības, pētišanas un kopšanas lauciņš ir literatūra, mūsu pašu, latviešu, un Latvijas Universitātē vienmēr cieņā un goda vietā bijusi literatūrzinātne un folkloristika. Bija, bet vai būs? Laikrakstu ziņās lasām, ka populārākās ir ekonomikas, informātikas un juridisko zinātņu studiju programmas, un to var it labi saprast, jo šo nozaru speciālisti būs gaidīti un pieprasīti gan Latvijā, gan ārpus tās robežām – Eiropā. Bet mūsu dārziņš? Kas kops un aprūpēs to? Es ceru, ka atmatā tas nepārvērtīsies un ka arī rītdien un parītdien būs jaunieši, kam sirds sils aprūpēt mūsu latviešu literatūrzinātni, kaut gan zelta kalnus šāds darbs nekādā ziņā nesola. Tik dabiska un loģiska ir no daudziem jauniešiem dzirdētā atbilde, vaicājot, kādu specialitāti viņi izvēlēšies – parasti tad atskan teiciens: “Izvēlēšos tādu nozari, lai pēc studiju beigšanas varu labi nopelnīt.” Atbilde ir pavisam pareiza, un tomēr tādos brīžos mani urda jautājums: “Kas būs ar mūsu dārziņu?” Mūsu pūrā ir daudzu paaudžu krātās un radītās vērtības – tautas dziesmas un pasakas, un vesela bibliotēka latviešu grāmatu, ar kurām kopā dažādos laikos esam izauguši, garīgi bagātinājušies un smēlušies spēku, tās ir izteikušas mūsu būtību, pašapziņu un iemūžinājušas, kas mēs esam, kāda ir mūsu identitāte. Cilvēkam, katrai individualitātei ne katrreiz tik viegli saprast pašam sevī vai otru cilvēku, bet rakstnieks to ir spējis un pasniedz savdabīgu mūsu dvēseles portretu. Ne tikai katra idivīda, bet arī tautas likteņgaitu portretējumu. Mūsu rakstnieki un gara darbinieki modināja tautu garīgajai atmodai 19. gadsimtā

un vēlreiz to darīja 20. gadsimta nogalē. Literatūra ir daļa no mums un mūsu tautas dzīves, tāpēc manī dzīvo pārliecība, ka tā pētāma, studējama, apkopojama, kaut arī zelta kalnus neviens par to nesola un tiešā veidā Eiropas Savienībai tāda literatūra varbūt interesē maz. Un tomēr vai Eiropas Savienību interesētu viena vienīga pelēka masa bez savas individualitātes, bez savas sejas, bez savas īpatnības un individualitātes? Diez vai! Ekonomiskā ziņā – varbūt, taču bez materiāliem apsvērumiem pastāv arī citas kategorijas – garīgās, un mums ir interesanti un pat pamācoši lasīt gan Johanu Volfangu Gēti, gan Viljamu Šekspīru, gan Henriku Ibsenu, gan Jaroslavu Hašekū, gan Fjodoru Dostojevski. Kāpēc gan cittautiešiem neinteresētu Rūdolfs Blaumanis, Rainis, Zigmunds Skujiņš un Imants Ziedonis? Zviedru “Orion” teātris izrādīja Raiņa trāģēdiju “Jāzeps un viņa brāļi” un atklāja jaunu pasauli sev un reizē arī mums pašiem. Protams, jāņem vērā mūsu tautas samērā nelielais skaits un reizē ar to izcilo rakstnieku ierobežotais pulks, tāpēc nav ko cerēt, ka latviešu literatūru mācīs un pētīs daudzās pasaules augstskolās, pie kam taisni pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas ārzemēs latviešu valodas un literatūras studiju apjoms sarucis un rūk vēl vairāk: kādreiz latviešu literatūru varēja studēt Kalamazū, ASV, Mīnhenē, Bernē, Stokholmā un Bonnā. Dīvos pēdējos manis minētajos centros Baltijas studiju programmas vēl pastāv, taču kuru katru brīdi tās var pārtrūkt. Likvidācijas draudi nomāc Baltijas studiju centru Mīnsteres universitātē. Ar apbrīnojamu entuziasmu un rosību darbojas baltu literatūras un valodas studijas Kārļa universitātē Prāgā. Čehu profesors Radegasts Paroleks izaudzīnājis sev cienīgu pēcteci Pavelu Šollu, katru gadu viņa vadībā rit studijas, šajā gadā nodarbības notika pirmajā un trešajā kursā, aizstāvēti interesanti maģistra darbi. Latviešu valodas un literatūras studijas norit arī Greifsvaldes universitātē Vācijā. Un tomēr jāapzinās viens – atbildība par latviešu literatūras pētniecību jānes mums pašiem, citi mūsu vietā to nedarīs, un tas nav arī viņu pienākums, ārzemju augstskolu galvenais mērķis ir **iepazīstināt** studentus ar latviešu literatūras nozīmīgākajām parādībām, studenti uzraksta pa kādam bakalaura vai maģistra darbam. Par to varam priecāties, taču atbildības nastu tas nemazina, un vienalga, vai par to maksās grašus vai santīmus, pētniecība jāturpina.

Protams, cita pēc citas mainās valdības, bijušo ministru vietā nāk atkal citi, pa reizei atskan solījumi, ka nacionālajām humanitārajām zinātnēm, citiem vārdiem, letonikai, būtu piešķirama prioritātes zīme un atbalsts, bet nāk nākamā valdība, solījumi izplēn, un Latvijas tēls ārzemnieku acu skatam jāmālē ar jaukām dabas ainām, uzvarām futbolā vai hokejā un panākumiem Eirovīzijas koncertos, bet Latvijas tēla pamats un sakne rodama mūsu kultūrā, mūsu literatūrā, un tālab, lai iet kā iedams, pētniecības darbs nedrīkst apsīkt. Skaitliski gan pētnieku pulks ir krietni sarucis: Literatūras, folkloras un mākslas institūtā darbojas pavisam neliels pulciņš literatūrzinātnieku, spējīgi, gribas teikt, izcili šīs nozares zinātnieki strādā Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātē, tik atkal viena nelaime – lekciju slodze viņiem uzlikta neganti liela un maz laika var atlicināt pētniecības darbam.

Literatūras druva tikām viļņojas, to pārlūkojot, kā jau mēdz būt, saskatām dažādus, atšķirīgus laukus un tīrumus, daži no tiem vairāk kopti, citos pāris vagas izdzītas, vēl citi – slīgst atmatā. Var jautāt: kālab tā? Atbilde ir pavisam vienkārša: nedrīkst aizmirst okupācijas piecdesmit gadu ilgo spaidu.

Nav tā, ka literatūrzinātnē tajā laikā nekas netika paveikts: uz gadu gadiem mūsu garīgo vērtību krātuvē paliek Jāņa Raiņa kopotu rakstu akadēmiskais izdevums trīsdesmit sējumos, kuros apkopoti ne vien viņa darbi, bet arī vēstules, dienasgrāmatu uzmetumi un lugu un dzejoļu varianti. Ievēribu pelna prozas teorijas sējumi: "Prozas specifika" (1988, autors B. Tabūns), "Prozas poētika" (1989, H. Hiršs), "Prozas žanri" (1991, I. Kiršentāle, B. Smilktiņa, Dz. Vārdaune). Iznāca pētījumi par Rūdolfu Blaumani, Linardu Laicenu, Gunāru Priedi, Regīnu Ezeru, iznāca pat "Latviešu literatūras vēsture" sešos apjomīgos sējumos, ko uzrakstīja toreizējā Valodas un literatūras institūta zinātnieki. Literatūras vēsture it kā bija uzrakstīta, fakti tajā atrodamī un tajā pašā laikā īstas literatūras vēstures nebija, jo pāri klājās un to kropļoja ideoloģijas spaidi. Toreiz par vadošajiem bija izvirzīti trīs vai pat četri pamatprincipi, kas, vērtējot literatūras un mākslas parādības, bija stingri jāņem vērā, un šie vaļi bija partejiskums, šķiriskums, idejiskums un tautiskums. Mākslas darbu vērtējot, nebija svarīgs tā mākslinieciskums, cilvēciskums, ētiskā un estētiskā vērtība, bet gan cik stingri un noteikti tas atbalsta partijas ideoloģiju,

bet partija toreiz bija tikai viena – komunistiskā. Daiļdarbam vajadzēja paust partijas izvirzītos principus un akcentēt partijas vadošo lomu dzīvē un, protams, literatūrā. Ievērojot šķiriskuma prioritāti, literatūras darbu nācās vērtēt no viedokļa, cik tas kalpo strādniecības vai zemniecības interesēm un vai tajā, pasarg Dievs, nepazīb kāds pozitīvs buržuja vai kapitālista tēls. Viens no padomju ideoloģijas pamatprincipiem šķita vienkāršs – tautiskums. Kas gan varētu būt pret šo jēdzienu? Pret pašu jēdzienu visādā ziņā – nekas, bet pret tā traktējumu gan, jo padomju ideologi ar tautiskumu vienkāršoti saprata mākslas darba saprotamību plašām tautas masām, līdz ar to sarežģītākas formas vai stila meklējumi tika atbīdīti sānis kā netautiski un tālab neatbalstāmi.

Glūži labi saprotams, ka, ievērojot šādus padomju ideoloģijas uzspiestus mākslas darba vērtēšanas pamatprincipus, literatūras vēstures grāmatas iznāca vienpusīgas, nepietiekami dziļas un nepietiekami analītiskas. Jāņem vērā vēl kāds apstāklis – par vienīgo atzīstamo virzienu literatūrā tika akceptēts sociālistiskais reālisms, pieņemot vienīgi dzīves reālistisku atveidu.

Visu iepriekš sacīto respektējot, no redzesloka pazuda vairāki izcili latviešu literatūras pārstāvji, vispirms tie bija rakstnieki, kas, tuvojoties padomju karaspēkam, atstāja Latviju un devās bēgļu gaitās, un palika trimdā, līdz ar to Latvijā ilgus gadus pietiekami nepazīna vai nezināja vispār Anšlava Eglīša, Jāņa Jaunsudrabiņa, Mārtiņa Zīverta, Gunara Janovska, Jāņa Klīdzēja, Andreja Eglīša un daudzu, daudzu citu latviešu rakstnieku daiļradi. Tāpat bibliotēku specfondu plauktos bija iegūlušī to rakstnieku darbi, kurus izsūtīja spaidu darbu nometnēs Sibīrijā. Bez tam literatūrā 70. – 80. gados ienāca jauna, spīrgta paaudze, kuras daiļrades atspoguļojumu iepriekš minētajās grāmatās, protams, nevar meklēt.

Padomju okupācijas gados Latvijā mājāja termins par dzelzs priekškaru, kas mūs šķīra no Rietumu pasaules. Priekškaris nogāzās, atjaunojoties neatkarīgajai Latvijai, un pēc ilgiem gadu desmitiem nu varēja atbrīvoties no uzspiestajām dogmām un idejiskuma žņaugiem, jo nekas nav mokošāks, ja literatūras un mākslas darbu nevar vērtēt tā, kā cilvēks iecerējis, bet gan pēc kādiem iepriekš dotiem dogmatiskiem priekšrakstiem. Literatūrzinātniekiem nu pavērās plašs darāmā darba klāsts, pie kam to nevarēja atlikt uz ilgiem gadiem,

laiks negaidīja, stundas un dienas strauji skrēja uz priekšu, un lasītāji, vispirmāk skolotāji un studenti, gaidīja jaunu literatūras vēsturi. Tā arī tapa. Literatūras folkloras un mākslas institūta zinātnieku grupa radīja “Latviešu literatūras vēsturi” trīs sējumos, tajā ietverot literatūras apskatu no rakstītā vārda pirmsākumiem līdz gadsimta beigām – 1999. gadam. Šie sējumi iznāca 1998., 1999. un 2001. gadā un bija iecerēti kā latviešu literatūras attīstības gaitas īss apskats, uzmanību koncentrējot pašam literārajam procesam, tālab šajās grāmatās nav rakstnieku daiļrades plašāku portretējumu. “Latviešu literatūras vēstures” trīs sējumus var dažādi novērtēt, ir jāpieņem un jāatzīst kritika par nepilnībām un trūkumiem, un tomēr – tomēr pats galvenais, pats neatliekamākais ir izdarīts: ir radīts latviešu literatūras procesa atspoguļojums, kas brīvs no kādreiz uzspiestajām dogmām. Pirmo reizi šajos sējumos ieraugām vairāku agrāk noklusētu rakstnieku daiļradi, pirmo reizi latviešu literatūras atsevišķie pavedieni – dzimtenē un trimdā radītā literatūra – savīta kopā vienotā pavedienā, rakstnieki dzīvoja gan Latvijā, gan ASV, Kanādā un Austrālijā, bet literatūra mums ir viena, šajos sējumos iesaļojusi arī jaunā rakstnieku paaudze Gundega Repše, Nora Ikstena, Mārtiņš Zelmenis, Pauls Bankovskis, Amanda Aizpuriete, Anna Rancāne. Gluži zīmīgi, ka tajā pašā 2001. gadā, kad iznāca “Latviešu literatūras vēstures” pēdējais sējums, parādījās arī viena autora Gunta Bereļa pamatīgais, nopietnais pētījums “Latviešu literatūras vēsture”.

Pirmais pats steidzamākais darbs nu bija paveikts, taču nekādā ziņā nevarēja rokas mierīgi salikt klēpī, jo latviešu literatūras pētniecībā joprojām palicis gana daudz nepadarīta, un vispirmām kārtām tā ir atsevišķu rakstnieku daiļrades ceļa apzināšana, ik lasītājs būs kādreiz izjutis vajadzību pēc grāmatas, kuru atšķirot var īsi uzzināt par interesējošo rakstnieku, citiem vārdiem, bija nobriedusi nepieciešamība pēc uziņas rakstura literatūras. 1965. gadā iznāca samērā neliels biogrāfiska rakstura izdevums “Latviešu literatūras darbinieki”, kas diemžēl ir visai nepilnīgs un vienpusīgs, tālab autoru kopa Viktora Hausmaņa vadībā izstrādāja jaunu, plašu enciklopēdiska rakstura grāmatu “Latviešu rakstniecība biogrāfijās”, kas nāca klajā 1992. gadā, bet pēc vienpadsmit gadiem parādījās Literatūras, folkloras un mākslas institūta zinātnieku sagatavotais

jaunais "Latviešu rakstniecība biogrāfijās" izdevums, kurš ir daudz plašāks par iepriekšējo un kura tapšanu vadīja Anīta Rožkalne. Ja, iepriekšējo sējumu gatavojot, vēl daudz prātojam par to, vai viens vai otrs rakstnieks šai grāmatā minams un viņa daiļrade raksturojama, otrajā izdevumā centāties dot ziņas par itin visiem autoriem, kuru darbi publicēti vai izrādīti – nereti lasītāji meklē informāciju tieši par viņiem, jo citur tā vienkārši nav atrodamā. Arī šie institūta izdevumi izpelnījušies kritiku laikrakstu slejās, un tomēr nenoliedzams ir fakts, ka tie ir vajadzīgi, nepieciešami; nereti ik dienas jāsaskaras ar dažādu rakstnieku vārdiem, kaut vai krustvārdu mīklas minot.

Informatīva rakstura izdevumiem pieder arī Janīnas Kursītes plašā grāmata "Dzejas vārdnīca", tajā aplūkots liels daudzums specifisku dzejas terminu skaidrojumu, taču ne tas vien – īstenībā tā sniedz plašu ieskatu literatūrā, tās specifikā un ar to saistītajās norisēs, te var, piemēram, izlasīt, kas ir *epatāža*, *epifānija*, *epigramma*, var gūt zināmu priekšstatu par fantāzijas lomu literārā darba veidošanā, labāk izprast paaudžu jēdzienu literatūrā, saprast, kas ir sabiedriskais pasūtījums. J. Kursītes grāmatas lappusēs paveras visa literārā procesa daudzveidība.

Enciklopēdiska rakstura izdevums "Latviešu rakstniecība biogrāfijās" ir tikai viena iespēja, lai lasītājus iepazīstinātu ar latviešu rakstnieku personībām, savas specifikas dēļ šajās grāmatās atrodamā īsa, koncentrēta informācija, taču literatūrzinātnieki bija pārliecināti, ka par rakstniekiem un viņu daiļradi jāvēsta arī plašāk, tālab Literatūras, folkloras un mākslas institūtā tapa divi izvērsti projekti, viens no tiem – grāmatu sērija "Latviešu rakstnieku portreti", kurā stāstīts par dažādu laikmetu un dažādas ievirzes rakstniekiem, un tā lasītājiem bija iespēja divos krājumos ar nosaukumu "Trimdas rakstnieki" iepazīt virkni autoru, kas vairākus gadu desmitus Latvijā bija palikuši mazāk pazīstami, viņu vidū bija Andrejs Eglītis, Anšlavs Eglītis, Gunars Janovskis, Mārtiņš Zīverts, Pēteris Ērmanis, Veronika Strēlerte, Ilze Šķipsna un daudzi, daudzi citi. Šiem krājumiem līdzās nostājās grāmatas, no kurām pretī lūkojās dažādu laikmetu rakstnieki, tā 1996. gadā publicētajā krājumā ar apakšvirsrakstu "Tradicionālisti un modernisti" lasītāji varēja sastapties ar iepriekšējos gadu desmitos noklusētiem rakstniekiem Jāni Steiku, Haraldu Eldgastu, Valdi

Lesiņu, Aliju Baumanī, Lūciju Zamaiču, Minnu Dišleri un citiem. Savukārt krājums "Laikmetu krustpunktos" (2001) bija mēģinājums izprast un novērtēt literātus, kas kādreiz ar pilnām tiesībām tika dēvēti par padomju rakstniekiem, un tajā cits citam līdzās stājās Vilis Lācis, Anna Sakse. Andrejs Upīts, Arvīds Grigulis, Jānis Sudrabkalns, un nolūks bija viens – izanalizēt, saprast, novērtēt un apjaust, kas uz visiem laikiem svītrojams no mūsu garīgo vērtību krātuvēm un kuri ir tie gaudi, kas, pelavām atbirstot, tomēr saglabājas.

Kad nu tā vairākus gadus mūsu rakstniecības pūrs tika sijāts, vētīts un vērtēts, pētnieki nāca pie slēdziena, ka par daudziem mūsu ievērojamiem rakstniekiem mūsdienā lasītāji priekšstatu iemantot var, tādu sanāk pāri par deviņdesmit, un pilnībā attaisnojusies iecere "Latviešu literatūras vēsturē" nedot plašākus rakstnieku daiļrades apskatus, bet atstāt tos atsevišķiem, īpašiem krājumiem.

Tikām bija pienācis jauns gadu tūkstošs, un literatūras druvas vērtētāji nāca pie atziņas, ka rakstnieku daiļrades izpētē nu jāspēr vēl viens solis uz priekšu un jāķeras pie plašu, izvērstu monogrāfiju sērijas, liekot tai kopīgu virsrakstu "Personība un daiļrade", par šī projekta vadītāju kļuva habilitētais filoloģijas doktors Benedikts Kalnačs, un cita pēc citas 2003. gadā virknējās monogrāfijas: Zigrīdas Frīdes "Latvis", kas veltīta Gothardam Frīdriham Stenderam, tai līdzās stājās Viktora Hausmaņa monogrāfija "Mārtiņš Zīverts", Birutas Gudriķes "Jēkabs Janševskis", Edgara Lāma "Mūžīgais romantiķis" par Jāņa Akuratera daiļradi, bet 2004. gadā pievienojās Litas Silovas grāmata "... rakstnieks Mārgeris Zariņš" un 2005. gadā V. Hausmaņa grāmata "Anšlavs Eglītis". Ir iecere šo monogrāfiju virkni turpināt, līdz mūsu grāmatu plauktos sarindosies un reizē ar to mūsu vidū ienāks, ap mums sarosīsies liels pulks latviešu vārda meistarū. Tā ir mūsu bagāža un reizē spēks, Eiropā ieejot. Mēs nenākam tukšām rokām, tās pilnas garīgām vērtībām.

Nav, protams, tā, ka rakstnieku daiļrades pētījumi būtu jākārtu un jārinādo tikai krājumos un ciklos, rakstnieku literārais mantojums pētīts arī atsevišķi un patstāvīgi, te der atzīmēt Benedikta Kalnača monogrāfijas "Jūlijs Pētersons – vērotājs laikmeta maiņās" (1996), "Tradīcijas un novatorisms Mārtiņa Zīverta drāmas struktūrā" (1998), kurā līdzās rakstnieka darbu analīzei risināti arī nozīmīgi drāmas teorijas jautājumi.

Iepriekš jau aizrādīts, ka garus padomju varas gadus par vienīgo oficiālo un atzīstamo literatūras un mākslas virzienu tika atzīts sociālistiskais reālisms, kaut arī, kā to liecina J. Kursītes grāmatā “Dzejas vārdnīca” minētie piemēri, īsti skaidra šī termina būtība nebija ne rakstītājiem, nedz viņu aprakstītājiem un apcerētājiem. Viens no negantākajiem sociālistiskā reālisma aizstāvjiem Latvijā bija Andrejs Upīts. Ja jau literatūrā valda tikai viens virziens, kāda var būt runa par citu virzienu pastāvēšanu un pētniecību? Tālab tikai pēc Latvijas neatkarības atgūšanas pie mums iesākās arī citu literāro virzienu pētniecību. Izrādījās, ka mūsu literāti nepavisam nav bijuši tādi nomaļas sādžas iemītnieki, kas mucā auguši un pa spundi baroti – līdz Latvijai atšalca Eiropas vēji, Latvijā ieplūda dažādu literāro strāvojumu straumes, kas padomju diktatūras gados nevarēja brīvi attīstīties, taču pamati bija likti agrāk. Cik dažādu virzienu meklējumu ziņā bijusi bagāta mūsu rakstniecība, liecību sniedza Bronislavs Tābūns grāmatā “Modernisma virzieni latviešu literatūrā” (2003), un tajā ieraugām simbolisma, impresionisma, futūrisma, ekspresionisma, dadaisma, sirreālisma, imāzinisma strāvas, urgas un tērcītes latviešu literatūrā. Kaut sikas, kaut tikko pamanāmas, taču tās bija, un Latvija nekādā ziņā nebija atpalikusi sādža, bet daļa no Eiropas. Zīmīgi, ka, oficiāli Eiropā atpakaļ izejot, varam līdzī nest grāmatu “Modernisma virzieni latviešu literatūrā”.

Latviešu rakstniecību var aplūkot kopumā tās daudzu gadu ritējumā, taču var arī pavērot tās atsevišķos posmus un izpausmes veidus. Viens no periodiem, kas līdz šim vēl nepietiekami izpētīts, ir apmēram pusgadsimtu garais trimdas posms. It sevišķi rosīga un raita literārā dzīve uzplandīja Vācijā tūlī pēc Otrā pasaules kara, kad tur ieradās liels skaits bēgļu no Latvijas, un viņu vidū bija daudzi rakstnieki, aktieri, mūziķi. Par šī posma literārajām rosmēm tapusi Ingūnas Daukstes-Silasproģes grāmata “Latviešu literārā dzīve un latviešu literatūra bēgļu gados Vācijā (1944 – 1950)” (2002). Latviešu lugām trimdā veltīta V. Hausmaņa grāmata “Kas tie tādi... trimdas lugu rakstītāji” (1999). Prozas aplūkojumam veltīta Daces Lūses monogrāfija “Latviešu trimdas proza” (2000). Katrā ziņā jāmin Anītas Rožkalnes grāmata “Palma vējā” (1998), kam likts zīmīgs virsraksts “Literatūrzinātniskas piezīmes par latviešu trimdu”. Lasītāji gaidī

gaida plašu apcerējumu par dzejas un dzejnieku ceļiem un gaitām trimdā, tāpat būtu nepieciešams plašāks trimdas literārās dzīves izsekojums.

No latviešu literatūras žanriem plašāk līdz šim apcerēta novele un drāma: pēdējā desmitgadē tapusi Benitas Smilktiņas grāmata "Novele" (1999) un V. Hausmaņa un B. Kalnača kopdarbs "Latviešu drāma 20. gs. pirmajā pusē" (2004). Autoru iecerē ir šo darbu turpināt un radīt latviešu drāmas vēsturi trīs sējumos, no kuriem pats vidūcis – otrais sējums – ir jau radīts un klajā laists. Var tik piebilst, ka latvieši bijuši varen naski uz lugu rakstīšanu un, protams, uz teātra spēlēšanu – 20. gadsimta pirmajā pusē vien tapušas 1272 lugas! Un vajadzīga pamatīga piepūle, lai ar tām iepazītos, vismaz tās pārcilātu un pāršķirstītu.

Mēs ieejam Eiropā, taču Eiropas literatūra gadu desmitiem ilgi nākusi uz Latviju, sākotnēji tie bija vācu un krievu rakstnieku darbi, bet tad ar tulkojumu palīdzību tulkoto grāmatu loks vērsās plašumā un par svarīgu literatūrzinātnes jomu kļuvusi salīdzinošā literatūras pētniecība. Vienpusīgā virzienā šī pētniecība bija pavērsta padomju kundzības gados, kad par galveno ciltautu literatūras avotu bija izraudzīta tikai Krievija. Šai nozarē radās nozīmīgi pētījumi, kuru vidū jāizceļ Veras Vāveres grāmatas, iznāca grāmatas par latviešu un slāvu literatūras un mākslas sakariem, taču pēdējā desmitgadē aplūkotās ciltautu literatūras loks vērsies plašumā, iznākušas monogrāfijas par ungāru literatūru Latvijā (B. Gudriķe "Ungāru literatūra latviešu valodā", 1999), par somu literatūru (A. Jundze "Somijas literatūra Latvijā", 2002), par skandināvijas tautu rakstnieku daiļradi un Latviju (B. Kalnačs "Ibsena zīmē", 2000; kopkrājums "Ziemeļu zvaigznājs", 2002). Novārtā nav atstāta arī krievu literatūra, un 2002. gadā iznāca plašs Ludmilas Sproģes un Veras Vāveres pētījums "Latviešu modernisma aizsākumi un krievu literatūras sudraba laikmets" (2002). LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta zinātniekiem padomā ir nākamais pētījums par latviešu un vācu literatūras sakariem, kuru pētniecība ilgu gadu bija pamesta novārtā.

Iepriecina vēl kāds apstāklis: latviešu un ciltautu literatūras sakaru izpētei pievērsušies vairāki ārvalstu zinātnieki. Tā par latviešu un slovāku literatūras sakariem rakstījusi Jana Tesaržova no Bratislavas,

bet par čehu un latviešu literatūru savu doktora darbu raksta čehu zinātnieks Pavels Štolls.

Šai pārskatā nekādā ziņā nenosaucu visus pēdējos gados tapušos un publicētos pētījumus literatūrzinātnē. Centos tikai ieskicēt darba pamatvirzienus. Nozīmīgo pētījumu skaitā visādā ziņā jāmin Janīnas Kursītes plašais, apjomīgais darbs "Mītiskais folklorā, literatūrā un mākslā" (1999).

Pametot skatu atpakaļ uz apmēram desmit gados paveikto, jāsecina, gluži tukšinieki neesam un literatūrzinātnes druva atmatā pamesta nav. Esam centušies veikt vissvarīgāko, pirmo, ko prasījis un diktējis pats laiks un mūsu valsts atjaunotne. Nevar neredzēt, ka pētnieku pulciņš krietni vien sarucis un skaitliski kļuvis pavisam neliels, taču darba prieks nav zudis par spīti tam, ka zelta kalnus neaizsniegt un maciņā žvadz vien sīknauda. Gribas cerēt, ka entuziasms neapdzīsīs, ka nāks jauni cilvēki, kuru kaislība un dzīves saturs būs literatūras pētniecība, un darāmā ir pietiekami daudz: jākopo spēki, lai nākamajos gados varētu uzrakstīt plašu, izvērstu latviešu literatūras vēsturi daudzos sējumos, katrā ziņā dziļāk jāar literatūras teorijas laukā, daudzi izcili mūsu vārda meistari gaida kārtu, lai viņu darbs tiktu iemūžināts monogrāfijās. Jā, un tad vēl latviešu dzejas vēstures, prozas vēstures, drāmas vēstures nākamie sējumi.

Kad laukos izravēta vai izvagota kartupeļu vaga, prieks uz to atskatīties; sirdi pārņem gandarījums, jo redzi, ka viens darbiņš padarīts, nezāles izravētas. Mums līdzīga gandarījuma sajūta rodas tad, kad rokās var paņemt un atvērt tikko nodrukātu grāmatu. Kārtējais darbiņš padarīts. Prieks. Un tā ir visa mūsu darba, mūsu dzīvošanas jēga.

Viktors Hausmanis

Latvian literary sciences at the turn of the millennium

Summary

The article outlines the situation in Latvian literary sciences at the turn of the millennium. The author concludes that with the merger of two Latvian cultural environments that had remained separated during the time of the Iron Curtain the number of research centres outside Latvia has decreased, and the number of scholars in Latvia is on decline as well. The centers of Baltic studies outside Latvia include those in Stockholm and Bonn, and a new research center that has been launched in Prague. A number of foreign scholars have turned to studying Latvian literature (J. Tesarzova in Slovakia, P. Stoll in the Czech Republic). Studies of the Latvian language and literature are also available at the University of Greifswald in Germany. Most of the centers of literary studies are situated in Latvia: The Institute of Literature, Folklore and Art, the University of Latvia and other Latvia's higher educational institutions. Along with the analysis of the present situation, the article looks into a number of studies conducted over the last few decades and identifies the main directions of literary studies (the history of literature, studies on the literary process and communications, monographic studies dedicated to particular authors, versification).

Dace Lūse

LATVIJAS 20. GADSIMTA POLITISKĀ VĒSTURE UN TĀS LITERĀRĀS INTERPRETĀCIJAS

No šīs plašās tēmas atļaušos pievērsties, turklāt tikai skicējumā, Latvijas pirmās brīvvalsts pašiem sākumiem, pirmajai desmitgadei, kas uzlūkojama par nopietnāko Latvijas 20. gadsimta politiskās dzīves sasniegumu un kas arī atklāj nopietnu jaunās valsts problēmu – tās pilsoņu gatavību valsts pamatā liktajai demokrātiskā parlamentārisma sistēmai un sabiedrības dzīvē pasludinātajiem demokrātijas principiem.

Latvijas sabiedrība, kas līdz tam paaudzēs bija dzīvojuši monarha pārvaldītā valstī, kura tikko kā bija pārcietusi Pirmā pasaules kara postu un haosu, nonāca pilnīgi jaunā situācijā.

Pēc emocionālā augstsprieguma 20. gadu pašā sākumā sabiedrība sastapās ar skarbās ikdienas realitātes šķietami gausu sakārtošanu. Acīs krita pēckara posts, nabadzība, pēkšņa līdz tam nepazīstamu cilvēku izvirzīšanās politikā un valsts aparātā, līdz tam nepazīstamu, ļoti turīgu cilvēku parādīšanās publiskās aktivitātēs un arī visai nepārskatāma, miglaina ideoloģiskā aina. Žurnālists un vēsturnieks Ernests Blanks pa daļai trāpīgi, bet pa daļai arī vienpusīgi par to ir rakstījis apcerējumā “Latvijas demokrātija un viņas vadoņi”: *“Mūsu demokrātijas vadoņi gatavā veidā paņēma varonības laikmeta valsts ideoloģiju un to pārvērtā ne vien politiskā kapitālā, bet arī istā finansu kapitālā. Latvijas valsts ideju viņi tautai nedeķa, ideju pasaule vispār viņiem bijusi sveša, bet viņi veikli piesavinājās citu smadzeņu produktu un ar to nodibināja savu varu valstī un personīgi sev materiālo labklājību. Būdami vai nu principiāli nacionālas valsts pretinieki līdz pašam 1918. gada 17. novembrim (sociāldemokrātijas vadoņi), vai arī neticēdami, ka no lielā, revolūcijas radītā chaosa resp. “šļuras” varētu dzimt kāds pastāvīgs valsts veidojums – mūsu demokrātijas vadoņi otrā dienā sagrāba valsts varu savās rokās un pēc tam no tās nekad nav domājuši šķirties. Praktiskiem*

darbiniekiem piemītošā ošanas spēja viņiem teica, ka Vudro Vilsona pašķirtai nacionālās valsts idejai ir arī biržas vērtība un ka, veikli un saprātīgi rīkojoties, tā mākleram var dot daudz vairāk nekā tautai. Viņi sāka dibināt partijas ar šabloniski demokrātiskām programmām un bez pūlēm ieguva varu un mantu. Sevišķi pēdējo, jo valsts vara viņiem bija tikai līdzeklis materiālās labklājības nodibināšanai, kā tas novērojams pie visiem cilvēkiem, kam nav bijuši idejiski centieni, tāli ideāli, garīgas trauksmes.

Tā vakardienas lopu audzētāji, katrogā un emigrācijā salauztie revolucionāri palika par mūsu valsts un tautas vadoņiem. Viņu garīgais saturs (ar ļoti retiem izņēmumiem) nebija liels. Pretim marksistu dogmai stāvēja ideju tukšums, pretim revolūcijas sabangotai psichei – neskaidri, neizveidoti valsts varas principi. No tautas apakšējiem slāņiem cēlušies, mūsu jaunās demokrātijas vadoņi nesa līdzīgu veselumu netīrumu straumi, no kuras galvenā bija negausība. [...] No tās izplauka tas kuplais koks, kas tagad aizēnojis visu mūsu zemi un ko svešā vārdā sauc par korupciju.”¹

Literātiem šis laiks piedāvā labu materiālu. 20. gados viens pēc otra parādās latviešu prozaīku reālistiski psiholoģiski teksti, kuru centrā kritisks sabiedrības vērtējums, un no šodienas viedokļa var pat spriest par šīs parādības fenomenālo raksturu. Starp 20. gados publicētajiem sabiedrības kritiskajiem vērtējumiem ir Kārļa Zariņa romāni “Brāļu dēli”, “Pelnu viesulis”, “Spīšanas purvā”, Pāvila Roziša stāstu krājums “Portrejas” un romāns “Ceplis”, Andreja Upīša romāns “Pa varavīksnes tiltu” un satīriskās komēdijas kā, piemēram, “Peldētāja Zuzanna”, J.V. Gregri (Valdis Grēviņš, Jānis Grīns) romāns “Latvijas karalis jeb Cilvēks, kam visi parādā”, Arņa romāns “Tauriņu kauja”, Lūcijas Zamaičas romāns “Direktors Kazrags” u.c.

Visvairāk literātu uzmanību saista Latvijas kā demokrātiskas valsts un sabiedrības neatbilstība demokrātijas pamatstandartiem, pēc kuriem ekonomiskās un sociālās tiesības tiek garantētas katram sabiedrības loceklim un katram valsts pilsonim jārespektē t.s. pilsonisko tikumu standarts. Ekonomisko un sociālo tiesību garantijas vietā jaunās valsts pilsoņiem bieži vien jāastopas ar valsts mēroga ignoranci, un pilsonisko tikumu standartu var nerespektēt tie, kas demokrātiskās vēlēšanās ietikuši valsts pārvaldē.

Kā viens no mākslinieciski spēcīgākajiem 20. gadsimta 20. gadu Latvijas sabiedrisko un politisko norišu skatītājiem un vērtētājiem atklājas Kārlis Zariņš.

Savā otrajā romānā “Brāļu dēli” (1922) Kārlis Zariņš atsedz to raibo ļaužu masu, kas, pa lielākai daļai nesagatavota, pa dažādiem – gan bēgļu, gan atgriežoties no ilgstošas dzīves Krievijā – ceļiem saplūdis jaunajā valstī (romāna vēstījums noslēdzas ar 1919. gada sarkanā terora ainām).

Romāns ir kā politisks, tā psiholoģiski analītisks darbs. Kā politiskā romānā tajā skarti vairāki politiskās vēstures jautājumi: pirmkārt, par varu un tās ideoloģiju; otrkārt, par sabiedrību starp dažādām ideoloģijām, tai skaitā ļoti ekstrēmām ideoloģijām (komunismu un radikālo nacionālismu); treškārt, par marksismu ar šķiru cīņas ideoloģiju kā ļoti bīstamu spēku; ceturtkārt, par karu un latviešu nācijas izredzēm un zaudējumiem kara noslēgumā; piektkārt, par neatkarīgas Latvijas valsts tapšanas brīža politiskajiem un sociālajiem apstākļiem, par tā laika sabiedrības dažādo politisko noskaņojumu atkarībā no tās atsevišķo locekļu tik dažādajām vēlmēm; sestkārt, par latviešu inteliģentu Krievijā, kas pārņēmis krievu sabiedrības domāšanas un uzvedības modeli; septītkārt, par latviešu sabiedrības politiskajiem līderiem.

Kārlis Zariņš veidojis spilgtu 1914. – 1919. gada vienas latviešu sabiedrības daļas kopainu. Tie, pirmkārt, ir visumā turīgi cilvēki, kas īsti nav skaidrībā par savu nacionālo piederību – pusvāciski, puslatviski. Viņu dēli studē Pēterburgā. Tur tie piesavinās krievu turīgās sabiedrības dzīvesveidu ar laisku rezonēšanu, ātru sajūsmināšanos, uzdzīvi, kaut kā labāka gaidīšanu, ģitāras strinkšķināšanu. Starp viņiem nav neviena pozitīvas rīcības cilvēka. Dzer, maina mīļākās, *svaids* ar muļķībām, spēlē uz naudu, meklē vieglas naudas iegūšanas ceļus (kārtis, bagātu vīru sievas), domā par izsmalcinātām ekstravagancēm, lai kaut kā nosīstu laiku un būtu interesanti. Pie ekstravagancēm pieder arī mēģinājumi nonāvēties. Kara sākums viņus izsvaida uz visām pusēm un, liekas, atskurbina. Tie piesakās mobilizācijas punktā, lai savai neizdevušamies dzīvei piešķirtu kaut kādu jēgu vai arī ļautos mesties kara briesmās kā kādā citā, vēl nepiedzīvotā un neizbaudītā dzīves ekstravagancē. *“Mēs visi zinām, ka pasaule sastāv tikai no*

mulķībām,” nosaka glītais students un aiziet karot, lai pēc neilga laika kristu frontē.

Savdabīga ir arī latviešu kolonijas sadzīve lielajā Krievijas pilsētā Pēterburgā. Rakstnieks smīn par latviešu biedrību Pēterburgā, kur *“gandrīz katru vakaru salasījās daļa no vietējās latvju kolonijas, lai pavadītu laiku pie alus vai tējas galda, vai arī noskatītos diletantiskos teātra uzvedumos un pēc tam izdejos. .. biedrības apmeklētāju vairums skaitījās par dedzīgiem patriotiem, dziedāja tautas himnu, grieza “kumeliņu”, aplaudēja tautiskām lugām un runāja pie alus kausa par latviešu sabiedriskām lietām. [..] Viņi bija lepnī uz savu sīkpilsonisko turību un līdzību ar vāciešiem, viņi sapņoja par vēl lielāku turību un vēl lielāku līdzību ar vāciešiem, būvēja praktiskas gaisa pils un vispār cerēja sasniegt neticamas lietas. Bet ka pēc dažiem gadiem šie zemnieku pēcnācēji pārvērtīsies par nāciju ar patstāvīgu valsts iekārtu, to neviens no viņiem nedomāja, nedrīkstēja domāt un arī nevarēja iedomāties.”*²

Vispārējais pirmskara noskaņojums šai sabiedrības daļā ir tukšums, apātija, skepse un cinisms.

Otra sabiedrības daļa, kam pievēršas K. Zariņš, ir Rīgas nomales apdzīvotāji, strādnieki fabrikās un gadījuma darbos. Šaurs strādnieku mājoklis zemiem griestiem, ar nevērību un nevižību iekārtojumā, ilgstoša nabadzība, maza izglītība vai analfabētisms, naidīgums un skaudība pret visiem, kam vien dzīve labāk iekārtojusies, – tie ir iemesli, kas liek mesties marksistu demagoģijas tīklos. Marksistiem ir vajadzīga paklausīga masa, dažkārt satrakots pūlis, bet ne indivīdu kopums. Augsne šais ļaudīs – lieliska.

Viena no spilgtākajām ainām romānā ar izcili veidotu zemtekstu ir marksistu sarīkotā meža sapulce. Tā notiek purvā uz nelielas saliņas, uz kuru var nokļūt, lecot no viena ciņa uz otru. Zeme salā plāna, tā ligojas zem kājām, un ir bažas, ka visi var noiet dibenā. Pēc sapulces saliņa ir kā nosēta ar sviestmaižu papīriem un citu drazu.

Rakstnieka izvēle “nolikt” nelegālistus uz liganas, nedrošas salas ir veids, kā stāstīt par ekstrēmu ideoloģiju, kas ir dzīvotspējīga, ja var balstīties uz cilvēku iebiedēšanu, nedrošības radīšanu starp tiem. Marksistiem ir vajadzīgi ticīgie, citādi šī mācība nav izprotama. Meža sapulces dalībnieki ir lielinieku piekritēji starp nomales strādnieku ļaudīm, pašpuikas – deklasēto strādnieku jaunatne, citādi fiziska,

mazkvalificēta darba darītāji, kā sētnieki. Uz šo slāni tad arī balstās sarkanā terora īstenotāji 1919. gada pirmajā pusē, un šis slānis būs jaunās valsts sabiedrības daļa.

Kaut cik izglītoti cilvēki, kas pieslējušies marksistiem un par savu nelegālo darbību arestēti un nokļuvuši cietumā, ar laiku viņas marksisma ideoloģijā un atšifrē marksistu demagoģisko propagandu. Taču daudzi starp viņiem psihiski neiztur, kļūst par neirastēniņiem vai saslimst ar garīgām kaitēm. To rakstnieks rāda epizodē cietuma slimnīcā.

K. Zariņš, plaši tēlojot latviešu sabiedrības daļas noskaņojumu un domāšanas veidu, akcentē, ka cilvēki ir ļoti viegli pakļaujami tieši ekstrēmām ideoloģijām. Zināšanas aizstāj ticība, darbību – laiskums, rezignēta sapņošana vai gaisa piļu celšana.

Neatkarīgā valstī ieiet raiba publika. Turklāt latviešu gribasspēks un tikumi ir šķīdināti arī bēgļu laikā.

Romānu caurvij Latvijas neatkarības ideja, jo Kārlis Zariņš ir pārliecināts, ka sabiedrības pozitīva attīstība iespējama tikai neatkarīgas nacionālas valsts apstākļos. Nacionāla valsts kā institūcija var labvēlīgi ietekmēt un konsolidēt atsevišķus cilvēkus, dažādas sabiedrības grupas vienotam mērķim. Rakstnieks ar skepsi un ironiju gan tēlo latviešu sabiedrības tik raibo sastāvu, uzskatu, dzīves veida dažādību pirms neatkarīgas Latvijas tapšanas, un tomēr viņš lolo domu, ka Latvija var kļūt par valsti. *“Un tomēr, kaut gan neviens nedomāja un necerēja uz valsti, iekšējā, organiskā tautas attīstība, acīm redzot, veda uz kaut ko līdzīgu valstiskai neatkarībai. Reiz varbūt valstij bija jāizaug pašai no sevis – karš un revolūcija viņu tikai paātrināja. Ne par velti jau no Piekta gada, raksturojot priekškara politiķus – Olavu, Jansonu un citus – meklēja starp tiem, kaut arī pa jokam, nākošās Latvijas prezidentus. Krievu ierēdņi, bet sevišķi mirstošā vācu muižniecība, kas ienāda Latviju līdz ārprātam, savā ziņā pati veicināja pēdējās tapšanu, jo taisni viņa sāka baidīt pasauli ar Latvijas republiku.”*³

Romāns “Pelnu viesulis” (1928) rāda jaunās Latvijas brīvvalsts sabiedrību un pilsoņus jau vairākus gadus pēc juku laiku beigām. Kārlis Zariņš, kuru parasti interesē t.s. pusinteligence, šajā laikmetā atrod bagātīgu personāža spektru. Viņš romānā rāda tos, kas vakar bijuši zemnieki, rakstveži, prasti blēži un spekulanti, bet šodien,

jaunajai valstij nodibinoties, kļuvuši par banku direktoriem, lieliem uzņēmējiem, žurnālistiem un tml. Atmosfēra ap šiem cilvēkiem – patrula un pavisam trula, ikdienas dzīve vienpusīga, ķēķa izteicieniem pārsātināta. Jaunā kultūra nākusi no pagasta rakstvežiem. *“Iestādes korespondencē [...] atspoguļojas cilvēku muļķība un noziedzība tik dažādos veidos, ka, šķiet, virs zemes nekas vairs cits nav sastopams kā tikai muļķība un noziedzība.”*⁴ *“Viss būtu labi, bet trūkst stila.. Cilvēki var būt muļķi, aprobežoti, neinteligenti, bet viņiem nevajag pēc tādiem izskatīties.”*⁵

Cilvēki, kas veido sabiedrības visai nozīmīgu slāni (uzņēmēji, finansisti, ierēdniecība), bet savā garīgajā dzīvē ir trulas personas, autors apzīmē par *pelnu viesuli*, varzu, kas gatava andelēties un pārdot savu tēvzemi. Tie, kas tikuši pie turības, nav gluži tīrām rokām. Pagājušā karā un bēgļu gaitās tiem pagādījušās situācijas, kad sveša manta viegli savācama. Jaunajā valstī ar plātību var likt naudai ripot krogos, smalkos restorānos, atsevišķos kabinetos ar bārdāmām.

Galvenais starp *pelnu viesuļa* ļaudīm ir Dambis, kam ir trīs “veidoli”: pirmkārt, viņš tēlojas kā solids vidusmēra pilsonis (bijis pagasta rakstvedis), tagad bankas augsts ierēdnis; otrkārt, *“piedzēries izsviež savu fiziskam darbam piemēroto enerģiju krogos”*; treškārt, iekšēju, bieži pašam neskaidru kompleksu mocīts cilvēks.

Dambim paralēli K. Zariņš tēlo divus žurnālistus Jubeju un Gundarvalku – diezgan lielus skeptiķus un pat ciniķus. Viņi ir šī tragiskā laika izdzīvojušie – *“auguši karā un piedzīvojuši vislielāko ideālu sabrukumu, kādus vien vēsture pazīst. Sabruka ne tikai valstis un armijas, sabruka arī visas patiesības un pat tāds nesatricināms XX gadsimta ideāls kā demokrātija. Un viņi ne tikai skatīja un pieredzēja visas šīs pārmaiņas, visas šīs milzīgās perturbācijas, bet bija spiesti piedalīties milzīgo, neapšaubāmo, nesatricināmo patiesību gāšanā, līdz ar to redzēdami, kāda niecība, kāds tukšums nereti atklājas lielo ideālu aizmugurē.*

*[..] Protams, viņus vairs nevajadzēja mācīt, viņus, kuri iztaisīja lielā kara beigu kampaņu, kuri redzēja, kā mīra cilvēki, kā šos mirušos tanī pat sekundē aizmirsā un kā dzīvi palikušie bāza kabatās visu, ko vien varēja sabāzt! Tā bija paātrināta cilvēciskās komēdijas izrāde – un kas reiz to redzēja, tas, šķiet, nevarēja atgriezties mājās tikpat lētticīgs, kā uz izrādi gājis.”*⁶

Īsu brīdi romānā parādās arī trešā tipa cilvēks brīvvalsts Latvijā – tas, kas ticējis brīvvalsts idejai, *“cilvēka atdzimšanai un nacionālo valsti atradis par formu, kurā vislabāki varētu izteikties šī skaistā atdzimšana”*. Tas ir Ojārs Krācums, kas romānā *“Pelnu viesulis”* ienācis no iepriekšējā K. Zariņa romāna *“Brāļu dēli”*. Šim cilvēkam lemta briesmīga vilšanās: *“Nu, un vēlāk, pat ne visai sen atpakaļ – mēs jau bijām vairāk kā pārliecināti par renesansi un varbūt tikai tāpēc panācām neiespējamo – valsts nodibināšanu. Bet pēc tam? Pēc tam kaut kas notika: mēs tik ilgi runājām par kultūru un renesansi, kamēr pielaidām pie vārda siļķu konsultantus. Un taisni no tās pašas dienas dzīve sāk iznīkt, pārvēršas par dubļainu grāvi, kurā gan laba diena vardēm, bet no kura bēg ārā pēdējā zivtiņa. .. pats ļaunākais ir tas, ka mazumiņu, kas atlicis no ideāliem, sagrābj bīstami un netīri cilvēki.”*⁷

Krācums izdara pašnāvību. Skeptiskais K. Zariņš domā, ka uzvaras gājienu sāks tādi kā Dambis.

1929. gadā tiek izdots Kārļa Zariņa romāns *“Spīšanas purvā”*, kuram dēku romāna un arī pamfleta iedaba. Rakstnieks satīriski skatās uz 20. gadu Latvijas sabiedrību un redz jaunās valsts pilsoņu valstiskās apziņas trūkumu, prastu veikalnieciskumu un korupciju valdības aprindās, psihopātisku naudas un iedzīvošanās kāri, garīguma deficītu, aprobežotību. K. Zariņš radījis virkni iznīreļu tēlu, kas nāk no nesenā kara radītā asiņainā haosa. Viņi pa lielai daļai lūko tikt klāt gardākajam pīrāgam un grozās ap un arī iegrozās valdošajās aprindās. Šim romānam var dot arī ierasto nosaukumu – *“cilvēcisko vājību komēdija”*.

Jaunā valsts tapšanas procesā piedāvā visdažādākās iespējas. Par vienu no izdevīgākajām rosībām tiek uzlūkota t.s. nevalstisko organizāciju un dažādu labdarības biedrību un fondu dibināšana. Jo – pēckara Latvijā ir daudz nabagu. Ir arī *ziedotāji*, kam jātiek valā no netīras naudas. Organizētājiem pašiem atbirst krietna daļa no saziedotā. Tā arī parādās viena organizācija pēc otras ar visneiedomājamākiem uzdevumiem un mērķiem, – *“Pietuka Krustiņa piemiņas veicināšanas biedrība”*, kuras zirgs gada laikā noēd auzās astonešus tūkstošus latu, *“Tautas labklājības asociācija”*, *“Sieviešu sporta un tikumības veicināšanas klubs”* utt. Šādu asociāciju, biedrību un klubu dibināšanas ierasto gaitu atklāj *“Meksikāņu-rumāņu sporta un kultūras veicināšanas akciju sabiedrības Latvijas nodaļa”*. Tautas

kalps ministrs apzina iznireļu varzu, kas pēc viņa gudra plāna tikām savstarpēji darbojas, kamēr šāds iestādījums oficiāli tiek reģistrēts, tajā kāds iegulda savu ne visai tīro naudu, tas iegūst sabiedrības interesi, publicitāti un ministrs "oficiāli" savāc lielu ienākumu daļu. Aiz "sporta un kultūras veicināšanas" paslēpies vesels spēļu elles tikls. Spēlmaņi, izrādās, pilda daudzus makus.

K. Zariņa romāns šodien ir neparasti svaigs un mūsdienīgs savas nenovecojušās tematikas dēļ. Romānu lasot, zūd robeža starp tēloto un lasītāja šodien dzīvoto laiku. Liekas, ka divās neatkarīgās Latvijās, kaut abas šķir savi astoņdesmit gadi, nekas nav mainījies. Pirmā pasaules kara *pēckara* situāciju ir nomainījis postpadomju lielais laupīšanas laiks. Pie varas kā pirmajā, tā šodienas gadījumā ir tikuši ļaudis ar iepriekšējā laikā apšaubāmi iegūtiem līdzekļiem, starp viņiem defilē un allaž "pie rokas" ir visādi *vieglie* – ar krogu, meitu, kāršu, vieglu naudas iegūšanas pieredzi (piemēram, romānā ministra sekretārs Vilis Sermuliņš ir Niklāva labs paziņa no fokstrota vakariem). Publiskajiem ļaudīm izstrādājusies sava komunikēšanas taktika ar sabiedrību – nesaukt neko īsti vārdā, tikai miglaini, aptuveni šā un tā izrunāties. K. Zariņš dod trāpīgu t.s. *ierastā, vispārējā* ministra Vairoga raksturojumu: *"Pēc dabas Vairogs bija kluss un lēnprātīgs, runāja ļoti apdomīgi un, galvenais, tik diplomātiski, ka neparko nevarēja uzminēt, kas viņam vienā vai otrā gadījumā aiz naga. Viņš bija pat tik apdomīgs, ka neviens nevarēja pateikt, kādi viņa politiskie uzskati un pie kādas partijas viņš īsti pieder. Valdības mainījās, bet Vairogs palika, izpildīdams pie reizes arī ministra vietu.. Viņu dažreiz pieskaitīja sociāldemokrātiem, bet tad sociāldemokrātu centrālkomiteja paziņoja visos laikrakstos, ka minētais kungs viņu partijā neskaitās un nekad nav skaitījies; citreiz atkal viņu izdaudzināja par centru vai pat zemnieksavienībnieku, bet tādos gadījumos viņš pats steidzās paziņot laikrakstos, ka pie minētām partijām nepieder. Tā neviens nezināja, kas viņš īsti ir, izņemot to, ka uz laukiem tam mājas un ka pirms iestāšanās valdībā viņš strādājis kā advokāts. Bet arī to nevarēja galvot, tas ir, ka viņam būtu mājas un ka viņš būtu strādājis kā advokāts. Neko nevarēja zināt!"*⁷⁸

No ārienes jāizskatās pēc iespējas vientiesīgākam, tad nekritīs acīs lielās šeptmaņa dotības. Uzticību var radīt arī, piemēram, labi kopta bārda.

Prese kā vienā laikā, tā otrā ir pērkama. Tā raksta vai neraksta nemaz pēc zināma pasūtījuma un notaksējuma.

Nacionālas kopības jūtas ļaudīs ataudz tik tad, kad samilzušas lielākas, vispārēju interesi izsaucošas nepatikšanas. Šais grūtās situācijās viens otru (un tad vairs nav svarīgi – ministrs vai kalpone, turīgs vai mazturīgs) mierina ar maģisko formulu: "Latviešu cilvēki vien esam."

Literāts un vēsturnieks Jānis Krēsliņš, kas ilgus gadus sekojis līdz Austrumeiropas politiskajai situācijai, atzīst: *"Tagad ir publicēti dokumenti, kas gūti no Krievijas arhīviem, ka Padomju Savienība ar lieliem līdzekļiem, ne tikai ar naudu, bet arī ar nolaupītām dārglietām, centās atbalstīt aprindas, kas vēlējās graut Pirmo neatkarīgo Latviju: atbalstot komunistisko pagrīdi, tās publikācijas, iesūtot aģentus utt. Pāršķirstot sociāldemokrātu gadagrāmatas, jābrīnās par tās naida pilniem rakstiem par saviem politiskiem pretiniekiem. To publicēšanā, grafiskā iekārtošanā jau arī piedalījās savs skaits komunistu pagrīdes darbinieku. Gadagrāmatas parādījās Padomju Savienības "Meždunarodnaja kniga" lielajos sludinājumos. Citiem vārdiem, atbalsts nāca no Padomijas. Vērts palasīt arī Padomijas latviešu publikācijas un redzēt to naida pilno nostāju pret Latvijas valsti. [...] Arī Latvijai naidīgie Vācijas nacionālsociālisti un tur pārvākušies Latvijai naidīgie baltvācieši, un ne tikai tie, atbalstīja baltvāciešu aprindas Latvijā, kas bija naidīgi noskaņotas pret Latvijas valsti. Ar lielām sekmēm. Galu galā baltvācu koporganizācija nokļuva pilnīgā hitleriešu vadībā. Pauls Šīmanis, demokrātijas aizstāvis, tika nobīdīts malā."*⁹

Draudīgā ārpolitiskā situācija un Latvijas sabiedrības neprasme apgūt demokrātijas principus, dažkārt līdz perversitātei sakāpinātā alkatība un negausība arī valstī valdošajās aprindās, iespējams, pavēra ceļu ne tikai autoritārajam 15. maija režīmam, bet palīdzēja sagraut pašu valsti. Taču tās ir tikai manas spekulācijas un fantastiski pieņēmumi...

ATSAUCES

- ¹ Blanks E. *Latviešu demokrātija un viņas vadoņi*. Rīga: Rīgas Latviešu biedrības Nacionāli politiskās nodaļas izdevums, 1932. 21., 22. lpp.
- ² Zariņš K. *Brāļu dēli*. Minnesota: Tiltā apgāds, 1968. 27. lpp.
- ³ Turpat, 28. lpp.
- ⁴ Zariņš K. *Pelnu viesulis*. Rīga: Valters un Rapa, 1928. 22. lpp.
- ⁵ Turpat, 13. lpp.
- ⁶ Turpat, 25. pp.
- ⁷ Turpat.
- ⁸ Zariņš K. *Spīšanas purvā*. Rīga: Liesma, 1981. 57. lpp.
- ⁹ No Jāņa Krēsliņa vēstules Dacei Lūsei 2005. g. 27. okt.

Dace Lūse

POLITICAL HISTORY OF LATVIA
IN THE 20th CENTURY
AND ITS LITERARY INTERPRETATIONS

Summary

The article "Political history of Latvia in the 20th century and its literary interpretations" focuses on the very beginning of the first independence of Latvia – the twenties of the 20th century. Latvian literature reflects the efforts of the new state's society to comply with the standards of democracy. Writers' active engagement in describing the negative aspects of social life is quite phenomenal in Latvian literature. The article also provides an analysis of Kārlis Zariņš' political novels.

Edgars Lāms

TELPAS KULTŪRAS SABRUKUMA ATSPOGUĻOJUMS MŪSDIENU LATVIEŠU LITERATŪRĀ

Iedalījums telpas un laika kultūrā varētu šķist vienkāršots, primitīvs, jo laika un telpas kategorijas un konkrētās kvalitātes vienmēr vairāk vai mazāk ir vienkopus esošas un tā arī uztveramas. Tomēr viena vai otra – telpas vai laika – dimensija var dominēt, izvirzīties priekšplānā, tādējādi signalizējot par telpas vai laika kultūras precedentu. Iedalījuma robežas nav nesatricināmas, bet nav arī ignorējamas. Tās sastīgo dažādās nacionālās kultūras, varbūt arī kultūras reģionus, tās aizstīdz līdz mākslas virzieniem un, protams, līdz atsevišķu mākslinieku daiļradei.

Telpas vai laika dominēšanu kādā kultūrā iespaido konkrētie sabiedrības evolūcijas apstākļi, tautas vēstures likloči, nacionālā mentalitāte, temperaments, tradīciju nostiprinātā vērtību sistēma, dzīvesveida īpatnības, arī politiskā iekārta un ideoloģija.

Telpas kultūras jēdziens ir nosacīti stabils apzīmējums tām kultūrām un to pārstāvjiem, kur telpas aspekti ieņem vadošo vietu samērojumā ar laika aspektiem, kur uzsvērts stabils, nevis relatīvais, kur ievērojama nozīme atvēlēta piesaistei, piederībai noteiktam reģionam, novadam, noteiktai telpas daļai, noteiktai videi. Telpas kultūras centrā stāv mājas – nevis jebkuras un jebkādas, bet etniski iezīmīgas. Tē valda centrīces spēki, stabilizējošs centriskums.

Latviešiem kopš seniem laikiem raksturīgās telpas kultūras sabrukumu jaunākos laikos izraisījuši dažādi faktori, tai skaitā arī faktori, kas saistīti ar reālās dzīvestelpas izmaiņām un to radītajām sekām. Modernās dzīves ātrums gluži kā ātrvilciens rauj mūs sev līdzi, un telpa (vismaz katra atsevišķā telpa) kļūst faktiski margināla. Kā process telpas un telpas kultūras sabrukums nav sācies ne šodien, ne vakar, tam ir visai gara priekšvēsture.

Varētu domāt, ka pārmaiņas telpas un laika izjūtā, akcentu pārbīde no telpas uz laika komponentiem, novērtējamas tikai binārajā sistēmā kā labas vai sliktas, pozitīvas vai negatīvas, ka tās gluži vienkārši uzrāda paradigmu maiņu. Tomēr telpisko orientieru zaudēšana nozīmē kaut ko vairāk, tā nozīmē stabilitātes neatgriezenisku zaudēšanu. Tādējādi rodas destabilizētais cilvēks destabilizētās pasaules struktūrās.

Lielākā daļa no minētajām izmaiņām ir iezīmīgas arī citur pasaulē vai pat superaktuālas šībrīža procesos. Žans Bodrijārs "Vīrusu teorijā" raksta: *"Beidzot runa vairs nav par sabrukumu vai dumpi, bet par destabilizāciju. Destabilizācija ir vīrusu sekas, un tai nav jēgas, mūsu izpratnē tai vairs nav jēgas, mēs to nespējam iztēloties – pat ne filozofiski vai poētiski. Tā ir vienkārši destabilizācija destabilizācijas dēļ, un, manuprāt, tas vairs nav kaut kāds parasts AIDS vai vēzis, vai kaut kas tamlīdzīgs. Destabilizācija. Mūsdienu sistēmas destabilizē pašas par sevi."*¹

Telpas kultūras destabilizācija saistīta ar izmaiņām pašā telpas struktūrā, bet jo īpaši ar telpisko aspektu uztveres, izjūtas un novērtējuma maiņām. Dzīves totālās publiskošanās rezultātā esam zaudējuši privāto telpu – to, kurā ielaiž tikai reto, to, kura ir pasargāta no svešas ziņkāres, to, kurā satiekamies ar diezgan nepazīstamu svešinieku – sevi pašu. Mēs vairs gandrīz nevienu brīdi un gandrīz nevienā vietā neesam neaizsniedzami, kā mēdz teikt – prom no acīm. Tiesības uz vienatni, uz intīmo divatni, uz privāto ģimeniskumu modernajā pasaulē, šķiet, atceltas uz visiem laikiem. Tā, piemēram, Jāņa Vēvera monocentriskajā īsromānā "Pirmvaloda" (2000) lasām: *"Nu mēs mēģinām piederēt sev – tais pašos birojos, bankās, redakcijās, ar pastieptu roku renstelēs un gājēju tuneļos, taču man nez kālab šķiet, ka, dienišķo maizi gādādami, mēs aizvien vairāk sākam piederēt mums atvēlētajam laikam un priekšmetiskajai pasaulei, šādi virzīdamies vienā vienīgā funkcijā..."*²

Ja iekšējais – intravertais privātums liekas vēl tomēr kaut cik iespējams, tad privātuma ārpasaulīgās izpausmes jau kļuvušas gluži problemātiskas, gandrīz neiespējam.

Pieredzam arī to, kā mūsu acu priekšā turpina atrofēties nacionālais telpiskums.

Būtu svētīgi modernās dzīves skrejā atcerēties Osvalda Špenglera veselīgo skepticismu uzskatos par kultūras evolūciju, par

tradicionalitātes un modernitātes attiecībām, tai skaitā viņa slavenajā rakstā “Vakarzemes noriets” (*Untergang des Abendlandes*, 1922) paustās atziņas par nacionālās mentalitātes un tautas dzīves vides mijsakariem: “.. mājas forma tiek pārmantota līdz ar rasi. Ja zūd ornaments, ir mainījusies tikai valoda; ja zūd mājas tips, rase ir izmirusi.”³ Neraugoties uz O. Špenglera lietoto jēdzienu un terminu specifiskajām nozīmju niansēm, pamatdoma ir maksimāli skaidra. Īpašā dzīves vide (tātad arī dzīvesveids) ir reizē katras tautas privilēģija un elementārās tiesības.

Turklāt jāņem vērā, ka mājas jēdziens vispārinātā nozīmē izsaka paplašinātu dzīves vidi, pasaules telpas daļu. Katru atsevišķo telpu lēni uzspridzina telpu pārklāšanās, difūzija, sajaukšanās. Mozaīkas stikliņi saplūst, sabirst kopā, unificējas krāsās un formās, un skaistā mozaika ir beigusī pastāvēt, tās vietā rēgojas baisi vienveidīga, bezsejaina masa. Ja te ir tāpat kā tur, ja šeit izskatās tāpat kā citur, tad interese atmirst. Vienādota telpa liekas hipertrofēti uzblīdusi, bet īstenībā izrādās bezgalīgi šaura. Vienveidība arī ir telpas slepkava.

Latviešu rakstniecība jaunajā ērā rāda gan centienus uzturēt spēkā telpas kultūras garu, telpiski svarīgus orientierus, nacionālās telpas atribūtiku un vērtības, bet tikpat lielā mērā atklāj arī padošanos vispārējai plūsmai, globalizētas laika kultūras spiedienam. Pakāpeniski zūd piesaiste konkrētai telpai, piederība noteiktai etniskai teritorijai. Cilvēks vairs nav telpiski determinēts, toties pār viņu nežēlīgi valda laiks.

Latviešu literatūra pamazām zaudē savu telpas kultūras orientāciju. Raiņa un Virzas laika un telpas konceptu divcīņā nepārprotami triumfējis Rainis. Zaudētajos paliek gan Edvarts Virza, gan Kārlis Skalbe, gan Anna Brigadere un citi. Un paliekam zaudētajos mēs visi. Arī to autoru darbos, kuru personisko pozīciju raksturo telpas kultūras vērtību un gara saglabāšanas vēlme, tekstuālajos konstatējumos bieži vien rādītas dzīvē prevalējošas pretējas tendences – telpas degradācija un sabrukums, ātruma un globāla mēroga pārtelpisku procesu triumfs. Destruktīva attieksme pret telpu mūsos nostiprinājusies kopš okupācijas režīma. Telpu vēlamies sagraut, tai iespītēt un gauži nodarīt tad, ja telpa asociējas ar atsvešinātu sistēmu, ar totalitāru varu. Telpa normālā nozīmē beidz eksistēt arī tad, ja tā ir pārsātināti piesārņota,

vienalga, vai runa ir par fizisko vai nemateriālo vidi. Un tāpat vienalga, vai tas ir taustāms vai ideoloģisks piemērojums.

Netīro piecdesmit gadus okupēto Latvijas telpu, ko dažs labs liberālais pseidodemokrāts pamanās atcerēties vai iztēloties nostalgiskā asarainībā, Jānis Vēveris īsromānā "Pirmvaloda" attēlo ar nesaudzīgu pretīgumu – kā piespļaudītu vidi gan burtiskā, gan simboliskā nozīmē: *".. tak spļāviens joprojām seko spļāvienam līdz kuņģa sulai, līdz žultij."*⁴⁴ Rakstnieks nevar samierināties ar Latvijas kā "ģeopolitiskā kājslauķa" statusu un apziņu, kas dzīva arī jaunākos laikos: *"Klusums. Pāri palikušas vienīgi atmiņu un vēlmju vītušās rozes, jābūtības drupas, kam lemts pastāvēt tikai pagātnē, savāda ēnu pasaule, no kuras mēs nejaudājam atsavināties, kaut laiks jau cits."*⁴⁵

Latviešu jaunākās literatūras darbos ne mazums atspoguļota tradicionālās dzīves telpas zaudēšana, atstāšana, etnoarhetipiskās vides izzušana. Raksturīgi piemēri rodami Andras Neiburgas stāstos: *"Ciemats mirst. Ir jau miris. Mēs, pilsētnieki šeit spējam radīt tikai dzīvošanas ilūziju īsajā vasarā. Nedaudzie vietējie iedzīvotāji redzami divreiz nedēļā pie autoveikala. Ellas tante ar saviem kruķiem. Mirdziš. Vecais Vangrovs. Mildas tante. Vēl pieci seši. Gandrīz visi veci, sabrūk kopā ar savām mājām. [...]"*

Govis un citus lopus ciematā vairs tur tikai nedaudzi. Ievārijumus arī nevāra. Večiņas autoveikalā nopērk "Globusu" un "Selgu". Ko citu darīsi. Pienu šē vairs nevāc un cukurs arī uz taloniem. Dārzi aizaug, nav vairs vecīšiem tā spēka. Bet jauniem nav kur strādāt. Un skolas nav bērniem.

*Ciemats mirst, un tā nāve dīvaini kropļo cilvēku dvēseles."*⁴⁶

Telpas sabrukums jaunlaiku latviešu literatūras darbos atspoguļots gan konkrētā, tiešā, gan simboliskā veidā.

Nacionālās telpas arvien kritiskāka sašaurināšanās, zināmā mērā atmiršana, sabrukšana un pazušana bez pēdām simboliskās ainās izmanāma Egila Ermansona 1999. gadā iznākušajā grāmatā "Mala". Šajā brīdinājuma romānā vēstīts par Latvijas zemē kādā vietā atvērušos noslēpumainu bezdibeni, kurš pamazām aprij arvien jaunas teritorijas ar mājām, laukiem, mežu un visu pārējo. Kopš pirmā zemes nobrukuma un pirmajām bezdibenī pazudušajām mājām pagājis jau labs laiks, un viens no romāna varoņiem Vilnis uz papīra lapas fiksējis jau

vairākus desmitus zudušo māju. Līdz ar tām nebūtībā aiziet tautai raksturīgais dzīvesveids un dzīves vide. Zīmīgi izskan Viļņa teiktie vārdi: *“Latvijā tiešām netrūkst nevienas pilsētas. Bet mājas pazūd un pazūd. Par tām nevienam nav nekādas daļas.”*⁷

Negribas ticēt, ka šāda satura interpretācija būtu gluži patvaļīga, nepamatota vai romānā nejauši gadījusies. Uz jaunās paaudzes pārstāvju vājo “sakņotību”, nestabilo sakņu sistēmu un tikpat vārgo piederības un dzimtās vietas atbildības izjūtu šajā romānā norāda daudz kas, tai skaitā Mežmaļu māju saimnieces paustās bažas un raizes: *“Māri, jaunie atkal grib celties spārnos un laisties projām nezin kādēļ un nezin kur. Pamest visu, kas mantots un iekopts. Atstāt nezin kam. Svešiem.”*⁸ Tā sarūk nacionālā dzīves telpa – gan tiešā, gan vēl jo vairāk pārnēstā, vispārinātā nozīmē.

Latviešu nacionālā pašapziņa tikpat kā jau mērķtiecīgi iznīdēta un pašu glēvumā iznikusi. Nacionālā telpa, mentāli piesārņota, fiziski un garīgi deformēta, no dzimtenes telpas pakāpeniski pārtop (vai jau pārtapusi?) par svešniecības telpu.

Aprakstot Latvijas vidi malas tuvumā, autors pamanās dot nepārprotamus mājienus par to, kas tad galu galā ir apdraudēts. Ermansons asociatīvi precīzi parāda bezdibens tuvuma ietekmi uz apkārtni, arī uz apkārtējiem cilvēkiem, kuri zaudējuši orientēšanās spējas, zaudējuši arī pašus orientierus: *“Ne malas, ne māju, ne ceļu, ne saules, ne kompasa, ne sajēgas, ne spēka – nekā!”*⁹

Mazās pasaules aizstāšanu ar lielo telpu savulaik spilgti demonstrēja Raiņa cilvēciskie un mākslinieciskie centieni. Atcerēsimies dzejoļu krājumā “Tie, kas neaizmirst” (1911) teiktos vārdus: *“Tie ir tie paši, kuri zaudē tēviju un atrod pasauli, zaudē sevi un atrod cilvēci.”*¹⁰

Raiņa tiekšanās uz lielo pasauli, centieni meklēt “trešo dzimteni” vēl gan saistīti ar zināmu ideālismu un utopiskiem nākotnes projektiem. Jaunākos laikos viss ir daudz pragmatiskāk. Jānis Vēveris ironizē (“Pirmvaloda”) – tagad *“uz Lugāno, kur ir jauks klimats, braucam nevis trimdā, bet integrēties Eiropas kopienā par kāda fonda naudiņu”*.¹¹

Nacionālās telpas sabrukums saistīts ne tikai ar okupācijas nelikvidētajām sekām un divkopienu sabiedrības pakāpenisku nostiprināšanos, bet arī ar pašu latviešu gatavību mainīt gan dzimto vidi pret citu, kur vairāk var pelnīt un materiāli labāk mitināties, gan

ar latviešu necieņu pret savu valodu, vieglu prātu ļaujot tai atkāpties citu valodu priekšā ikdienas satiksmē un uz nebēdu piesārņojot to arī literatūras tekstos.

Tā ir latviešu gatavība iztirgot savu zemi svešiniekiem mirklīga labuma iegūšanai, un valsts līmenī – īsredzīga politika zaudēt kontroli un pozīcijas vienā tautsaimniecības sektorā pēc otra. Iespaidu par telpas sairumu pastiprina valsts kā institucionālas telpas lomas samazināšanās un daļēja zaudēšana modernajā pasaulē.

Cilvēkam naidīga, atsvešināta telpa – tāda, kurā nav vēlēšanās palikt, latviešu pēdējo gadu literatūrā rādīta regulāri un daudzu rakstnieku atšķirīgās versijās, kuras tomēr klasificējamas kā tipoloģiski līdzīgas.

Savas varones – jaunas meitenes – nepārvaramo vēlmi atstāt dzīvās dzīves telpu psiholoģiski spriegi, emocionāli, bet bez kādiem liekiem izpušķojumiem, attēlojusi Anda Neiburga stāstā “Augstuma bailes”. Sešpadsmitgadīgā vārdā nenosauktā klīnikas paciente jau vairākkārt centusies sev padarīt galu – slicinājusies, griezusi vēnas, pārdozējusi tabletes. Tā saucamā dzīves realitāte viņai nešķiet pievilcīga, tā viņu nesaista, neliekas vērtā, lai dzīvotu. Nav jēgas. Viņai šķiet pat pretīgi izrunāt vārdu savienojumu “dzīves jēga”: “*Mutē rodas pliekana garša un paliek fiziski nelabi.*”¹² Nomoda sapņos meitene redz citu dzīvi, varbūt paralēlo pasauli – tā ir gaiša, saulaina un aicinoša: “*Pļava ir gaiša un pārredzama, saules pielietā, smaržīgu puķu pilna, uz visām pusēm, līdz apvārsnim – tikai šīs vējā sanošās smilgas un ziedi, kameņu dūķšana un sienāžu čirkstoņa, un nekādu noslēpumu, un kāda roka, pie kā pieturēties, un tur priekšā – pils ar robotiem torņiem – visu atbilžu glabātāja.*”¹³

Rakstniece pārsteidz ar sižetisku kūleni un negaidītu atskārsmi, stāsta finālā ļaujot noprast, ka ārsts, kurš glābis meiteni un viņai līdzīgos, arī pats nespēj atrast eksistenciālu jēgu un ir potenciāls pašnāvnieks. Tādējādi tiek nojaukta robeža starp “mēs” un “viņi”, jo “viņi” esam arī “mēs”.

Atsacīšanos no pasaulīgās dzīves telpas kā liktenīgi traģisku pārpratumu attēlojusi Nora Ikstena stāstā “Apelsīns” (“Dzīves stāsti”, 2004). Divu bērnu mīlošā māte un gādīga sieva Ada, nesagaidījusi medicīnisko analīžu rezultātus, pakaras, domādama, ka viņai ir vēzis.

Jo skaudra veidojas atskārsme par telpas pazaudēšanas sāpīgumu un traģisko neatgriezeniskumu – visādos telpas nozīmes tulkojumos.

Ar brīvprātīgu aiziešanu no dzīves sastopamies arī Inga Ābeles tekstos, piemēram, episkajā dziedājumā “Māsa vasara” u.c. Ābelei modernā pilsēta asociējas ar “betona skudrupūžņiem”, ar “pagalmu aizām”, ar “ielas ūdenskritumiem”. Vides bezpersoniskums un vides apdzīvotāju vienaldzība sasniegusi šausminošus apmērus – gan attieksmē pret cilvēku, gan jebkuru citu dzīvu būtni. Stāstā “Klusā daba ar granātābolu” (2002) Inga Ābele raksta: *“Kaķis novēršas. Viņš ir nožēlojams, viņam nav pat vārda. Tē, 1. līnijas 60. nama 4. korpusa 12. stāva 414. dzīvoklī, viņam reiz atvērās acis un te arī aizvērsies, māte ietīs viņu MAXIMA zilsarkanajā maisā un nolaidīs pa lūku. Atkritumu mašīna rīs aizrīdamās.”*¹⁴

Šķiet, ka visa dzīves telpa Ābeles varoņiem liekas kā Daugavas netīrā straume, kurā nejauši iekritis suns izmisīgi cīnās par savu dzīvību, bet palīdzība kā bieži vien – nāk par velti.

Par īpaši naidīgu rakstniece nosauc totālās kontroles pasauli, kur katrs ir tikai skrūvīte globālā sistēmā, no kuras nav iespējams izklūt. Droša un bezgala auksta pasaule, sašaurināta līdz kolektīvā krātiņa apmēriem.

*“Dzīve ir melnraksts,”*¹⁵ saka viens no Ābeles stāstu varoņiem, taču pati autore dzīves bezjēdzības ieskatus īpaši nekultivē, viņa parāda gan cilvēkdarbības epizodes, kurās jēdzīgums tiešām ir tikai spožs māneklis, gan vienkāršus, jēgpilnus dzīves brīžus.

Negāciju sastrēdzināts atspoguļojums mūdienu latviešu literatūrā ir loģiski izskaidrojams un, iespējams, objektīvs. Tomēr literāro kopainu vērtējot, pārāk jūtami acīs duras līdzsvara trūkums: nav pienācīga pretsvara negatīvo tendenču attēlei, atdarināšanai. Pozitīvās alternatīvas neesamību, trūkumu izrādīšanu viegli var pārvērst par trūkumu un nelietību tiražēšanu. Mākslai izmisīgi sacenšoties ar dzīvi nejēdzību un negāciju eksponēšanā, tā visbiežāk tik un tā paliek zaudētājos. Savukārt pozitīvisma vārgie asni diemžēl bieži sirgst ar māksliniecisko bālasinību (varbūt pārliecības trūkuma dēļ?), ar primitīvu naivismu vai aprobežotību. Negatīvisms grauj kultūras telpu un līdz ar to destabilizē visu dzīves telpu.

Tā vien šķiet, ka latviešu daiļliteratūras tekstu rakstītājus vajā pašnāvniecisku tieksmju apsēsti varoņi. Šiem varoņiem pret dzīvi,

kurā viņi dzīvo vai mitinās – kā nu kuro reizi – ir tik būtiski iebildumi, ka viņi ir gatavi no tās pašrocīgi šķirties. Telpas sabrukums, telpisko orientieru un piederības pazaudēšana izraisījusi arī garīgo eroziju un pastiprinātu neirotismu. Nekrofiliskās tendences latviešu mākslā ieguvušas regularitāti un plašu izplatību, un, protams, tas nekādi nevar signalizēt par tautas gara vitalitāti un optimismu.

Mūsdienu kataklizmu satricinātajā pasaulē nav grūti iedomāties apokaliptiskas vīziju ainas, kur valdošie ir globālie bezizmēra un bezrobežu vēji, kur pasaules laika jūras plūdi aizskalo un aizpūš pēdējās etniskās telpas saliņas, aizraujot nebūtībā nacionālās kultūras un valodas paliekas. Varbūt vairāk jārespektē lokālās vērtības? Varbūt biežāk jāpaliek, kā mēdz teikt, pie sava? Varbūt beidzot jāsāk domāt par identitātes kopšanu – arī valsts līmenī, ja no valsts kaut kas vēl palicis pāri. Varbūt nepietiek draudzēties tikai ar citiem, varbūt jādraudzējas arī pašiem ar sevi?

ATSAUCES

- ¹ Bodrijārs Ž. Vīrusu teorija. *Kentaurs XXI*. 1993. Nr. 5. 40. lpp.
- ² Vēveris J. *Pirmvaloda*. Rīga: Atēna, 2000. 19. lpp.
- ³ Špenglers O. Vakarzemes noriets. *Kultūras Fonda Avīze*. 1990. Janvāris. 19. lpp.
- ⁴ Vēveris J. *Pirmvaloda*.. 56. lpp.
- ⁵ Turpat, 64. lpp.
- ⁶ Neiburga A. *Stum stum*. Rīga: Valters un Rapa, 2004. 63.-64. lpp.
- ⁷ Ermansons E. *Mala*. Rīga: Karogs, 1999. 14. lpp.
- ⁸ Turpat, 36. lpp.
- ⁹ Turpat, 51. lpp.
- ¹⁰ Rainis J. Tie, kas neaizmirst. Rainis J. *Kopotī raksti*, 2. sēj. Rīga: Zinātne, 1977. 65. lpp.
- ¹¹ Vēveris J. *Pirmvaloda*.. 22. lpp.
- ¹² Neiburga A. *Stum stum*.. 184. lpp.
- ¹³ Turpat, 193. lpp.
- ¹⁴ Ābele I. *Sniega laika piezīmes*. Rīga: Atēna, 2004. 204. lpp.
- ¹⁵ Turpat, 224. lpp.

Edgars Lāms

REFLECTIONS OF CULTURAL DECAY IN CONTEMPORARY LATVIAN LITERATURE

Summary

The centerpiece of spatial culture is the house. Not any house, but an ethnically distinctive one, ruled by centripetal forces, a stabilizing centrism.

The decline of spatial culture, which has been characteristic of Latvians for ages, has been caused by various factors, such as the increasing pace of life, vast communication opportunities provided by modern technology, globalization, disintegration of ethnic identity, etc.

The loss of spatial landmarks means an irreversible loss of stability, resulting in a destabilized personality living in the midst of destabilized structures of the world. The atrophy of the national dimension continues as the process of the unification of living space is dangerously going on. The effect of spatial collapse is reinforced by the diminishing role of the state as an institutional space whose elements are gradually dying out in the modern world.

The works of contemporary Latvian literature quite often reflect the loss of traditional living space and the disappearance of ethno-archetypal space (in the novels "Mala" ["The Edge"] by Egils Ermansons and "Pirmvaloda" ["Parent Language"] by Jānis Vēveris, collections of stories "Dzīves stāsti" ["Life Stories"] by Nora Ikstena, "Stum, stum" ["Push, Push"] by Andra Neiburga and "Sniega laika piezīmes" ["Notes from the Season of Snow"] by Inga Ābele among others).

Ilga Šuplinska

ADRESĀTA MEKLĒJUMI JAUNĀKAJĀ LATVIEŠU DZEJĀ

Pētījums radās (un joprojām top), domājot par gaužām praktisku, literatūras attīstībai ne visai tīkamu parādību, proti, kāpēc strauji sarūk lasītāju skaits un vai iemesli šim procesam ir tikai ārējo apstākļu determinēti. Sākotnēji šī problēma likās īpaši aktuāla latgaliešu literatūras kontekstā, kur pastāv daudzi šķēršļi kā lasītājam, tā rakstītājam: izglītība, valodas politika valstī, vecās un jaunās latgaliešu rakstības atšķirības, kas daudziem liek atmet cerības iemācīties vienu vai otru rakstu tradīciju, grāmatu trūkums. Tai pašā laikā 20. gadsimta 90. gadu beigās un gadsimtu mijā latgaliešu literatūrā parādījās izcilas, mākslinieciski spēcīgas grāmatas (Valentīns Lukaševičs, O. Seiksts, Līga Rundāne, E. Kalvāne, npublicētās dzejas izdevumi Madsolas Joņam, Marijai Andžānei u.c.), bet arī tās neguva lasītāju atsaucību. Tāpēc arī radās doma tieši dzejas valodas līmenī aktualizēt adresāta jautājumu, sīkāk analizējot intencionālo teksta komunikācijas līmeni, implicēto lasītāju, meklējot iespējamās saskarsmes punktus implicētajam un potenciāli reālajam lasītājam.

Dzejas valodas analīzes gaitā tika iegūti rezultāti, kas apstiprināja domu par fiktīvās komunikācijas dominantu to autoru darbos, kas uzskatāmi demonstrē kādu modernisma virziena dominantu. Protams, no vienas puses, to nosaka īpašā, citādā, novatorā meklējumi, pēc Romana Jakobsona, poētiskās komunikācijas dominante; no otras puses, elitārisms, izredzētība, tiekšanās uz modernisma kā literatūras metavalodas uztveri rada nepārejamu plaisu starp lasītāju un autoru, vēl jo vairāk *“avangardisti nostiprināja mītu par to, ka īstai mākslai publika nemaz nav vajadzīga, un, kā zināms, šī stratēģija ir novedusi līdz komunikācijas kraham un pilnīgai nerēķināšanās tendencei attieksmē uz recipientu.”*¹

20. gadsimtā modernisma, avangardisma literatūra izvirza aizvien augstākas prasības lasītājam, taču paralēli pieaug cilvēces tehniskās iespējas, un mākslas baudītājs, estēts vērsas patērētājā, izvēloties darīt (arī lasīt) tikai to, kas patiesi interesē un kas nesagādā īpašu piepūli. Pēc filozofa A. Kolnaji domām², var izdalīt piecus "*objektīvi interesantā*" faktorus: (1) neparastais (nepazīstamais, pārsteidzošais, anomālais, ekscentriskais, eksotiskais), kas saista uzmanību, provocē; (2) noslēpums, mikla, uzdevums, kas pieprasa atrisinājumu; (3) kustība (padziļināta, intensīva, stabila, svārstīga interese par kaut ko konkrētu);

(4) daudzveidība (kontrasts, atšķirība, spriedze, pretrams garlaicībai); (5) oriģinalitāte.

Kino, šovu industrija, informāciju tehnoloģiju, masu mediju produkts "*objektīvi interesantā*" faktorus izvērs šokējošos apmēros, bet saskatīt šīs pazīmes grāmatā, šķiet, ir spējīgs tikai Umberto Eko piesauktais parauglasītājs. Kaut gan jāpiebilst, ka itāliešu domātāja priekšstats par interesanto 20. gadsimta nogaļas grāmatā ir radikāli pretējs tikko aprakstītajai koncepcijai: "*Grāmatas pievilcība, apmierinājuma un psiholoģiskā komforta sajūta, ko tā spēj izraisīt, izriet no tā, ka lasītāji, atzvēlušies ērtā krēslā [...], pakāpeniski atklāj to, ko viņi jau "zina un grib no jauna uzzināt" [izcēlums mans – I.Š.]. Viņi rod baudījumu no stāsta trūkuma, izklaide sakņojas secīgo notikumu pastāvēšanas atspēkošanā, sasprindzinājuma eliminācijā no pagātnes – tagadnes – nākotnē, acumirkļa koncentrācijā, kuru īpaši mīl tāpēc, ka tas atkārtojas.*"³

Tai pašā laikā izklaides industrijas iespējas, cilvēka tiecība uz komfortu, baudīšanu bez vismazākās piepūles grāmatas lasīšanu vispār vairs neizvirza priekšplānā, tādējādi "*objektīvi interesantā*" pazīmes paliek spēkā, tikai ir notikusi pārbīde patērētāja izvēlētajās interešu sfērās. Informācijas tehnoloģiju iespējas aizēno grāmatas pasaules pievilcību, jo "*līdzšinējās realitātes vietā nāk hiperrealitāte, un pat ikdienišķā un banālā dzīve iegūst mākslas iezīmes un dabu.*"⁴ Sadzīves estētizācijas procesā kļūst apšaubāma modernisma tradīcijā izvirzītā mākslas izredzētība, elitārisms, un jaunajai rakstītāju paaudzei nākas pieņemt "dubultās kodēšanas" spēles noteikumus, zināmā mērā arī

aizgūt interesanto no masu mediju producētās kultūras, balansēt uz robežas starp grāmatu kā masu preci un ekskluzīvu vērtību.

Apzinoties, ka viena pētījuma robežās nav iespējams aptvert visu jaunāko literatūru, šī raksta priekšmets ir adresāta specifika divu 21. gadsimta debitantu grāmatās – Līgas Rundānes “Leluos atlaidys” (2004) un Ronalda Brieža “Asaru gāze” (2004) – un divu 20. gadsimta 90. gadu debitantu šobrīd pēdējās izdotajās grāmatās – Agitas Dragunes “Prāts” (2004) un Valentīna Lukaševiča “Kuozynda” (2005). Jaunākā literatūra analīzei ir izvēlēta apzināti, jo, no vienas puses, lasītājs visbiežāk izvairās no vēl nezināma autora, tā ir cilvēka psihes īpatnība, mītiskās domāšanas aspekts – būt piesardzīgam attiekmē pret jauno un citādo visās jomās. No otras puses, debianti vienmēr ir spiesti meklēt jaunas izteiksmes formas, atsakoties no klišejām, literatūras ierastības zīmoga, meklēt savu lasītāju. Krievu literatūrpētniece Lidija Ginzburga atzīst: *“Garīgā dzīve nonēsājas, neatbildēti jautājumi pārtrauc uztraukt. Izrādās, var dzīvot un arī mirt ar neatbildētiem jautājumiem. Jaunībā par laimi to mēs vēl nezinām. [...] Kad pieaudzis cilvēks attālinās no jaunieša uztveres, nekas viņā nevar atturēt pieaugušo mākslīgumu. [...] Pieaugušo komunikācija – vienalga, ar ko – notiek tikai ar noteiktu zīmju palīdzību, kas līdzinās telefona kontaktiem, izslēdzot iespēju tiešajam kontaktam.”*⁵ Varbūt tas zināmā mērā izskaidro pieņemumu par debiju auglīgumu tieši jaunībā un to, ka “saglabāt bērnu sevi” nozīmē ne tikai redzēt šo pasauli katrreiz kā pirmo reizi, bet arī to, ka ir iespējama komunikācija, pastāv lielāka varbūtība tikt sadzirdētam. Diemžēl mūsdienu tehnoloģijas (SMS, e-pasti u.c.) veicina pāriešanu gatavā frāžu valodā jau personības tapšanas periodā, kas netieši nostiprina arī patērētāja psiholoģijas veidošanos, jo pieaugušo komunikācija ir darījumu komunikācija. Tātad, analizējot jaunāko literatūru, var pieņemt, ka tajā krietni mazākās devās parādās fiktīvas komunikācijas izpausmes.

Mākslinieciskā darbība 20. gadsimtā tiek uztverta kā tāda, kas ir vērsta uz citādā, cita apziņu. Tāpēc šādas *“radošās darbības priekšmets ir tieši adresāts, nevis attēles objekts vai teksta zīmju materiāls”*.⁶ Tas nozīmē, ka priekšplānā tiek izvirzīta teksta komunikatīvā funkcija, bet komunikācijā vienmēr piedalās trīs: adresants – vārds – adresāts (autors – teksts – lasītājs).

Katrs no šiem jēdzieniem slēpj vairākus izpratnes līmeņus, un tos plašāk iztirzāt nav šī pētījuma uzdevums, tai pašā laikā jāatzīst, ka ietilpīgākais šajā triādē ir tieši pats vārds: „*vārdi un formas kā abreviatūru un izteicienu, pasaules uzskatu, redzespunktu utt. demonstrētāji, pie kam kā potenciālo, tā reālo. Iespējas un perspektīvas, kas ir izteiktas vārdā, pēc savas būtības ir bezgalīgas. Ja ir radoša attieksme pret valodu, tad katrs vārds kādam pieder. Katrā vārdā ir “balsis” (jeb šis Cīts), dažreiz ļoti tālas, gandrīz bezpersoniskas (leksiski stilistiskās nianšes), gandrīz neuztveramas, un balsis, kas ir uztveramas.*”⁷

Izsekojot *cita* kategorijas daudznazīmībai no bahtiniskās “balsu” pozīcijas līdz Žaka Delēza pozīcijai, ka *es* ir atrodams tikai *cita* dzīlēs, atklājas, ka *cīts*, kas atklājas tekstā, sevī ietver: (1) arhetipiskos pirmtēlus; (2) daudznazīmīgo vārdu; (3) implicēto autoru; (4) implicēto lasītāju; (4) autora “alter ego”.

Es attiekmē pret *citu* vienmēr ir paškomunikācijas ēna, jo, “*izejot no valodas laukā esošās informācijas, arī no teksta, runātājs (rakstītājs) it kā koriģē sevi*”.⁸ *Cita* attīstības dinamika un nozīmība 20. gadsimta filozofijā (Žaks Delēzs, Žaks Lakāns, Žans Pols Sartrs, Mišels Fuko u.c.) ir strauja un daudzplākšņaina, tai pašā brīdī minētā pētījuma ietvaros akceptēti divi pamatpieņēmumi šīs kategorijas izpratnē: (1) *cīts* ļauj apzināties sevi, pat novērst fragmentāro, sadrumstaloto, bezjēdzīgo cilvēka esību; (2) tas ļauj izprast valodas spēles, pietuvoties patībai sevī.

Šāda *cita* kategorijas uztvere praktiski nosaka to, ka komunikācija galvenokārt noris virzienā “Es – Es”, nevis “Es – Viņš”: “*Sistēmā “Es – Viņš” informācijas apjoms paliek nemainīgs, bet sistēmā “Es – Es” informācija palielinās. Sistēmas “Es – Es” teksts ir asociācijām bagātāks un brīvāks, tam ir tendence apaukt ar individuālām nozīmēm, un tas pilda organizatora funkciju, sakārtojot haotiskās asociācijas, kas uzkrājušās personības apziņā.*”⁹

Ja autors grib tikt saprasts, tad viņam ir jākontrolē “*dekodēšana ar pašu kodēšanu*”: “*Paredzamība noved pie eliptiskas dekodēšanas, tas nozīmē, ka svarīgākajiem elementiem ir jābūt paredzamiem. Citiem vārdiem runājot, uztveres intensitātei ir jāatbilst rakstītā intensitātei.*”¹⁰ Šķiet, tieši šī parametra neievērošana, īpaši gadsimtu mijas postmodernajā literatūrā, noved potenciālo lasītāju pie atziņas, ka

tekstā ir sarežģīta valoda, man nepatīk modernisma/postmodernisma darbi u.tml. frāzēm.

Modernisma literatūrā uztveres plaša, lasītāja ignorēšana bija viens no elitārās mākslas rakstības pamatpostulātiem, turpretī postmodernismā, izmantojot masu kultūras elementus, pašparodēšanu un dubulto kodēšanu, teksta adresants meklē ceļu uz adresātu, tai pašā laikā teksta izlasīšana bieži vien paliek ilūzijas statusā, jo *“mūsos dzīvo vientuļā Ādama pašsajūta. Mūsu filozofija – tā ir ādama filozofija. Māksla – ādama māksla. [...] Par maz, ka Homērs vai Zolā slavinās vai aprakstīs masas, ka Markss to analizēs, es [V. Gombrovičs – I.Š.] gribētu, lai pašā rakstītāja balsī (alter ego) parādītos kaut kas tāds, kas vienu varētu uztvert kā tūkstošus, citu – kā miljonus pārstāvošu.”*¹¹ Tā ir prasība pēc arhetipisko slāņu apjautas adresantā, lai *cits*, līdz ar to paša būtības dziļākais slānis, tiktu atrasts, vismaz pamanīts.

Poētiskās komunikācijas neviennozīmība, orientēšanās uz kontekstuālām nozīmju pārbīdēm, dziļumu nosaka noteiktas funkcijas arī adresātam. Adresāta lomas maiņai ir izsekojis krievu literatūrzinātnieks V. Tjupa¹²: (1) lai izprastu klasicisma literatūru, ir jāpārziņina un jāiedziļinās žanru teorijā; (2) lai izprastu romantisma literatūru, jāklūst par līdzradītāju, jāuztver teksta emocionālais slānis; (3) lai uztvertu reālisma darbu, adresātam ir jānojaus autora pasaules uztveres īpatnības: *“Reālisma literatūrā varonis ir uztverams kā “savējais cits”, “cits sevī”, lasītājam ir jāatpazīst sevī citā un cits sevī. Tas kļūst par pašiepazīšanos, pašidentifikācijas meklējumu, tā ir atteikšanās no egocentrisma, jo caur citu uzzina vispārcilvēcisko un arī sevi sāk apjaust vispārcilvēciskajā.”*; (4) sākot ar simbolismu, lai teksts tiktu uztverts, lasītājam ir jājūt autora pozīcija, jāspēj no tās distancēties un jāļaujas līdzpārdzīvojumam: *“Viss teiktais norāda uz to, ka lasītājam ir jāpārvalda augsta teksta uztveres kultūra, kad lasīšanas akts paredz: 1) autora un lasītāja komunikācijā kopīgo elementu atklāsmi, 2) patstāvīgu, dažkārt par pašu autoru spēcīgāku teksta izpratni, tā potenci skaidrošanu.”*

Postmodernā tekstā autora daudzās lomas, intertekstualitātes radītie diskursi, dubultā kodēšana arī pašam adresantam var kļūt par atklāsmi. Gan adresants, gan adresāts ir iesaistīti vārdu spēlē, kur uztveres plurālismu, lai cik tas paradoksāli šķistu, ierobežo pati valoda,

autokomunikatīvie procesi tajā, tāpēc konkrētajos pētījuma avotos aktualizēti tie elementi, kas aptver komunikācijas procesu "Es – Es": intertekstualitāte; virsraksts, "rāmja", ietvara elementi; valoda (es pozīcijas atklāsmē, uzskaitījumi, atkārtojumi, noklusējumi, reducējumi).

Lasot jaunāko dzeju, var konstatēt, ka dzejoļa struktūrā vēl joprojām liela nozīme ir asociatībai un paradoksam, kas jau kopš modernisma paradigmas dominantes ir prasījis no adresāta pastiprinātu koncentrēšanos teksta izpratnei: *"Sintagmātisko attieksmju pieaugums tekstā apslēpj primārās semantiskās nozīmes, un teksts noteiktā tā uztveres līmenī var likties kā sarežģīts asemantisks veidojums. Bet sintagmātiski strukturētiem asemantiskajiem tekstiem ir tendence kļūt par mūsu asociāciju organizētājiem. Jo izteiktāka sintagmātiskā teksta struktūra, jo brīvākas un asociatīvākas semantiskās saites."*¹³

Analizējamo autoru dzejā sākotnēji visai grūti saskatīt atšķirības, vēl jo vairāk likumsakarības, kas atklātu implicētā lasītāja pazīmes. Tipiski latviešu literatūrai kāda virziena iezīmes neparādās spilgti, bet saaug ar vairāku citu virzienu izpausmēm, tāpēc vienas un tās pašas formas pazīmes (dažkārt arī funkcionālajā aspektā) var parādīties kā postmodernisma, tā modernisma tekstā.

Tāpat virsraksta poētika (skat. 1. pielikumu). V. Lukaševiča grāmatas virsraksts piesaka spilgtu vārdu spēli – *kuozynda*. Asociatīvi var minēt, ka tas varētu būt saistīts ar kāzām, varētu būt arī vietvārds, bet patiesībā tas ir okazionāls vārdsavienojuma sapludinājums *kuo zyn, da*, kas palicis no informatīvi garākā izteiciena *kū / kuo var zynuot, da (kas to lai zina, jā)*. Šādā grāmatas nosaukumā tiek uzsvērtas nenoteiktība un šaubas.

Agitas Dragunes nosaukums ir reti konkrēts – *prāts*, un pati autore tiecas ierobežot asociatīvo spektru, ko varētu attīstīt arī šī vārda sakarā. Grāmatas beigās ir autores komentāri, kas iezīmē saistību ar Austrumu kultūrām, filozofiskajiem priekšstatiem, kur uzsvērts, ka prāts virza uz Patību, palīdz nošķirt patieso un nepatieso, īsto – neīsto realitāti. A. Dragune apzināti paplašina tekstu informatīvo telpu, iepludinot latviešu lasītājam joprojām patālās, mentālajā līmenī nepieņemamās Austrumu idejas.

Ronalda Brieža grāmatas virsraksts uzsver piederību tehniskajam gadsimtam, tai pašā laikā tas ir uztverams kā parodija, jo asaras

vienmēr saistītas ar attīrīšanās iespēju, bet 21. gadsimta indivīds to nevar atļauties (amerikāniskais smaids, jūtu sastingums, pāriešana virtuālās attiecībās u.c.), tāpēc vienīgais veids, kā izspiest asaras, ir asaru gāzes efekts.

Līga Rundāne, gluži kā Agita Dragune, virsrakstā izvēlas likt stabilo vērtību *leluos atlaids*, t.i., grēku atlaišanas dienas. Kristīgais elements grāmatas lasīšanas laikā tiek aizēnots ar garīgas attīrīšanās nepieciešamību, lirikas *es* atvēršanos sev pašam.

Skatot rāmja (ietvara) elementu izmantojumu, jāatzīst, ka abi latgaliešu autori no tiem ir izvairījušies, vienīgi L. Rundānes grāmatai ir ievads un noslēgums, kurā atklāti daži inspirācijas fakti par autori. Protams, tos var analizēt kā rāmja elementus, bet to funkcionalitāte ir laikmeta īpatnību noteikta: tā ir autorens pirmā grāmata, tāpēc ievads un nobeigums kompensē arī latgaliešu literatūras fragmentāro literatūras procesa vērtējumu, kritikas trūkumu. Pašā tekstā abi latgaliski rakstošie autori ļauj vaļu lasītāja asociācijām.

R. Brieža dzejoļu krājuma kompozicionālā strukturētība, ko prezentē nodaļu virsraksti (skat. 1. pielikumu) ir pirmais signāls tam, ka tā būs pēcpostmodernisma dzeja. No otras puses raugoties, prologā ieviestā *uvertīra, pirmais, otrais dziedājums* norāda uz Raiņa, Viļa Plūdoņa līroepisko, dramatisko darbu struktūru 20. gadsimta sākumā, tātad var iezīmēt parodijas mēģinājumu, tāpat kā grāmatas virsraksts "Asaru gāze".

Savukārt rāmja elementu pārpilnība vērojama A. Dragunes dzejā: (1) piezīmes, kurās atrodami terminu, mītisku varoņu skaidrojumi, inspirācijas un atdzejojuma avoti; (2) uzskaitītas personības, kam autore ir pateicību parādā šīs grāmatas tapšanā; (3) moto: "*ir acis kā debesīs kurās var notikt viss*"; (4) vārdi (personvārdi, frāzes), kas rakstīti lielajiem burtiem – RUBAJAS, DZĪVE, DZĪVE, CIRKS, ŠĪ DZĪVE IR MANA VIENĪGĀ NAKTS AR TEVI DIEVS (Dragune, 2004, 27); (5) dzejoļu virsrakstu vietā ≠ (nosvītrotā vienādības zīme) vai arī iekavās likti gadsimtam tipiski teksti, tipiskas noskaņas: (bohēma), (postmodernisms), (veltījums), (kapusvētki), (alkīmija); (6) līdzās atdzejotajiem autoru uzvārdiem parādās arī *nezināms krievu autors un (a Man)*.

Autore nepārtraukti ierobežo asociāciju un uzsvērtā pozīcijā izceļ viņai būtisko. Atšķirība no pārējiem autoriem redzama arī komunikācijas kanāla “Es – Viņš” projicēšanā: pārējie autori akcentē informācijas blīvumu, uztveres intensitāti, izmantojot jau zināmos kodus (R. Briedis – folkloras, antīko, V. Lukaševičs – sadzīvisko, L. Rundāne – sievišķās pasaules atklāsmi bērņā un mīlestībā). A. Dragune papildina mīlestības pārdzīvojuma vadmotīvu ar dažādu kultūru mītiskiem priekšstatiem (hūrijas, Šiva, Izida, Zuhra u.c.) un sev tuvo autoru Antonija Makanna, Fjodora Tjutčeva, Omāra Haijama, Arsēnija Tarkovska tekstiem un tādējādi apzināti meklē un modelē savā dzejā jaunu pasauli, demonstrējot modernismam raksturīgo norobežošanos un izredzētību:

*mēs visi
esam cerējuši
būt dievi* (Dragune, 2004, 9)

Arī attieksmē pret intertekstu var vērot šīs autorei savrupību. Atdzejoto autoru teksti rosina dialogu ar pašas autorei tekstiem, var teikt, tie stiprina implicētā autora *es* meklējumus, vēl precīzāk – dzīvības enerģijas atklāsmi. Savukārt pārējo autoru darbos var runāt par intertekstualitātes funkcionalitāti nevis kā ierosmes avotu, bet gan kā jaunu tekstu radītāju, kas ir postmodernisma poētikas pamatā. Tai pašā laikā var vērot, ka ne L. Rundānei, ne V. Lukaševičam tas nekļūst par stilistisku dominanti, poētisko pamatprincipu. Tās spilgtāk atklājas divos L. Rundānes dzejoļos (skat. 2. pielikumu) un V. Lukaševičam iezīmē piecu dzejoļu rašanos (“Par snīgim gribu pastuosteit šudiņ”, “Ēst na dierst”, “Tuoli dzeivoj muna meiluo”, “Kod nakod nu tovom suopem”, “Ezra – tu maņ esi kai bruols”). Otrajā pielikumā citētais L. Rundānes dzejolis centona formā ir “ābece” viņas implicētajam lasītājam: ja tas atpazīst latgaliešu autoru darbu nosaukumus, tad adresāts ir atrasts. Pirmais un pēdējais autorei dzejolis iezīmē vērtību akcentus – latgaliešu valodu un ticību Dievam.

Vienīgi R. Brieža dzejā postmodernismam raksturīgā intertekstualitāte caurstrāvo visu grāmatu. Tā izpaužas: (1) simulācijās; (2) parodijās; (3) kultūrvaroņa meklējumos (skat. 3. pielikumu).

Jāpiebilst gan, lai arī tabulā mēģināts nošķirt simulācijas un parodijas piemērus, krājumā tādos dzejoļos kā “Suns uz siena kaudzes”,

“Ek man kā Bairoņam”, “Karaliene un spogulis” un virknē citu šie tēlojuma veidi saplūst.

Pasaku stāstīšana (princeses sasmīdināšana, Daugavas attīrīšana, jaunas gultnes veidošana), mītiskie motīvi –

*Lūk Odisejs dodas mājās
Uz “Titānika”
Lūk Tēsejs cenšas sameklēt
Baltu buru
Uz apkvēpuša tvaikoņa
Lūk Jāsons ar vīriem
Ceļ kuģi uz pleciem
Lai iznestu to laukā
No vispārējā sastrēguma* (Briedis, 2004, 84) –

saglabā episku, sižetisku dzejoļu iedabu. Tās pats vērojams arī V. Lukaševiča dzejā, vienīgi episkums tajā tiek panākts ar sadzīvisku situāciju pārstāstījumu, kad pats stāstnieks ir vērotājs no malas. Viņš ir atsvešināts un vienaldzīgs pret notiekošo:

*Opēls īsasāst smānā snīga putrā.
Šofers izkuop i pajam luopstu.
Saule verās iz Kostyna i smeļās.
Ostoinis minutys, i aizbrauc mašyna.
Šofers izkraun kastis pi veikala.
Izīt buobuška ar suni nu dzeivūkļa.*

*Pyrms divdesmit godiem Kostyns beja panks.
Desmit minutys, i cigarka pepeļnikā.
Sīva jam čigonka, a Opēls – nalels tanks.
(Lukaševičs, 2005, 4)*

Vār pamanīt, ka V. Lukaševiča un R. Brieža dzejā ir vairāki sakares punkti: episkums, lomu izdzīvošana (R. Briedim pasaku tēlu lomas, V. Lukaševičam – sadzīviskie tipāži: Kostyns, Izidors, Mariāns, Ilona, veceļs, džeks saplāstuos džīnuos, Geņuks). Kopīgais R. Brieža pasaku tēliem (melnam kaķim, princesei, nerram) – nokavētā sajūta,

V. Lukaševiča tipāziem – eksistēšanas vienaldzīgums. Abu autoru dzejā episkums pavīd ne vien viena dzejoļa robežās, bet ir saikne, vadošais kods starp dzejoļiem vispār: R. Briedim – princeses smīdināšanas pasaku motīva un diskursa “divreiz vienā upē neiekāpsi” risinājumā, V. Lukaševičam – “*saskuobušo iudeņu*” problemātikā.

Vērojot liriskas *es* izpausmes (skat. 1. pielikumu), atkārtojuma, reducējuma elementus tekstā, var projicēt implicēto lasītāju. L. Rundānes dzejā redzama gudrās sievietes arhetipa projekcija: tā ir stipra, vāja savā stiprumā, dodoša, devīgums var iznīcināt pašu, bet tas viņu nebiedē. Tā ir spēcīga sieviete, kas runā sirds valodā un izdzīvo bērņā, valodā, mīlestībā. Arī neticīgo *tu* viņa netiecas pārveidot, bet uzņem savā paspārnē.

R. Brieža dzejā, neraugoties uz stimulācijām mīlestībā, darījumu, mākslas pasaulē, tikpat skaidri kā L. Rundānei ir iezīmēta *es* pozīcija:

Lai citi ir šī laika sāls

Es būšu pipari.

(Briedis, 2004, 112)

Arhetipiskais nerra tēls uzsver krājumā iekodēto implicētā rakstītāja, līdz ar to lasītāja citādību. Eksplīcētais lasītājs šajā krājumā ir sabiedrība, kuras nepiedalīšanās pasaules liktenī nepārsteidz, tā ir šī laika norma. Krājuma kompozicionālajā risinājumā iezīmēta veseluma apjauta, jo kultūrvaroņa meklējumi ir gan krājuma ieskaņas, gan nobeiguma dzejoļi, ļaujot pamanīt šībrīža postmodernisma attīstības izmaiņas, kur viena no svarīgākajām iezīmēm “*nozīmes reanimācija*”, valodas kā mediatora uztvere nozīmes meklējumā.¹⁴

V. Lukaševiča dzejā *es* ir sašķelts. Implicētais autors ir zaudējis savu jēgas satvaru, tāpēc taustās, nepiedalās un vēro šo pasauli no malas, dzīvodams pasaulē, kurā vēl joprojām lietas, nevis zīmes ir “piepūtušās”. Sliexnis uz sevi un sevi paliek nepārkāpts, tāpēc implicētais lasītājs ir tikpat sašķelta personība, bet potenciālais lasītājs nespēs saprast – *kruot vai meklēt*.

A. Dragunes dzejoļu krājumā *es* ir sašķelts, bet labi apzinās savu dzīves jēgu – kailuma, patiesības satveršana, kur “*ŠĪ DZĪVE IR MANA VIENĪGĀ NAKTS AR TEVI DIEVS*” (Dragune, 2004, 27). Daudzie varbūtības apliecinājumi (*būs, gribēšu, varbūt, vēl, jāmeklē, man gribas*

u. c.) patiesības iespējai ticošo personības daļu pilnībā apslāpē, tāpēc viņa izvēlas zīmīti par mīlestību, nevis pašu mīlestību, gribēt, nevis dzīvot utt., un sajūtā “*vienalga man sāpēs*” grib atstāt arī implicēto lasītāju. Fiktīvās komunikācijas izpausmes nepārprotami šai grāmatā izceļ verbs.

Ja implicētais autors ir sašķelts, šaubās par savu “alter ego” (V. Lukaševičs) vai arī skaidri apzinās savu “alter ego”, bet tekstā no tā attālinās (A. Dragune), adresants pazūd, jo autors nepārtraukti taujā pēc sevis, pats teksts var palikt nesaprasts un neizbaudīts. Savukārt, kad implicētais autors prezentē savu “alter ego”, arī potenciālais (ne tikai implicētais) lasītājs to spēj uztvert. Prasība pēc apliecināšanas pasaules uztveres parādās 2004. gada debitantu darbos. Vai tā tiks uztverta un pārvērsta jauno autoru darbu stilistiskā konstantē, rādīs laiks, bet šobrīd, lasot L. Rundānes, R. Brieža dzeju, lasītājs var pretendēt uz cita atklāsmi sevi.

AVOTI

- Briedis R. *Asaru gāze*. Rīga: Neputns, 2004. 134 lpp.
 Dragune A. *prāts*. Rīga: Daugava, 2004. 112 lpp.
 Eko U. Inovācija un atkārtojums. *Kentaurs XXI*. 2002. Nr. 28. 62. lpp.
 Fridrička B. Ikdienu pieredze jeb mākslas ilūzija. *Homo aestheticus: no mākslas filosofijas līdz ikdienas dzīves estētikai*. Rīga: Tāpals, 2001. 129.-137. lpp.
 Kolnai A. On the Concept of the Interesting. *Aesthetics*. 1964. No. 4. P. 22-39.
 Lukaševičs V. *Kuozynđa*. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība, 2005. 110 lpp.
 Бахтин М.М. Заметки к неосуществленному труду. Проблема текста. Опыт философского анализа. *Вопросы литературы*. 1976. Nr. 10. С. 122-151.
 Гаспаров Б.М. *Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования*. Москва: Новое литературное обозрение, 1996. 352 с.
 Гомбрович В. Из дневника. *Новый мир*. 1998. Nr. 2. С. 78-87.
 Лотман Ю.М. Автокоммуникация: “Я” и “Другой” как адресаты. Лотман Ю.М. *Внутри мыслящих миров: Человек. Текст. Семиосфера. История*. Москва, 1996. С. 145-158.
 Лотман Ю.М. О двух моделях коммуникации в системе культуры. *Труды по знаковым системам*. 1973. Вып. 308. С. 230-245.
 Невзлядова Е. *Разговоры с Л.Я. Гинзбург* <http://magazines.russ.ru/zvezda/2002/3/nev.html>. 2005. 5. okt.
 Можейко М.А. *After-postmodernism. Постмодернизм*. Сост. А.А. Грицанов, М.А. Можейко. Минск: Интерпрессервис, Книжный Дом, 2001. С. 25-27.
 Риффатер М. Критерии стилистического анализа. *Новое в зарубежной лингвистике, IX*. Москва: Прогресс, 1980. С. 69-98.

Тюпа В.И. Культура художественного восприятия и литературное образования. *Слово и образ в современном информационном обществе*: Сборник статей по материалам конф. РГГУ. 1999. <http://liber.rsu.ru/Conf/Slovo/tupa.htm>. 2005. 20. okt.
Усманова А.Р. *Читатель. Постмодернизм*. <http://infolio.asf.ru/Philos/Postom/chitatel.html>. 2005. 5. okt.

1. pielikums

SVARĪGĀKIE ANALĪZES ELEMENTI

AUTORS	VALENTINS LUKAŠEVIČS	AGITA DRAGUNE	RONALDS BRIEDIS	LĪGA RUNDĀNE
VIRSRAKSTS	Kuozynda	prāts	Asaru gāze	Leluos atlaidys
RĀMJA, IETVARA ELEMENTI	Nav	• Autores piezīmes • Personvārdi • Moto • Vārdi, kas rakstīti lielajiem burtiem • Dzejoļu virsrakstā ≠ • Vārdi iekavās	• <i>Prologs</i> • <i>Adrese bez mājām</i> • <i>Ūdenszīmes</i> • <i>Lapseņu medus</i> • <i>Epilogs</i>	Īvodvuordi • <i>Vacuosmuotis volūdys testaments</i> • <i>Nazcik vuorodu ap sevi</i>
INTER- TEKSTUALI- TĀTE	• <i>Pajimu kuo tev navā i nikod nabyus, Taidis mežs Aiz azarim - kur ūgis aug spanim</i> • <i>Tuoli dzeivoj muna meiluo Aiz 7 kolnīm, 7 upem</i> • Nu televizora izlīn Švarcs <i>Ezra Paunds Heleņu vāze Breidaks Stefans Batorijs Brahma</i>	• Sasauca ar jau izceltajiem rāmja elementiem: Antonijs Makanns, Fjodors Tjutčevs, Omārs Haijams, Arsēnijs Tarkovskis • Krasi nodalīts cita autora un pašas autore tekst	• Izteikti visā grāmatā. <i>Mēs visi ejam princesi smīdināt Aiz trejdeviņiem kalniem Aiz trejdeviņām jūrām Stāv stalta karālpils</i> • Pasaku elementi • Romantisma tradīcija - Kultūrvaroņi	Izteikti parādās pirmajā un arī noslēguma dzejolī

<i>LIRIKAS ES IZPAUSMES</i>	Stuovu iz gaņķom i verūs; <i>Irā divi celi – meklēt i kruot Pa trešū celi aizīt – aizīt naz- kaidš vecēš Verūs, jam iz kokla dakuorts skrituš;</i> Tevī ir kai ba divi cylvāki iškā Ka eistincibā irā na divi, a symti ikšā – Jauni, vaci i jau agruok nūmyruši; <i>Voi es dvēselis terapeits Voi braškis čmūreituojš Voi tirans;</i> Munys rūkis čupinej lopys i saknis, Kuru atlošis damiersa, kaidš tāvam vuords; <i>.. navar aizīt pa celi nu litom</i>	es svinu savu mulso bezcerību un savu neziņu un savus maldus no visa kas man dots tas ir tas patiesākais; <i>rozā brilles un greizie spoguļi prāts kas prāto tas ir viss tas ir viss kas man dots;</i> mana ābola pusīte ir mans iekšējais tu kas man jāatrod sevi; <i>es esmu tik nepa- teikta;</i> jo es nezinu kur ir manas mājas un kur man savākto nest; <i>es esmu nogurusi vēja bēgt es gribu savu naidu ieraudzīt;</i> ja sāpes mani neuzveiks; <i>tu mani nenokērsi nevienā no plaknēm es esmu viesuļvētra</i>	Un es gāju pie ļaudīm Lai šajā lietā piepalīdz Pa ceļam uz turieni Pārscrienu ceļu Melnam kakim; <i>Uzliek princese Ābolu uz galvas Un solās iet Pie labākā šāvēja Šauj Vilhelms Tells Un trāpa ābolā Šauj Robins Huds Un trāpa bultā Šauju es Un trāpu sirdi;</i> Pasaulei Jumts brauc Izkritusi viena skrūvīte Iesitu vietā Naglu	Cik daudzi sveču aiza- dedzs ir manī; <i>Muns ceļš īguojš rudini I tys ir dūšonys laiks;</i> Maņ laimeigi suop; <i>Munu īguodu projekcejs te A es poša Vēl profānumā;</i> Par sauli prīcūošuos šudiņ; <i>Gyūnu vuordus i smejūs;</i> Es stypra Taidu kai es Nažāloj Taidom akmiņus viersā sviž Kotrs par so- vim grākim; <i>Darunoju sevi ticēt;</i> Saulē lēks i pasmaidēs Cikom iticēs Munys ticeibys varai
--	--	--	--	--

2. pielikums

INTERTEKSTUALITĀTE L. RUNDĀNES DZEJĀ

SUOKUOS

Atsaryučyno¹ – J. RyučānsSeikšalēnis i nūstojSeiktys kaiTāvaine muna² – O. SlišānsDvēselē īkreitSudrobainys osoru laseitis³ – V. DzērvinīksVīgla ironejis byušona⁴ – I. TāraudaGribīs pavaicuotVoi moz lidmašinu kreit⁵ – V. DzērvinīksAk mīlesteiba Lelais Līpu kolns⁶ – O. KūkojsIzdzadzynuota sirds⁷ i naziņa⁸ – I. Tārauda, M. SkujaJuorauga atguoduotDimenseju kvadrātsaknis⁹ – M. AndžāneGribīs sevi laimeigu īsadūmuot¹⁰ – V. DzērvinīksSeppuku iz saulis vādara¹¹ – V. Lukaševičs, O. SeikstsLynu zīdī¹² I – Madsolas JoņsZemes bolsi¹³ sovus sapynus stuosta – Ā. ErssDūmoju boltys dūmys¹⁴ – A. SpuoģisSātā¹⁵ atīt svātdīne¹⁶ i soka – O. Kūkojs, A. RancāneVasala muos vasals bruol¹⁷ – P. JurceņšI maņ pateik byut kūpāAr bruolim i muosom¹⁸ – P. MiglinīksI klauseitīs volūdāSkaidrā kai olūtā¹⁹ – A. Rancāne

(Ar pasvītrojumu izcelti darbu nosaukumi, līdzās ierakstīti darbu autori.
1., 18., 19. izcēlums norāda uz lietoto reminiscenci.)

<i>SIMULĀCIJAS</i>	<i>PARODIJAS</i>	<i>KULTŪRVARŅA MEKLĒJUMI</i>
<u>Karaliene un spogulis</u> Spogulīt spogulīt Parādi man visneglītāko Būtni pasaulē	*** Nāca kaulainā Pār nenoplautu pļavu Izkapti rokās	*** Suns Uz siena kaudzes Štrunts ar sienu
Un nākamo neglītāko Un nākamo Un nākamo	Apņēmības pilna Garo zāli izbrist Slinkos strādniekus Līdz vakariņām izplaut	Netieku klāt Kaudzē paslēptajai Adatai
Un tagad spogulīt Parādi man mani ***	Uzkāpa Pļavā pamestam Grābeklim	Ar kuru ķerties Pie pasaules lāpīšanas
Dzejnieka Lielākā bagātība Vārdi	*** Bezmērķīgi kļīstot Pa kuģa klāju Nolemju tikt beidzot Līdz šīs jūras Dzīlākajai būtībai	* Nodedzināju Siena kaudzi Pasaules lāpāmo Adatu meklēdams
Uzrakstu Uz lapiņas "Nauda"		* Suns Uz adatu kaudzes
Iemetu cepurē Ubagam	Pārliecos pār bortu Un ieskatos ūdenī Taču virsma tā nosēta Ar viļņu rakstiem Ka dzīles nemaz neredz	Štrunts ar adatām Netieku klāt Kaudzē paslēptajam Salmiņam
<i>Simulācijas ir citādā pasaules redzējuma pamatā daudzos dzejoļos (14., 15., 25., 26., 28., 47., 49., 53., 73., 80., 83., 98., 116. lpp.)</i>	<i>Skatīt dzejoļus arī 15., 23., 34., 38., 98., 113. lpp.</i>	Pie kura pieķerties Kad ielāpi nāks valā <i>Skatīt arī dzejoļus 8., 63., 71., 84., 87., 112., 113., 118., 119., 125. lpp.</i>

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Усманова А.Р. Читатель. *Постмодернизм*. <http://infolio.asf.ru/Philos/Postom/chitatel.html>. 2005. 5. okt.
- ² Kolnai A. On the Concept of the Interesting. *Aesthetics*. 1964. No. 4. P. 22–39.
- ³ Eko U. Inovācija un atkārtojums. *Kentaurs XXI*. 2002. Nr. 28. 62. lpp.
- ⁴ Fridričaka B. Ikdienas pieredze jeb mākslas ilūzija. *Homo aestheticus: no mākslas filosofijas līdz ikdienas dzīves estētikai*. Rīga: Tapals, 2001. 129.–137. lpp.
- ⁵ Cit. pēc: Невзглядова Е. *Разговоры с Л.Я. Гинзбург* <http://magazines.russ.ru/zvezda/2002/3/nev.html>. 2005. 5. okt.
- ⁶ Тюпа В.И. Культура художественного восприятия и литературное образования. *Слово и образ в современном информационном обществе*: Сборник статей по материалам конф. РГГУ. 1999. <http://liber.rsu.ru/Conf/Slovo/tupa.htm>. 2005. 20. okt.
- ⁷ Бахтин М.М. Заметки к неосуществленному труду. Проблема текста. Опыт философского анализа. *Вопросы литературы*. 1976. Nr. 10. С. 122–151.
- ⁸ Гаспаров Б.М. *Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования*. Москва: Новое литературное обозрение, 1996. 352 с.
- ⁹ Лотман Ю.М. О двух моделях коммуникации в системе культуры. *Труды по знаковым системам*. 1973. Вып. 308. С. 230–245.
- ¹⁰ Риффатер М. Критерии стилистического анализа. *Новое в зарубежной лингвистике, IX*. Москва: Прогресс, 1980. С. 69–98.
- ¹¹ Гомбрович В. Из дневника. *Новый мир*. 1998. Nr. 2. С. 78–87.
- ¹² Тюпа В.И. Культура художественного восприятия и литературное образования. *Слово и образ в современном информационном обществе*: Сборник статей по материалам конф. РГГУ. 1999. <http://liber.rsu.ru/Conf/Slovo/tupa.htm>. 2005. 20. okt.
- ¹³ Лотман Ю.М. Автокоммуникация: “Я” и “Другой” как адресаты. Лотман Ю.М. *Внутри мыслящих миров: Человек. Текст. Семiosфера. История*. Москва, 1996. С. 145–158.
- ¹⁴ Можейко М.А. After-postmodernism. *Постмодернизм*. Сост. А.А. Грицанов, М.А. Можейко. Минск: Интерпрессервис, Книжный Дом, 2001. С. 25–27.

Ilga Šuplinskā

SEEKING TARGET READERSHIP IN LATEST LATVIAN POETRY

Summary

The study was written (and it is still in the process of writing) thinking about a quite practical thing, which might not seem very comfortable for the development of literature, namely, the reasons for the fast decline in the numbers readership and whether the process has been triggered only by external circumstances. Initially, the problem seemed especially important in the context of Latgalian literature, where there are numerous obstacles both for the reader and the author, such as Latvia's official education and language policies, differences in the old and new Latgalian orthography that quash many readers' hopes to master at least one of the writing traditions, as well as the shortage of books.

At the same time, in the late 1990s and in the turn of the centuries, outstanding and artistically impressive works (V. Lukaševičs, O. Seiksts, L. Rundāne, E. Kalvāne and other authors) were published in Latgalian literature that failed, however, to gain popularity. This prompted the author of this article to turn to the analysis of the target readership at the level of the language of poetry, to conduct a more detailed analysis of the communicative level and implied reader of an intentional text, seeking the possible territories where the implied and the potentially real reader might meet.

Over the 20th century, modernism and avant-garde literature set increasingly high demands for the reader, as the technical possibilities of the mankind grew turning the connoisseur of art, the esthete into a consumer who chose to do (also to read) only what was really interesting and that did not require too much effort.

Realizing that it is impossible to cover the whole latest literature in a single study, the given article deals with the specifics of the target readership of two literary debuts of the 21st century – Līga Rundāne's "Leluos Atlaidys" (2004) and Ronalds Briedis' "Asaru Gāze" ("Tear Gas"), as well as the latest books by two poets who made their literary debuts in the 1990s – Agita Dragune's "Mind" (2004) and Valentins Lukaševičs "Kuozynda" (2005).

The many roles of the author of a post-modern text, discourses created by intertextuality and double coding may become a revelation even to the author. Both the author and the reader are engaged in wordplay, where the pluralism of perception, however ironical it might seem, is limited by the language itself, its self-communicative processes, therefore this study addresses those elements of the literary sources that concern the communication process “I – I”:

- intertextuality;
- title, elements of a “framework”;
- language (the revelation of I position, listings, repetitions, omissions, reductions).

When the implied author is split, questions his/her “alter ego” (Lukaševičs), or realizes his/her “alter ego”, but distances himself/herself from it in the text (Dragune), the author disappears due to the effect of fictitious communication, as the author is continuously asking for himself/herself, and the text may be lost on the reader.

Whereas the implied author presents his/her “alter ego”, the potential (not only implied) reader is able to perceive it. The demand for an assertive position appears in the works of the authors who made their literary debuts in 2004. Only time will show whether it will be picked up by young authors and turned into a constant stylistic feature, but for now the reader of Rundane and Briedis’ poetry can expect a revelation of the *other* in himself/herself.

Māra Grudule

GLIKA MĪTS LATVIEŠU KULTŪRĀ

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

E. Gлика portrets H. fon Koskula arhīvā.
Portrait of Ernst Glück from the archive
of H. von Koskull

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Mācītāja Gregorija portrets.
Portrait of pastor Gregory.
No/from: Цепляева М.С.,

Миклашевская Е.П. *Знаменитые немцы
Лефортова*. Москва: РОССПЕН, 2000

V. Babkins. E. Gлика portrets.
Foto/Photo: Atis Grīnbergs.
"Portrait of Ernst Glück" by Vladimir
Babkin (2003)

17. gadsimts liek pamatu latviešu mākslas dzejas un prozas valodai ar Georga Manceļa sprediķu smagnējo izteiksmi, pilnu metaforām, salīdzinājumiem, alegorijām un hiperbolām, kas smeltas Bībelē un dabas vidū mītošo latviešu zemnieku runā, un Kristofora Firekera un Gerharda Remlinga ritmizētajām labskanīgajām baznīcas dziesmām. Un, protams, Bībeles tulkojums. Mancelis, Gliks, Firekers un Remlings bija vācieši.

Ar Neredzīgā Indriķa dziesmām 1806. gadā savu ceļu uzsāk latviešu nacionālā literatūra, un 19. gadsimta vidū to bagātina folkloras un mītoloģijas elementi, bet līdz ar latviešu izglītības līmeņa celšanos durvis pavērtas arī pasaules literatūras apguvei. Un process turpinās.

Manuprāt, latviešu kultūrā un arī literatūrā nesalīdzināmi lielāka nozīme ir bijusi Bībeles tēliem, legendām un simboliem, Bībelei kā reliģisku, filozofisku, vēsturisku un mītoloģisku rakstu avotam un kultūras fenomenam nekā tieši Ernsta Glika Bībeles tulkojumā lietotajai valodai, kura, starp citu, tika rediģēta un labota jau tūlīt pēc tulkojuma pabeigšanas 1689. gadā un pēc dažiem gadu desmitiem – 1739. gadā atkal, rosoties veselai mācītāju komisijai. Un tā joprojām, gatavojot jaunus Bībeles izdevumus. Tāpēc, aplūkojot Bībeles tulkojuma nozīmi latviešu kultūrā, būtu galvenokārt jārūnā par Bībeli pašu, tās saturu, ne tik daudz par Glika valodu. Tomēr Ernsta Glika 1689. gadā pabeigtais Bībeles tulkojums kā fakts ir latviešu kultūrā pelnīti ieguvis simbolisku nozīmi, un, pateicoties tam, pats Glika tēls un Bībeles pirmizdevums – pat mītisku nokrāsu, un tas, manuprāt, saistāms ar trim simboliem: vecu, biezu un tumšu Grāmatu; vecu, savādi skanošu un tāpēc valdzinošu Valodu; ar diviem Glika stādītiem Ozoliem Alūksnē, pieminot Jaunās un Vecās Derības tulkojuma pabeigšanu.

Un tie visi dažādos laikos raduši atspoguļojumu arī latviešu literatūrā.

Sākumam – neliels ieskats Glika bibliogrāfijā latviešu valodā. Manuprāt, latviešu avotos pirmo reizi Glika vārds ir minēts Bernharda Dīriķa “Latviešu rakstniecībā” 1860. gadā, uzsverot Bībeles un Firekera dziesmu tulkojuma nozīmi latviešu valodas un literatūras attīstībā.¹ Pēc dažiem gadiem rakstu krājumā “Sēta. Daba. Pasaule” (1873) parādās plaša mācītāja Kārļa Kundziņa publikācija par

Bībeles tulkojuma valodu, tā beidzas ar aicinājumu neturēt rokas klēpī, "*sildīdamies kūtrības aizkrāsē*"², bet beidzot ķerties pie Glika biogrāfijas rakstīšanas.

Un patiesi – līdz Otrajam pasaules karam parādās vēl pāris mazas grāmatiņas ar Glika dzīves aprakstu un ieskatu viņa veikumā, to autoru lielākā daļa ir mācītāji. Pirmais un neapšaubāmi vēsturiskiem kontekstiem bagātākais šāda veida izdevums ir 1918. gadā publicētā brošūra "Ernsts Gliks, Bībeles tulks, miera darbos un kara briesmās. Sarakstījis G. Hillner, Piņķu draudzes mācītājs".³ Neliela apcere atsevišķā grāmatiņā 1935. gadā ir arī folkloristam, dzejniekam un mācītājam Ludim Bērziņam⁴, un visbeidzot 1942. gadā trešo grāmatiņu publicē R. Virsnieks⁵. Turpinās arī Glika Bībeles tulkojuma valodas pētniecība, par šo tēmu plašas publikācijas rodamas latviešu periodikā un zinātnisko rakstu krājumos, 1935. gadā klajā nāk arī Gustava Šauruma brošūra "Latviešu bībeles vēsture".⁶

Pēc Otrā pasaules kara 1979. gadā ASV vēsturnieks Edgars Dunsdorfs publicē līdz šim plašāko un pamatīgāko pētījumu par Gliku un viņa Bībeles tulkojumu "Latviešu pirmās Bībeles vēsture"⁷, bet 1974. gadā ar mācītāja Edgara Ķiploka gādību nāk klajā arī Bībeles latviešu pirmizdevuma faksimils.

Latvijā Glikam un Bībelei veltīts žurnāla "Pakāpieni" 3. numurs (1989) un teoloģiski kultūrvēsturiska žurnāla "Ceļš" 1994. gada laidieni. Valodniece Maija Baltiņa turpina pētīt Glika Bībeles tulkojuma valodu, valodniece un literatūrzinātniece Ruta Veidemane – Bībeles simbolus literatūrā, savukārt Alūksnes skolotāja Ilona Riekstiņa vairākas publikācijas velta Glika pedagogiskajiem uzskatiem. Pamazām šajā laikā uzkrājas arī sīkāka informācija par Glika darbību Maskavā.⁸

Šobrīd pētniecība turpinās dažādos aspektos – nākuši klāt jauni fakti Glika biogrāfijā, turpinās latviešu Bībeles (1689) valodas apguve un Glika pedagogisko uzskatu izziņa, joprojām aktuāls arī ar Bībeles motīvu un tēlu simbolisko nozīmju izpēti saistītais jautājums latviešu kultūrā. Domāju, ka, tikai apvienojot latviešu, vācu, igauņu un krievu pētnieku spēkus, Glika daudzpusīgās dzīves un darbības izziņāšanā iespējams iegūt pilnīgu priekšstatu par viņa nozīmi Eiropas kultūrā.

Raksta mērķis ir aplūkot Glika tēlu un tā modifikācijas latviešu literatūrā kultūrvēsturiskā kontekstā. Jāatzīmē, ka par šo jautājumu

jau rakstījusi Ingrida Kiršentāle žurnālā "Ceļš".⁹ Nobeigumā tiks sniegts ieskats Glikā hipotētiskā portreta izpētes gaitā šobrīd.

Gliks latviešu daiļliteratūrā, manuprāt, ienāk 20. gadsimta 20. gadu beigās – dzejā, nākamajā gadu desmitā – prozā. Un tam ir savs loģisks pamats. Vispirms par prozu.

30. gadi ir totalitāru režīmu laiks daudzviet Eiropā un arī Latvijā. Jāatzīmē, ka latviešu literatūrā šo periodu iezīmē vēsturiskā romāna uzplaukums, pievēršot galveno uzmanību 16. un 17. gadsimta notikumiem – reformācijai, kalendāra nemieriem, Livonijas, poļu-zviedru un Lielajam Ziemeļu karam 18. gadsimta sākumā. Tieši pēdējais saistāms ne tikai ar lielu armijas daļu virzīšanos cauri Latvijas teritorijai, bet arī ar armiju virspavēlnieku, lielvalstu – caru, karaļu, hercogu, klātbūtni, turklāt, kā zināms, starp alūksniešiem ieraugāma arī nākošā Krievijas cariene Katrīna I. Un, protams, Bībeles tulkotājs Ernsts Gliks. Raksturīgi neoklasicisma literatūrai vēsturiskie romāni pievēršas spēcīgām personībām, kādi arī lielvalstu vadītāji ir, bet tiem līdzās, rakstnieku fantāzijas radīti, slavas spožumā uzmirdz arī varoņi no latviešu tautas, droširdībā, cīņas sparā, asprātībā un gudrībā neatpalikdami no svešzemniekiem. Šāda literatūra ne tikai uzlabo vēstures zināšanas, bet arī neapšaubāmi ceļ paša rakstītāja un arī latviešu lasītāja pašapziņu. Ilgus gadsimtus iekaroti un svešzemnieku pārvaldīti, tiecamies meklēt aizvien jaunas un jaunas formas un iespējas pašapziņas celšanai un tautas kultūras bagātības un senuma apliecinājumam. Apzinoties, ka daudzus gadsimtus, laika rata nosacīti, izcilu varoņu, vēstures virzītāju latviešu vidū nav bijis, tādi tiek radīti kā mīti, tāpat kā 19. gadsimta beigās nacionālās atmodas laikmetā nacionālie romantiķi radoši pārstrādā latviešu senatnes ainas, kādas tās uzbur Garlībs Merķelis romantiskajā teikā "Vanems Imanta" (1802) un apcerējumā "Vidzemes senatne" (1798 – 1799).

Domāju, tas ir simptomātiski, ka 20. gs. 30. un 40. gadu mijā dažu gadu laikā nāk klajā trīs dažādi romāni, kuros aprakstīts Lielais Ziemeļu karš.

Pirmā epizode.

Aleksandrs Grīns (1895 – 1941). Gliks – vācu mācītājs

No 1938. līdz 1940. gadam trijos sējumos tiek publicēta bijušā Latvijas armijas kapteiņa Aleksandra Grīna triloģija “Saderinātie”. Tās atsevišķās daļas “Pelēkais jātnieks”, “Sarkanais jātnieks” un “Melnais Jātnieks” atbilstoši Jāņa atklāsmes grāmatai uztveramas kā bada, kara un mēra alegorijas, taču līdz ar apakšvirsrakstos norādītajām personām – Kārlis XII, Augusts II un Pēteris I – iegūst vēl papildu simbolisku nozīmi.

Tuvinot caru, hercogu un karaļus ar latviešiem, Grīna triloģijā tieksme heroizēt jūtama sevišķi spilgti. Kādā apcerē arī rakstnieks pats atzīst, ka Zviedrijas karalis “*ir latviešu tautskolu tēvs*” un “*viņa pils durvis bija priekš taisnības meklētājiem vienmēr vaļā, latviešu un igauņu zemnieku sirdīs vēl ilgi paliek labo zviedru laiku gaišums*”, savukārt Gliku raksturo “*valdonīgs cēlums, kas dara viņu garā radu pašam zviedru ķēniņam*”¹⁰. Grīna triloģijā uz vēstures skatuves uznāk latvieši – Kraukļu dzimta, ierauta laika griežos, kļūst par tiltu metēju starp tautām, armijām un to vadoņiem. Literatūrvēsturnieks Andrejs Johansons uzsver, ka Grīnam vispār raksturīga tieksme veidot varoņteiksmas.¹¹ Bet Jānis Zanders, recenzējot triloģiju uzreiz pēc publicēšanas, to trāpīgi dēvē par “*monumentālu fresku*”¹².

“Saderinātajos” vēsturiskās personas, manuprāt, tomēr kopumā ir tipizētas un pabālas, jau ar viņu pirmo parādīšanos romānu lappusēs jūtams, kam pieder rakstnieka simpātijas. Atskaņas no tipizēta 19. gadsimta mācītāja tēla jaušamas arī, sastopoties ar Gliku: Grīns sintezē latviešu tautā iesakņojušos priekšstatu par vācu mācītāju melnās drānās, no kura ir bail (“*gērbies melnā mētelī ar caunu apkakli, galvā tam bija melna samta cepure*”¹³; “*pamaza auguma vīrs bargām acīm un sārtu seju [...] viņš rāja augstus un zemus, rāja garnizona zaldātus par plūtēšanu miesta krogos, par meitās iešanu un citiem grēkiem*”¹⁴, vai arī “*kā pērkons granda pāri paretajām baznīcēnu rindām viņa varenā balss [...] solos ietrīsējās apvaldītas elsas, paklusi šņukstieni*”¹⁵), ar zemnieku draugu un labvēli. Tē jāatzīmē, ka bargums attiecas uz valodu un ārējā izskata raksturojumu, maigums – uz acīm un sirdi, it kā atgādinot, ka, izskatā vienots ar saviem tautas brāļiem, sirdī Gliks ir citāds. Īpašu

nozīmi sarunās ar latviešu zemniekiem Grīna tekstos iegūst epiteti *maigs, labs, smaidošs: smaidošo acu skats, labā mācītāja roku glāsts*¹⁶; *mācītājs, kam laba sirds*.¹⁷

Otrā epizode.

Pilsoņu Jēkabs (*īst. v. Jēkabs Birgers, 1877 – 1966*).

Gliks – solis piētisma virzienā

Retā latviešu literatūras vēsturē minēts, Pilsoņu Jēkabs ir neskaitāmu stāstu un romānu autors, daudzi no tiem balstīti vēsturiskos notikumos, vairāki publicēti presē, vairāki joprojām lasāmi manuskriptā Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā. Pilsoņu Jēkabu īpaši interesē varoņu jūtu pasaule. Tas nav nekas pārsteidzošs, un arī rakstnieks pats autobiogrāfijā atzīst: *“Esmu gan maigas, varbūt pat sentimentālas dabas cilvēks.”*¹⁸ Pilsoņu Jēkaba vēsturiskās prozas dominante ir viņa varoņu intīmā dzīve, visai daiļrunīgs kādas viņa grāmatas virsraksts *“Amora bultas. Vēsturisku personu milas piedzīvojumi un laulības dzīve”*, un te varam lasīt stāstus par admirāli Nelsonu, Annu Boleinu, Katrīnu I, Pēteri I, Hērodu, Napoleonu, Igo, Nikolaju I, Suvorovu, Aleksandru I un daudziem citiem.

1939. gadā nāk klajā viņa, iespējams, labākais romāns *“Prāvesta Gлика audžu meita”*. Jūtu hiperbolizācija un sentimentālismam raksturīgā tēlu polarizācija ir arī Martas, vēlākās Krievijas carienes Katrīnas I, mūžīgās pavadones. Marta ir ne tikai vizuāli ārkārtīgi pievilcīga: *“kā ļoti krāšņs, tiksmīgi smaržīgs zieds tā viņu līdz mulsumam reibināja ar savu skaistumu un aromātu”*, bet apveltīta arī ar neparastām gara dāvanām, kas *“paplašināja Pētera redzamības horizontu kā spožas saules plūdi, klievēdēt visapkārt sabiezējušos miglas blākus”*¹⁹, un tādējādi kļūst par īstu draudzeni savam pirmajam vīram Kruzem, tad Menšikovam un visbeidzot caram Pēterim I, kas pat pēdējā *“miesīgās tieksmes un sakarus [...] mācēja pārvērst prāta un dvēseles sakaros”*²⁰. Sentimentālisms saskatāms arī prāvesta Gлика veidojumā. Romānā nav Gлика vizuāla portreta, bet rakstnieks sniedz bagātīgu ieskatu viņa emocijās, ko bieži atklāj raudāšana, un romānā Gliks raud vairākkārt par kara nesto postu un ļaužu ciešanām –

*“asaras bira prāvestam pār rūpju izvagotajiem vaigiem”*²¹, turklāt viņš bieži mēdz arī stāvēt, pārdomās iegrimis, un nopūsties. Glika dziļās sāpes, patiesā līdzjūtība savas draudzes liktenim, rūpes, maigums, sirsnīga gādība Pilsoņu Jēkaba veidojumā viņu atklāj kā piētismam simpatizējošu mācītāju, *“jo Gliks nebija tas vīrs, kura vārdi atšķirtos no darbiem,”* raksta Pilsoņu Jēkabs, *“tā bija mīlestības pārpilna sirds, kas tuvāku ciešanas un bēdas ņēma ļoti nopietni”*.²² Un varbūt pat īsti pie vēsturiskās patiesības nepiedomājis, rakstnieks ar savu sentimentālo romānu ir trāpījis mērķī. Ja vēl Edgars Dunsdorfs 1979. gadā monogrāfijā *“Pirmās latviešu bībeles tulkojums”* šaubīdamies vaicā, vai Gliks patiesi bija piētists, tad pēdējā laika pētījumi viņa saikni ar Halles piētistiem, kas izriet no sarakstes ar Filipu Jakobu Špēneru (*Philipp Jakob Spener*; 1635 – 1705) un Augustu Hermanu Franki (*August Hermann Francke*; 1663 – 1727), vairs nenoliedz. Iespējams, arī piētisma iespaidā Gliks ar pārsteidzošu neatlaidību piedalījās latviešu un vēlāk – krievu jaunās paaudzes izglītošanā un reliģisko rakstu tulkošanā.

Trešā epizode.

Kārlis Zariņš (1889 – 1978). Gliks – citāda

Otrā pasaules kara gados pie Lielā Ziemeļu kara tēmas atgriežas Kārlis Zariņš. Viņa romāns *“Kāvu gadi”* 1943. gadā tiek publicēts presē. Šajā laikā cenzūra tā izdošanu atsevišķā grāmatā aizliedz, domājams, pretvāciskā toņa dēļ, kas īpaši izteiksmīgi parādās latviešu mācītāja Jāņa Reitera tēlā. Starp citu, Zariņš pats, 1941. gadā avīzē *“Tēvijā”*, atbildēdams uz jautājumu, kādam būt latviešu rakstniekam, saka: *“Latvju rakstniekam jāpaliek sava uzdevuma augstumos; latvju rakstniekam jātop vēl stiprākam.”*²³ Un šiem vārdiem ir sava nozīme arī Glika tēla veidojumā.

Cenzūra *“Kāvu gadu”* izdošanu atsevišķā grāmatā aizliedz, bet Latviešu Kultūras fonds tam piešķir godalgu. Savukārt Zariņš, allaž neapmierināts ar padarīto, turpina pie jau publicētā manuskripta strādāt, to lieliski ilustrē laikraksta *“Tēvija”* 1943. gada 22. maija numura izgrieztā sleja – un tajā, kā redzams, rakstnieka rokas vadīts,

būtiskus papildinājumus ieguvis arī Glika tēls.²⁴ Laika gaitā tiek labots ne tikai teksts, bet arī romāna nosaukums un apakšvirsraksts, pazib arī “Mūžīgā Rīga” un “Trīs tīģeri”, akcentējot Kārļa XII, Pētera I un Augusta II personības, it kā polemizējot ar jau minēto Aleksandra Grīna triloģiju. Starp citu, dialogs ar spalvas brāļiem ir raksturīga Kārļa Zariņa daiļrades iezīme – ne tikai ar Edgaru Alanu Po, Dostojevski un tikko pieminēto Grīnu, bet arī ar latviešu pirmo dramaturģi Mariju Pēkšēnu – Zariņa fantāzija uzbur variāciju lūgā “Negudrā Gertrūde” (1933).

Papildināti un laboti “Kāvu gadi” nāk klajā 1997. gadā, daudzus gadus pēc autora nāves, tādējādi laikam gan vēstulē Andrejam Johansonam jautājumu, “*vai man izdosies ar pārrakstīšanu beigt, pirms ieradīsies baltā sieva, lai pārvilktu manai niekalbībai lielo krustu*”²⁵, atstājot neatbildētu. Starp citu, par publicēšanai gatavu Zariņš uzskatījis tikai sesto daļu sava romāna.²⁶

Zariņš ir savdabīgs rakstnieks krāsainā, pat ņirbošā stila dēļ. Ja Grīna prozu kopumā raksturo pelēcīgi, kaut plaši lauki, uz kuru fona viena pēc otras izceļas un grimst atsevišķas spēcīgas personības, un tās runā, staigā, ēd, kaujas utt., tad Zariņa prozas ainas ņirb no cilvēkiem, dzīvniekiem, krāsām, skaņām, smaržām un ietin lasītāju īpatnējas fantāzijas pasaulē. Ja Grīns rada tipāžus, tad Zariņš rāda cilvēkus. Zariņš ir dziļi nacionāls rakstnieks un dod priekšroku latviskajam un, ja ne latviskajam, tad vismaz Latvijā dzimušajam. Tā, piemēram, viņa varoņi nicīgi rauc degunu par ienācēju Gliku, vēl nemaz Bībeles tulkam romāna lappusēs neparādoties, jo viņš ir svešzemnieks pretstatā Georgam Mancelim un Kristoforam Fīrekeram, kuri, iespējams, latviešu valodu iezīduši kopā ar latviešu aukles pienu, jau no bērna kājas stāvējuši tuvu latviešu tautas garam un arī minuši to pašu taku, ko latvieši. Pretstats Glikis – svešais, un Mancelis, Fīrekers – savējie, pirmajā bridī dara uzmanīgu un lasītāju pat noskaņo pret. Bet pietiek tikai pašam Bībeles tulkam parādīties, un Zariņš arī viņā saskata simpātisku gudru cilvēku: “*neliela auguma vīrs ar gaišu iesirmu pakakles bārdū [..] pasaules klaidonis; nelielais kustīgais nemierīgais kungs*”.²⁷ Vēl vairāk – Zariņš salīdzina Gliku ar latviešu mācītāju Jāni Reiteru un atrod daudz kopēja, uzsverot, ka atšķirība starp abiem ir nebūtiska, Reiters kā teoloģijas doktors, “*mazās, darbīgās nepazīstamās tautas*

*Fausts*²⁸, ir savas filozofijas un emociju varā, kam pretstatā Gliks stāv stingri ar abām kājām uz zemes.

Tik daudz par Gliku vēsturiskajos romānos, taču Gliks kā literārs tēls ienāk arī latviešu dzejā. Jāatzīmē, ka arī tas ir starpkaru laiks.

Pēteris Ērmanis (1893 – 1969) 1928. gadā žurnālā “Burtnieks” publicē dzejoli “Ernsts Gliks un cars Pēteris”.²⁹ Šā perioda nule pieminēto romānu kontekstā atzīmēšu, ka dzejoli Ērmanis Bībeles tulkojumu salīdzina ar Pētera I veikumu, ceļot Pēterburgu: “*Darbs gan liels. Tāds pats bij dažā ziņā, Kāds tev, ceļot pilsētu uz purva..*”

Edvarta Virzas (īst. v. Jēkabs Eduards Liekna; 1883 – 1940) attiecības ar Gliku ir īpašas. Virza, kā zināms, ir antīkās kultūras cienītājs un arī lielisks franču dzejas tulkotājs, bet, no otras puses, Virza augstu vērtē latviešu folkloru, tautas dziesmas kā iedvesmas un dzidras latviešu valodas avotu un Bībeli.

Haralds Biežais par Virzas reliģiskās apziņas veidošanos raksta: “*Tā iezīmējas ar patiesu, dziļi pārdzīvotu latvisku pasaules un dzīves skatījumu, kas apaugļots ar spēcīgiem antīkās un kristīgās pasaules reliģiskās dzīves impulsiem.*”³⁰ Kaut arī Virza atzīst, ka latvieši, sirdīs tomēr pagāni, ir luterāņi, viņa darbos grūti atrast pieminētu Kristus vārdu. Tas ir Vecās Derības Dievs, kura balss skan cauri gadsimtiem. Virza, šķiet, tieši Veco Derību un latviešu pagānismu uzskata par īstenajiem tautas garīgās pasaules veidotājiem. Viņam patīk citēt Bībeli un atkal – un tas ir atzīmēšanas vērts – tā ir Vecā Derība: Dziesmu dziesma vai Dāvida psalmi. Virzas draugs grāmatnieks Jānis Kadilis atceras: “*Citreiz Ernestu Gliku sastapu Edvarta Virzas mājās, kad meistars patētiski skandēja Sālamana Augstās Dziesmas pantus, slavēdams Glika tulkojumu [..]. Viņu saistīja tikai dzejiskās izteiksmes spēks, un šajā ziņā viņš Gliku vērtēja ļoti augstu.*”³¹ Virza piemin Gliku vairākkārt. Jau Arnoldam Spekem veltītajā “Dzejas mākslā” viņš dodas atpakaļ 17. gadsimtā un ieskatās latviešu literatūras sākumos: “*Bet stāv kā paraugi, kam latīniskais raugs, / Tie Gliks un Mancelijs, katrs gudras prozas draugs, / Un cēlais Firekers, kam dzejas dvesma salda, / Kurš pantu valda tā, kā jājējs zirgu valda.*”³² Gliks, pēc Virzas domām, ir latviešu kultūras pīlārs, viņa tulkotā Bībele kopā ar biezo

Manceļa sprediķu grāmatu "Straumēnos" (1933), vienā no izcilākajiem latviešu literatūras sacerējumiem – poēmā prozā, ir latviešu garīgā apvāršņa simbols. Abstrahējoties no "Straumēnu" mītiskās iedabas, 21. gadsimta lasītājam gan šķiet, ka, šis kā vienīgās zemnieka mājas lasāmgrāmatas pieminējis, Virza nosprauz pārāk zemu, stingrus un ierobežotus, lai neteiktu – aprobežotus, latvieša garīgā apvāršņa lokus, vēl vairāk – akcentējot ziemas pelēko garlaicību, kas izzogas zemnieku ikdienā un vedina uz nepārtrauktu gulēšanu, viņš svaru kausus nosver par labu auglībai, veselībai un vaislībai, kas, lai arī neapšaubāmi ir būtiskas, tomēr nav vienīgās un turklāt 19. gadsimtā vairs ne dominējošās latviešu dzīves sastāvdaļas.

Virzam ir arī divi raksti par Ernstu Gliku.³³ Tā kā saturs tiem līdzīgs, daži vārdi par abiem kopā. Edvarts Virza iekļauj Gliku vienotā Eiropas kultūras telpā kā renesanses garu ar lieliskām latīņu valodas zināšanām. Viņa Glikis ir idealizēts romantiķis, *"kas pārgājis latviešos, pārlatviskojies [...], savai tautībai ar roku atmezdams, ir ne vien kļuvis par latvieti, bet uzminējis arī viņas dvēseli un valodas ritmu."* Virza salīdzina latviešu tautas dziesmas un Bībeli, uzsvērdams, ka pirmās ir estētiska gara apdvestas, tomēr izteiksmes ziņā ierobežotas, turpretī Bībelē *"vārās visi grēki, visas kaislības un viss dievišķīgais un cilvēcīgais skaistums"*. Un šo pašu kaisles pārņemto dabu Virza attiecina arī uz Gliku, *"kam pa priekšu iet sirds un miesas drebešana, [...] kas pazīst dusmas, ienaidu, mīlestību kā lielus iedvesmas avotus"*. Pēc Virzas domām, Gлика Bībeles tulkojums ir nozīmīgs tīrās un dzidrās latviešu valodas dēļ, kur *"plūst dzīva ūdeņa straumes"*, kas, lai gan atsevišķu ģermānismu piesārņotas, ir nesalīdzināmi tīrākas par modernā latvieša valodu *"kā milzīgu gājieni lejup pa civilizācijas trepēm"*. Virza, protams, neieslīgst detalizētā latviešu Bībeles valodas analizē, bet uzskata par pilnīgi nepieciešamu Gлика tulkojuma jaunu izdevumu.

Sekojošajā Virzam, 1939. gada vasarā **Eriks Ādamsons** (1907 – 1946) publicē dzejoli par Gliku.³⁴ Ādamsons ir estēts un baroka mākslas cienītājs, un, manuprāt, tas nojaušams pat viņa rokrakstā. Ādamsons raugās uz pasauli kā allaž mainībā esošu skatuvi un dzejā izvēlas vārdus, kas uzsver krāsu, smaržu un ņirboņu, allaž plūstošo un mainīgo, kurā plaukst sieviete un mīlestība, zieds, aromāts un bauda. Arī 17. gadsimta latviešu rakstiem piemīt savdabīgs baroka laikmeta

aromāts. Ādamsons apbrīno tulkotāju, Bībeli, bet pāri visam – vārdu kā kultūras mūžīguma liecinieku: *“Bet vārds, kas it kā kokle skan, tur bij no zelta tīra.”* Starp citu, iedvesmots no Ādamsona Glika mīlestības, 1956. gadā savdabīgu veltījumu – parodiju “Dziesma dzejnieka Erika Ādamsona piemiņai” publicē Andrejs Pablo Mierkalns.³⁵

Gliks latviešu literatūrā pēc Otrā pasaules kara

Padomju laikā parādās tikai daži Glikam un Bībeles tulkojumam veltīti darbi, un tie ir dzejoļi. Tas ir saprotams. Tēmas, kas saistītas ar Dievu, reliģiju un kristietību, padomju ideoloģijai nav vēlamas. Četri dzejoļi ir publicēti 20. gadsimta 70. un 80. gados. Šajā laikā, kā zināms, dzejas zemteksts kļūst par vienu no skaidrākajiem brīvības un neatkarības alku apliecinātājiem. Rakstnieki vispār bieži izvēlas vēsturiskas tēmas, lai runātu par tagadnes problēmām, uzsverot analogijas, kā, piemēram, Vizma Belševica poēmā “Indriķa Latvieša piezīmes uz Livonijas hronikas malām”, kas sacerēts 1968. gadā. Nacionālā kultūra un valoda kļūst par simboliem tautas garīgajam spēkam, vienotībai, izturībai, kas palīdzējusi noturēties dažādu svešzemnieku jūgā un svešu kultūru spiediena apstākļos cauri gadsimtiem. Un šādā kontekstā tad arī parādās Gliks.

1971. gadā Uldis Bērziņš, šobrīd viens no Bībeles tekstu tulkotājiem, raksta dzejoli “Latviešu mācītāji”, izmantojot vārda *mācītājs* dubulto nozīmi – pamācītājs un baznīcas kalps. Bērziņš runā par Gliku, Firekeru un Manceli kā kārtējiem svešas varas sūtītiem latviešu tautas ganiem no malas, un Dievs pamet viņu centienus, vārdus un domas: *“Gliks raksta sirds lielās un lēkā / trīs latviešu bībele rokās / kā traks viņš grūž piecus pirkstus / savās smagajās sprogās / bet aiziet no rokām dievs / aiznes vārdu un garu [...] un aiznes to gaišo un cēlo / sirms vārgs vecis stāv / un melo un melo.”*³⁶

Pārējos trīs – Leona Brieža, Māra Čaklā un Lijas Brīdakas dzejoļos – uzmanība no Glika un Bībeles tulkojuma ir pārcelta uz Glika stādītajiem ozoliem. Tie pieminēti jau dzejoļu virsrakstos: “Gliks stāda Bībeli – izaug koks”, kas ir fragments no garāka

dzejojuma “Nakts pirms dziesmas”, veltījuma latviešu Dziesmu svētku simtgadei (M. Čaklais, 1973)³⁷, “Ernesta Glika ozoli” (L. Brīdaka, 1986)³⁸ un “Gliks, pabeidzis latviski tulkot Bībeli, iestādīja divus ozolus” (L. Briedis, 1987).³⁹ Lidzīgi kā Uldis Bērziņš novēršas no mācītājiem – svešas ideoloģijas nesējiem, arī šie dzejnieki simbolisko jēgu pārceļ uz ozoliem, kas ir valodas, tātad tautas nelokāmības, stipruma un izturības simbols. No vienas puses, padomju ideoloģijas rezultāts ir vācu mācītāju nosodījums, no otras – ozols kā vispārzināma latviešu kultūrzīme iemieso ideju par tautas nelokāmību, izturību un spēju palikt, kuplot un turpināties. Ieskatam fragments no Māra Čaklā dzejoļa:

*Gliks stāda bībeli –
izaug koks.
zemīti – blēdiķi
nolej ar sprediķiem –
koks paliek koks.*

*Stenders stāda gudrību
četri gali,
kamēr vells par Stenderu paliek;
nu stāda abi, nu stāda naidu,
iestādījuši,
tup un gaida;
Parādās dzinumi,
sajūsma plok –
atkal tas pats,
atkal koks.*

*Kas tā par ķēmību –
mietus sadzina;
nu no mietiem salapo žogs?!*

*Tā tāda zemīte –
stādi, ko stādīdams,
izaug koks.*

Leona Brieža dzejolī Gliks un ozoli ieguvuši dziļāku filozofisku jēgu – kā simbols pamatīgumam un garīgumam pret trulu fizisku iekāri un ļaunumu:

*Jau viens pēc otra Gliki kājās ceļas
un stāda ozolus [...] kaut tā nav maize,
ne akas ūdens – tomēr, kas to zina,
kāds rādīsies to pēcnākamo tikums.
viņš uzspļaus Bībelei, bet paskatīsies
uz ozoliem – un atcerēsies Gliku.*

Un nobeigumā daži vārdi par Glika portretu. Ar īgauņu kolēģa vēsturnieka Aivara Peldvē starpniecību pirms dažiem gadiem ieguvu Glika portretu⁴⁰ un drīz pēc tam arī sāku sarakstīties ar Henriku fon Koskulu, viņa tālais sencis Gerhards fon Koskuls apprecēja Glika meitu Kristīni 1710. gadā Maskavā. Esmu ļoti pateicīga Koskula kungam par vēstulēm un, protams, arī par kopijām no viņa ģimenes manuskripta, kurā atrodams arī Glika portrets.

2000. gadā Maskavā tika publicēta grāmata par Lefortovo un tās vācu kopienu.⁴¹ Sev par lielu pārsteigumu tajā uzgāju līdzīgu portretu tam, ko man bija atsūtījis Koskula kungs, tomēr grāmatas komentārs vēstīja, ka attēlotā persona ir mācītājs Gregorijs (*Johann Gottfried Gregorii*; 1631 – 1675), galma teātra dibinātājs un, starp citu, arī skolotājs Maskavā.⁴² Publikācijas oriģināls – gravīra šobrīd glabājas mākslas vēsturnieka Rovinska⁴³ kolekcijā Puškina Mākslas muzejā Maskavā. Nav šaubu, ka portreti ir līdzīgi. Iespējams, līdzības, bet, iespējams, arī pārpratuma pēc Gregorija portreta pavāja kopija nokļuvusi Glika radu materiālos. Tādējādi nevar ne noliegt, ne apgalvot, ka vienīgais šobrīd zināmais Glika portrets ļauj ieskatīties ievērojamajam Alūksnes mācītājam acīs. Iespējams, lielāku skaidrību ienestu tālāki pētījumi par vācu kopienas darbību Maskavā, ja vien tā nebūtu Maskava.

Un visbeidzot. Vēloties atrast kādus iepriekšminēto rakstnieku portretus, devos uz mūsu Literatūras, teātra un mūzikas muzeju, par lielu pārsteigumu tur atradās aploksnīte ar kartīti un uzrakstu "E. Glika portrets".⁴⁴ Vēl viens portrets? Atbilde uz šo jautājumu

meklējama 1939. gadā, kad latvieši gatavojās svinēt Bībeles tulkojuma 250. gadadienu. Kāds Alūksnes skolotājs atrada, kā viņam pirmajā brīdī likās, kādas nezināmas personas bistes fotogrāfiju. Lūdzis savu draugu to sakopēt kopā ar Glikas parakstu, viņš sagatavoja publikāciju avīzei "Malienas Ziņas"⁴⁵, bet šie maldi tika drīz vien klidināti. Vēsturnieks R. Malvess portretā pazina kādu no Alūksnes pils bijušajiem īpašniekiem Oto fon Fitinghofu. Starp citu, šī publikācija skolotājam maksāja viņa pedagoga amatu...

Mīti zūd un parādās no jauna – Fitinghofa bistes foto ar Glikas vārdu mūsu muzejā atrodams joprojām, bet kāds Alūksnes mākslinieks veco gravīru jau iemūžinājis eļļas gleznā. Mītu radišana un uzturēšana ir brīnišķīgs laika kavēklis.

ATSAUCES

¹ Dīriķis B. *Latviešu rakstniecība*. Rīga: Plates, 1860. 8.-9. lpp.

² Kundziņš. K. Ernsta Glūka nopelni. *Sēta. Daba. Pasaule*. 1873. Nr. 4. 34. lpp.

³ Hillner G. *Ernsts Glücks, latviešu Bībeles tulkis, miera darbos un kara briesmās*. Rīga: Häcker, 1918.

⁴ Bērziņš L. *Ernsts Gliks. Darba mūžs un mūža darbs*. Rīga: LELB Virsvalde, 1935.

⁵ Virsnieks R. *Ernsts Gliks (Ernst Glück) dzīvē un darbā*. Rīga: J. Rozes apg., 1942.

⁶ Šaurums G. *Latviešu bībeles vēsture*. Rīga: LELB Virsvalde, 1935.

⁷ Dunsdorfs E. *Pirmās latviešu bībeles vēsture*. Minneapolis: Latviešu ev.-lut. baznīca Amerikā, 1979.

⁸ Domāju, šobrīd plašākā informācija par to: Ковригина В.А. *Немецкая слобода Москвы и ее жители в конце XVII – первой четверти XVIII вв.* Москва: Археографический центр, 1998.

⁹ Kiršentāle I. Glikas tēls latviešu literatūrā. *Ceļš*. 1994. Nr. 1. 73.-81. lpp.

¹⁰ Grīns A. Latviešu bībeles tēva piemiņai. *Rīts*. 1935. 22. sept.

¹¹ Johansons A. *Latviešu literatūra*. Stokholma: Trīs zvaigznes, 1953. 312. lpp.

¹² Zanders J. Aleksandra Grīna Saderinātie. *Daugava*. 1939. Nr. 7. 676.-681. lpp.

¹³ Grīns A. *Pelēkais jātnieks*. Trilogijas "Saderinātie" 1. daļa. Rīga: Liesma, 1990. 136. lpp.

¹⁴ Turpat, 17. lpp.

¹⁵ Grīns A. *Sarkanais jātnieks*. Trilogijas "Saderinātie" 2. daļa. Rīga: Liesma, 1991. 171. lpp.

¹⁶ Grīns A. *Pelēkais jātnieks*. 137. lpp.

¹⁷ Turpat, 179. lpp.

¹⁸ Pilsoņu Jēkabs. *Autobiogrāfija*. Rokraksts (1958). LAB Reto rokrakstu un grāmatu nodaļa, Nr. 4056, XV, 141. lpp.

¹⁹ Pilsoņu Jēkabs. *Prāvesta Glikas audžu meita*. Faksimila izdevums. Rīga: Latvijas grāmata, 1991. 88. lpp.

²⁰ Turpat, 93. lpp.

- ²¹ Turpat, 64. lpp.
- ²² Turpat, 43. lpp.
- ²³ Zariņš K. Rakstnieks šai laikā. *Tēvija*. 1941. 15. nov.
- ²⁴ Sal. RTMM, Nr. 475606, 310. lpp.
- ²⁵ K. Zariņa vēstule A. Johansonam 1971. g. 23. nov. RTMM, Nr. 416393.
- ²⁶ Sal. Rožkalne A. Trīs tūgeri un Mūžīgā Rīga. Zariņš K. *Kāvu gadi*. Rīga: Daugava, 1997. 12. lpp.
- ²⁷ Zariņš K. *Kāvu gadi*. 312. lpp.
- ²⁸ Turpat, 50. lpp.
- ²⁹ Nr. 4., 310. lpp.
- ³⁰ Biezais H. Edvarta Virzas reliģiskā dzīve. Biezais H. *Šķautnes. Meditācijas par dieviem, cilvēkiem un tautu*. Upsala: Gaujas apgāds, 1983. 37. lpp.
- ³¹ Kadilis J. *Rakstnieki un grāmatas*. Esejas un apceres. Metzinger: J. Kadiļa apgāds, 1949. 107. lpp.
- ³² Virza E. Dzejas māksla. Didaktiska poēma. Dāvināta Arnoldam Spekem. Virza E. *Kopotī raksti*. 2. sēj. Rīga: Valters un Rapa, 1939. 300. lpp.
- ³³ Virza E. Ticības atjaunošanas svētkos. *Brīvā Zeme*. 1923. 30. okt.; Virza E. Glika Bībeles tulkojuma jubileja. *Brīvā Zeme*. 1939. 28. janv.
- ³⁴ Ādamsons E. Dziesma par Gliku. *Daugava*. 1939. Nr. 7. 630. lpp.
- ³⁵ Mierkalns A.P. *Trādirādis*. Dzeju krājums divās daļās. Francija: E. Zieds, 1956. 8. lpp.
- ³⁶ Bērziņš U. *Pieminekļis kazai*. Rīga: Liesma, 1980. 35. lpp.
- ³⁷ Čaklais M. Dzejoļu cikls "Nakts pirms dziesmas. Pirmo Dziesmu svētku atcerei". *Karogs*. 1973. Nr. 6. 46. lpp.
- ³⁸ Bīdaka L. *Mūžīgais vaicājums*. Rīga: Liesma, 1986. 65. lpp.
- ³⁹ Briedis L. *Būtības dārzs*. Rīga: Liesma, 1987. 90. lpp.
- ⁴⁰ Skat. arī: Peldvē A. Ernsta Glika portrets. *Letonica*. 2004. Nr. 10. 121.-126. lpp.
- ⁴¹ Цепляева М.С., Миклашевская Е.П. Знаменитые немцы Лефортова. Москва: РОССПЕН, 2000.
- ⁴² Amburger E. *Die Pastoren der evangelischen Kirchen Russlands vom Ende des 16. Jahrhunderts bis 1937*. Erlangen, Lüneburg: Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, 1998. S. 328.-329.
- ⁴³ Rovinskim ir arī vairāki uzziņu krājumi par senajām gravīrām Krievijā, kādā no tiem atrodama norāde, ka gravīrā attēlotā persona ir vācu mācītājs J.G. Gregorijs, aptiekāra dēls, kas dzīvojis 18. gs. pirmajā pusē. Skat.: Ровинский Д.А. *Подробный словарь русских гравированных портретов*. Т. 1. Санктпетербургъ, 1889. С. 538. Savukārt vecākos Rovinska vārdnīcas izdevumos uzrādīts cits Gregorijs – jau minētais galma teātra dibinātājs Maskavā. Jāatzīst, ka iepriekšējā vērē E. Amburgera leksikons min tikai vienu vācu mācītāju Gregoriju Krievijā, arī jau minēto galma teātra dibinātāju.
- ⁴⁴ RTMM, Nr. 550495.
- ⁴⁵ 1939. 2. febr.; arī Rinda J. Ozols latviešu bībeles 250 gadu atcerei. *Brīvā Zeme*. 1939. 26. janv.

Māra Grudule

GLÜCK'S MYTH IN LATVIAN CULTURE

Summary

The name of the German pastor and translator of the Bible into Latvian, Ernst Glück (1654 – 1705), is usually associated with three symbols: an old and thick book, an old-fashioned but fascinating language and two oaks Glück planted in the northeastern Latvian town of Alūksne to mark the translation of the Scriptures.

As a literary character, Glück appears in Latvian literature in the first half of the 20th century. Due to historical circumstances, from the 13th century onwards there had been virtually no Latvian heroes or leaders, so Latvian literature tried to create myths about such heroes instead.

The second half of the 1920s and the 1930s was the golden age of historical novel in Latvian literature. Following the best traditions of neoclassicism prose these texts focused on strong personalities. The Great Northern War (1700 – 1721) in Latvia was marked by a series of visits of foreign rulers, tsars and dukes. It was in Marienburg (Alūksne) that the way of Glück's foster-daughter Martha Skavronsky to the Russian throne started, as she was destined to become tsarina Catherine I, wife of Russia's Peter the Great. In historical novels, Latvians appear alongside with these historical personalities, not falling behind the kings and tsars in their smartness, courage and wit. It is no coincidence that these novels appeared just before the World War II. These literary works showed not only the knowledge of history but also an undeniable self-confidence of the writers and their readership.

Glück appears as the pastor in Aleksandrs Grīns' novel "Saderinātie" ("The Betrothed" 1938 – 1940). He is portrayed here as a typical fearsome German pastor quite often featuring in Latvian biographical and autobiographical prose of the 19th century. In Pilsone Jēkabs novel "Prāvesta Glika audzmeita" ("The Foster-Daughter of Parson Glück", 1939), Glück leans towards pietism in line with the sentimental style of the whole book. In his novel "Kāvu gadi" ("The Years of Arctic Lights", 1943) Kārlis Zariņš describes Ernst Glück as a sympathetic and wise man, comparing him with Latvian pastor Jānis

Reiters and finding many things in common between them. At about the same time Glück also appeared in the poetry of Pēteris Ērmanis and Eriks Ādamsons, while poet Edvarts Virza published several articles praising Glück's knowledge and style of Latvian.

After the World War II, only a few poems were dedicated to Glück and his Bible translation, as themes related to God, religion and Christianity were at odds with the Soviet ideology. The four poems written by Uldis Bērziņš, Leons Briedis, Lija Brīdaka and Māris Čaklais were published in the 1970s and 1980s. At that time poetry became a popular means of expressing the desire for freedom and independence in the subtext. Poets spoke about Latvian history to implicitly draw parallels with the situation under the Soviet regime. National culture and the Latvian language became the symbols of spiritual strength, unity and perseverance, which had helped the nation survive the centuries under various conquerors and rulers that brought alien cultures with them. The oaks Glück planted in Alūksne symbolize the strength and endurance – throughout centuries they have remained as healthy and thriving as the Latvian language.

Zigrīda Frīde

KRIŠJĀNIS VALDEMĀRS LATVIEŠU LITERATŪRĀ

19. gadsimta literāts Krišjānis Valdemārs (1825 – 1891) lielā mērā ir bijis latviešu tautas garīgās un saimnieciskās dzīves izveides pamatlicējs. Blakus tam, kas paveikts Krievijas impērijas iekšpolitikas jautājumā risināšanā saistībā ar vācu muižniecības privilēģijām un mēģinājumiem ietekmēt Baltijas agrārās reformas gaitu, kā arī ar tautas izglītību un jūrniecības attīstību, viņš bija arī pirmais latviešu inteliģences vienotājs kopīgiem darbiem un daudzu nacionālpatriotisku ideju iedvesmotājs. Valdemāra sabiedriskās aktivitātes tautas kultūras attīstībā sekmējušas gan koku dibināšanu, gan bibliotēku veidošanu un folkloras krāšanas darbu, gan pirmo krievu vārdnīcu izdošanu latviešiem un, jo īpaši, avižniecību. Vēsturiski un nacionāli nozīmīgo “Pēterburgas Avižu” (1862 – 1865) laišana klajā bija tikai daļa no viņa plašās rīcības programmas. Apjomīgāka, pēc paša sniegtajiem datiem, izvērtās darbība vācu presē: “Inland” (1855 – 1858), “St. Petersburger Zeitung” (1859 – 1862), “Moskauer Deutsche Zeitung” (1870) u.c. No 1867. gada līdz mūža galam viņš publicējies krievu ietekmīgajā slavofilu laikrakstā “Московские ведомости”. Savā dzīves aprakstā (1873) Valdemārs rezumē, ka “*rakstījis it daudz krievu valodā (50 grāmatiņās, grāmatās un pāris simts avižu rakstos), cik necik vāciski un itin maz latviski*”.¹

Jau Krišjāņa Valdemāra dzīves laikā, bet, jo īpaši, turpmāko gadu gaitā latviešu sabiedrība ir mainījusies radikāli, bijuši gan lēni, gan ļoti strauji politisko, ekonomisko un sociālpolitisko pārmaiņu laiki, tomēr vēl arvien aktualitāti nav zaudējuši arī daudzi būtiski Valdemāra rakstos izskanējuši jautājumi par latviešu tautu, valodu un literatūru. Tā, piemēram: vai citās zemēs iesakņojies latvietis nebūs zudis savai tautai? Cik latviešu paaudzēm vēl būs vajadzīga mācību literatūra dzimtajā valodā? Cik daudz un bieži drīkst ieviest jauninājumus valodniecībā, lai arī tauta tiem spētu izsekot līdzi? Vai mazo tautu

literatūrām iespējams gūt panākumus? Šie un citi arī publicistiskā ceļā risināmi jautājumi ir svarīgi nācijas attīstībai un tās literatūrai, tomēr pamatoti var rasties jautājums: vai jaunlatviešu kustības vadonis un publicists Valdemārs arī pats bijis rakstnieks un dzejnieks?

Tiešie nopelni daiļliteratūrā Valdemāram nav lieli, tomēr jaunības gados viņš rakstījis arī literārus sacerējumus latviešu valodā, tulkojis un atdzejojis. Savu literāro talantu Valdemārs izkopiis galvenokārt vācu valodā, tajā viņš rakstīja dzeju un lielāko daļu jaunības dienasgrāmatu, bet vēlāk publicējis krājumu "Tēvu zemes un vispārderīgais" (1 – 2, 1871).² Viņam ir samērā plašs npublicētās dzejas klāsts vācu valodā. Antons Birkerts, iedziļinājies Valdemāra jaunības gadu literārajā mantojumā, secināja: "*.. radošais moments Valdemāra garā jau redzams agri un ir ļoti svarīgs. Septiņpadsmit gadus vecs Valdemārs raksta dzejoļus un dienasgrāmatu, kur ietver idejas par ētiku, cilvēka vērtību un centieniem, kas darītu godu pat ļoti nobriedušam garam. Šis jauneklis ir domātājs un dzejnieks ar lielu domu un fantāziju vērienu.*"³

Kopumā likt augstu mākslinieciskās raudzes zīmogu Valdemāra daiļradei nevar, galvenokārt tāpēc, ka vēlāko gadu apbrīnojami darbīgajā dzīvē viņš neatrada laiku izkopt jaunības pierakstos potenciāli jaušamo dzejnieka talantu. Valdemārs apzināti gājis pa *kamerāliju* jeb tautsaimniecības, tagad teiktu – ekonomiskās izglītības – ceļu. Literātu vidū tolaik visvairāk bija iecienītas teoloģijas studijas, bet Valdemārs savā redzeslokā ietvēra vēsturi, ģeogrāfiju, politiku un jūrniecību. Tā kā latviešu rakstniecība un žurnālistika, kas pati vēl atradās tapšanas stadijā, jau izvirzījās par – šodienas terminoloģijā – masu mediju, turklāt tolaik vienīgo laicīgo iespēju, kā uzrunāt laikabiedrus, kā apgaismot tautu, cīnīties par tās izglītību un saimnieciskās dzīves augšupeju, Valdemārs kļuva par literātu – kā arī toreiz sacīja. Par tādu literātu, kas spalvu padarīja par savu spēcīgāko ieroci, un jāteic, viņa vārdi sasniedza adresātu. Valdemāra domas lasīja ne tikai latvieši, bet arī baltvācu muižniecība, Krievijas slavofili, impērijas ierēdņi, pat cariskā ģimene. Īpašu protekciju Valdemārs ieguva, piesaistot monarha Aleksandra II brāļa – jūrniecības lietās ieinteresētā ģenerāladmirāļa lielkņaza Konstantina vērību. Plaša sabiedrības daļa Valdemāru gan respektēja, cienīja un godāja, gan arī neieredzēja un apsūdzēja, pat mēģināja morāli un materiāli iznīcināt, tomēr viņu arvien bija sadzirdējuši.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Krišjānis Valdemārs

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Luīze Valdemāre

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

K. Valdemāra "Ziņas par Liepājas krāšanas lādi" (1850) un "300 stāsti" (1853).
"Reports about a Treasury Box" (1850) and "300 Stories" by Krišjānis Valdemārs

Paradoksāli, tomēr likumsakarīgi, ka Valdemāra, šī nesamierināmā vācu muižniecības privilēģiju apkarotāja un cīnītāja par latviešu tautas izaugsmi, personība faktiski bija veidojusies ļoti ciešā saistībā ar vācu literatūru un vācu apgaismes idejām. Kā zināms, jau jaunības dienās Sasmakas miestīnā viņš nopircis kādu pārpircēju rokās nonākušu grāmatu krājumu, kurā, domājams, bijuši arī Johana Volfganga Gētes un Fridriha Šillera darbi. Ar laiku viņš iepazīna Garlība Merķeļa sacerējumus, bet skatījumu uz pasaules vēsturi guva no tolaik modernā vācu vēsturnieka F.K. Šlosera, apgaismes ideju sekotāja un Imanuela Kanta skolnieka, plašā izdevuma.

Vācu valodas pamatus Valdemāram devis latviešu skolotājs F. Šteinfelds Lubezeres skolā (1839 – 1840), un visu savu dzīvi Valdemārs vācu valodu izmantojis daudz un regulāri. Vācu valodā

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Tērbatas universitāte.
University of Dorpat

Valdemārs ieguva ģimnāzijas izglītību Liepājas augstākajā apriņķa skolā un augstāko izglītību Tērbatas universitātē. Vācu valoda tolaik bija būtiska saskarsmes un korespondences valoda ne vien Baltijā, bet arī starp Krievijas impērijas ierēdņiem un valstsvīriem Pēterburgā un Maskavā. Izmantojot vācu valodu, Valdemārs apguvis visu sev interesējošo praktisko literatūru un smēlies jurniecības pieredzi citviet Eiropā⁴, vāciski viņš runājis arī savā ģimenē. No angļu valodas mācīšanās Valdemārs, pēc audžumeitas liecības, esot izvairījies⁵, bet viņa rakstus krievu valodā no uzmetumiem izstrādājis sekretārs Augusts Zandbergs, kurš bija audzis Krievijā un latviešu valodu pēc Valdemāra iniciatīvas vispirms sācis mācīties pie viņa, vēlāk Valdemāra aizņemties dēļ pie Friča Brīvzemnieka.⁶

Tā kā vācu valoda tolaik nenoliedzami bija vairāk attīstījusies un leksiski bagātāka nekā latviešu rakstos lietotā, Valdemāra vāciski rakstītā dzeja šķiet mūsdienīgāka un mākslinieciski pilnvērtīgāka. Elza Stērste Valdemāra plašo nepublicēto poēmu "Daba un cilvēks" (*Natur und Mensch*)⁷ raksturoja kā Šillera populārās "Zvanu dziesmas" iedvesmotu daiļdarbu: *"Viscauri ir jūtams, ka Šillers ir noderējis par paraugu. Šillers, kas ar savu vētras un dziņu jaunību tik tuvu stāv mūsu atmodas laikmeta darbiniekam. Ir tomēr tipiski valdemāriskas iezīmes stilā, ko dzejnieks nav nekur mācījies, tā ir sevišķa mīlestība uz epitetiem, kas apzīmē lieliskumu, varenību, šausmas un krāšņumu. Krāšņs un plastisks ir Valdemārs savā poēmā, kura ir rakstīta nevainojamā vācu valodā, tikai retumis pa leticīsmam iezogoties."*⁸

Kaut gan poēma ir rakstīta svešā valodā un pēc sava gara ir sveša tā laika literārajām tieksmēm, tomēr šur tur spīd autora latviskās īpatnības. Tā negaisa varenajā tēlojumā aiz bargās dievības bez šaubām slēpjas latviskais Pērkončēvs, kurš savām dusmu ugunīm par mērķi ir izvēlējis lepno ozolu. Kaut pie viņa kājām dzejnieks liek efejām vīties, mēs jūtam – tas ir latviskais senču ozols, ko skalda debesu āvas. Raksturīga ir arī vieta, kur dzejnieks liek jūrniekam meklēt jaunu dzimteni, lai glābtu senču reliģiju. Droši, ka tur nav domāti uz Angliju izceļojušie hugenoti, ne Amerikas kvekeri, bet tie jaunie Tērbatas latvieši, kuriem bij pietiekoši drosmes *"izplest savas buras un pulcēties, lai glābtu senču gara mantas"*.⁹

Ja Krišjānis Valdemārs būtu citāda rakstura jauneklis, viņš veidotos par vāciskās literatūras pārstāvi. Arī par savu dzīvesbiedri (1864) viņš izvēlējās vācbaltu rakstnieci Luīzi fon Rammu no dižciltīgajām Rīgas vācu aprindām. Visa pārējā Valdemāra ģimene sekoja latviešu inteliģences pārvācošanās plūsmai. Viens no tēva brāļa dēliem – Johans Ulrihs – kļuva par tirgotāju un rātskungu Jelgavā, bet otrs – Frīdrihs – par liela mēroga siļķu tirgoni Rīgā. Valdemāra jaunākā māsa Marija vispirms apprecējās ar vācbaltieti Naumani, bet vecākā brāļa Indriķa un viņa sievas Šarlotes, dzimušas Hippelas, dzīve aizritēja vācbaltu sabiedriskās dzīves sliedēs. Par pirmo latvju tautības vēsturnieku nodēvētais¹⁰ Indriķis no Pūņu draudzes rakstveža ar laiku pašmācības ceļā kļuva par atzītu vācbaltu arhivāru un vēsturnieku Johanu Heinrihu Voldemāru.¹¹ Viņš ar lielu entuziasmu pētījis un

apkopojis Kurzemes muižniecības senatnes dokumentus, guvis arī ienaidniekus, jo, kā pats kādā vēstulē rakstījis – “*Nekur gan šķiru gars nav tik riebīgs kā zinātniskās darbības laukā*”¹², tomēr bruņniecība to dzīves nogalē apbalvojusi ar mūža pensiju.

Ar darba sparā un raksturā līdzīgo brāli Indriķi Krišjānis Valdemārs dzīvē zaudēja saites savas “*trakās darbības un gaisīgo projektu dēļ*”, tomēr nav noliedzams, ka iesākumos vācbaltu literārās aprindas bija gatavas arī Tērbatas universitātes studentu Valdemāru uzņemt savējo saimē. Par apliecinājumu tam kļuva Valdemāra dzejoļa ievietošana grāfa Ludviga Nikolaja Rēbindera (1823 – 1876) sagatavotā vācbaltu dzejas krājuma “*Musen Almanach der Ostseeprovinzen Rußlands*” trešajā gadagājumā.¹³ Dzejnieks Rēbinders no Hāpsalas, Vidzemes guberņas Igaunijas daļas, sacerējumus ievietoja alfabētiskā secībā un krājumu veltījis “cēlajām dāmām”. Ieskatam sākums no Valdemāra poēmas “Daba un cilvēks” fragmenta “Negaiss” Līgotņu Jēkaba tulkojumā:

*No ziemeļrietiem drūms un baiss
Elš joņos dārdošs pārkoņgaiss.
Piķmelni padebeši drāžas,
Ar šausmu gariem šurpu gāžas.
Stāv pētnieks dziļdomīgs un liegs,
Kam krūtīs neapvaldīts prieks.
Viņš lasa mūžib's sejas jausmās,
Kas drausmās atspulgo un šausmās.
Grauj pārkons ass no tālienes,
To atkārtojot, atbalss nes.
Kāds spēks un vara pirmatnēja!
Kā lepnie ozoli šalc vējā!*¹⁴

Laikā, kad ne tikai Valdemāra ģimenes un arī visas latviešu inteliģences dzīvotspēju gandrīz pilnīgi noplicināja pārvācošanās, strauji pieauga paša Valdemāra nacionālās piederības apziņa. Viņa hrestomātiski populārajai latviskās cilmes publiskošanai tolaik, kad sabiedrība pamatos tika dalīta pēc piederības kārtām, nevis nācijām, bija dziļas sociālpsiholoģiskas saknes. Vēsturnieks Edgars Dunsdorfs rakstījis: “*Ciniķis varētu arī teikt, ka Valdemāra slavenā rīcība,*

*piespraužot pie savas studentu mītnes durvīm Tērbatā vizītkarti ar parakstu "Latvis", nebija oriģināla, jo Valdemārs nedarīja neko citu, kā piestiprināja pie savām durvīm Vecā Stendera kapa plāksni. Tomēr pat ciniķis nevarēs noliegt Valdemāra centienos kristāltīro dzidrumu. Valdemāra slavenie vārdi "Ak, sniedziet, jūs, kam Dievs līdzējis pie gaismas tikt un tās gudrības saules spīdumu baudīt, sniedziet jele saviem brāļiem tumsībā roku un velciet tos gaismā!" nebija tukšs patoss, bet paša Valdemāra dzīves programma."*¹⁵

Līdzīgi patosa pilni vārdi rodami arī Valdemāra rakstos vairākkārt pieminētā un uz tā laika literatūras fona augstu novērtētā 18. gadsimta literāta Gotharda Frīdriha Stendera latviešiem sarakstīto pasaku un stāstu priekšvārdā vācu valodā: *"Sniedziet man, tēvi un brāļi, palīdzīgu roku. Kopīgi uzmetīsim plānu un kopīgiem spēkiem to izstrādāsim, darīdami katrs savu daļu. Kļūt par tumšas tautas apgaismotājiem – kāda tā ir bauda svētīti domājošām dvēselēm!"*¹⁶ Tomēr būtiskākā atšķirība – 1766. gadā iespiestais teksts tika adresēts vācbaltu kultūrtelpas literātiem, bet ap 1850. gadu rakstītie vārdi laikā, kad augstāko izglītību varēja iegūt tikai vācu valodā, mudināja izglītoties un savu tautu izglītot latviešiem pašiem. Stendera idejām sekoja samērā plaša literātu plejāde, bet Valdemārs jau spēja ap sevi pulcināt laikabiedrus, tos aizrāva ar savām ierosmēm, papildināja viņu idejas un veidoja laikabiedru komandas dažādās jomās. Tautieši viņa nodomus praktiski realizēja folkloristikā, valodniecībā, žurnālistikā, un, kā liecina viņa māsas Medinsku Marijas stāsts "Zemnieks un muižnieks" (1877), arī daļlīteratūrā.

Paralēles ar G.F. Stendera rakstīto stāstu "Augsts mācītājs" rodamas Valdemāra stāstīnā "Veca pasaciņa". Šeit meklējamas literāras variācijas saknes latviešu pirmajam oficiāli reģistrētajam intelīģences pulciņa nosaukumam "Baltijas jūras izsmelšanas biedrība" (1848). Vēlākā laika literatūrā šī nosaukuma interpretācijas pārauga līdz pat Gētes "Faustā" aprakstītajai jūras nosusināšanai, lai to dotu čakliem un darbīgiem ļaudīm, vai Sahāras tuksneša apūdeņošanai un pat politizētām spekulācijām par jaunā, nepārvaramā laikmeta nākšanu, bet krājumā "300 stāsti" Valdemārs ir rakstījis: *"Tē nu esmu aizticis pie vecas pasaciņas (gandrīz kā tās Stenderu grāmatā), ko it pirmējās bērnu dienās dzirdējis. Vecos laikos bijis cilvēks, kas gribējis visus Dieva*

ceļus pilnīgi izdibināt; ilgi tas pūlējies izdomāt, kas esot mūžība, kā varot pasaule būt nebeidzami liela un tā jo projām. Velti tas ilgi pūlējies; jau gandrīz dullu galvu dabūjis; mājas kopšana gājusi postā, bet šis nerimis un nerimis dziļās domās apkārt staigāt un pūlēties. Tā vienreiz gar jūrmalas staigādams, ieraudzījis jūrmalā sēdošu vecu vīriņu ar garu baltu bārzdu; tas izkasījis ar pirkstiem smilktos bedrīti, tad smēlis ūdeni no jūras ar karotu un lējis bedrē iekšā. Šis nu vecīti prasījis, ko tas tur darot? Un tas atbildējis: "Es gribu jūru izsmelt un to šinī bedrītē ieliet." – Šis nu gājis garām, aplam smējies par jūras izsmēlēju, un nu, apkārt staigādams, izstāstījis tāl un tuvu, kādu dumīķi tas atradis un ka neesot domājis tik aplamau ģeķību atrast prāta cilvēku starpā." Tomēr vecītis bija pats Dievs un rādīja līdzību par šī cilvēka "veltīgajām domām".¹⁷

Tomēr latviešu jaunatnes iknedēļas kopā pulcēšanās nav bijusi veltīga. Nelielais intelīģences savstarpējo kontaktu tīkls caur "Jūras izsmēlējiem" un viņu paziņu loku izveidoja arī noturīgas literārās saites un rezultātā vienoja Kurzemes literātus. Kā saglabājusies liecība tam vērtējams desmit dažādu autoru kopkrājums "Draugu vaiņaks, ko kapā guldītam draugam J. Spāgam par piemiņu tautas brāļi pinuši" (1853).¹⁸

"Tautas brāļu" devums bija plašs: Irlavas skolotāju semināra pirmā izlaiduma audzēkņa Priekules draudzes skolotāja Jaņa Spāga (1825 – 1852) dzīves apraksti, praktiskas pārdomas par dzīvi un skolotāja amatu, filozofiskas apceres par dzīvošanu, cerībām un nāvi, atvadu dzejas panti. Izdošana Jelgavā bija pašu noorganizēta. Krišjāņa Valdemāra publicētais veltījums, sava drauga un domubiedra Andreja Spāga (1820 – 1871) jaunākajam brālim mūžībā aizejot, ir eseja "Priecīgs cilvēks, laimīgs cilvēks". Kaut gan mudinājums priecāties nebūtu īsti piemērots, atvadoties no divdesmit septiņus gadus veca cilvēka, tomēr nevar noliegt, ka Valdemāra nelielā eseja ir dziļu pārdomu rezultātā radīta un literāri rūpīgi izstrādāta. Eseja beidzas ar tā laika dzejai raksturīgu hedonisku pantiņu:

*Priecājies, brālīt!
Kamēr vēl svecīt' spīd;
Plūci jel to rozīt,
Līdz tā vēl zied!*¹⁹

Šādu prieka cildinājuma tradīciju Aleksejs Apīnis nodēvējis par “jaunlaicīgu vaibstu personības koncepcijā”, kuru tieši šai “Draugu vaiņakā” Valdemārs latviešu literatūrā pamatojis teorētiski.²⁰

Savā dzīves ceļā Valdemārs vairākkārt saskāries ar viņam labvēlīgi noskaņoto Baltijas ģenerālgubernatoru Aleksandru Suvorovu (1804 – 1882), kas bija izglītots, jaunām, arī dumpīgām idejām atvērts un ievērojamus panākumus militārajā un Krievijas valsts dienestā guvis ierēdnis. Izglītojies ne tikai Pēterburgas jezuītu kolēģijā, bet arī universitātēs Šveicē, Parīzē un Getingenē, viņš savulaik iesaistījās Krievijas dekabristu aktivitātēs (1825). Represiju laikā Krievijas jaunais cars Nikolajs I Suvorovu esot apžēlojis galvenokārt vectēva karavadoņa Aleksandra Suvorova slavas dēļ. Baltijas ģenerālgubernatora amats (1848 – 1861) Suvorova karjerā bijis laikposmā starp Kostromas un Pēterburgas ģenerālgubernatora krēsliem, bet darbības loks Baltijā saistīts gan ar agrāro reformu, gan rūpniecības, ostu, dzelzceļu un Rīgas modernizāciju, gan iedzīvotāju medicīniskās aprūpes un skolu attīstības sekmēšanu. Suvorovs personiski interesējies par spējīgāko latviešu jaunekļu iespējām gūt materiālus atbalstītājus studiju gaitām, viņš centies palīdzēt arī Krišjānim Valdemāram un Krišjānim Baronam.

Valdemāru Suvorovs protežējis mācībām Liepājas augstākajā apriņķa skolā un aicinājis vienu no Liepājas Krājķases priekšniekiem²¹ parūpēties par Valdemāru. Līdz ar to tirgotājs Frīdrihs Hāgedorns (1789 – 1853) latviešu literatūras vēsturē pieminams kā mecenāts, kas par saviem līdzekļiem 1853. gadā izdeva pirmo latviešu autora sastādītu daiļliteratūras (vairāku autoru, bet pamatā Valdemāra paša veiktie tulkojumi, kā arī oriģinālsacerējumi) krājumu “300 stāsti, smieklu stāstiņi etc. etc. un miklas, ar ko jaunekļiem un pieaugušiem lusti no grāmatām vairot gribējis C. Woldemar”. Peļņu no šī Valdemāra populārākā darba latviešu literatūrā Hāgedorns novēlēja Valdemāra studijām Tērbatas universitātē. Hāgedorns tai pašā gadā nomira, bet turpmāk arī ģenerālgubernators Suvorovs iesaistījies latviešu grāmatas izplatīšanā. Piemēram, avīze “Inland” (1855, 9) jeb, kā Valdemārs rakstīja, “vācu lapas”, ziņo, ka kādā no Kurzemes lauksaimniecības biedrības sapulcēm nolasīta Suvorova vēstule, kurā viņš iesaka iegādāties “300 stāstus”, ko “sarakstījis centīgais un talanta pilnais Valdemārs, lai iegūtu līdzekļus tālākām studijām Tērbatas universitātē”.²²

Jāatzīmē, ka Liepājā 1825. gadā dibinātajai krāj biedrībai, kuru esot izmantojuši galvenokārt apkārtnes zemnieki, ir nopelni latviešu saimnieciskās dzīves attīstībā. Pēc Valdemāra liecības, Hāgedorns dēls, arī Merķeļa ideju atbalstītājs, Merķeļa nāves gadā (1850) esot teicis, ka tieši *“Merķelis, kam latvieši un igauņi pēc simtgadiem cels pieminekli”* mudinājis dibināt *“šo svētīgo iestādi”*. Vēl Valdemārs piebilst: *“Liekas, ka Merķeļa draugi bija reizē arī krietnākie vīri Baltijas provincēs.”*²³

Hāgedorns kā lielākais sponsors minēts jau Merķeļa organizētā H. Čokes stāsta “Ciems, kur zeltu taisa” (1830) izdošanā. Šis Jākoba Florentīna Lundberga sagatavotais teksts mācīja tautai saviem spēkiem uzlabot dzīves apstākļus, tai skaitā arī dibināt krājsabiedrības.

Vēl pirms “300 stāstu” izdošanas Hāgedorns bija licis lietā Valdemāra rakstītāja prasmi. 1850. gada nogalē klajā nāca brošūriņa “Ziņa par Liepājas krāšanas lādi”. Tajā teikts: *“.. paši latvisku valodu neprazdami – devām to vienam pazīstamam pārtulkot.”*²⁴ Šī ir Krišjāņa Valdemāra pirmā publikācija un nav pieminēta literatūras vēsturē, tomēr tā ir gana interesanta un atbilda Valdemāra turpmākajiem uzskatiem. Izdevuma nolūks ir latviešu iesaistīšana krājsabiedrībās, un šāda veida pirmais sacerējums tika izdots jau pirms pieciem gadiem²⁵, taču jaunais 1850. gadā publicētais teksts Krišjāņa Valdemāra latviskojumā ietvēra arī literāru pielikumu. Valdemārs te ievietoto stāstiņu “Jaukas mīklas jauka uzminēšana”²⁶ un to parakstījis ar kriptoniņu²⁷. Tēlojuma saturs saistīts ar krāšanas tēmu un vēsta par *“poļu zemes ķēniņa un sakšu zemes lielskunga Augusta tā otrā”* galma ieinteresētību mīklu minēšanā. Iepazinis trūcīgu, bet čaklu ceļa būves strādnieku, kurš nekurnēdams uztur savus vecākus un audzina sešus bērnus, ķēniņš liek galmam uzminēt – kā trūcīgais vēl var *“maksāt intereses un krāt kapitālu”*, no kura varēs vecumdienās gūt augļus. Atrisinājums – uzturēt vecākus, bet ieguldīt bērnos. Apzinīgā ceļa strādnieka draudzīgā ģimene stāstiņā tiek uzaicināta pili un uzdejo jautru danci, bet noslēgumu vainago šāds Valdemāra dzejojums:

*Daudz brīnumu jau gan šī pils saredzējusi,
Ko tava roka, ķēniņš, darījusi.
Bet voi gan pasaulē ir vieta redzēta,
Kur intereses ar kapitālu dancoja.*²⁸

Šai izdevumā Valdemārs ir pirmo reizi paudis mudinājumu latviešiem būt čakliem un vairot savu īpašumu. Divdesmit četru gadu vecumā viņš rakstījis: *"Tas krāšanas lādē nodots grasis ne vien pats augļus, četrus no simta, atnes, bet arī to devēju skubina arvien vairāk krāt un uz augļiem dot, un tā viņu vada uz tiem visu jaukākiem tikumiem tās taupīšanas, krietnas strādāšanas un māju kopšanas."* Ierosmei dots piemērs no citu zemju (franču) pieredzes, kur *"plītēšana un dzeršana, jeb, kas visu vairāk vērā liekams,veltīga laika kavēšana, kas gandrīz sliktāka nekā naudas izšķērdēšana, šo ļaužu starpā tīri zudusi"*. Tautu, kurai, protams, izsenis bijušas pašai savas mantas krāšanas tradīcijas, jaunajām naudas lādēm mēģināja piesaistīt ne tikai ar peļņas procentiem, bet arī ar lielāku drošību, jo pretēji *"krāšanai podā, zemē vai citā apslēptā vietā, kur jau zagļi, ugunsgrēks un tā jo projām pašiem, jeb jūsu ātra nāve – jūsu bērniem jūsu nopelnu atrauj"*. Savukārt iekrātās naudas *"izlienēšana [...] pie atdošanas dara ķildas, ienaidu, vazāšanos pie tiesām, dumpi un sirdēstus bez gala"*.²⁹

Pats Valdemārs dzīvē pieredzēja gan materiāli vieglākus, gan ļoti sūrus laikus, un Merķeļa strikti paustā pārliecība, ka tautai vispirms nepieciešami apmierinoši materiālie apstākļi, tikai tad būs iespējams pacelt tās garīgo līmeni, viņu pavadījusi cauri visai dzīvei. *"Man pārmet,"* viņš mūža nogalē esot teicis, *"ka es gādājo tikai par latviešu mantu un nemaz ne – par prāta un gara attīstību. Šādas domas izteikušas pat dažas latviešu avīzes. Es atkal domāju pavisam otrādi: bez mantas ir ļoti grūti, pat neiespējami nākt pie izglītības. Es ļoti priecājos, ka latviešu jaunekļi cenšas pēc izglītības. Bet vai tie nav turīgu latviešu dēli, kuri pilda ik gadus Maskavas, Tērbatas, Pēterpils un citu Krievijas pilsētu augstskolas? Vai šie jaunekļi varētu studēt, ja viņu tēvi nebūtu pie mantas tikuši? Manta ir, bija un vēl ilgu laiku būs par tautas gara attīstības pamatu. – Kas citādi spriež, tie nav iedziļinājušies [...] ne tautu ekonomiskā dzīvē, nedz vēsturē."*³⁰

Valdemāra lielākajam devumam latviešu daīlliteratūrā – "300 stāstu" krājumam – galvenokārt bija idejiski audzinoša, nevis mākslinieciski augsta vērtība, tomēr tas pakāpeniski, iespējams, arī autora vārda popularitātei pieaugot, ieguva plašu lasītāju loku. Cenzdamies tautā vairot interesi par laicīgo literatūru un jaunām zināšanām, Valdemārs

rūpīgi vācis un atlasījis prozas materiālus, tomēr arī šeit nelielā dzejas kopa ir nozīmīga, tā izceļ autora vadmotīvus.

Krājumiņa literārās daļas sākumam, vēl pirms “*no Dūnsberga iz Dundagas atsūtītā*” slavinājuma ķeizaram “*Pēc tās vācu dziesmas: “Heil Dir im Siegerkranz!”*” Valdemārs sagatavojis plašāku dzejojumu, kas iepazīstina ar Ivana Susaņina varoņdarbu, kurš ziedojis dzīvību tautas brīvības labā:

*Par to vēl līdz šo baltu dienu
Susanina pēcnākami
Ir brīvi; – pieminiet arvienu
Šo stāstu, brāļi, Latvieši!*³¹

Dzejoli ievada doma, ka arī zemnieka, ganu zēna un nabadziņa sirdī mīlestībai uz tēvu zemi jābūt dārgākai par zeltu. Krājuma latviski patriotiskā stīga aizved pie tautas vitālā spēka pamata – ganu zēna; pozitīvais latvju ganiņa tēls uztverams kā vispārinājums:³²

*It kā rasa zāliņā
Viņam skaidra sirsniņa,
Neno dziedība ik rīt
Viņa spožās acīs spīd.*

Valdemāra dzejoli “*Debess ķēniņš laipnīgais*” ganiņu mīl un labprāt paaugstina – “*ved to daudzkārt augstībā, ja tam goda kārība*”. Uzsvērts, ka latvju ganiņus no jaukās, idilliskās, bet pieticīgās vides pacels godkāre, izveicība, “*prāta mudrība*”, grāmatas un skolas:

*Tam vien prieki gavilē
Visā platā pasaulē,
Kas ar prātu dedzīgu
Dzenās iekrāt gudrību.*

Valdemāram bija dziļa pārliecība, ka latvietim, lai tas dzīvē izvirzītos, jāiemācās vēl vismaz divas valodas. Viņš uzsvēris “*.. šī mācīšanās, šī svešu valodu saprašana neviena nespiež atšķirties no*

savas latviešu tautas, it īpaši tad ne, ja jūs nekad neaizmirstaties ne vien sveštautū, bet arī latviešu laikrakstus, grāmatas un avīzes iegūt un lasīt, jo literatūras ražojumi jūs arvienu savienos ar pašu tautu un viņas vajadzībām”.³³ Tomēr ne vienmēr tas īstenojās. Arī paša Valdemāra māsa Medinsku Marija, dzīvodama Krievijā un cenzdamās interesēties par notikumiem dzimtenē, sekoja presei un literatūrai, tomēr atzina: “Īpaši grūti man nākas tagadējo dzīvi tautas vidū uzzināt, pašai tālu, atstatu mājojot. Caur laikrakstiem vien nav iespējams visu to redzēt, pret ko dažubrīd nākas karot.”³⁴ Jāpiebilst, ka viņas, vienas no pirmajām latviešu literātēm, darbi brāļim bija maz pazīstami. Vēstulē, Āronu Matisa uzrunāts par māsas daiļradi, Valdemārs rakstījis: “Ja Jūs un citi patiesi esat pārliecināti par manas māsas rakstu svaru un ja Jūs ziniet, ka mums derīgākas rakstnieces nav – tad jau Jums būs taisnība un ne man; jo es pārlieku maz no tā zinu. Man ir pagājuši daudz gadu, kur neesmu lasījis tīri nevienu romānu, stāstu vai citu kādu vieglu un patīkamu rakstiņu vai rakstu, jo nav vaļas.”³⁵

Valdemāram bija stingra pārliecība, ka latvieši ir gana apdāvināti, lai ar panākumiem visās jomās konkurētu citu tautu vidū. Viņš nepiekrīta uzskatam, ka “.. priekš tādām mazām tautām kā latvieši, leiši, igauņi [...] negeld ietaisīt īstu un gruntīgu rakstniecību, un to, ja arī gribētu, vairs nevarot ietaisīt”. Valdemārs rakstīja: “Tanī no šīm valodām, kurā sāks rakstīt vīri, kas no īsta gara dzīti, ar zināšanām pušķoti, kas neraksta kā algādži jeb par garu laiku, jeb tikai naudas dēļ – tanī valodā celsies īsta literatūra.”³⁶

Šāds ar spilgtu literāru talantu apveltīts vīrs dzejnieks un tulkotājs Edvarts Virza Valdemāra simtgades piemiņai sniedzis ieskatu Valdemāra jaunības dzejas lappusēs jaunā, latviskā kvalitātē:

Mūžīgi redzama visur dievišķas gudrības vara,
Viņa un mīla kādreiz radīja veidolus šos.
Tūkstošiem miljonu būtnu gar acīm mums nemanot pāiet,
Daba kā māte arvien gādā par katru no tiem.
Vienīgi dažas tik dienas rit viņu dzīvība sīkā:
Lielākas būtnes tās rij – liktens ar līdzīgs ir tām.
Seko tām vieni pēc otra tad jūras un sauszemes zvēri,
Mākslīgā būve, kas tiem – dievišķo gudrību teic.

*Priecājas viņi par dzīvi un locekļiem veidotiem krietni,
 Arī par barību to, ko tiem sniedz dzīvības galds.
 Biezokņus izložņā cauri mežzvēri lepni un skaisti,
 Cik viņi dažādi ir – to viņu gaita pat teic.
 Apkārt mums bezgala mainās rit svaiga un rosīga dzīve,
 Dabai tik varenai ar apgērbs ik gadus ir cits.
 Vasara, rudens un ziema priecina mainīgo dzīvi,
 Šī diena jauna tikpat, kāda tā vakar vēl bij.
 Bet tad kā dievišķās mīlas dzīvākais liecinieks, jautri
 Atstādams debesis, šurp smaidošais pavasars nāk.³⁷*

Krišjānim Valdemāram nebija lemtas literāri apcerīgas, materiāli nodrošinātas un mierīgas vecumdienas. Viņš nomira, būdams pārpilns ar saimnieciski politiskiem plāniem un iecerēm. Starp plaušu karsoņa drudža izraisītajām lēkmēm viņš, kažokā ietīnies, vēl esot mēģinājis nostāvēt pie savas rakstāmpulsts un rakstīt.³⁸ Piepildījās paša Valdemāra teiktais: “*Man pastāvīgi jāraksta, jāstudē un jāraksta; tas mans liktenis virs zemes.*”³⁹

ATSAUCES

¹ Valdemārs K. *Raksti*. 1. sēj. Rīga: LU Studentu padomes grāmatnīcas apgāds, 1936. 161. lpp.

² Woldemar C. *Vaterländisches und Gemeinnütziges*. 1. – 2. Heft. Moskau: Kaiserliche Universitäts Buchdruckerei (Katkoff & Co) am Strastnoi Boulevard, 1871. H. 1. S. 256; H. 2. – S. 352.

³ Birkerts A. *Krišjānis Valdemārs un viņa centieni*. Rīgā: A. Raņķa grāmatu tirgotavas apgādībā, 1925. 318. lpp.

⁴ Anglija, Beļģija, Dānija, Holande, Norvēģija, Somija, Zviedrija.

⁵ *Brīvā Zeme*. 1925. Nr. 268.

⁶ Zandbergs A. *Atmiņas par Krišjāni Valdemāru, viņa īsa biogrāfija, idejas, cīņa pret Baltijas muižniekiem un darbu saraksts*. Rīga: Autora apgādībā, 1928. 9. lpp.

⁷ No Latvijas Valsts bibliotēkas rokrakstu fondiem. K. Valdemāra poēma “Natur und Mensch”. *Daiļliteratūra latviešu grāmatniecībā: Bibliotēku zinātnes aspekti*. Rīga: Avots, 1991. 116.–159. lpp.

⁸ Stērste E. Krišjāņa Valdemāra poēma “Mensch und Natur”. *Brīvā Zeme*. 1925. Nr. 268.

⁹ Turpat.

¹⁰ Birkerts A. *Latviešu inteliģence savās cīņās un gaitās*. II daļa. Rīga: A. Raņķa grāmatu tirgotavas apgādībā, 1927. 203. lpp.

- ¹¹ Skat. šķirkli: Woldemar Johann Heinrich. *Deutschbaltisches biographisches Lexikon. 1710 – 1960*. Köln; Wien: Böhlau Verlag, 1970. S. 877.
- ¹² Penģerote Ž.I. Indriķa Voldemāra vēstules. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. 1935. Nr. 5/6. 143. lpp.
- ¹³ [Valdemārs K.] C. W-r. Das Gewitter. (Bruchstück aus einer größerer Dichtung). *Musen Almanach der Ostseeprovinzen Rußlands*. Mitau; Leipzig, 1856. 3. Jhg. S. 102–104.
- ¹⁴ Valdemārs K. Negaiss. (Fragments no garākas poēmas.) *Burnieks*. 1933. Nr. 11. 842. lpp.
- ¹⁵ Dunsdorfs E. *Devinvīru spēks*. Stokholma: Daugava, 1956. 198.–199. lpp.
- ¹⁶ Tulkojums no grām.: Frīde Z. *Latvis. Gothards Frīdrihs Stenders*. Rīga: Zinātne, 2003. 74. lpp.
- ¹⁷ [Valdemārs K.] 300 stāsti, smieklu stāstiņi etc. etc. un miklas, ar ko jaunekļiem un pieaugušiem lusti uz grāmatām vairo gribējis C. Woldemar. Liepāja: driķēts pie Gottl. D. Meyer, 1853. Jauns izdevums Kr. Valdemāra simtās dzimšanas dienas piemiņai: Rīga: Valters un Rapa, 1925. 88.–91. lpp.
- ¹⁸ Sīkāk sk: Apinis A. Stāsts par kādu grāmatu. Apinis A. *Soli senākās latviešu grāmatniecības un kultūras takās*. Rīga: Preses nams, 2000. 245.–261. lpp.
- ¹⁹ Valdemārs K. *Raksti*. 1. sēj. 223. lpp.
- ²⁰ Apinis A. *Soli senākās latviešu grāmatniecības*. 157. lpp.
- ²¹ Otrs bija Frīdrihs Gotlībs Šmāls.
- ²² Valdemārs K. *Raksti*. 1. sēj. 333. lpp.
- ²³ Valdemārs K. *Raksti*. 2. sēj. 371. lpp.
- ²⁴ *Ziņa par Liepājas krāšanas lādi*. Liepāja: Driķēts pie C.H. Foege, 1850. 6. lpp.
- ²⁵ *Ziņa par Liepājas krāšanas lādi, kas sestā merca mēneša dienā tanī 1825ta gadā iecelta ar Dieva palīgu nu jau 20 gadus pastāvējusi, izlaista no šīs lādes priekšniekiem*. [Liepāja: K.H. Fēge, 1845.]
- ²⁶ *Ziņa par*. 1850. 7.–16. lpp.
- ²⁷ Kriptonīms – *****r [Woldemar].
- ²⁸ *Ziņa par*. 16. lpp.
- ²⁹ Turpat, 5. lpp.
- ³⁰ Zandbergs A. Atmiņas par Krišjāni Valdemāru, viņa īsa biogrāfija.. 149. lpp.
- ³¹ [Valdemārs K.] 300 stāsti.. 33. lpp.
- ³² Turpat, 36.–39. lpp.
- ³³ Turpat, 74. lpp.
- ³⁴ Medinskas M. *Vēstule Āronu Matīsam 1879. g. 19. martā*.
- ³⁵ Ārons M. *Krišjānis Valdemārs savā dzīvē un darbā*. Jelgava: H.J. Draviņ-Dravnieka apgādībā, 1892. 5. lpp.
- ³⁶ Valdemārs K. Par "Pēterburgas Avīzēm". *Pēterburgas Avīzes*. 1862. Nr. 23. 241.–242. lpp.
- ³⁷ Fragments iz Krišjāņa Valdemāra poēmas "Cilvēks un daba" [Atdzejojis E. Virza]. *Brīvā Zeme*. 1925. Nr. 268.
- ³⁸ Zandbergs A. *Atmiņas*. 190. lpp.
- ³⁹ Ārons M. *Krišjānis Valdemārs*. 25. lpp.

Zigrīda Frīde

Krišjānis Valdemārs in Latvian literature

Summary

Krišjānis Valdemārs (1825 – 1891), one of the founders of Latvian intellectual and economic life, has provided significant contribution to the development of the Latvian press and literature as well, as in his young days he wrote literary works in Latvian and translated both prose and poetry. Valdemārs promoted among his compatriots the publication of periodicals, especially “Pēterburgas Avīzes” newspaper (1862 – 1865), as well as literary works.

His “300 Stories”, which is the first collection of secular stories put out by a Latvian author, includes prose and poetry material of educational and didactic content. The “300 Stories”, published for money Valdemārs had received from a sponsor who supported his studies, became Valdemārs’ best known contribution to Latvian literature. His first literary work, however, was “The News on Liepajas Savings Box” (1850) with its literary supplement that shows the first efforts of high school student Valdemārs in Latvian poetry and prose.

Already from his youth Valdemārs developed his literary talent writing mostly in German. In this language he wrote poetry and the biggest part of his diary, and later in Moscow he published two collections *Vaterländisches* and *Gemeinnütziges* (1871). During his life Valdemārs published many of his articles in the German and Russian press.

Anta Lazareva

ERIKA ĀDAMSONA SPĒLES AR PĒRLĒM UN GLIEMEŽNĪCĀM. BAROKA UN ROKOKO ELEMENTI ERIKA ĀDAMSONA PROZĀ

Erika Ādamsona (1907 – 1946) dzejas un prozas darbi latviešu literatūras vēsturē nereti tikuši saistīti ar jēdzienu *spēle*, galvenokārt akcentējot rakstnieka prasmi rotaļāties ar vārdu, radot literāro tekstu – stilā līdzīgu “*persu tepikim*”¹ – gana raibu, eksotisku, krāšņu.

Mākslinieka individualitāti patiesi visuzskatāmāk raksturo stils.² Jau sākot ar renesansi, mākslā pamazām sāk dominēt mākslinieka “personības stils” jeb idiostils (piemēram, Leonardo da Vinči, Rafaela vai Mikelandželo, vēlāk 17. gs. – Rembranta stils). Idiostila nozīme palielinās un spilgti izēmējas tieši barokā, kad saistībā ar idiostilu tiek skarts jautājums par “*stilistiskā antagonisma rašanos, kad viens stils paredz noteikta cita stila kā sava antipoda pastāvēšanu. Piemēram, jau vārdu savienojums 17. gadsimtā “barokālais klasicisms” paredz šādu divējādību.*”³ Vēl spilgtāk šī ambivalence izpaužas rokoko stilā. Kultūras attīstības gaitā “tēzes – antitēzes” principu pamazām no maina sintēzes princips. 20. un 21. gadsimta prakse rāda, ka dažādie stili vairs nerodas spontāni, drīzāk tie tiek modelēti it kā kādā laika mašīnā. Mākslinieks – stilists ne tik daudz rada, cik kombinē vēsturisko stilus.

E. Ādamsons ir viens no tiem māksliniekiem, kuram, kombinējot baroka un rokoko (un ne tikai šo stilu) elementus, izdevies radīt savu idiostilu. Uz E. Ādamsonu attiecināmi arī Andrē Bretona vārdi – “*Stils izpauž (arguīt) cilvēku*” vai Žorža Lui Bifona doma, ka stils ir rakstītāja prasme parādīt sev piemītošo spēju organizēt domu un izklāstīt ideju.⁴

E. Ādamsons visai bieži vērsies pagātnē, jo īpaši sava oriģinālā stila meklējumos, taču – ne tikai... Iespējams, ka E. Ādamsona attieksmi

pret pagājušajiem laikiem izsaka rakstnieka paustā doma vienā no pirmajiem stāstiem "Sapnis par Vecrīgu": "*Es mīlu pagātni. Bet man patīk pētīt krāšņākos zelta laikmetus tādēļ, lai varētu labāk saprast mūsu dzelzs laikmetu, un tuvoties tam pašā dvēselē nozīmē tuvoties tām pašām vājībām un teicamībām, kādas uzrāda katrs pagājušais laiks.*"⁵

Lai ieraudzītu E. Ādamsona spēles ar pērlēm – baroka elementiem – un gliemežnīcām – rokoko elementiem –, jāatgriežas pagātnē.

Pērles, kurām bija nepareiza forma, portugāliešu juvelieri dēvēja par *perola barocco* (portugāļu val.). Latīņu valodā "baroks" apzīmēja vienu no silogismiem sholastiskajā filozofijā. Itāļu valodā *barocco* nozīmē 'dīvains'. Baroka vārds izmantots dažādos laikos, valodās un kontekstos, taču visos gadījumos baroku lietoja ar nozīmi *dīvains, nepareizais, ekstravagantais*. Respektējot minētās nozīmes, 18. gadsimta otrajā pusē jēdzienu *baroks* sāka lietot, apzīmējot 17. un 18. gadsimta mākslas (tēlotājmākslas, arhitektūras, mūzikas) virzienu. Tikai 19. un 20. gadsimta literatūrteorētiskā doma akceptē arī literāro baroku jeb baroka virzienu (arī stilu) 17. un 18. gadsimta literatūrā.⁶ Baroka vērtējums attieksmēs ar apgaismi un klasicisma kultūrtipu ir neviennozīmīgs – baroks tiek skatīts gan klasicisma estētikas kontekstā (uzsverot, ka baroks kaut arī variē, tomēr respektē literāro tradīciju), gan, akcentējot tā stilistiskās izpausmes, pretstatīts klasicismam. Baroks kā konkrētā laikmeta politisko un sociālo problēmu determinēts virziens izteica tā laika garīgo atmosfēru. No vienas puses, baroks saglabā klasicismam raksturīgo vērienīgumu, majestātiskumu, apgaismes enciklopēdiskumu un intelektuālismu, taču, no otras puses, līdzās šīm parādībām rodas pastiprināta interese par dabisko, juteklisko, intuitīvo. Rodas apjausma, ka pasaulē un cilvēka dzīvē nevalda absolūta kārtība un harmonija. Tieši barokā pirmo reizi iezīmējas jaunajiem laikiem raksturīgā pretruna starp apkārt esošo pasaules kārtību un cilvēka dzīvi. Baroka antinomijas izpaužas tādās opozīcijas kā augstais – zemais, racionālais – jutekliskais, prāts – jūtas, neglītāis – skaistais, traģiskais – komiskais. Baroks rod atspulgu jēdzienā *vanitas* – 'pasaules nepastāvīgums', 'niecība'. Baroka pasaules izjūtu raksturo nestabilitāte, nedrošības izjūta. Jaunā pasaules izjūta transformējas jaunā izteiksmē. Baroka estētikā raksturīga tieksme

pēc noslēpumainā, mistiskā. Baroka stilistiskās izpausmes ir dinamisms, ekspresivitāte, stilizācija, hiperbolizācija, sarežģītas metaforas. Precīzs ir literatūrzinātnieka Sergeja Averinceva baroka raksturojums – “*racionālā ekstravagance*”.⁷

Gliemežnīcu un sīku akmentiņu apzīmēšanai franču valodā lietoja jēdzienu *rokoko* (franču val. – *roquaille*). Gliemežnīcām līdzīgu formu parādīšanās mākslā (vispirms – lietišķajā mākslā) noteica šī jēdziena izmantošanu jauna 18. gadsimta otrās puses stila apzīmēšanai. Rokoko kā termins teorētiski ir skaidrots dažādi, turklāt tā izpausmes literatūrā pētītas retāk nekā tēlotājā mākslā vai arhitektūrā. Literārā rokoko jēdziens tiek attiecināts uz noteiktu laikmetu, dažiem gadu desmitiem (laiku starp 18. gs. 40. un 80. – 90. gadiem), bet plašākā nozīmē kā laikmeta un laika stila izjūta (īpatnība) tas lietots arī 19. gadsimtā un, tāpat kā baroks, piedzīvo jaunu renesansi 19. un 20. gs. mijā. Literārais rokoko tiek raksturots kā stils, kurš sevi apvieno visdažādākās intonācijas un stilistiskās izpausmes.⁸ Visspilgtāk rokoko stils izpaudies 18. gadsimtā Francijā galvenokārt teātra un lietišķajā mākslā. Precīzi rokoko programma izteikta šā stila franču gleznotāja Fransuā Bušē (1703 – 1770) rakstītajās rindās: “*Atklāti sakot, es meklēju/ Tikai eleganci, grāciju, skaistumu,/ Maigumu, pieklājību un jautrību –/ Ar vārdu sakot, visu to, kur dvesmo/ Jūtīgums un rotaļīgums.*”⁹ Rokoko atšķirībā no baroka tiek definēts tikai kā stils. 20. gadsimtā attiecībā uz baroku un rokoko galvenokārt lieto stila jēdzienu.

Ar laika distanci vērtējot baroka un rokoko iespējamo “renesansi” 20. gadsimta latviešu literatūrā, jāsecina, ka tik savdabīga un mākslinieciski spilgtā baroka un rokoko stilizācija konstatējama tikai E. Ādamsona darbos.¹⁰ Latviešu literatūras zinātnē E. Ādamsona daiļrade (galvenokārt gan dzeja) dēvēta par barokālu un analizēta kā neobaroka izpausme.¹¹ E. Ādamsona mākslu ar rokoko viens no pirmajiem salīdzinājis dzejnieks un kritiķis Jānis Sudrabkalns.¹² Detalizētāk izpētot gan abos stilos kopīgo, gan atšķirīgo, bija jāsecina, ka baroks vien (kaut nenoliedzami arī tas) neraksturo E. Ādamsona stila polifonismu. E. Ādamsona daiļrade kopumā dod iespēju analizēt to kā baroka, tā rokoko aspektā.

Arī teorētiski abi stili neizslēdz viens otru, jo hronoloģiski rokoko tiek uzskatīts par baroka pēdējo posmu, vērtējot to gan kā uzplaukuma,

gan kā norieta periodu.¹³ Baroks tiek papildināts ar elementiem, kuri nosaka stila piederību rokoko. Šie elementi galvenokārt izmaina ārējās stila pazīmes, respektīvi, ir rotājoši un dekoratīvi. Rokoko dara graciozu spilgto, ekspresīvo izteiksmi, kura raksturīga barokam. Salīdzinot abus stilus, viens no precīzākajiem raksturojumiem ir smagnējais, majestātiskais baroks un vieglprātīgais, graciozais rokoko. Interesantās un precīzās līdzības abus stilus raksturojis angļu rakstnieks Somersets Moems: *“Laba proza ir neiedomājama bez audzināšanas. Atšķirībā no dzejas proza ir pieklājīga māksla. Poēzija – tā ir baroks. Baroks – traģisks, masīvs, mistisks stils. Tās ir stihisks. Tās prasa dziļuma un skaidrības. [...] Proza – tā ir rokoko. Tā prasa ne tik daudz spēka, cik gaumes, ne tik daudz iedvesmas, cik harmoniskuma, ne tik daudz diženuma, cik precizitātes. Dzejniekam forma – iemaukti un laužņi, bez kuriem jūs nevarēsīt jāt (ja vien neesat cirka mākslinieks); prozistam forma – šasija, bez kuras jūsu mašīna vienkārši neeksistē. Tādēļ tā nav nejaušība, ka labākā proza tikusi sarakstīta laikā, kad rokoko ar savu eleganci un mērenību tikai dzima un bija savā uzplaukumā. Vai arī rokoko radās tad, kad baroks bija kļuvis par deklamāciju, un pasaule, nogurusi no grandiozā, tiecās pēc atturīguma. Rokoko bija dabiska pašizpaušme tiem, kuri novērtēja civilizētu dzīvi.”*¹⁴ Var iebilst, piemēram, pret pārspīlētu, varbūt pat nedaudz vienpusīgu baroka vērtējumu, taču S. Moems tomēr precīzi atklājis abu stilu izpaušmi dzejā un prozā.

E. Ādamsona dzejā un prozā abu minēto stilu iezīmes izpaužas nevienlīdzīgi. E. Ādamsona pirmajos dzejoļu krājumos “Sudrabs ugunī” (1932) un “Ģerboņi” (1937) skaidrāk iezīmējas baroka opozīcijas un stila ekspresivitāte. Stilizētie klasiskie dzejas žanri (oda, balāde, elēģija, epitāfija), antīko, Bībeles un latviešu folkloras tēlu un motīvu savdabīga interpretācija un līdzāspastāvēšana nereti nopietnajam piešķir nenopietnu, ironisku nokrāsu un arīdzan jaunu saturu. Dzejas cilvēku raksturo baroka hedonisms un epikūriski motīvi.¹⁵ 30. gadu nogales un 40. gadu dzejā barokālā ekspresivitāte mazinās. Eksotiskās, spilgtās metaforas aizstāj graciozi, smalki, nereti latviskajā dabas pasaulē sakņoti salīdzinājumi. E. Ādamsona dzejas pasaule “Sapņu pīpē” (1943) atgādina virtuozu, šķietami vieglprātīgu rotaļu, kurā aiz krāšņiem ornamentiem paslēpusies jūtīga dvēsele. Dzejas cilvēks kļūst intīmāks, kaislības tiek pieklusinātas. Kūpinot sapņu

pīpi (drīzāk romantisku, nekā kalderoniski barokālu), cilvēks it kā mēģina nogludināt dzīves pretrunas. Un tā drīzāk ir rokoko, nevis baroka pasaule. Iespējams, E. Ādamsona dzejas pasauli kopumā var dēvēt par baroketo (patapinot šo jēdzienu no interjera mākslas), kas apzīmēja baroku bez tā smagnējības.¹⁶

E. Ādamsona īsprozā (krājumos “Smalkās kaites” (1937), “Lielais spītnieks” (1942) un darbos ārpus krājumiem) saglabājas baroka stila pamatiezīmes, tomēr spilgtu izpausmi rod rokoko estētika. Jāteic, ka ne tikai E. Ādamsona stils, bet arī daiļrades process ir atbilstīgs S. Moema izvirzītajām prasībām, raksturojot rokoko prozas rakstnieku. Kā liecina E. Ādamsona darbu uzmetumi un piezīmes, viņš studējis vēstures un citu zinātņu avotus, rūpīgi pārdomājis gan noveļu kompozīciju, gan meklējis vārdus un veidojis frāzes, lai atrastu precīzāko, izteiksmīgāko. Šķiet, E. Ādamsons arī radījis līdzīgi 18. gadsimta meistariem, ne brīdi nezaudēdams racionālo, intelektuālo kodolu un tomēr saglabādams iespaidu, ka tikai rotaļājas ar vārdu.

Tāpat kā rokoko teatralizētajā pasaulē E. Ādamsona prozas cilvēks aiz liekulības, intelekta un racionālisma maskām slēpj savas dabiskās tieksmes, jūtīgumu, arī jutekliskumu. E. Ādamsona cilvēks, noguris no materiālās pasaules, pārsātinājies kultūras un visbeidzot “smalko kaišu” nomākts, tik ļoti līdzinās racionālisma normatīvajā pasaulē pagurušajam 18. gadsimta cilvēkam, par kura dzīves moto kļūst princips – baudīt un “izklaidēt cilvēkus viņu nelaimēs”. Rokoko pasaule – tā ir mūžīgās spēles pasaule, “galanto svētku” pasaule.¹⁷ Šīs spēles jēga – prāta kulta mazināšana, ironija par visu nopietno, uzmanība pret detaļu, pret jūtu niansēm, aiz kurām nereti parādās atklāts jutekliskums, pat raupjš materiālisms.

E. Ādamsona prozā rokoko iezīmes izpaužas arī situāciju izveidē un kompozīcijā, piemēram, literatūras karnevalizācijas, spēles, paradoksa izmantojumā, kas rada rokoko raksturīgo teatralizāciju (“Jāšana uz lauvas”, “Lielais spītnieks”, “Bada spēle”, “Rīču račs” u.c.). Baroka un rokoko stilam tuvs arī noveļu sižeta dinamisms, negaidītie pavērsieni, kurus visbiežāk determinē cilvēka psiholoģiskās kolīzijas, vienlaikus tā tiek respektēts arī noveles žanra kanons.

Taču svarīgākais – kā E. Ādamsons radījis ornamentēto, rotājošo vēstījumu, kas apliecina viņa stila oriģinalitāti un kas jautājumā – baroks vai rokoko – vedina drīzāk izšķirties par labu rokoko. Lai parādītu rokoko stilistiskās iezīmes E. Ādamsona prozā, stila jēdziens ir konkretizējams, proti, prozas vēstījuma jeb daiļdarba valodas stils.

Rokoko stila mākslu dēvē par tādu, kura cilvēkam sniedz baudu, tai jārada skaistuma un komforta izjūta. Rokoko – tas ir *“mēģinājums pārvarēt materiālās dzīves smagumu, kas ir visai tāls no īstas pilnības”*.¹⁸ E. Ādamsona stila īpatnākā iezīme ir prasme profāno, neglīto, traģisko padarīt skaistu. Tādējādi dramatiskais, skumjais, kā arī disharmoniskais (visbiežāk pašā cilvēkā) kļūst viegls, šķietami rotaļīgs un nepopietni uztverams. E. Ādamsons nopietno (precīzāk, traģikomisko) situāciju, konfliktu vai cilvēka emocijas tēlo ar smalkumu un gaumi, kas ir galvenās rokoko iezīmes.

Prozas valodā rakstnieks izmanto dzejai raksturīgos izteiksmes līdzekļus. Varētu teikt, ka rakstnieka proza ir vizuāla, izgaršojama un izsmaļojama, kas arī savā ziņā izsaka rokoko būtību – izsmalcināts jūtu un sajūtu izteiksmes stils.

Raksturīgākais princips, kuru izvēlēties E. Ādamsons, radot estetizēto vēstījumu, ir salīdzinājumi un epitetu blīvējumi, izmantojot dabas pasaules (floras un faunas), kā arī priekšmetiskās pasaules tēlus. Rokoko mākslā (gan glezniecībā, gan lietīšķajā) tika kultivēti naturālistiski greznumelementi, kuru ornamentī bija ziedu un dzīvnieku tēlojums. Tas varēja būt kā fons vai konteksts, kur centrā ir cilvēks, kā arī pašas dabas estetizēts tēlojums. E. Ādamsons visbiežāk floru un faunu izmanto kā ekvivalentus poētiskus tēlus, kuros, piemēram, refleksē cilvēka emocijas un sajūtas. Vienā no poētiskākiem stāstiem “Brauciens pie Annas” rakstnieks raksturo cilvēka neprasmi sajūst mīlas tuvību: *“.. tāpat kā tulpes sīpols nenojauš gaišdzeltāno rīta sauli, bet pusaizsnaudies atdodas zemes siltumam un gādībai.”*¹⁹ Savdabīgi rakstnieks ornamentē cilvēka izjūtas novelē “Gājiens ar lopiem”. Piemēram, pati vēstītāja par sevi saka: *“Briesmīgās bailēs es skrēju projām līdzīgi sarkanai, suņu apsēstai lapsai..”*²⁰ Mazā zēna uzvedība novelē “Abakuka krišana” raksturota īpaši “eksotiski” – *“mēdijās Jordisas Tēbergas puisēns kā gaišpelēks un sarkanastains žako papagailis”*.²¹

Rakstnieks nesniedz plašus portretējumus vai personu raksturojumus, taču tie ir izteiksmīgi un precīzi. Novelē “Gājiens ar lopiem” saimnieka septiņdesmit piecus gadus vecais krusttēvs ir *“liki sagriezies kā baltā skābarža stumbrs meža biezoknī”*²², savukārt saimnieka māte ir *“zema un kupla kā tējas rožukrūms”*.²³ Atbilstoši vēstītājas attieksmei tiek raksturotas tuvumā dzīvojošo cilvēku acis. E. Ādamsons te izmanto visai tradicionālo pieņēmumu, ka acis ir cilvēka dvēseles spogulis, taču rakstnieks to stilizē: *“Saimniekam acis ir kā zilas magones, manai draudzenei tumšbrūnas kā Alpu kalnu sniega vistai, saimnieka krusttēvam brūnas kā teterim, kalponei Dārtai pelēkas, piparu krāsā. Mazajai kaimiņu meitenītei acis kā divas melnas sērkociņu galviņas, bet vecajai saimniecei kā zaļas ērkšķogas. Man netik zaļa acu krāsa, tādēļ izvairījos uzlūkot veco saimnieci.”*²⁴

E. Ādamsons mērķtiecīgi izvēlas personvārdus, kuri ir visai eksotiski un sarežģīti – tomēr ne pašmērķīgi, bet gan ar semantisku ietilpību. Piemēram, minētajā novelē “Abakuka krišana” galvenais “varonis” (antivaronis) ir Aleksandrs Papīrs. Asociācija ar Maķedonijas Aleksandru vai Krievijas caru un vienlaikus papīra īpašības rada savdabīgu paradoks, kura ironiskais zemteksts tiek atklāts noveles sižetā. Aleksandru Papīru rakstnieks portretē: *“Starp mēteļiem un frakām, starp melniem un brūniem, pelēkiem un ziliem audumu baķiem sēdēdams, viņš atgādināja milzu kodī, kas pamazām nosmok naftalīnā. [...] Viņš atgādināja arī zelta pulksteni, kas tā apputējis, ka nav vairs saredzams ne zeltījums, ne rādāmais laiks. Viņš atgādināja arī sabojātu barometru, kas arvien, pat saulainā laikā vēstī: – Lietains, apmācies, vēss.”*²⁵ Izteiksmīgais raksturojums, kurā vienots augstais (zelta pulkstenis) un zemais (milzu kode), rada komisku, teatrālu efektu, taču vienlaikus liecina par kaut skumji traģisku.

Savukārt novelē “Lielais spītnieks” ēzeliša vārds ir Pantofilando – pantu (siena vai dzejas) mīlotājs. Noveles kontekstā tā ir dzejas mīlotāja, respektīvi, dzejnieka vai vispār radošā, garīgā cilvēka mūžīgā spītības nepieciešamība. Citi daudzie sarežģītie personvārdi (Garsijs Fernandess Manrikes konde de Ozorio, Alonso Alvares de Torres I Villaroels, Francisko Gomess de Sandovals, Gaspars de Gusmans u.c.) novelē “Lielais spītnieks” izvēlēti, lai radītu Filipa IV Spānijai raksturīgu personāžu, kā arī komisku, karnevālisku

atmosfēru. Gandrīz vai simbolisks ir uzvārds Immerfreijs novelē “Sevis pārvarētājs”, kurš patiešām ir vienmēr (no vācu – *immer*) brīvs (no vācu – *frei*), jo ir visai glēvs, nenopietni uztverams “pelēkais cilvēciņš”. Tādējādi E. Ādamsons bez izvērstiem prozas cilvēku raksturojumiem rada teatrālu efektu, asociativitāti un ekspresivitāti.

Rokoko pēc majestātiskā, varenā baroka tiecas pēc miniatūrām formām. Arī E. Ādamsona varoņiem – intelektuāļiem un estētiem – tik mazais un smalkais: *“Juri [...] valdzināja visas ļoti mazas būtnes, un, ja viņš pazītu kolibrijus un pigmejus, tad laikam gan par visiem sīkiem putniem vislabāk viņam būtu patikuši kolibriji un par visiem sīkiem cilvēkiem vislabāk pigmeji.”*²⁶ Veidojot salīdzinājumus, rakstnieks gandrīz vienmēr izvēlas kādus mazākus tēlus par salīdzināmajiem. Nereti izmantotas substantīvu pamazināmās formas, tādējādi radot miniatūru stilu un noteiktu attieksmi. Piemēram, stāstā “Nespējnieku pateicība” klibie, pusaklie, stīvie un greizie nespējnieki ir *“līdzīgi pasaku sulainiņiem”*²⁷, savukārt mazās un omulīgās piepilsētas mājas E. Ādamsons apraksta tā: *“Tās ar savām jokainajām terasēm atgādināja Stīvensona laika pasta karietes.”*²⁸

Rokoko laikā prioritāti iegūst mājīga, klusa ainava (atpūtas vieta), kur cilvēki varētu patverties intīmā vientulībā. Rokoko gleznai līdzīga idilliska un erotiska mīlestības aina tēlota stāstā “Līdzjūtība”: *“Netālu no balto skudru uzkalniņa, nobirušās skujās un brūnos ciekuos pie kupla, melnām ogām piebārstīta paegļu krūma sēdēja klēpī kādam jauneklim meitene, apvijusies tam ar rokām ap kaklu un pati apvīta viduklī ar jaunekļa rokām. Man [...] tūlīt ienāca prātā puķu zirņu stīgas, kas apvijas ap slaidu saulgriezi, vai brūkleņu vītne, kas atbalstās pie viegla, jauna bērza, vai beidzot gailpiesis, kurš pārliecies pār sīki pīto žagaru žogu.”*²⁹

E. Ādamsona ornamentēto stilu raksturo arī tas, ka autors dabas un priekšmetiskās pasaules tēlus, kuri paši par sevi visā noveles kontekstā rada noteiktas asociācijas, vēl papildina ar eksotiskiem epitetiem un salīdzinājumiem. Vēstījumam tas piešķir kā rokoko, tā barokam raksturīgo ekspresivitāti, originalitāti un pa reizei arī teatrālu komiskumu. Piemēram, krūmos ieķeras jāņogu *“spilgtie ķieģeļu krāsas ķekari kā koraļļi melnos matos”*³⁰, savukārt suņi skrien, *“izkārdami mēles kā gaišsarkana atlasa strēmeles”*.³¹ Dāliju ziedi ir *“kā sarkans un dzeltāns*

purpurs; milzu ziedi kā brūndzeltāni sūkļi, ziedi kupli kā Šropšīras avis".³² Majestātiskā un nedaudz baisā ledus iešana E. Ādamsona tēlojumā pārvēršas: "*Straume [...] lepni nesa uz jūru porfīra vai zaļa marmora blukšiem līdzīgos ledus kalnus, kas peldēja svinīgi kā zaļganpelēki karakuģi lielvalsts flotes parādē*".³³ E. Ādamsons estetizē pašas ikdienišķākās lietas: ziepes ir medus krāsā, bet veļas sainītis "*klāts viegliem zilumu plankumiem kā rudzpuķu ēnām*"³⁴, "*kumeliņš – viegls, samtainš, brūns kā bite*"³⁵, "*Teles raibas kā lauvmutītes. Aitas sprogainas un kuplas, ka atgādina melnas, baltas un pelēkas krizantēmas*"³⁶, bet – "*kā balti un melni, kā sarkanbrūni un raibi kuģi pa zaļiem ezeriem gar krāšņām salām, tā govīs pāri pļavām gar druvām dodas uz mājām*".³⁷

E. Ādamsons savā izteiksmē līdzinās vissmalkākajam māksliniekam impresionistam, brīžiem gleznodams arī naivisma manierē. Un šo stilu sākumi meklējami rokoko un manierismā (mākslas vēsturē tie nereti tiek vienādoti).

E. Ādamsona prozā nedzīvais priekšmets vai parādība zināmā mērā kļūst analogs ar neredzamo nepriekšmetisko substanci (cilvēka izjūtām emocijām, sajūtām vai garīgo stāvokli kopumā). Tā ir E. Ādamsona prasme krāšņo, ekspresīvo mikrotēlu izmantot ne tikai īpatna stila izveidē, bet mērķtiecīgi saistīt to ar modernās psiholoģiskās un asociatīvās prozas estētiskajiem principiem.

E. Ādamsons tikai vienā no novelēm tieši stilizējis baroka laiku. E. Ādamsona vēsturnieka un stilista talants mākslinieciski spilgti reprezentēts novelē "Lielais spītnieks". 17. gadsimta baroka stilā E. Ādamsons ietērpis gandrīz visas personas Filipa IV laika Spānijā. Turklāt viņš tik izteiksmīgi apraksta apģērbu, ka lasītājam rodas iespaids, it kā viņš aplūkotu Djēgo Velaskesa gleznas. Jāpiebilst, ka, rakstot šo noveli, E. Ādamsons studējis vairākas vēstures un mākslas grāmatas. Piemēram, karali Filipu IV rakstnieks portretē tā: "*Viņš bija tērpies zaļa samta medību kamzoli un sarkanā zīda kreklā ar zelta mežģinēm. Viņa kaklu kā spoži balts dzirnakmens apskāva stīva, plata apkakle. Arī tukli izpolsterēto piedurkņu aproces izrotāja zelta mežģīnes. Pogu vietā spulgoja lieli dimanti. Lēnā vējā plīvoja viņa visai augstās cepures kuplās, baltu un sārtu ceriņu ziedu ķekariem līdzīgās strausa spalvas, par kurām vien varētu nopirkt vairākus rūpīgi iekoptus vīna kalnus. Viņa mīksto Kordovas ādas jājamzābaku platos atlokus greznoja*

sarkana atlasa rozetes un lentas. Zābakiem bija augsti sarkani papēži un tīra sudraba pieši."³⁸

Tomēr būtiskākais idiostila izkopšanā, protams, nav mākslinieciskās laiktelpas un vēstījuma stila atbilstība, bet, izmantojot līdzību, talants izraudzīties sev piemērotākās formas pērli un gliemežnīcu. E. Ādamsona prasmi kombinēt dažādus stilus varētu salīdzināt ar 18. gadsimta celtni, kuras arhitektūrā dominē klasicisma principi, bet ārējā noformējumā un interjerā izmantotas rokoko formas. E. Ādamsons, modificējot un stilizējot klasisko noveli, kompozīcijā saglabā žanra kanonus (tāpat kā baroks iekļaujas klasicisma estētikā), taču vēstījuma stils atgādina krāšņo, ornamentēto rokoko.

Var izvirzīt jautājumu – kāpēc tieši baroks un rokoko, nevis, piemēram, E. Ādamsona stila salīdzinājums ar prerafaelītu mākslu, jūgendu, impresionismu vai ekspresionismu? Jā, arī šo virzienu un stilu iezīmes saskatāmas E. Ādamsona prozā, taču tieši baroks ir pirmais mākslas virziens un stils, kas tiecas attēlot pasaules daudzveidību, laika plūdumu, dinamismu, baroks piedāvā arī antīkās mākslas jaunu "lasījumu". Baroks ir viens no pirmajiem virzieniem, kas interesējas par cilvēka dabas pretrunīgumu un meklē veidus, kā attēlot dvēseles kustību un jutekliskās pasaules skaistumu, rehabilitē epikūriskos motīvus. Rokoko ir pirmais mākslas stils, kurā tik liela nozīme piešķirta skaistajam un par vērtību uzskata izsmalcinātu gaumi, kurš gandrīz atsakās no klasiskajām formām, papildinot tās ar krāšņiem ornamentiem un rotājumiem. Tieši šīs abu stilu iezīmes ir E. Ādamsona mākslas oriģinalitāte, viņa idiostils.

Baroka un rokoko pasaules izjūta un atsevišķi stila elementi atbalsojas ne tikai hronoloģiski tuvajā romantismā, bet arī impresionisma mākslā (mirkļa nozīmes akcentējums), estētismā (skaistais kā prioritārā vērtība), jūgendstilā (graciozo un līgano formu renesanse, floras un faunas pasaules izmantojums un idilliskas laiktelpas radīšana), pat ekspresionismā (misticisms, spilgta, hiperbolizēta sajūtu un jūtu izteiksme). Iespējams, tādēļ baroku un rokoko mēdz uzlūkot par pēdējiem lielajiem stiliem kultūras vēsturē.

Dažkārt ir vērts atskatīties senākā pagātnē, meklējot pirmsākumus un apzinoties, ka 19., 20. un 21. gadsimta mākslā vairs nevar runāt par stila tīrību, bet to mijiedarbi un modifikācijām, kas attiecināms arī uz Erika Ādamsona modernistisko prozu.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Erika Ādamsona izteikums, raksturojot Aleksandra Čaka prozas stilu recenzijā par A. Čaka īsprozas krājumu "Eņģelis aiz letes". A. Čaka prozas vēstījuma stilā, tāpat kā E. Ādamsona prozā, var konstatēt baroka iezīmes. Līdz šim A. Čaka proza šādā aspektā nav pētīta.
- ² Šajā gadījumā stila jēdziens lietots kā mākslinieka un viņa daiļrades oriģinalitātes raksturotājs, kas ietver sevī visas daiļdarba (vai daiļrades) mākslinieciskās īpatnības.
- ³ *Культурология. XX век.* Санкт-Петербург, 1997. С. 444.
- ⁴ Citēts pēc: *Теория литературы.* Москва, 2004. С. 448. Tradicionāli minēto Ž.L. Bifona atziņu tulkoja ar tēzi "Stils – tas ir cilvēks". Mūsdienu pētījumos Ž.L. Bifona izteikums "*Le stile s'est de l'home meme*" tiek interpretēts atšķirīgi.
- ⁵ Šeit un turpmāk E. Ādamsona prozas darbi citēti pēc izdevuma: Ādamsons E. *Dāvana.* Rīga: Daugava, 2000. 354. lpp.
- ⁶ Detalizētāk par baroku skat.: Hoffmeister G. *Deutsche und europäische Barockliteratur.* Stuttgart, 1987.
- ⁷ Citēts pēc: *Литературная энциклопедия терминов и понятий.* Москва, 2001. С. 71.
- ⁸ Detalizētāk par rokoko skat.: *Literarische Rokoko.* 2 Aufl. Stuttgart, 1968.
- ⁹ *Эолова арфа. Русская романтическая лирика.* Давгавпилс, 1994. С. 229.
- ¹⁰ Baroka iezīmes latviešu 20. gadsimta 20. un 30. gadu latviešu prozā rodamas arī Edvarta Virzas, Anšlava Eglīša, Aleksandra Čaka, Mirdzas Bendrupes, Hildas Vīkas darbos. Minēto autoru atsevišķos darbos konstatējami arī rokoko stila elementi.
- ¹¹ Kursīte J. Neobaroks latviešu literatūrā. Kursīte J. *Mitiskais folklorā, literatūrā, mākslā.* Rīga: Zinātne, 1999.
- ¹² Sudrabkalns J. Erika Ādamsona piemiņai. Sudrabkalns J. *Kopotī raksti.* 3. sēj. Rīga: LVI, 1959. 168. lpp.
- ¹³ *Rokoko.* Leipzig, 1983. S. VI.
- ¹⁴ Моэм С. *Подводя итоги.* Москва, 1991. С. 51 – 52.
- ¹⁵ Detalizētāk par to skat. J. Kursītes rakstā "Neobaroks latviešu literatūrā".
- ¹⁶ Skat. grām.: Базен Ж. *Барокко и рококо.* Москва, 2001.
- ¹⁷ *Французский символизм. Драма и театр.* Санкт-Петербург, 2000. С. 13.
- ¹⁸ *Философия красоты.* Минск, 1999. С. 232.
- ¹⁹ Ādamsons E. *Dāvana.* 71. lpp.
- ²⁰ Turpat, 170. lpp.
- ²¹ Turpat, 127. lpp.
- ²² Turpat, 170. lpp.
- ²³ Turpat, 168. lpp.
- ²⁴ Turpat, 172. lpp.
- ²⁵ Turpat, 126. lpp.
- ²⁶ Turpat, 71. lpp.
- ²⁷ Turpat, 224. lpp.
- ²⁸ Turpat, 77. lpp.
- ²⁹ Turpat, 52. – 53. lpp.
- ³⁰ Turpat, 76. lpp.
- ³¹ Turpat, 78. lpp.
- ³² Turpat, 96. – 97. lpp.
- ³³ Turpat, 115. lpp.

³⁴ Turpat, 93. lpp.³⁵ Turpat, 168. lpp.³⁶ Turpat, 179. lpp.³⁷ Turpat.³⁸ Turpat, 211. lpp.*Anta Lazareva*

ERIKS ĀDAMSONS' PLAYS WITH PEARLS
AND SEASHELLS.
ELEMENTS OF BAROQUE AND ROCOCO
IN ERIKS ADAMSONS' PROSE

Summary

Eriks Ādamsons (1907 – 1946) is one of the most original Latvian poetry and prose writers of the 1930s. The polyphony of Ādamsons' prose (collections of short stories "Delicate Conditions" (1937) and "The Great Shrew" (1942), as well as his works that have remained outside collections) allow for an analysis both from the aspect of baroque and rococo.

Just like in the theatrical world of baroque and rococo, the characters of Ādamsons' prose hide their natural desires, sensitivity and sensuality behind the masks of hypocrisy, intellect and rationalism. Tired from the material world, oversaturated with culture and suffering from "delicate conditions", Adamsons' characters resemble the people of the 18th century, depressed by the normative world of rationalism.

The most peculiar characteristic of Ādamsons' style is esthetization – an ability to show the profane, the ugly and the tragic as beautiful. Thus, the dramatic, the sad and the disharmonic become playful and light. Adamsons describes serious, or more precisely, tragicomic, situations, conflicts and human emotions with refinement and taste, which are the main features of the rococo style. In Ādamsons' prose the features of rococo can also be seen in the setup of scenes and compositions, for instance, in the use of the carnivalization of literature, as well as the play and paradox, which creates the theatrical impression characteristic of rococo.

In the language of his prose, the author uses means of expression characteristic of poetry. In a way, the author's prose is visual, testable and aromatic, which also expresses the essence of rococo – a sophisticated style of expressing feelings and sensations.

The means of expressions Ādams employs most often in creating his estheticized narrative is a cluster of similes and epithets containing images of nature (flora and fauna), as well as various things and objects. In Ādamsons' prose, an object or a phenomenon becomes in a way an equivalent of an invisible, non-tangible substance (human emotion, sensations or mental states). It is Ādamsons' talent to use a colorful, expressive micro-image not only to create his unique style but also to purposefully associate with the esthetic principles of the modern psychological and associative prose.

Vera Vāvere

VIKTORS EGLĪTIS UN EDVARTS VIRZA

Viktoram Eglītim tuvo literātu pulkā īpašu vietu ieņem Edvarts Virza. Viņš bija mīļākais no tiem, kas Eglītim pieslējās simbolisma laikā, abu radošās un cilvēciskās attiecības veido ļoti nozīmīgu lapaspusi Eglīša dzīves grāmatā. Šīm attiecībām, kas sākās ar harmoniskām vecākā un atzītā rakstnieka un viņa jaunākā, talantīgā apjūsmotāja draudzību, bija dramatiska attīstība, kas caur vairākiem tuvuma un atsvešināšanās periodiem, noveda pie dziļas nesaprašanās un pat atklāta naida.

1906. gadā, kad Dambergs pie izdaudzinātā dekadenta atveda divdesmit trīs gadus veco Edvartu Liekni, kurš tolaik *“bija apaudzis ar kupliem, tumšiem matiem un šauru bārzdu, nēsāja pašautus vadmalas svārkus, kas smaržoja pēc eglēm un priedēm”*.¹ Kā rekomendāciju viņš līdz atnesa “Dzelmes” burtnīcu ar pirmajiem publicētajiem dzejoļiem. Eglītis uzreiz novērtēja jauno talantu – “dzejnieku no Dieva žēlastības” un sekmēja viņa pirmā krājuma “Bīķeris” izdošanu, dodot līdzī savu ceļamaizi – ievadu, kurā apgalvoja, ka, salīdzinot ar Virzu, pārējie mīlestības dzejnieki nobāl, jo viņš viss ir *“viena uguns, poētiskā valgme un kailās miesas plastika”*, viņš *“nepaļaujas uz savas gribas spēku, uz savas sirds sajūtu, uz domājošu galvu, bet uz to pirmatnējāko, īstenāko sevi ko Niče par Selbst un Leib sauc”*. Eglītis uztvēra un uzsvēra Virzas talanta zīmīgās īpašības, viņa dzejas melodiskumu, sajūtu karstumu un formas gatavību. Viņš atzīmēja arī simbolistiem ļoti būtisko dzejoļu krājuma vienību.

Kad Zinību komisijas vasaras sapulcē pret “Bīķeri” sacēlās vesela vētra līdz pat ieteikumam to sadedzināt, Elza Stērste, kas bija šī sapulcē, atzīmē Eglīša lomu jaunā dzejnieka pirmajos soļos: *“Virza likās mierīgs un drošs, jo aiz viņa taču stāvēja V. Eglītis, kurš nebeidza atkārtot “Neatkāpties!””*²

Eglītis allaž rūpējies par latviešu rakstniecības un rakstnieku kultūras apvāršņu paplašināšanu. Viņš neatlaidīgi mudināja savus jaunos draugus papildināt zināšanas, mācīties, apgūt pasaules kultūras bagātības. Sev tuvos dzejniekus viņš rosināja pievērsties tulkošanai, atdzejošanai, uzskatot to par drošāko ceļu ne vien literāro apvāršņu paplašināšanai, bet arī dzejnieka meistarības apgūšanai. Zinot, ka Virza mācās franču valodu, Eglītis visādi sekmēja viņa interesi par franču kultūru, palīdzēja iegūt franču klasiķu un simbolistu darbus oriģinālā, mudināja atdzejot franču dzeju, izkopjot arī savu dzejas stilu. Sekmējot Virzas dzejoļu un tulkojumu nonākšanu laikrakstu un žurnālu slejās, Eglītis palīdzēja uzlabot arī viņa materiālo stāvokli, *“saņemt atalgojumu, kas paceltu viņa prestižu arī stingrā tēva acīs”*.³

Šinī laikā abi dzejnieki cilvēciski satuvinājās, bieži satikās, sarakstījās. Diemžēl no abu sarakstes saglabājušās tikai dažas Virzas vēstules, bet Eglīša rakstītais acīmredzot kopā ar Virzas arhīvu gājis bojā kara laikā Jelgavas ugunsgrēkā. Tomēr arī šī korespondences daļa ļauj izdarīt secinājumus par abu īpašo tuvību pirmajos pazišanās gados.

Virza atzīst Eglīša pārkumu, ilgus gadus kā pašsaprotamas pieņem skolotāja un skolnieka attiecības, ieklausās vecākā drauga padomos un ļoti augsti vērtē viņa darbību, paredz klasiķa vietu literatūras vēsturē, pieskaita ģēnijiem. Ap 1910. gadu viņš, daloties ar Eglīti domās par literāro situāciju, raksta: *“Lielākie mūsu rakstnieki Rainis, Fallijs, Aspazija, Jūs – ir pietiekošā mērā ražīgi un tāpat arī ģeniāli. [..] Ja augšā minētie dzejnieki un vēl kāds nodzīvo vēl gadus piecpadsmit, mūsu laikmets varēs saukties par klasisku. Jo kurā laikā gan bijuši tik daudz ģeniālu dzejnieku?”*⁴

Un, pasvītrotot pēctecību, drusku koķetējot, piebilst: *“Jums, lielajiem, sīkiem soliņiem uz mūžību pakaļ dosimies arī mēs, mazie: rakstīsīm; ak varbūt vai kāds dzejolis...”*⁵

Īstenībā tik pieticīgi Virzas sapņi nemaz nav, viņš jūt sevī lielu spēku, patiesu mākslinieka aicinājumu un steidz savos vēl līdz galam nenoformētos nodomos dalīties ar Eglīti. Viss līdz šim uzrakstītais viņam liekas sekls un smieklīgs, viņš jūtas aicināts uz lielu, vērienīgu dramatisku tēmu risinājumu, kas varētu rast atbalsi plašā sabiedrībā; lai to paveiktu *“ir vajadzīgs, lai par mani nāktu liels sitiens [..]. Man*

ir īstā un dzīves kārā Karamazova daba. Jāz dara tas, ko izdara Raskolņikovs, tad jāsaraksta tāds darbs, pret kuru varētu sacelt visu tautu, bet ne tik vien viņas padībenes, kā vasaras sapulcēs, tad vest karu pret visiem un piespiest beidzot padoties [...]. Zināms, viss tas ož pēc Sibīrijas, bet te arī ir tas skaistums. Laimīgi, kas var bez visa tā radīt, bet es nē. Man vajag traģēdijas. Lai mans dēla dēls, mani lasot, mācītos varonīgi dzīvot. Citādi es nevaru elpot – viss manī alkst skaistuma un dziļas, dziļas mūžības.”⁶

Virza atzīst, ka viņa programma ir “lielīga”, bet “pēc mazākas dzejnieks nemaz nedrīkst censties. [...] Redziet, tāds ir mans ceļš un Jums cits nekas neatliek, ka dot man uz viņu svētību, kā Jūs to jau līdz šim esiet darījuši.”⁷

Eglīti Virza meklē atbalstu saviem vērienīgiem, dumpīgiem nodomiem, bet vai šis dumpīgais, lepna gars nebija lielā mērā Eglīša piemēra un Eglīša mācību iedvesmots? Virza runā par nepieciešamību iedziļināties filozofijā un “izmeklētos” mākslas darbos, min Dostojevski, Rozanovu. Uz šo zināšanu un mākslas apguves ceļu viņu neatlaidīgi mudināja vecākais draugs, ieteikdams lasāmvielu. Virza ieklausījās Eglīša ieteikumos smelties pasaules mākslas un filozofijas apcirkņos, tomēr pirmajā vietā lika dzejnieka talantu, kas vispirms smēlas no pašas dzīves, no zemes. Viņš nepiekrita Eglīša pārliecībai, ka īsts dzejnieks nevar izaugt bez formālas izglītības, ka tam nepieciešama augstskola. “*Īsts rakstnieks būs tas, kas ne no grāmatām smēl, bet no lielās dzīves un dabas grāmatas*”⁸, dzejniekam nepieciešama erudīcija un zināšanas, bet augstskolas diploms nebūt nav obligāts. Doma par to, ka augstākā izglītība var sekmēt īsta dzejnieka izaugsmi, viņam šķiet paradoksāla, viņš pat izsaka aizdomas, ka Eglītis sācis studēt, lai izpatiktu sievas vecākiem. Varbūt jau šeit iezīmējas tās kardinālās atšķirības abu dzejnieku pieejā savai mākslai, kas kļuva par vienu no viņu atsvešinātības iemesliem. Eglītim, atšķirībā no Virzas, prātnieciskais moments aizvien bija noteicošais, tas prevalēja pat daudzos liriskajos dzejoļos. Viņam par visu svarīgāks bija iekšējās disciplīnas moments, sekošana tradīcijām, sākot no grieķiem un romiešiem līdz iemīļotiem sudraba laikmeta bruņiniekiem. Virzas dzeja vienmēr bija brīvāka, mazāk atkarīga no autoritātēm gan saturā, gan formās.

Lai arī Virza aizstāv savu māksliniecisko neatkarību, viņš ir ļoti augstās domās par Eglīša dzeju, brīžiem šķiet, ka vērtē to pārāk nekritiski. Piemēram, dzejojumu "Dziesma brīvajai Latvijai" (1919)⁹ viņš uzskata par ģeniālu: "*Raiņa dzejas, salīdzinot ar šo, liekas šauras. Tēvī dzīve, daba un gars apvienojušās pilnīgā un muzikālā harmonijā. Te ir viss tas, ko Tu sauc par klasicismu, vecā itāliešu forma, mūsu dieņu idejas un varonīgums apvienojas ar vispārcilvēcisku ideālu.*"¹⁰ Šāds pacēlums pāri Rainim Eglīti nebūt nemulsināja. Viņa ļoti attīstītā pašapziņa, zināmā mērā dekadentiskā pārcilvēka izjūta pieļāva gan slavinājumus, gan pašslavināšanos. Lasot šo oktāvās rakstīto patētisko, episko dzejojumu, kur, slavīnot jaunu valsti, ir sniegts ieskats latviešu tautas vēsturiskajos likteņos, skan neviltots prieks par izkaroto brīvību, par gaišās nākotnes izredzēm, tomēr šķiet, ka Virzas jūsma par "harmoniju", "itālisko formu" ir pārspīlēta. Lai arī te ir virkne poētisku, labskanīgu pantu, kopumā stāstošais vēstījums ir pasmags, brīžiem frāžains. Tomēr tas ir viens no pirmajiem veltījumiem brīvajai Latvijai, kur izteikta nesatricināma ticība savai tautai, cerība tās drīzajam uzplaukumam.

Nelielam ieskatam šajā garajā dzejojumā, kurš kopš 1919. gada nav pārpublicēts, viens fragments, viena strofa:

*Ak, dzimtā Latvija, tu māte, es tavs dēls,
Kas izbaudījis visu tavu postu,
Kas salis, drebējis, vēl būdams mazs un žēls,
Un kaunā dedzis, dzīts no gaismas nostu,
Nu kļuvis zibiņātrs un nikns, un kvēls,
Lai sev ap krūti melno čūsku joztu,
Kas vidū jūras naida miltus maļ,
Līdz smagās vergu ķēdes pušu kaļ.*

Abu dzejnieku draudzība tomēr nebija ideāla. Viņi mīlēja viens otra talantu, satuvinājās kā cilvēki, bet ik pa laikam viņu satiksmi satricināja konflikti. Lielā mērā tos veicināja V. Eglīša rakstura īpašības, kuras nepieļāva pat mazāko šaubu par savas autoritātes nesatricināmību. Virza, kurš jau apzinājās savas personības lielumu, vērsa uzmanību uz Eglīša neiecietību un augstprātību. "*Man liekas,*

ka Jūs ne visai mīlat cilvēkus. Jo lielāks kādam mērķis, jo lielāka viņa cilvēku nicināšana. Ģēnijs savu mērķu iznešanu dibina uz savu gara spēku un savu līdzcilvēku vājībām un sikām kaislībām. Bet kur nelīdz glaimi, tur līdz zobens. Līdz Jums latvieši nav pazinuši tik lielus un ievērojamus mērķus, kādi Jums. Neviens arī nav centies ar asāku un ugunīgāku gribu pēc viņiem. Tāpēc arī šī cilvēku nicināšana Jūsu darbībā diezgan manāma. Bet tomēr šie Jūs bieži kļūdāties, domādami savus pretniekus mulķīgākus, nekā viņi patiesībā ir.”¹¹ Šinī, 1910. gadā sarakstītā vēstulē Virza uzrāda Eglīša Ahileja papēdi – vienmēr būt pirmajam, vienīgajam un slavējamam, citus atstājot mācekļu un sekotāju lomās.

Tomēr vēl ilgi plaista starp abiem dzejniekiem ir tikko jaušama, to var manīt dažos neapmierinātos “uzrūcienos”, savstarpējā apironizēšanā, kura līdz laikam izvērsās labsirdīgos jokos. Kad 1914. gadā Virza saņem aplamo ziņu par Eglīša iesaukumu karaklausībā, viņš nosūta tam jauku humoresku:

*Es vēlu, lai Jums skaisti iet!
Un tad, kad noslēgti būs mieri,
Uz mūsu Rīgu atnāciet
Par divīzijas komandieri.*

*Zem Jūsu karogiem ir prieks
Pat man ar slavas lauriem klāties,
Jo Dambergs grib Jūs pulkā stāties
Kā nenogurstošs bundzinieks.*

Virzas un Eglīša sarežģītās attiecības ir grūti saprast, ja ņem vērā tikai literāro pusi. Viņu dzīves bija cieši saistītas arī personiskā plāksnē.

Lasot tā laika dzejoļus, vēstules, piezīmes, dienasgrāmatas, vēlāku laiku atmiņas, atdzimst dīvaina, savādi vibrējoša, nepārtraukti mainīga, erotiski iekrāsota savstarpēju attiecību samudžināta aina. Viktors Eglītis vienīgais no saviem draugiem jau bija nodibinājis ģimenes dzīvi. Pārējie dzīvoja iemīlēšanās un mīlestības gaidu atmosfērā, kur savstarpējas simpātijas bieži izveidoja grūti atšķetināmu kamolu.

Simpātijas mainījās, bet apjūsmoto objektu lokā bija dažas jaunas, kuru tēli, saukti vai nenosaukti, klejoja no viena dzejoļa uz otru, apgaroja to sacerētājus un mulsināja viņu prātus. Mīlestības labirintos kopā ar dzejniekiem maldījās Elizabete Damberga, māsas Frišfeldes, Haija Ivanova un vēl citas.

Viktors Eglītis, tāpat kā viņa jaunie draugi, bija iesaistīts šinī tvanīgajā flirta un mīlestības atmosfērā un kā vecākais un pieredzējušākais uzklausa daudzās grēksūdzes un izmisīgus padomu lūgumus. Visvairāk viņš bija norūpējies par Virzu, kurš pārdzīvoja dziļu dvēseles krīzi, atradās depresīvā stāvoklī, jo nevarēja nostabilizēties ne savā radošajā darbā, ne personiskajā dzīvē. 1909. – 1910. gadā Virzas vēstulēs Eglītim izmisīgi skan vientulības motīvs, alkas pēc īstas draudzības un sievietes mīlestības: *“Es nezinu, nezinu, vai kāds vēl tā kā es alkst [...] любви, дружбы, вечной правды* (mīlestības, draudzības, mūžīgas patiesības – V.V.) *и т.д. Bet kur?”*¹²

Viņš sapņo par apprecēšanos un mierīgu “nesvārstīgu” dzīvi – tikai tā varētu nodoties mākslai pilnīgi. Brīžiem viņam šķiet, ka tuvojas ārprāts. *“Es esmu kā mašīns, kura ratos iesviests akmens un tos salauž. Un atkal kā cietoksnis, kurā caur ilgu aplenkšanu izcēlies bads [...] Glābt mani spēj vienīgi nauda un sieviete.”*¹³ Eglītis saprot drauga mokas un grib palīdzēt. Radikāli uzlabot Virzas materiālos apstākļus nav viņa spēkos, tomēr viņš cenšas pavērt ceļu dzejnieka publikācijām, sagādā tulkojumus. Precēšanās lietu viņš ņem nopietni un mēģina satuvināt ar pazīstamām inteligentām jaunavām. Arī Marija aktīvi iesaistās Virzas glābšanā.

Viena no tām, kura Eglītim šķiet piemērota, ir Elizabete Damberga, Valdemāra Damberga māsa. Virzam viesojoties Dambergu mājās Abomenēs, top slavenais dzejoļu cikls “Elizabetei”.¹⁴ Tomēr viņa nekļuva par dzejnieka mūzu.

Sarakstē ar V. Eglīti vairākkārt ir spriests par Elizabeti, bet abu dzejnieku domas ir atšķirīgas. Saņēmis viņas vēstuli, Virza nosauc to par tukšu un frāžainu un nesapratnē jautā Eglītim: *“Nezinu, ko Jūs pie viņas esat atradis! Lūk sieviete, par kuru V. Rozanovs teiktu “У нее нет чувства пола”* (viņai nav dzimuma izjūtas – V.V.)¹⁵. Viņš nevar piekrist Eglīša sajūsmai un domā, ka tā ir pelnījusi būt izzobota rindā epigrammu, un dzēlīgi piebilst: *“Saprotams, ka jaunkundze nav*

vainīga, bet vainīgs tas kungs, kurš pavasarī viņu pie manis nokomandēja mīlestību atklāt."¹⁶

Fiasko cieta arī Eglīša mēģinājums apprecināt Virzu ar Haiju (Metu) Ivanovu (vēlāk – Aija Bertrāne).¹⁷ Šai sievietei, tāpat kā Elizabetei, bija sava vieta Eglīša mīlestību galerijā, bet viņu dramatiskās attiecības sasniedza savu kulmināciju vēlāk, 20. gados. Tomēr interese par Haiju bija liela. Ir ziņas, ka Eglītis viņu bildināja vēl pirms Marijas, bet, saņēmis atteikumu, tālākos soļus nespēra. Marijas ienākšana viņa dzīvē uz ilgu laiku lika aizmirst jauneklīgo iemīlēšanos (vai pārsteidzību?), bet Haijas tēls dzīvo viņa apziņā, un 1915. gadā Eglītis saraksta vienu no saviem labākajiem stāstiem "Judite", kuras varones prototips ir viņa.

Precības ar Haiju Virza nenoraida, bet šaubās par šī pasākuma realitāti. Viņš raksta Eglītim, ka neko labu no šīm precībām neparedz, bet nav arī galīgi pret "*Jūsu plānu*". Tēvs ir pret šādām laulībām "*.. jo naudas neesot ne viņai, ne man. Domā, ka Ivanova jkdze manim nepieķersies, jo manim trūkst nodrošināta stāvokļa, skaistuma u. t.j.pr. Bet, ja arī mēs samīlētos, tad no precēšanās viņas vecāki ne zināt negribēs.*"¹⁸

Tomēr viņš raksta Haijai un saņem atbildi, ko pārsūta Eglītim ar piebildi: "*Atbilde nepatīkama, bet asa un noteikta. Manas nojautas piepildījušās.*"

Atbilde skanēja: "*Ir jautājumi, uz kuriem nav atbildes, tāpēc es Jūs nejautāšu, kamdēļ rakstījāt man. Tāpēc nejautājiēt mani, kamdēļ nerakstīšu Jums.*"¹⁹

Skaistās, tumšmatainās, ar asu prātu un lielu enerģiju apveltītās neordinārās sievietes tēls, lai arī neskāra dzejnieka dvēseli, tomēr palika atmiņū dzīlēs. Turklāt Ivanova no agras jaunības draudzējās ar Elzu Stērsti. Kad Haija kā pazīstama māksliniece 30. gados viesojās Latvijā, viņa dzīvo Virzas dzīvoklī, rakstnieks intervē viņu avīzei "Brīvā Zeme", kur tolaik vada literatūras nodaļu.

Var likties divaini, ka Eglītis kā precību kandidātes Virzam piedāvā sievietes, kuras interesē viņu pašu. Tieši 1909. – 1910. gadā norisinās nebūt ne platonisks romāns ar Elizabeti, bet tas netraucē "dalīties ar draugu". Simbolistu apziņā neuzticības jēdzienam nebija lielas nozīmes, viņi ne vien dzejā, bet arī dzīvē pieturējās pie pilnīgas attiecību

brīvības. Tiesa gan, šāda teorija ne vienmēr izturēja pārbaudījumu, kad sastapās ar patiesi dziļām jūtām, skāra personības eksistences pamatvērtības. Ļoti drīz par to nācās pārliecināties arī Eglītim.

Draudzības, ciešu literāru attiecību un vieglu romānu gaisotnē ielauzās kāda jauna, disonējoša nots, kad Virza iemīlējās Marijā Eglītē. Viņu romāns iesākās 1910. gadā, kad Eglītis studēja Tērbatas universitātē. Šīs attiecības netika slēptas, Marija, sekojot vīra iepotētiem priekšstatiem, dzīvi dalījās ar viņu visai intīmajās detaļās. Marijas un Viktora sarakstē, Marijas dienasgrāmatās, arī Virzas vēstulēs sīki var izsekot romāna peripetijām. Bet tas nav šīs grāmatas uzdevums. Svarīgi ir saprast, kā radusies situācija ietekmēja Eglīša personību, viņa uzskatus, kā atspoguļojās viņa liriskā un citu žanru darbos.

Marijas mīlestību meklēja daudzi. Viņā bija kāds īpašs sievišķīgās pievilcības spēks, kas neļāva palikt vienaldzīgam. *"Viņas skaistā galva ar kuplajiem zelta matiem un raksturīgo baltietes seju izdalījās daudzu parastu sieviešu vidū"*²⁰ – tā viņu raksturo Elza Stērste. Slaida *"Zeltmatīte"* – tā kādā reizē, skatoties, kā māte saulē žāvē matus, izsaucās mazais dēliņš Vudis (Vidvuds). Šādā vārdā viņu bieži sauca arī Viktors. Viņa savā dabā apvienoja cēlu atturību, bērnišķīgu taisnprātību un slēptu, kaislu temperamentu.

Kādā no mīlestības vēstulēm, ko gandrīz ik dienas Viktors rakstīja sievai no Tērbatas, ir zīmīgs atzinums. Domājot par viņu, Viktors neredz Marijas seju, *"bet tikai tavu kustību līnijas, kas slēpjas vieglo drēbju krokās. Šajās kustībās Tu esi visa – устремление (traukšanās – V. V.), tīriba ritmā, [...] un saucoša cauri daiļuma valstij iekšā neiedomājami maigajā mīlestības valstī"*²¹.

Viņai rakstītā dzejolī Viktors salīdzina Mariju ar slaidu papeli: *"Domās man augums tik slaidis, / Slaidis it kā papelei staltai, / Sudraba lapās kas mirdz."*

Raksturīgi, ka arī Remizovs, pēc daudziem gadiem atceroties sava bijušā drauga sievu, veltī viņai epitetu "тополиная" – (līdzīga papelei – V.V.).

Marijas dvēseliskums, atsaucība, dziļā iejušanās cilvēkos un dabā, augstā inteligence neatstāja vienaldzīgus tos, kuri atradās viņas starojuma lokā. V. Dambergs zīmē viņas portretu gaišos, priecīgos pasteltoņos:

*Par dabas skatu izmeklētu
Aug slaidi Jūsu stāvs,
Jums slīd ar prieku aizturētu
Pār visu acu skats.*

*Jums katra ceļa puķe mīla,
To Jūsu roka skars.
Un Jūsu līdzjūtībā dziļā
Arvienu atspīrģs vārs.²²*

Ļoti daudzo viņai veltīto dzejoļu starpā šīs sievietes būtībai visvairāk laikam ir piekļuvis tieši Virza ar savu lakonisko “*Tu, kas no ugunīm un sniega*” dzejolī “Veltījums”, kas ievada viņa krājumu “Dievišķīgās rotaļas” (1919):

*Tu, kas no ugunīm un sniega,
Kā Tevi mīlēt dienas skrien!
Tu skaties rožaina un liega –
Vairs nav ne nomoda, ne miega
Ir tikai mīlestība vien.*

*Virs tautām augsti lido slava
Tas viņas sadragāts, tas celts;
Man dod to mīlestība Tava,
Ne saules man, ne zvaigžņu nava,
Ir tikai Tavu matu zelts.*

Lielas Marijas pievilcības noslēpuma atslēga bija arī klavieru spēlē, kuru visi, kas viņā klausījās, uztvēra kā dziļi apgarotu, aizraujošu. Tā nebija diletantes spēle – Marija, lai arī neieguva muzikālu izglītību, pie katras izdevības centās papildināties savā mākslā. Tā 1910. gadā viņa mācījās mūzikas skolā pie prof. Leiba un pievērsa skolotāja uzmanību savām spējām. Marija daudz lasīja arī mūzikas literatūru, piemēram, Čaikovska rakstus par mūziku, studēja Rubinšteina lekcijas mūzikas teorijā, neiztrūkstoši apmeklēja labākos koncertus.

Atminēdamies sievas spēli, Eglītis atzinās, ka tieši caur Bēthovenu, Šopēnu, Čaikovski viņš ieiet savā dvēselē un līdz debešķīgai pilnībai izjūt mīlestību uz Mariju.²³

Klausoties Marijas spēlē, savus dzejoļus rakstīja Kārlis Jēkabsons, arī Virza vairākos no Marijai veltītiem dzejoļiem atceras tieši viņas spēli:

*Ar jums pie Šopēna kad skumu
Un aizskāru kā puķi vilns
Ar lūpām jūsu atspīdumu
Uz klaviervāka baiļu pilns.*

Lai saprastu Marijas un Virzas mīlestību, atkal ir jāatgriežas pie Viktora Eglīša simbolistiem raksturīgā uzskata, ko viņš ieaudzināja arī savos draugos. Eglītis daudz un viegli sagājās ar sievietēm, kā dzejnieks arvien meklējot jaunas izjūtas un jaunas iedvesmas. Šādu dzīvi viņš uzskatīja par pašsaprotamu un nedomāja, ka ar to atņem Marijai savu mīlestību. Viņš daudzkārt centās skaidrot, ka greisirdība šādos gadījumos ir lieka, ka “*iemīlēšanās kautrā zvaigzne*” nespēj apēnot “*laulības sauli*”. Savu teoriju viņš balstīja literāros piemēros, izsaucoties: “*Kas gan būtu Brjusovs bez savas erotiskās fantāzijas?*”, atgādinādam, ka Vjačeslavs Ivanovs “*savu sonetu vaiņagā izteic, ka ar Zinovjevu-Annibal viņi divatā esot ievadījuši Dionīsijas Krievijā*”.²⁴ Mariju viņš aicina ļauties apgarotā Dionīsa kvēlei: “*Vai tiešām jāatraujas, jābaidās no Dionīsa любовных героических схваток* (mīlestības heroiskajām cīņām – *VV*). *Vai tās nav jāievada tikai pilnības un labas formas robežās? Индивидуальность освободилась из своих оков и началось хоровое действие в любви и в битвах* (Individualitāte ir atbrīvojusies no savām važām un iesākās kora darbība mīlestībā un cīņās. – *VV*). *Lūk, kas mani ar iekšējo nepieciešamību spiež spēlēties ar Tevi un sevi un ievilkt в хоровод* (riņķa dejā – *VV*) *vienu pakaļ otram*.”²⁵ Viņš mēģina pārliecināt Mariju, ka viņas daba ir tuva tam sievietes tipam, par ko Z. Hippiusa jūsmo dzejoli “Тварь” (Riebekle).

Mariju viņš centās pārliecināt par tādu vīrieša un sievietes attiecību izpratni, kur abi var justies vienādi brīvi, nezaudējot savstarpējo uzticību un mīlestību, garīgo saikni. Raksturīgu piemēru sniedz

1909. gada aprīlī rakstītā vēstule no Tērbatas, kur Viktors ar sajūsmu dalās iespaidos par prof. Krašņiņņikova lekciju par grieķiem, "*kur visi bija neuzticīgi!*".

Marijas pārliecināšanai viņš pieaicina arī savu iemīloto Puškinu, uzrunādams viņu – "*ах Ты, жена моя*" (šādi Puškina mēdza uzrunāt savu sievu – V. V.) – un piebilzdams, ka viņam pret Mariju esot "*.. puškiniska attieksme. Bezgalīgs atklātums, bet arī brīvība, daile un humānisms. Kaut Tu mani būtu sapratusi un vairāk no manis nepaģērējusi [...]. Būsim taču grieķi reiz – atēnieši. Spartieši tiešām tikai sievu mīlējuši un palikuši uzticīgi vienai* [V. Eglīša pasvītr. – V.V.], *bet ko gan tie dzejā radījuši. [...]. Ak mīļā mana, kaut Tu būtu свободная и благоразумная* (brīva un saprotoša – V.V.) *pret maniem увлечениям* (aizraušanos – V.V.). *Tu neuzticies manai dvēselei.*"²⁶

Aizbraucot 1910. gada rudenī uz Tērbatu, Viktors mudina Mariju neskumt vienatnē, bet attīstīt savu personību, savu "brīvo es", iemiloties un saejoties ar interesantiem cilvēkiem.

Gan Viktora nemitīgie aicinājumi ļaut sev vaļu, gan visa apkārtējā atmosfēra, kur visi viegli iemīlējās viens otrā un simpātiju maiņa norisinājās dažkārt rotaļīgi, dažkārt arī sāpinoši, darija savu. Palikusi viena ar mazo dēlenu Anšlavu, Marija sāka labvēlīgāk skatīties uz saviem pielūdzējiem. Par milzīgo Viktora ietekmi liecina tas, ka viņa no trubadūru pulka izvēlējās tos, uz kuriem norādīja viņš. Tie bija Kārlis Jēkabsons un Edvarts Virza – abi talantīgi, daudzsološi dzejnieki, kaut arī ārēji maz pievilcīgi, īpaši salīdzinājumā ar stalto, vīrišķīgo Viktoru. Bet Marija, lai arī daudz un bieži jūsmoja par Viktora skaistumu, viņa dedzīgiem un glāstošiem acu skatieniem, visvairāk cilvēkos cienīja iekšējo saturu. Viņas jūtīgā dvēsele atsaucās uz otra cilvēka garīgo spriegumu, uz emocionālo noskaņojumu. Turklāt viņai par visu vairāk bija nepieciešams tieši personības lielums, individualitātes neatkarīguma.

Viņa vairākkārt ir apliecinājusi, ka mīl "lielus" cilvēkus. "*Tā nu vienreiz ir mana kaislība.*"²⁷ "*Es mīlu tikai to, kas mani mūžības noslēpumam tuvina, tamdēļ es mīlu māksliniekus, lielus, dziļus domātājus.*"²⁸ Tamdēļ, Eglītim acīs ieskatījusies, viņa esot iekritusi kā mūžības noslēpumu akā, un viņš esot kā Ceiss, kas sēž mirdzuma pilnos augstumos.

Viktora talanta dievināšana ir tas stiprais posms, kas nekad neļāva sairt viņus vienojošai mīlestības ķēdei.

Marija, domājot par saviem pielūdzējiem, vispirms atzīmē viņu talantīgumu, cenšas pieklūt to individuālai būtībai. Interesanti un trāpīgi ir vērtējumi par dzejniekiem, kuri ir viņas apkārtņē. Citēšu tikai vienu par Jēkabsonu: *"Меня восхищает его душа гениальная, неапрёķināmā, безумная, но и светлая и глубокая, как Байкал. Бросишь камешек и видишь его на дне. (Mani sajūsmina viņa dvēsele – ģeniāla, neaprēķināma, neprātīga un gaiša, un dziļa kā Baikāls. Iemet akmentiņu un redzi to dibenā. – IV).*"²⁹

Pati viņa vēl nejūtas pilnīgi nostiprinājusies kā individualitāte, vēlas izveidot savu iekšējo seju, *"kas būtu nobeigības zīme arī garīgā ziņā"*.³⁰ Viņa grib būt līdzvērtīga Viktoram ne tikai garīgā ziņā, bet arī kaislībās. *".. Tu pats esi spēka pilns kā vulkāns [..]. Kaut es tāda varētu būt, par kuru Tu pieved Bodlēra vārdus!"* raksta Marija. *"Un liekas, ka es jau esmu tāda. Ja es sevi jūtu daļumā visspēcīgu, kas varētu liegt sevi visu parādīt!"*³¹, *"Es zinu, ka cīņas un iegūšanas instinkti manī pamodušies."*³²

Šādā emocionālā un garīgā saspringuma gaisotnē risinās Eglīša, Marijas un Virzas sarežģītās attiecības. Ir vēl ceturtais – Kārlis Jēkabsons, kura *"mīlestībā var kā saulītē sildīties"*, kurš aizkustina ar atdevību un *"cēlo dvēseli"*.³³

Pati Marija, domājot par jūtu virpuli, kurā tā iekļuvusi, sauc palīgā mūzikas tēlus. *"Mūsu attiecības ir bēthovēniskas, radošas, возвышенные (cēlas – IV), dramatiskas,"* raksta Marija Viktoram. *"Ar J[ēkabsonu] mocartiskas, jūtīgas, sentimentāli vieglas. Ar V[irzu] šūtaniskas, отчаянные, безумные (izmisīgas, neprātīgas – IV), varbūt arī šopēniski sāpīgas."*³⁴

Tagad, kad sākas jauns, riskants pagrieziens viņas dzīvē, kad viņa ar galvu metas kaislību virpulī, pieturas punkts, kas palīdz pašai apzināt savas emocijas un sakārtot savu iekšējo pasauli, atkal ir mūzika. *"Visvairāk es to jūtu mūzikā. Man tagad katrs mūzikas gabals pēc vairāk reižu izspēlēšanas kļūst skaidrs, kā ēka paceļas un veidojas в переливах звуков (skaņu modulācijā – IV), es taustu līnijas, орнаменту [..]. Es domāju, ka īsts mūziķis, kas mīl un ne tikai восхищается (sajūsminās – IV), bet находит вечные мысли и глубину души человеческой (atrod*

mūžīgās atziņas un cilvēka dvēseles dziļumus – *V.V.) mūzikā, tas visu redz un visu savu dvēseles bagātību ieliek savā spēlē. [...] Agrāk man tā nelikās, es jutu skaņas, dvēsele dziedāja līdzī, bet vietām pavediens kā sarežģījās, ienāca kas nesaprotams. Jo vairāk es mūzikas dzirdu, jo vairāk apskaidrojos. Vai man ir мозговая страсть к музыке (smadzeniska kaislība uz mūziku – *V.V.)*? Par tādu pat “smadzeņu kaislību” viņa apzīmē savas jūtas pret Virzu.*

Viktors kā pieredzējis režisors vada Marijas jūtas un maz pamazām pārliecina, ka galvenais mīlestībā ir brīvība, ka īslaicīga aizraušanās tikai padara stiprākas īstas mīlestības saites. “*Var taču ar vairākiem reizē plūdināt savu sirds kvēlumu, var katru savādā kārtā vai līdz nāvei mīlēt.*”³⁵ Marija pieņem šo piedāvājumu un patiesā aizrautībā raksta: “*Es zinu un jūtu tagad, ka Tu mani mīli, un mana uzticība Tev nekad nav tik stipra, plaša un brīva bijuse. Nu es zinu, ko nozīmē būt uzticīgam un изменять (būt neuzticīgam – *V.V.)* tai pašā laikā. Galvenais gan cilvēka brīvība, tā ir kā saule, kuras gaismā visas lietas rādās savās īstākās un skaistākās krāsās.*”³⁶ Un citā vēstulē: “*Es jutos par Tavu verdzeni, tagad es jūtos gandrīz līdzīga Tev.*”³⁷ Atbildes vēstulēs Viktors sajūsminās par sievas jauno pasaules izjūtu un ir priecīgs, ka viņā attīstās renesanses sievietes tips, tāds, par kādu A. Bloks ir rakstījis Komisarževskas nekrologā, ka viņa dvēseles atjaunošanās vārdā bija gatava kāpt sārtā.

Viktors jaunās attiecības uztver kā lielisku dzīves spēli, kuras noteikumus pats ir izstrādājis. Viņš ir lepns uz savu “negrozāmo atļauju” sievai izvēlēties draugus un mīļākos un atgādina, ka, ja viņa paliek neuzticīga, “*tas priekš manis ne vairāk, ne mazāk izteiks, kā kad Tu vienu jaunu grāmatu būsi izlasījusi*”, “*Un ja Tu divdesmit vīriešiem būtu atdevusies, mūsu kopējā mīlestība visu noskalos, jo dvēseles mums saplūdušas ir kopā pavisam jau.*”³⁸ Spēle tomēr pārtop par īstu dzīvi, kad Marija sāk atbildēt Virzas jūtām. Sākumā viņu vada liela līdzjūtība, vēlēšanās palīdzēt, nomierināt viņa izsāpējušos dvēseli. Šinī laikā Virzu pamet arī viņa jaunības mīlestība Klāra Stakena. Viktors pats lūdz, lai Marija pret Virzu ir laba, lai paaicina kopā ar Haiju Ivanovu uz Anšlava dzimšanas dienu. Viņš baidās, ka Virza savā izmisumā var nonāvēties. Marijas sirdij tic arī dzejnieks. Elza Stērste “Atmiņu rakstos” liecina, ka “*Dzejnieks ticēja, ka Eglīša*

dzīves biedrene Marija Eglīte bijusi viņa labais gars, ka viņu atturējusi no pārsteidzīgiem soļiem un dažādām pārmērībām."³⁹

Marija ieskatās Virzas dvēselē, un, kad ar Viktora ziņu iet tālāk, līdzjūtība pārtop mīlestībā. Viņu pārsteidz Virzas bērna palāvība, sirsnība, viņa vispusība, dažādās tieksmes, viņa lielā, neslēptā pieķeršanās, viņa mīlestības neprāts. Viņa sauc to par "*безумец*" (neprātīgais), viņas sievišķīgai pašapziņai glaimo viņa padevība, viņa izteiktā vēlēšanās tai "*pie kājām plakt*". Viņa jūt, ka Virzas dvēselē ir "*veseli ledus kalni, kas jāatkausē, lai viņš varētu dzīvot un dzejot*"⁴⁰ un grib viņu "*priecināt un sildīt*", līdz viņa dvēsele atplauks. "*Vai tiešām man izdzēst viņa "beidzamo lukturi" kā visas citas sievietes,*" vēstulē vīram raksta Marija un turpina: "*Es V. mīlu, jo viņš tuvs Tev, jo vairāk tādēļ, ka neviens viņa nemīl viņa dievišķās uguntiņas dēļ.*"⁴¹

Viņa nedomā atstāt Eglīti, katrā vēstulē ir karsti mīlestības vārdi, arī salīdzinot abus kā dzejniekus, Marija dod priekšroku Eglītim. 1910. gada 6. septembrī viņa raksta, ka Virza kā dzejnieks līdzinās Viktoram viņa pirmajā periodā, "*bet nav tik spēcīgs, jo nav tik liels ne kā cilvēks, ne kā dzejnieks*".⁴²

Citā reizē, kad viņa raksta par Eglīša tuvākiem draugiem Dambergu un Virzu, viņa tos novērtē par talantīgiem, bet ne ģeniāliem dzejniekiem. Visaptverošs, ģeniāls viņas acīs ir vienīgi Eglītis, ap kuru kā ap Gēti *Sturm und Drang* periodā pulcējas līdzteku zvaigznes.

Lai arī viņa sākumā domā, ka Virzam uz viņu "*nav nekāda iespaids, man uz viņu liels*"⁴³, tomēr jaunais dzejnieks ieņem aizvien lielāku vietu viņas dzīvē. Sekojot pilnīgas atklātības principiem, Virza parāda Eglītim Marijas vēstules, un tas saprot, ka viņš vairs nav vienīgais, kam atklājas viņas dvēsele. Marijas attiecības ar Virzu viņš apzīmē kā "*Džiokondas mīlas zvaigzni*" un pirmo reizi nobīstas, ka tā var aizēnot "*laulības sauli*". "*Твой здравый смысл, душа, воля* (tavs veselais saprāts, jēga, dvēsele, griba – V.V.) *пieder man, bet безумие, страсть, интерес* (neprāts, kaisle, interese – V.V.) *viņai – Džiokondai. Kad es to pirmoreiz iedomāju, izlasījis jūsu переписку, я задрожал от близости судьбы* (saraksti, es nodrebēju no likteņa tuvuma – V.V.)."⁴⁴

Savas izjūtas viņš izsaka dzejolī "Mīlestības varā":

*Es lasu vēstules no viņas pierakstītas,
Tik dziļi izjustas, tik pilnas skumjas dailes;
Tāds nodošanās aroms tumši pretim sitas,
Ka manim galva reibst un sagrābj melnas bailes.*

*Jo viņas vēstules vairs nava manim lemtas,
Bet manam ienaidniekam, manam draugam senam,
Kam visas cerības bij dzīves vētrās ņemtas
Un kuru nāve sauca mīlas mokās stenam.*

*Bet nu tā nāves vietā viņam nodevusies,
Un klaidē viņa tumsu, kausē mokas viņam,
Kā senā Sibilla. Un sirds, kas noziegusies,
Tik strauji klausās nu uz saldām debess ziņām.*

*Ar kādu kaislību nu viņš tai ticēt tveras,
No kādām dzīves ilgām viņš nu mīlā gailē,
Ar kādiem solījumiem, zvērustiem tie deras
Un kādā nogremdējas ne šīs zemes dailē!*

*Ak, vai lai novaldos es savās skauģa mokās
Un sāpēs briesmīgās, un vientulības saltā;
Man prāti naidā reibst, salts stobris žņaudzas rokās,
Bet dvēslē redzu to, – cik tomēr viņa balta!*

*Ak, aizmirsušies tie, un dzīve viņiem nieki.
Tie izkust gribētu un iznīkt roku rokās;
Vairs tikai tēvs es tai, un mani vārdi lieki,
Tos liktens sagrābīs, tie viņa varā lokās.*

(Hipokrēna. R., 1912. 187. lpp.)

Viktors sāk saprast, ko varēja just Marija, kad viņš pēc kāzām uz Mainavu (Kijevas priekšpilsētu) vienlaikus uzaicināja sievu un mīlāko Inu Bērzkalni. Tikai tagad viņš novērtē savas spēles nežēlību. "Vienreiz es sajutu kaut ko tam līdzīgu, kad Jūs (Marija un Virza – V.V.) tās

6 stundas pavadījāt divatā – Tu spēlēdama, kā nezin kad vairs nebiji spēlējusi, un viņš Tev rokas turēdams.”⁴⁵

Arī Marija atminas Mainavu, kad viņai šķita, ka zeme atvērsies un aprīs viņu. “Kas tas bij, kas mani atkal no zemes pacēla, nezinu [...] tad es mūžībai piedūros. Kā bez prāta es gāju pa celiņiem un atkārtāju Dostojevskā vārdus: “Целуй землю и любви, крепко люби!” (Skūpsti zemi un mīli, stipri mīli! – *IV*)

Sākumā, kad Viktors Marijas un Virzas attiecības uztver kā savu apzināti režisētu spēli, viņš vēl nejūt, par ko šī spēle var izvērsties. “Liktenis mūs trīs tik vienādus un samērīgus it kā tiši izmeklējis, lai mēs izzinātu viņa noslēpumus,” raksta viņš Marijai un atzīst: “*V[irza] saka, ka esot tagad laimīgāks, laikam, kā nekad. Bet arī es tagad esmu laimīgāks kā nekad.*”⁴⁶

Viktoru uztrauc, ka Marija kādu brīdi nedalās ar viņu savos pārdzīvojumos (lai gan Marijas vēstules ir visai atklātas – *IV*), jo viņš grib zināt visu un pārmet klusēšanu: “*Kad es pie citas esmu nakti pavadījis, rītos vispirms steigšos dalīties ar Tevi viskarstākajās sajūtās, kamēr vēl tās nav atdzisušas. Bet Tu [...] mani aizmirsti pavisam.*”⁴⁷

Marijas un Virzas romāns viņam šķiet lieliska viela romantiskai poēmai. “*Es paredzu упоительную (reibinošu, burvīgu – IV) savu labāko poēmu par viduslaiku valdnieku, kurš pasauli uzvarējis, viņa skaistāko virs zemes valdnieci un visnelaimīgāko virs zemes [...] trubadūru [...], kuru pate ķēniņiene liek atvest pie sevis, jo viņa ir ne vien visskaistākā un spēcīgākā, bet arī visbagātākā ar mīlestību.*”⁴⁸

Iespējams, ka Eglītis runā par “Renesanses karaļnama” ieceri (krājums “Hipokrēna”), bet tanī neatrodas vieta trubadūram.

Iespējams, ka, veicinot Marijas satuvināšanos ar Virzu, Viktors domāja arī par tādas literārās leģendas radīšanu, kāda apvija viņa dievināto krievu simbolistu Aleksandra Bloka, viņa sievas Ļubovas Mendeļejevas un Andreja Belija attiecības. Marijai šai leģendā bija iedalīta Daiļās dāmas loma.

Eglītim šķiet, ka notikušais harmonizēs viņu laulību un tam nebūs turpinājuma. “*Bet uz priekšu vismaz tik drīzi es Tevis vairs nevienam nedošu,*” raksta viņš 1910. gada 30. novembrī vēstulē, kas sākas ar uzrunu “Dievišķīgā!”. “*Galvenais bija tas, ka Tēv vajadzēja izjust visu to, lai Tu revolucionizētos un tiktu vaļā no muļķīgās greizsirdības. Tagad*

Tu esi izārstēta [...]. Apsoli tikai man: [...] būt tik pat uzmanīga pret manu kaislību, kā es pret Tavu garu; un nekad vairs nepārmet man neuzticības Tev, kā es Tev nekad nepārmetu."⁴⁹ Viņš domā, ka notikušais ir tikai nostiprinājis viņu laulību un ka pēc studiju beigšanas gribētu vēl četrus bērnus no Marijas. Bet Marijai jau ir pielavījusies tanī laikā gandrīz neārstējamā slimība – tuberkuloze. Tiesa, ne viņa, ne citi neapjauš stāvokļa nopietnību – dažas sūdzības par kāsu, par nespēku, bet tās jau ir liktenīgas tuvojošās nelaimes pazīmes. Varbūt spēcīgos jūtu uzplūdus, kaisles uzliesmojumus, vēlmi saņemt no dzīves visu, ko tā spēj dot, veicināja arī tuberkulozes slimniekiem raksturīgās dzīves alkas.

Lai arī Viktors ir pārliecināts, ka Marija viegli aizmirsīs Virzu un pilnīgi un nedalāmi atgriezīsies viņa varā, tā gluži nenotiek. Marijas jūtas ir dziļākas un noturīgākas, tā nav spēle vai imitācija. Lai arī pēc kāda laika pārdzīvojumu spriegums noplok, atsākas ierastās ģimenes attiecības, 1913. gadā piedzimst otrs dēls Vidvuds, Marijas un Virzas starpā līdz pat viņas nāvei saglabājas silta draudzība un uzticība. Romantiskais laiks ir izbeidzies, bet, iekams Virza, ne bez Marijas ziņas, ir apprecējies ar Elzu Stērsti, brīžiem uzplaiksnī seno kaislību viņi, par ko liecina vēl 1919. gadā rakstītās vēstules.

Marijas lomu Virzas liktenī ir grūti pārvērtēt. Viņi sastapās vīstragiskākajā laikā, kad jaunais dzejnieks bija nonācis galīgā izmisumā, pārdzīvoja garīgu un fizisku krīzi. Viņa atkausēja dvēselē sakrājušos "ledus kalnus", iedvesa ticību sev kā dzejniekam, cilvēkam, vīrietim. Un Virza saglabāja ne vien siltas atmiņas, bet milzīgu cieņu un bezgalīgu pateicību pret šo neparasto sievieti. Elza Stērste savās atmiņās atzīst, ka Marija "ir daudz rūpējusies par E. Virzas audzināšanu".⁵⁰ Viņa atminējās arī: "Kad reiz ar Dievišķīgo rotaļu grāmatu rokā iejautājos, vai dzejnieks nevarētu atklāt to dāmu vārdus, kuras iedvesmojušas viņu uz šīm vārsēm, dzejnieks atrunājās. Viņām bija jāpaliek nezināmām, lai gaišāk izceltos tās trīs, kurām viņa mūžā ir bijusi noteicošā un paliekamā loma. Tās ir sen aizgājušā *donce Marie*, kurai pakaļ viņš raida brīnišķīgo "Elēģiju", Lilija, kurai viņš ir rakstījis viskarstākajos mīlestības dzejoļus un kura ilgi viņu gaidīja un nesagaidīja, un *Marseline*, kurai bija lemts visilgāk pavadīt dzejnieku viņa zemes gaitās, piedzīvot viņa krāšņo augšupeju un liktenīgo *Faltona* krietienu."⁵¹

Par Marijas vietu Virzas dzīvē liecina arī viņa vēstules, kas rakstītas viņas mūža pēdējos gados. 1925. gada 8. jūlijā viņš raksta: *"Esmu ļoti laimīgs, ka es Jums vēl arvien varu rakstīt kā labam draugam. No visiem Jūs vienīgā man vēl esat palikuse, un, kad es Jūs satieku un ar Jums runāju, man liekas, ka tikai vakar Jūs esmu redzējis. Daudz no tā, ko mēs kopā esam pārdzīvojuši, ir pazudis, bet tas, kas ir palicis, glabā Jūsu mīlestības atspīdumu. Manī ir uztraukums, kad es ieraugu vai tuvojos Jums, bet, kad es no Jums aizeju, manī ir liels miers."*⁵²

Kad Marija jau smagi guļ slimnīcā, Virzu māc smagas priekšnojautas. *"Man ir tā, it kā arī es būtu slim. Es Tev esmu ļoti rada, un nekas nava mainījies. Mūžīgā rožu smarža ir arvien ap Tevi, kad es par Tevi domāju, un tās nav tikai atmiņas vien, kas man arvien liek pie Tevis kavēties. Es nevaru bez saviļņojuma domāt par tiem brīžiem, kurus pavadīju pie Tevis slimnīcā. Tu biji tik skaista, kādu es Tevi tikai reti esmu redzējis, un no Tavas sejas dāvoja mīlestības pilna dzīvība. Man bij grūti atturēties, lai nenoglaudītu Tavu pieri un kaut uz vienu mirkli nepiespiestu savu seju pie Tavas. Bet kā es to varēju darīt!"*⁵³

Pēc Marijas nāves V. Eglītis savā Skolotāju kalendārā ieraksta: *"Virza 27. jūnijā (Marijas nāves dienā – V.V.) ir tik šausmīgi cietis kā nekad."*⁵⁴

Dažas dienas pēc Marijas aiziešanas Virza saraksta vienu no saviem skaistākajiem dzejoļiem, jau pieminēto "Elēģiju":

*Tajā krustceļā ļaunā un baigā, kad jau tuvs manim
bija mans gals,
Kādā naktī man ieplūda sirdī saldi vilinošs, brīnišķīgs
balss.*

*Tā ne ievāju dziedone bēdas savas pusnaktij izteic un
sūdz,
Tā ne balodis maigais un lēnais tajos zaļajos biezok-
ņos dūc.*

*Tas bij toreiz no dziļumiem gudriem, tas bij sauciens
tavējs, man laists,*

*Ka nu, apsīkstot ūdeņiem tumšiem, viss man atvēries
mierīgs un skaists.*

*Un es savienots kļuvu ar tevi, kā ar mizu ir savienots
koks,
Kas bij tumsība – tapa par gaismu, un par vieglumu
tas, kas bij slogs.*

*Auglis nobriest un gatavs kļūst saulē, sirds top stipra,
mīlā kad kaist,
Un kā ziedošā liepā zūd bite, tā man tevī bij pazust
un gaist.*

*Un no skumjām un smaržām, un laimes it kā apreibis
staigāju viss,
Bet to reibumu nedzēsa gadi, jo par stipru man dzē-
riens bij šis.*

*Ko nu vaimanas dziļākās manas, ko nu asaras manas
vairs līdz?
Ne es aizmirst tevi vairs varu, ne ar nomirt es varu
tev līdz.*

*Un tev pakaļ kā gurušu putnu mani dienas un vakari
nes:
Tajā ielejā skumjā un dziļā tevi kādureiz panākšu es.*

Citādi veidojās abu dzejnieku attiecības. Viņi vēl ilgi (vismaz ārēji) saglabā draudzību, nepārkāpjot to etiķeti, ko paši sev izvēlējas par uzvedības normu. Līdz 30. gadu sākumam viņu izturēšanās vienam pret otru ir draudzīga. Viņi turpina satikties, dalīties radošos nodomos, vērtēt viens otra darbus. Pēc Virzas apprecēšanās ar Elzu Stērsti arī abu ģimeņu saskarsme norit draudzības atmosfērā. Tomēr no Eglīša puses krājas nepatika, aizdomas, kas ar laiku pāraug atklātā naidā. Un šķiet, ka galvenais pamats šim naidam nav Virzas un Marijas mīlestība, bet radošās sāncensības moments, ko Eglītis pārdzīvo ļoti asi.

Kamēr viņš jutās metra lomā, kura paspārnē veidojas jauns talants, kamēr Virza ar pietāti uzklausa aizrādījumus un pamācības, abu dzejnieku attiecībās it kā nekas nemainījās. 1912. gadā "Hipokrēnā" Eglītis ievieto agrāk rakstīto dzejoli "E. L.", kur raksturo Virzas pretrunīgo, mutuļojošo dabu un ļoti augsti vērtē viņa radošo personību:

*Tu, Edvard, dzejnieks īsts, jo Tevī daba dzīva,
Ik mirkli viss Tu jauns, viss jauns, vēl neredzēts,
Te melns kā viesuls Tu, te asrupīte sīva,
Te šausmās vēlies mirt, te skauj jau skuķi svēts.*

*Kā draugs Tu uzticams, tāds arī mīlas liesmās,
Bet cīņā iznīcinošs Tev ik vārds, ik skats:
Un viss Tu savienojies savās dzīvās dziesmās
Un dzejā mūžīgā sev troni paņem pats.*

Kad 1919. gadā iznāk Virzas krājums "Dievišķīgās rotaļas", Eglītis to recenzē, izteikdams visaugstākos vērtējumus. Viņš atzīmē krājuma autora plašumu, kurš no mīlestības dzejnieka izvērsies arī par politisku, kuram pieejama ne vien lirika, bet arī episkā dzeja, arī proza. Vienkāršība un dabiskums, intensīvā dabas izjūta, uzticība zemes dzīvei ar visām viņas kaislībām un mokām, pēc Eglīša domām, ierindo Virzu starp pirmajiem latviešu dzejniekiem: "*Dzejnieka darbi stāv jo augsti par parastās vidusmēra dzejas līmeni [..], jo visiem viņiem piemīt ārkārtīga dzīves un mākslas patiesība.*"⁵⁵

Tomēr, kad Virza sāka pietuvoties dzejas valstības tronim, Eglītis to uztvēra ļoti saasināti. Ilgu laiku viņš bija pieradis būt pirmais, būt slavēts un celts pāri saviem līdzgaitniekiem, tāpēc Virzas izvirzīšanās latviešu dzejas Olimpa virsotnē viņu skāra sāpīgi, modās arī radošā skaudība.

V. Eglītis, lai arī slavināja Virzas talantu, nekad to neuzskatīja par pilnīgu, nepieļāva domu, ka tas var būt spēcīgāks un nozīmīgāks par paša. Savos vērtējumos par Virzas dzeju viņš aizvien uzsver tos momentus, kas viņam liekas kritizējami. Viņš agri sāk just, ka Virza pārspēj citus savus laikabiedrus, bet līdz laikam pašapzinīgi atzīst, ka "*vienīgi V[irza] tuvojas manam rakstīšanas veidam, bet līdz pilnīgai*

domu, gleznu, ritma un atskaņu skaidrībai viņam vēl ļoti, ļoti tālu. Viņam nav paciešanas dzejoli gatavu dabūt un neapmierināties, kamēr tas caur un cauri dzejisks, pareizs un ritmisks."⁵⁶

Draudzības saites irst pamazām. Lai arī Eglītis cenšas noslāpēt savu nepatiku, viņā aug sapīkums, kas izpaužas vairākos mazākos un lielākos konfliktos. Tā, piemēram, Eglītis nevar piedot Virzam sava protežē Pāvila Roziša dzejas kritiskos vērtējumus. Virza šo nesaprašanos cenšas izlidzināt un raksta samierinošu vēstuli: *"Pret Rozīti man nav sevišķa* [E. Virzas pasvītr. – *VV*] *ienaida. Es sacēlos pret viņu tikai tāpēc, ka viņa dzejoļu un kritisko artiķeļu stils (ne saturs) apmiglo klasiskās tradīcijas, kuras pie mums jau sāk atrast cienītājus. Man nav arī nekas pret to, ka Jūs viņam parādiat sevišķu uzticību un mīlestību, bet Jums tomēr nebij iemesla dot manai pret Jums no ilgiem gadiem pārbaudītai draudzībai šo apvainojumu, it kā es staigātot pa Rīgas redakcijām, celdams R. kungam neslavu. Es nekad nebiju no Jums tik bēdīgs aizgājis un nemaz nedomāju, ka Jūs tik ātri varētu mainīt savas simpātijas.*"⁵⁷

20. gadu sākumā konflikti kļuva biežāki, un parasti pirmos soļus izlīgumam spēra Virza. Pēc kāda attiecību pārrāvuma, kā atcerējās V. Eglīša dēls Vidvuds, viņš atnāca uz Eglīša divdesmit piecu gadu darbības atceres sarīkojumu un sveica to, nolasīdams no galvas veselu virkni jubilāra dzejoļu. Vidvuds Eglītis arī atcerējās, ka 20. gadu pirmajā pusē, kamēr vēl bija dzīva Marija, Virza allaž viesojās pie Eglīšiem gan Rīgā, gan Inciemā. Viņš atcerējās, kā Virza viņam stāstījis par Tārasu Buļbu un viņa dēliem, un tikai vēlāk viņš uzzinājis, ka tas bija slavenais N. Gogoļa darbs.

Galīgs attiecību pārrāvums notika 1931. gadā. Šo datējumu sniedz pats Eglītis, apliecinot, ka ar dzejnieku *".. visciešākā draudzībā esam sadzīvojuši no 1906. līdz pat 1931. gadam, tas ir 25 gadus"*.⁵⁸

Iesākot 1931. gada 28. maijā dienasgrāmatu un pārdomājot savu stāvokli literatūrā, rakstnieks cenšas pamatot savu negatīvo attieksmi pret draugu. 30. gadi nebija labākie V. Eglīša mūžā. Šinī laikā viņš jau bija zaudējis autoritāti to rakstnieku pulkā, kuri gadsimta sākumā bija viņa personības sugestijas varā. Gandrīz katrs Eglīša darbs līdz publikācijai nonāca ar lielām grūtībām. Un par galveno vaininieku Eglītis uzskatīja Virzu. Arī "Brīvā Zeme", kur literatūras nodaļu vadīja

Virza, bieži atteica viņam vietu savās slejās. Ne katrreiz šie šķēršļi bija objektīvi pamatoti, bet nenoliedzami latviešu dzejas Olimpā bija notikušas lielas pārmaiņas. Kādreizējais skolnieks, kas ar cieņu uzklausa "metra" aizrādījumus, izrādījās šā Olimpa virsotnē, turpretī, kā par to domāja V. Eglītis, viņa nopelni bija aizmirsti. *"Manis paša radītai skolai ir vēlēšanās aizēnot ne vien mani, bet arī manus tuvākos vai tālākos cīņas biedrus, pat Poruku un Raini, nerunājot jau nemaz par Falliju, lai visus nopelnus paņemtu sev,"* sarūgtināts raksta Eglītis, kurš sevi joprojām pieskaitīja pie latviešu literatūras lielākiem ģenijiem. Dienasgrāmatā viņš izsaka daudz rūgtu vārdu par Virzu, apvainojot viņu korumpētībā, izdabāšanā un varas kārē. Arī mākslas jautājumos vairs nav senās saprašanās. Tā rodas netaisns, pazaudētās sāncensības diktēts raksturojums: *"Arī Virza, velti no personas izlūkojas izaugt personībā, atslīkst atpakaļ tikai stilā, veidojumā, liktenīgi cīnīdamies pret personībām vispāri. Galā viņam ir bijis jāapliecina, ka viņu tur senču vara savās nemainīgajās ierašanās, tradīcijās un ka mainīšanās prieka uz augšu viņš nekad nezinās. Viņš nav mūsu renesanses gara varonis, kam intelekts un reliģija, bet episks vidus laiku cilvēks, kas domā vispārējas domas, rūpēdamies tikai par viņu izteiksmes stilu. Mūsu laikmetam – renesansei viņš allaž vilksies nopakaļ."*⁵⁹

Savu lomu Eglīša un Virzas attiecību krīzē nospēlēja arī abu strauja temperaments un nebūt ne ideālie raksturi. Ne viens, ne otrs nemēdza slēpt savas simpātijas un antipātijas un nevairījās no asumiem un konfliktiem personiskās un arī sabiedriskās situācijās.

Savas pārdomas par abu dzejnieku attiecībām ir izteikusi Elza Stērste. *"Ilgus gadus draudzīgas attiecības pastāvēja starp Virzu un Eglīti, kura mājās viņš bija savs cilvēks. [...] Beigās šī vērtīgā draudzība no Eglīša puses izvērtās pret Virzu nedibinātā naidā. Dzejnieks pats domāja, ka naidam esot intīms pamats. Varbūt dzejnieku karalim⁶⁰ nebija pa prātam, ka Ed. Virza izcēlās un apsēdās viņa goda krēslā? Naid radās un pieauga pēdējos desmit gados, kamēr pret mani Eglītis bija sevišķi laipns. [...] Kad abi bijušie draugi nejauši satikās uz ielas [...], Virza pirmais sniedza roku. Eglītis nesalaba, un lūzums vairs nebija labojams līdz mūža galam. Šis naidis skāra ļoti nepatīkami, jo Ed. Virza bija daudz pateicības parādā Eglīša mājai."*⁶¹

“Atmiņu” otrajā daļā Stērste par naida cēloņiem izsakās noteiktāk: *“Viktors Eglītis tomēr grūti šķīrās no dzejas karaļa goda un ar ļaunu aci vēroja pieņemamies sava drauga prestižu mūsu kultūras dzīvē.”* Diemžēl Stērstes atziņai jāpiekrīt, par to liecina ļoti daudzi saglabājušies materiāli.

Arī emigrācijā dzīvojošais Jānis Krēsliņš uzskata, ka abu dzejnieku šķiršanās pamatā ir sāncensība, kurā zaudētājs bija V. Eglītis. Savā rakstā “Bībele un latvieši” viņš par atsvešināšanās iemeslu min arī atšķirīgos reliģiskos uzskatus – V. Eglītis kļuva par dievturības piekritēju, bet Virza šo ideoloģiju nepieņēma, palikdams tradicionālās Baznīcas loceklis.⁶²

Personiskās attiecības Eglītis 30. gados pārceļ uz literatūru. E. Stērste min, ka viņš bija par Virzu uzrakstījis lugu-pamfletu “Viņš pašu velnu redzējis”, kuru Nacionālā teātra direkcija deva izlasīt pašam dzejniekam, un tā uz skatuves nenonāca. Lugu līdz šim nav izdevies atrast, iespējams, ka tās manuskripts tika iznīcināts, bet Eglītis neatkāpās un gribēja rakstīt romānu. Arī šī darba manuskripts nav atrodams (iespējams, pat nebija uzrakstīts), bet daži arhīvā saglabājušies uzmetumi spilgti liecina par Eglīša noskaņojumu.

Fiksējot romāna ieceri, Eglītis tā centrā nostāda divus varoņus, kuros viegli atpazīt pašu autoru un viņa pretpolu – Virzu un sniedz tiem raksturojumus: *“Lieli raksturi: ideālists, kas tic, ka dzīvi var labot, padziļināt līdz vēsturiskai un izdaiļot kā mākslas darbu. Viņu mīl sievietes – smalkjūtīgā mūziķe un krāšņā gleznotāja. Bet viņa skolnieks [V. Eglīša pasvītrojumi. – V.V.] un draugs, kas viņa izveidots gan ar līdzekļiem, gan garīgi, pamazām sāk to apskaust, līdz attīsta veselās nodevības un negēlības lamatas, jo nekad nav sapratis neko citu, kā vien dzīvnieciskas eksistences cīņu, egoistisku varas un slavas kāri, kaut gan ideālists tam atradis brīnišķīgu sievu, kas visādi nopūlējusies viņā aizmetināt cilvēcību. Ēšana, dzeršana, ālēšanās, rakšanās atpakaļ lauku sētā, primitīvās ierašas dabas baismībā, varmācībā, saldķārībā – tā vienīgā viņam pieejamā pasaule.”*⁶³

Acīmredzot arī Virzas rokās nonākusī luga bija sarakstīta tādā pat garā, tāpēc visai ticami, ka grūtības ar Eglīša darba iespiešanu, īpaši “Brīvajā Zemē”, un nonākšanu Radiofonā, ko viņš nemitīgi pārmeta Virzam, zināmā mērā atbilda īstenībai.

Savas izjūtas V. Eglītis izsaka arī dzejā. Lai gan publicētajos darbos Virzas vārds nav minēts, tur pārsvarā ir vispārināti pārmetumi nenoteiktam adresātam (piemēram, krājumā “Mana pasaule”, 1937). Bet V. Eglīša personiskajā arhīvā ir saglabājušies vairāki dzejoļi, kuri spilgtāk izgaismo to izjūtu gammu, ko pārdzīvoja autors. Dzejoļi “Draugiem”, kur pārmetumi tiek arī viņam visai uzticamajam V. Dambergam, V. Eglītis raksta:

*Ai, Virza, Dambergs, draugi senie,
Jūs viegli mani nodevāt.
Lai slavas rati nelīdzenie
Jūs rautu, acis maldinot.*

*Es redzu kurzemniekus jūsos,
Kam mūžā karjera vispirms.
Spēks, pārgalvība, daile kūsās
Vēl ilgi mums, bet viņš jau sirms!⁶⁴*

Ziņa par dzejnieka nāvi dziļi pārsteidza Eglīti, kļuva par grūdienu, kas lika no jauna analizēt abu sarežģītās attiecības.

Kad otrajā dienā pēc Virzas nāves viņa dzīvoklī notika svētbrīdis, kur pulcējās aizgājēja tuvākie draugi – “Brīvās Zemes” redakcijas darbinieki, rakstnieki un mākslinieki, Viktors Eglītis nolasīja savu veltījumu dzejniekam.⁶⁵ Iespējams, ka tas bija vairākos variantos melnrakstā saglabājies dzejolis, kura pirmais variants, kas sākas ar vārdiem “Kā dēls, kā audzēknis tu man reiz biji”, saucās “Cīņu biedriem”, bet galīgais nosaukts tieši “Ed. Virzam”.

*Mēs bijām draugi ilgi, ļoti ilgi,
Ar kopusdvēseli un sirdi, domām,
Līdz mērķi šķīra mūs un naida svilgi,
Tad padevāmies liktens
lemtām lomām.*

*Tu dzīvi mīlēji, it kā bēgot,
Līdz arī sadegi, pilns
burvju dziesmām.*

*Es domāju un vēroju, kā tekot
Caur mežiem strauts, pilns gaviļēm
un briesmām.*

*Tu sasniedzi, ko vien var sasniegt
dzīvē –
Gan mīlu, draudzību, gan godu,
slavu;
Teic, vai es, dzejai ziedodamies, brīvē
Reiz izklūšu ar lepno stāju savu?*

*Tu atrisinājis nu visas mīklas,
Man to vēl tūkstošām, ko izdibināt,
Jo manām iedvesmēm vairs nebūs
sēklas,
Vēl dzīvs, virs zemes, visas gribu
minēt...*

*Bet žēl man tevis, žēl kā pašas dzīves,
Jo dzīvot mācēji no mums tu
vienīgais;
Un tavas dziesmas liesmoja tik
spīvas,
Ka gūto lauru tu patiešām cienīgs.⁶⁶*

Bet arī pēc Virzas nāves domas par viņu turpina vajāt Eglīti. Virza rādās sapņos, par ko liecina dzejolis "Nodevīgais apciemojums", kur dzejnieks nāk "no kapa dzīlēm" un kā jaunībā noskūpst to uz lūpām, un vēlas no jauna sagūstīt drauga dvēseli. Šausmās pamodies, viņš gaiņā šo "viltus drauga" tēlu:

*Nost, negantniek! lien atkal iekšā zemē!
Pēc taviem nekautrīgiem pārkāpumiem
Man jāatgūst še skaidrās dvēseles debess!*

Tūlīt pēc Virzas nāves Eglītis tomēr atrod sevī spēku, neizrādot savu naidīgumu un pārkāpjot sakrājušos rūgtumu, uzrakstīt objektīvu,

nopietni vērtējošu rakstu par Virzas ienesumu latviešu literatūrā, kur atzīst to par tautas lielo dzejnieku.⁶⁷

Raksts galvenokārt balstīts uz paša Eglīša atmiņām par kopīgām gaitām ar aizgājušo dzejnieku un sniedz daudz neaizstājamu detaļu Virzas biogrāfijai.

Pieskaroties abu nesaskaņām, Eglītis par galveno iemeslu min dziļas, gandrīz vai ģenētiskas atšķirības starp vidzemniekiem un zemgaliešiem: "*Lūk, kur slēpās tie dziļākie pamati, kamdēļ pēc 25 gadu ilgās draudzības [...] mēs beidzot aizgājām katrs uz savu pusi.*"⁶⁸ Grūti spriest, cik te bija patiesas pārliecības (30. gados Eglītis bieži pretstatīja vidzemniekus un zemgaliešus – gargalvainos un apaļgalvainos, izceldams pirmējo pārkāpumu), cik liekuļotas vēlēšanās noslēpt īstos atsvešināšanās iemeslus.

Paralēli Virzas dzīvesstāstam Eglītis sniedz arī viņa mākslinieciskā devuma apskatu, galvenokārt izceļot dzejoļus un poēmas. Eglītis iezīmē Virzas iekšējo saikni ar pasaules dzejas izcilākiem radītājiem Puškinu, Verhārenu, Andrē Šenjē, Ronsāru u.c., bet arī uzsver, ka par lielu dzejnieku viņu ir nobriedinājusi "*pati grūtā dzīve un laikmeta pārdzīvojumi*". Viņš runā par Virzas dziļo pieķeršanos dzimtajai zemei, par viņa patriotiskās dzejas nozīmi neatkarīgās Latvijas tapšanā.

Eglītis augsti novērtē Virzas dzejas mākslu, kur romantiskie principi apvienojās ar klasicistiskiem, jo dzejnieks prata verdošo vielu veidot ar aukstu roku, izvēloties spilgtus salīdzinājumus, skaidrus, spēcīgus ritmus un neklūdīgas atskaņas.

Ar šo rakstu Eglītis it kā pavilka svītru ilggadējām un ļoti pretrunīgām attiecībām ar draugu, dzejnieku, sāncensi.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ Eglītis V. Kā Edvarts Virza izauga par tautas lielo dzejnieku. *Sējējs*. 1940. Nr. 4. 341. lpp.

² RTMM, V. Eglīša kolekcija, inv. nr. 457287.

³ *Sējējs*. 1940. Nr. 4. 342. lpp.

⁴ RTMVM, V. Eglīša kolekcija, inv. nr. 46333.

⁵ RTMVM, V. Eglīša kolekcija, inv. nr. 46333.

⁶ E. Virzas vēstule V. Eglītim 1909. g. 17. jūlijā. RTMM, V. Eglīša kolekcija, inv. nr. 46328.

⁷ RTMM, V. Eglīša kolekcija, inv. nr. 46328.

- ⁸ Turpat.
- ⁹ *Latvijas Sarga piel.* 1919. Nr. 1. 3. aug.
- ¹⁰ LVVA, 5460, 16, 40.
- ¹¹ RTMM, V. Eglīša kolekcija, inv. nr. 46334.
- ¹² RTMM, V. Eglīša kolekcija, inv. nr. 46332.
- ¹³ Turpat, inv. nr. 46331.
- ¹⁴ Par dzejoļa cikla tapšanu sk.: Virza E. *Raksti*. 1. sēj. Rīga: Zinātne, 2005. 388. lpp.
- ¹⁵ RTMM, V. Eglīša kolekcija, inv. nr. 46328.
- ¹⁶ Turpat, inv. nr. 46320.
- ¹⁷ Ivanova dažādos avotos tiek saukta dažādos vārdos. Elza Stērste savās atmiņās viņu sauc par Metu, bet Eglīšu ģimenē Ivanova aizvien tika dēvēta par Haiju.
- ¹⁸ RTMM, V. Eglīša kolekcija, inv. nr. 46331.
- ¹⁹ Turpat, inv. nr. 46330.
- ²⁰ RTMM, E. Stērstes kolekcija, inv. nr. 98837. 27. lpp.
- ²¹ RTMM, V. Eglīša kolekcija, inv. nr. 46528.
- ²² LVVA, 5460. 1. 9. 299. lpp.
- ²³ RTMM, V. Eglīša kolekcija, inv. nr. 46528.
- ²⁴ Turpat, inv. nr. 46254.
- ²⁵ Turpat, inv. nr. 46254.
- ²⁶ Turpat, inv. nr. 46761.
- ²⁷ M. Eglītes dienasgrāmata. LVVA, 5460. 1. 135. 3. lpp.
- ²⁸ RTMM, V. Eglīša kolekcija, inv. nr. 46467.
- ²⁹ Turpat, inv. nr. 46477.
- ³⁰ Turpat, inv. nr. 46467.
- ³¹ Turpat, inv. nr. 46468.
- ³² Turpat, inv. nr. 46512.
- ³³ Turpat, inv. nr. 46467.
- ³⁴ Turpat, inv. nr. 46473.
- ³⁵ Turpat, inv. nr. 46526.
- ³⁶ Turpat, inv. nr. 46469.
- ³⁷ Turpat, inv. nr. 46514.
- ³⁸ Turpat, inv. nr. 46519.
- ³⁹ RTMM, E. Stērstes kolekcija, inv. nr. 98837. 27. lpp.
- ⁴⁰ RTMM, V. Eglīša kolekcija, inv. nr. 46476.
- ⁴¹ Turpat, inv. nr. 46470.
- ⁴² Turpat, inv. nr. 46466.
- ⁴³ Turpat, inv. nr. 46481.
- ⁴⁴ Turpat, inv. nr. 46682.
- ⁴⁵ Turpat, inv. nr. 46532.
- ⁴⁶ Turpat, inv. nr. 46548.
- ⁴⁷ Turpat, inv. nr. 46485.
- ⁴⁸ Turpat, inv. nr. 46548.
- ⁴⁹ Turpat, inv. nr. 46490.
- ⁵⁰ *Stērste E.* Divdesmit kopā nodzīvoti gadi. Manuskripts. RTMM, E. Stērstes kolekcija, inv. nr. 99640. 58. lpp.
- ⁵¹ Turpat, 93. lpp.
- ⁵² LVVA, 5460. 1. 10. 9.–9.a lpp.

- ⁵³ Vidvuda Eglīša arhīvs.
- ⁵⁴ LVVA, 54601, 93. lieta, 1. apr.
- ⁵⁵ *Latvju Sarga piel.* 1919. Nr. 3. 17. aug.
- ⁵⁶ RTMM, V. Eglīša kolekcija, inv. nr. 46575.
- ⁵⁷ LVVA, 5460, 1, 18, 137.–138. lpp.
- ⁵⁸ *Sējējs*. 1940. Nr. 4. 341. lpp.
- ⁵⁹ RTMM, V. Eglīša kolekcija, inv. nr. 116528.
- ⁶⁰ Kādā citā vietā "Atmiņu rakstos" E. Stērste raksta par Eglīti: "*Pēc 1905. gada viņš dabiski bija izvirzījies par dzejnieku karali.*"
- ⁶¹ RTMM, E. Stērstes kolekcija, inv. nr. 99640. 58. lpp.
- ⁶² Krēsliņš J. *Kopotī raksti*. 2. sēj. Rīga: Valters un Rapa, 2006.
- ⁶³ LVVA, 5460, 1, 72. 14. lpp.
- ⁶⁴ LVVA, 5460. 1.
- ⁶⁵ *Sējējs*. 1940. Nr. 4. 423. lpp.
- ⁶⁶ Turpat.
- ⁶⁷ *Eglītis V. Kā Edvarts Virza izauga par tautas lielo dzejnieku*. *Sējējs*. 1940. Nr. 4.
- ⁶⁸ Turpat, 346. lpp.

Inga Pērkone-Redoviča

FILMU AUDITORIJA UN KINO ŽANRU RECEPCIJA LATVIJĀ STARPKARU PERIODĀ¹

Mākslinieciskās kultūras patēriņa analīze konkrētā sabiedrībā var sniegt interesantu informāciju par šo sabiedrību, atklāt procesus, kas risinās zem kultūras *virskārtas*.

20. gadsimtā kinomāksla kļuva par spilgtāko masu kultūras izpaudumu. Arī Latvijā kino parādījās kā viena no spilgtākajām modernitātes izpausmēm. Kaut arī tieši latviešu kino ražošanas sistēma apskatāmajā periodā nebija attīstīta, ārzemju filmu imports nodrošināja ļoti aktīvu filmu patēriņu. Tāpēc varam apgalvot, ka kinomākslai bija būtiska nozīme gan sociālajos procesos, gan kultūrā.

Kino sistēma Latvijā 20. gadsimta 20. – 30. gados bija organizēta atbilstoši Eiropas tradīcijai: filmu producēšana, izplatīšana un izrādīšana parasti bija šķirtas pretstatā ASV klasiskajai studiju sistēmai, kurai raksturīga visu trīs procesu integrācija un tātad kompāniju grupas monopolstāvoklis industrijā.

Latvijas filmu izplatīšanas kantori un kinoteātri lielākoties bija neliela apjoma privātzņēmumi, kuri rūpējās tikai par savu peļņu un nevarēja jūtami ietekmēt vai veidot kino izrādīšanas politiku Latvijā, nerunājot nemaz par filmu uzņemšanas politiku vai mākslinieciskajām izpausmēm. Šī nošķirtība bija viens no Eiropas kino finansiālā vājuma iemesliem.

Kino repertuāru nodrošināja filmu imports, galvenokārt tās tika iegādātas no ASV un Vācijas. Filmu izvēli, šķiet, noteica visā Rietumu pasaulē valdošie pieņēmumi par t.s. vidējo skatītāju un tā gaumi.

Latvijā gan netika izdarīti publikas struktūras socioloģiski pētījumi, taču filmu piedāvājums liecina, ka, tāpat kā apskatāmajā periodā ASV un Eiropā, arī šeit par auditorijas pamatu tika uzskatīta sieviete mājsaimniece vidējos gados. Šai auditorijas daļai tika piedāvātas t.s. nopietnās drāmas, kas vairumā gadījumu nozīmēja melodrāmas.

Taču netrūka piedāvājuma arī pusaudžiem un jaunatnei – viņiem bija paredzētas piedzīvojumu filmas un komēdijas.

1. tabulā fiksēts Latvijā rādīto filmu iedalījums pēc satura. Kā redzams, tolaik, izmantojot literatūras tradīciju, nodalīti tikai divi aktierfilmu žanri – drāmas un komēdijas, kā arī atsevišķi uzskaitīti citi filmu veidi – hronikas, zinātniskās filmas, kultūrfilmas un reklāmas.

1. tabula.

Latvijā rādīto filmu iedalījums pēc satura²

	Drāmas	Komēdijas	Hronikas	Zinātn. filmas	Kultūrfilmas	Reklāmas	Kopā
1930	431	93	129	nav uzsk.	102	29	784
1931	417	125	178	4	64	56	844
1932	278	66	170	5	59	41	619
1933	245	67	197	4	28	32	573
1934	304	94	198	--	63	42	701
1935	206	78	245	9	53	41	632
1936	211	76	260	6	35	54	642

2. tabula.

Klasiskā kino žanru raksturojums

Tomass Šacs, balstoties teorētiskajos priekšstatos par *klasisko* kino kā ideoloģisku *kārtības* kino, izdala šajā *kārtībā* divus līmeņus – kārtību un integrāciju, katru no tiem reprezentē citi žanri.³

	Kārtība	Integrācija
Žanri	Vesterns, gangsterfilma, detektīvs	Mūzikls, komēdija, melodrāma
Varonis	Indivīds (dominē vīrietis)	Pāris/kolektīvs (dominē sieviete)
Vide	Necivilizēta, ideoloģiski mainīga ciņas telpa	Civilizēta telpa (ideoloģiski stabila)
Konflikts	Eksternalizēts, vardarbīgs	Internalizēts, emocionāls
Atrisinājums	Iznīcināšana vai nāve	Savienošana, izlīgums (<i>embrace</i>)
Tēmas	Mediācija – izpirkums Mačo kods Izolēta pašpaļāvība Utopija kā solījums	Integrācija – domestikācija Maternāls – ģimenisks kods Sociālā kooperācija Utopija kā realitāte

Latvijas kinoteātru repertuārā dominēja un skatītāju vairāk iecienīti bija *integrācijas*, nevis *kārtības* žanri, kuriem raksturīgs konflikta un pretpēku izkāpināts saasinājums, kā arī *galīgs* atrisinājums.

Tam varētu būt vairāki iemesli. Pirmkārt, vismaz līdz Kārļa Ulmaņa apvērsumam Latvija visai lielā mērā pozicionēja sevi kā iecietīgu kompromisa un sadarbības sabiedrību, kurā valdīja līdztiesība starp etniskām, reliģiskām u.c. minoritātēm (te vērts atcerēties, piemēram, filmu uzrakstus trijās valodās mēmā kino laikā), nebija asi izteiktu politisku vai sociālu konfliktu.

Otrkārt, būtiska nozīme filmu repertuāra veidošanā bija arī cenzūrai, kas Latvijā bija īpaši piesardzīga un vairījās no radikālām vizuālām vai tematiskām tendencēm uz ekrāna. Taču cenzūra, protams, nebija nekas sabiedrībai pāri stāvošs, tā parādījās kā dominējošo priekšstatu kondensāts.

Treškārt (iespējams, tam kinorepertuārā bija izšķirošā nozīme), Latvijā pēc Pirmā pasaules kara bija izveidojies izteikts sieviešu pārsvars, vislielākais Eiropā (!): 1925. gadā – 114,5 sievietes uz 100 vīriešiem, tas bija īpaši jūtams jauniešu un vidējā vecuma grupā (kas bija aktīvākā kino auditorijas daļa).⁴

Latvijā 20. gados bija lielākais strādājošo sieviešu procents (56,3) no visām Eiropas zemēm un vispār lielākais saimnieciski aktīvo, strādājošo procents (60,9) no visiem valsts iedzīvotājiem. Lielā mērā tās bija kara pilnīgi izpostītās saimniecības sekas.⁵

Tomēr, kaut arī sievietei Latvijā bija garantētas vēlēšanu u.c. tiesības, viņa netika uzskatīta par līdzvērtīgu vīrietim. Gluži pretēji, tieši attieksmē pret dzimumu lomām Latvijas sabiedrība bija ļoti konservatīva, un patriarhāli orientēta. Sieviešu skaits politikā, biznesā un mākslā bija neproporcionāli mazs. Sieviešu darba samaksa par vienādu darbu vēl 30. gadu beigās bija gandrīz uz pusi mazāka nekā vīrietim.⁶

Vīrieša darba augstāks vērtējums gan rāda ne tikai attieksmi pret dzimumiem konkrētajā sabiedrībā, bet arī fiziskā darba īpatsvaru, respektīvi, tehnoloģiju salīdzinoši lēnāku attīstību.

Sieviešu skaita pārsvars Latvijā necēla viņu dzimuma vērtības apziņu, ar ideoloģiskiem līdzekļiem (kuri lielākoties bija vīriešu kontrolē, filmu studiju sistēmās ASV un Vācijā tas bija īpaši raksturīgi)

tika panākts pretējais – vīrietis, *vīrišķais* ieguva pat lielāku nozīmi, nekā tas bija ar mačo kodu iezīmētajās sabiedrībās, ko pārstāv, piemēram, vesterni.

Integrācijas žanri, īpaši melodrāma un mūzikls, tradicionāli tika adresēti galvenokārt sieviešu auditorijai. Komēdijā (komiskajā žanrā), kas 20. gadsimta pirmajā desmitgadē un 20. gados bija cieši saistīta ar klaunādi un trikiem un vairāk tika orientēta uz vīriešu auditoriju, 30. gados ienāca melodramatisms, dominēja romantiskās un izsmalcinātās (manieru) komēdijas. Arī to adresāts bija sievietes.

*“Mana sieva vienmēr stāv spoguļa priekšā un mēģina attēlot Marlēnu Dītrihu kādā mīlas scēnā, arī to, kā Čarlijs Čaplins soļo slavenajos zābakos. Bet galvenā lieta ir tā, ka viņas nekad nav mājās. Nevaru saprast, kā sieva var katru vakaru sēdēt kino un atstāt vīru vienu mājās. Esmu to vairākkārt darījis uzmanīgu, ka sievai vēl ir citi pienākumi bez kino apmeklēšanas.”*⁷

Plašsaziņas līdzekļos, mākslā un, jo sevišķi, kino sievietē gandrīz simtprocentīgi tika reprezentēta kā piedeva vīrietim (lasi: cilvēkam) – viņa rotājums vai viņa bērnu māte. Aktīvās sievietes, tās, kuras atļāvās brīvi mīlēt, izrādīt savu seksualitāti vai strādāt, filmu beigās labākajā gadījumā tika *integrētas* laulībā, sliktākajā gadījumā – iznīcinātas.

Tā šie integrācijas žanri, kurus lielā mērā bija radījusi modernitāte, vienlaikus *darbojās* tai pretī, cenšoties saglabāt tradicionālās vērtības un patriarhālu sabiedrību modernas tehnoloģijas apstākļos. To plašākā mērogā apliecina Latvijas politiskā virzība no demokrātijas uz autoritārismu, ko varam skatīt kā patriarhālisma modeli, respektīvi, indivīds atgriežas ģimenē, kurā dominēja Tēvs jeb Vadonis. To redzam arī attiecībā uz kino, kur iecienītāki bija integrācijas žanru sadarbīgie varoņi, nevis vesternu vai gangsterfilmu lepnie vientuļnieki. Raksturīgi, ka individuālie cīnītāji bija *varoņi* galvenokārt jaunākajai paaudzei, bērniem un pusaudžiem, kuri bija dzimuši īsi pirms valsts dibināšanas vai jau neatkarīgās Latvijas laikā.

Ļoti ticams arī, ka vairīšanās no klaja dramatisma, vizuāla un saturiska skarbuma, neatgriezeniskas rīcības filmās, arī kultūrā kopumā, liecina par stabilitātes sajūtas trūkumu, nedrošību Latvijas sabiedrībā starp diviem pasaules kariem. Nāve – spīgtākais dramatisma simbols – bija pārāk tuvu lielākajai daļai cilvēku atmiņās par Pirmo

pasaules karu un brīvības cīņām, dažiem – kā reāls nākotnes drauds, lai gribētos to redzēt arī uz ekrāna.

Melodrāma

Ar terminu *drāma* apskatāmajā laikā faktiski apzīmēja visas inscenētās filmas, kurām bija *nopietns*, dramatiski kāpinātos konfliktos balstīts saturs. Izmantojot kino žanru teoriju, varam secināt, ka vairums no 1. tabulā minētajām drāmām Latvijas kino repertuārā bija melodrāmas.

Melodrāma, kuru Jurijs Lotmans un Juris Civjans definējuši kā “*stāstu par liktenīgiem cēloņiem un satriecošām sekām*” un kurā klasiskajam kino būtiskā cēloņu – seku ķēde ir galvenā darbības atspere, ir kino pamatzanrs.⁸

Bens Singers savukārt raksta, ka mūsdienu izpratnē melodrāma ir žanrs, kas saistīts ar *sirdslietām* un kam raksturīga paaugstināta emocionalitāte un sentimentalitāte.⁹

Gluži pretēji Lotmanam un Civjanam Singers uzskata, ka melodrāmā ir neklasiska naratīva struktūra, jo cēloņu – seku ķēde ir atslābināta, naratīvā ir vairāk vietas nejaušībām, saraustītam sižetam, *deus ex machina* atrisinājumiem u.tml.¹⁰ Bez tam izpratne par kino melodrāmu un tās veidošanas paņēmieni dažādos kino posmos bijuši visai atšķirīgi.

Tomēr apskatāmajā periodā Latvijas kino repertuārā dominēja klasiskā kino melodrāma, kuru labi raksturo iepriekš citētā Tomasa Šaca tabula.

Melodrāmu kā žanru, iespējams, ir visgrūtāk izdalīt, jo var teikt, ka ikvienai filmai gandrīz no paša kino sākuma ir piemītis melodramatisks elements, it īpaši, ja izmantojam termina burtisko nozīmi: melodrāma ir drāma ar muzikālu pavadījumu (franču valodā *melo-drame* <gr. *melos* – dziesma + *drama* – darbība).

Kā zināms, jau no 20. gadsimta sākuma filmas parasti tika rādītas mūzikas pavadījumā, un tajā laikā tapierim jeb orķestrim, kas filmu apskaņoja, varēja būt izšķiroša nozīme filmas intonatīvajā virzībā, pat ātrdarbības farsu iespējams pārvērst sentimentālā vai pat traģiskā stāstā, ja to apskaņo ar attiecīgu mūziku (lai tā nenotiktu, filmu ražotāji

mēdza pievienot filmām ieteicamās mūzikas sarakstu, lielbudžeta darbiem – arī speciāli komponētu mūziku).

Skaņu filmās mūzika bieži vien ir tikpat nozīmīga, cik attēls, un nereti tai ir izšķiroša nozīme filmas atmosfēras veidošanā. To, ko nespēja vai cenzūras dēļ nedrīkstēja parādīt tēlotāji vai režisors, varēja kompensēt ar mūziku. Melodrāmās, kas visbiežāk ir stāsti par mīlestību, mūzikai bija īpaša, jutekliska nozīme. 30. gados, kas no seksuālās atklātības viedokļa, bija ļoti puritānisks laiks klasiskajā kino, mūzika lielā mērā kļuva par metonīmu fiziskai tuvībai, dažreiz arī vardarbībai, piemēram, slepkavībai vai arī nāvei.

Kā stāsts par likteņa vai apstākļu ietekmētu mīlestību melodrāma caurda ar citus žanrus, jo klasiskais kino parasti piedāvāja divlīmeņu naratīvu, kurā līdzās pamatfabulai parasti bija arī heteroseksuāla pāra *dabūšanās* stāsts. Romantiskā līnija kā obligāta tika izmantota arī Latvijas filmās. Piemēram, V. Puķe, rakstot par latviešu filmu “Laiku viesuli” un tās romantiskajiem motīviem, atzīmēja, ka “*kino drama vispārīgi prasās pēc melodramatiska elementa*”.¹¹

Par *tīrām* melodrāmām varam uzskatīt filmas, kurās bija tikai viena līmeņa naratīvs – stāsts par pāra attiecībām. Vienlīmeņa naratīvs, iespējams, ir iemesls tradicionāli nicinošajai attieksmei pret melodrāmu kā žanru, tas nosaka, ka konvencijas, normas, kas lielā mērā veido žanra kino kā tādu, melodrāmā ir maksimāli reducētas, primitīvas (tas nav domāts negatīvā nozīmē). Tajā pat laikā tieši melodrāmu vienkāršais, paredzamais stāsts ļāva filmu veidotājiem vairāk pievērsties vizuālajai valodai, melodrāmas labākajos paraugos attīstot to līdz perfekcijai. Melodrāmas, salīdzinot ar citiem klasiskā kino žanriem, mazāk izmantoja analītisko, mizanscēnu secējošo montāžu, tajā lielāka nozīme bija aktiertēlojuma meistarībai, jūtu *ķīmijai* starp aktieriem, kameras poētikai.

Melodrāmas mēdz dēvēt par tragēdiju buržuāzijai, respektīvi, tas ir tragēdijas atvieglināts variants. Tragēdijas uzdevums bija radīt katarsi (grieķu *katharsis* ‘attīrīšana’, ‘šķīstīšana’), tātad mākslas darbs *ielauzās* cilvēkā un centās viņu mainīt. Būtībā tas nozīmēja, ka dominē mākslas darbs un izmantots jeb patērēts tiek skatītājs. Tas bija pretrunā ar modernitātes masu kultūru, kurā dominē skatītājs – patērētājs. Katarsi lielā mērā uzņēmas mūzika, pārdzīvojot skatītāja vietā, atstājot viņam

vien asaras, kas bieži tika panāktas tīri fizioloģiski: varonim raudot uz ekrāna, raudāja arī skatītāji.

Likteņa vietā kino melodrāmā biežāk ir apstākļi (sociāli, ekonomiski, politiski u.c.). Šī iemesla dēļ melodrāma ir viens no tiem žanriem, kura filmas noveco visātrāk, jo *apstākļi* 20. gadsimtā mainījušies visai strauji, vēl pirms pāris desmit gadiem eksistējušas problēmas padarot nesaprotamas vai pat smieklīgas citas paaudzes skatītājiem. No otras puses, tieši tāpēc melodrāmas ir lielisks sociālās vēstures avots.¹²

Melodrāma bija dominējošais žanrs Latvijas kino repertuārā apskatāmajā periodā. Iespējams, ka latviešiem, kuriem, *vēstures rata maliem*, visai maz bijis iespēju aktīvi rīkoties, melodrāmu varoņi, dažādu likteņa rotaļu un citu no sevis neatkarīgu apstākļu upuri, kas it kā ir atbrīvoti no atbildības par savu rīcību, likās tuvāki nekā, piemēram, klasisko amerikāņu vesternu cīnītāji – individuālisti vai komisko filmu īpatņi, kas spēja izklūt sveikā no ikvienas situācijas. *“Izrādās, ka “mežonīgo rietumu uzvarētāji” ar saviem nāves trikiem var mūsu skatītājos radīt tikai ... žāvas,”* rakstīja žurnāls “Filma un Škatuve” pēc savu lasītāju aptaujas.¹³

Interesi par melodrāmu noteica arī vēsturiskā tradīcija: saiknes ar vācu sentimentālo literatūru un teātri, jaunlatviešu romantisko pasaules uztveri u.c. Tomēr izšķirošā nozīme melodrāmas dominantē Latvijas kino repertuārā, šķiet, ir tām kā *sieviešu filmām*.

Kā jau minēts, integrācijas žanros un, jo īpaši, melodrāmā galvenā varone biežāk bija sieviete, vai vismaz viņai bija svarīga loma pāru attiecībās. Līdz ar to Latvijas daudzskaitlīgajai sieviešu auditorijai bija varones, ar kurām identificēties, paraugi, kurus atdarināt. Atkarībā no patērētājas vajadzībām sieviete varēja atrast melodrāmās tās jūtas, kādas viņai pietrūka dzīvē, vai arī rast skaidrojumu, varbūt pat pamatojumu savām ciešanām (kas bieži izrietēja no filmās ietvertās ģimeniskās, maternālās vēsts). Ciešanas kā imanentas sievišķībai bija raksturīga kino melodrāmu ideoloģijas daļa, to attēlošanai bija izveidojies visai izsmalcinātu paņēmienu kopums gan aktiertēlojumā, gan filmu vizuālajā un muzikālajā risinājumā.

Pārlicība, ka sievietes liktenis ir mīlēt un ciest, ko konsekventi pauda kino melodrāmas, Latvijas sabiedrībai tika potēta jau kopš latviešu literatūras sākuma. Par arhetipisku tēlu bija kļuvusi Liena no

brāļu Kaudzišu romāna "Mērnīeku laiki" (1879) un, it īpaši, Kristīne no Rūdolfā Blaumaņa noveles "Purva bridējs" (1898, arī no lugas "Ugunī", 1905).

Latvijas publikas interese un sapratne par ekrāna melodramatiskajiem stāstiem veidojās vēl pirms Pirmā pasaules kara un valsts dibināšanas, kad melodrāma kļuva par vienu no cariskās Krievijas kino specialitātēm, ar kurām tā veiksmīgi iekaroja starptautisko filmu tirgu. Jevgeņijs Bauers, Jakovs Protazanovs, Pjotrs Čardiņins u.c. uzņēma filmas, kuru galvenās varones bija sievietes – vīriešu sabiedrības likumu un liktenīgas mīlestības upuri. Atšķirībā no Rietumos izplatītās *laimīgo beigu* tradīcijas krievu filmu atrisinājums parasti bija traģisks, letāls galvenajai varonei.

Arī Latvijas teritorijā pirms Pirmā pasaules kara tika uzņemtas vairākas melodrāmas, no kurām daļēji saglabājusies "Ebreju kursistes traģēdija" (arī "Kur patiesība? / *Где правда?*" 1914), kuras sižetu balstīja cariskajā Krievijā eksistējošais aizliegums ebrejiem apmesties lielpilsētās. Vienīgā izeja ebreju meitenei, kuras vecāki bija gājuši bojā ebreju grautiņā, iegūt legālu uzturēšanās atļauju, lai varētu studēt universitātē, bija kļūt par prostitūtu. Šie traģiskie apstākļi noved pie meitenes bojāejas.

Ventspils "Jaunā Avīze" 1914. gadā ziņoja, ka "Ebreju kursistes traģēdija" izrādīta dažādās Krievijas pilsētās, arī Rostovā pie Donas: "*Iespaidis uz publiku bija tik liels, ka dažas personas pat pagība. Otrā vakarā teātris bija galīgi pārpildīts, bet policija lika bildi noņemt.*"¹⁴ Filmu Latvijas kinoteātros atkārtoti rādīja 1923. gadā, iespējams, arī vēlāk.

Sieviete prostitūta vai kā citādi *kritusi* (bērns bez vīra, *atdošanās* bez laulības u.tml.) bija viena no melodrāmu tematiskajām zīmēm 20. – 30. gados. Kā kopsavilkums šai tēmai it labi noder filmas "Madame X" (ASV, 1937, režisors Sems Vuds (Wood)) reklāma Latvijas presē: "*Sievas un mātes ērkšķainais ceļš. Pašai dziedīgās sievietes mīlestības un ciešanu augstā dziesma! Viņa bija mīloša sieva un gādīga māte – līdz kāds liktenīgs klupiens atņēma tai tiesības uz vīra cieņu un dēla mīlestību.*"¹⁵

Kaut arī sieviete bija apstākļu upuris un bieži tika rādīta kā sirdi joprojām *skaidra*, tomēr parasti viņas liktenis bija determinēts, varone filmas beigās mira. Par šāda sižeta prototipu var uzskatīt Aleksandra

Dimā dēla “Kamēliju dāmu”, kurš ir vairākkārt ekranizēts, par slavenāko kļuva filma ar Grētu Garbo galvenajā lomā (*Camille*, ASV, 1937, režisors Džordžs Kjukors (*Cukor*)), savulaik ļoti iecienīta arī Latvijā.

Nevainības zaudēšanai līdzvērtīgs darbības katalizators melodramās varēja būt arī nāvējoša slimība vai fiziskas nepilnības, piemēram, aklums.

Faktiski melodrāma bija vienīgā no klasiskā kino žanriem, kur galveno varoņu (varones!) bojāeja tika pieņemta un zināmā mērā pat gaidīta. Tā bija šo filmu morālā vēsts, lielā mērā brīdinājums modernajām sievietēm, kuras sāka iedomāties, ka pašas varētu noteikt savu dzīvi (vai arī bija spiestas to darīt).

Melodramās īpaša nozīme bija aktiera harismai. Visbiežāk tieši aktieri zvaigznes bija tie, kas novērsa uzmanību no melodramu vienkāršā naratīva. Vēl cara laikā par Latvijas publikas mīļiem kļuva krievu aktieri Vera Holodnaja, Vera Karalli, Olga Preobraženska, Ivans Mozžuhins, Vladimirs Gaidarovs u.c. Šī pielūgsme turpinājās arī 20. gados, kad, piemēram, Vera Holodnaja jau bija mirusi, gluži kā viņas varones pavisam jauna (divdesmit sešu gadu vecumā), un pagātnē bija arī grezno salonu laikmets, kuros lielākoties notika melodramu darbība. *Vēcās* krievu filmas, iespējams, līdzēja pārvarēt straujo pāreju no vienas valsts un formācijas uz pavisam citu – no lielās Krievijas impērijas uz neatkarīgo Latviju.

1925. gadā, kad Latvijā tika filmēta franču filma “Mihails Strogovs” (kurā galvenā pāra attiecību līnija bija izteikti melodramatiska) ar Ivanu Mozžuhinu un Natāliju Kovaņko galvenajās lomās, interese par viņiem bija ne tikai liela, bet, varētu teikt, ģimeniska – viņi tika uztverti gandrīz kā *pašu* aktieri.

Līdzīgi bija arī ar vācu aktieriem, kuri arī ļoti lielā mērā ietekmēja Latvijas sabiedrības ārējo izskatu un uzvedības modeļus. Henija Portena, Asta Nilsena, Lila Dagovera, Brigita Helma, Olga Čehova – tās ir tikai dažas no vācu filmās apbrīnotajām sievietēm, kuras tika iepazītas galvenokārt melodramās.

Par savējām tika atzītas un īpaši mīlētas divas Rīgā dzimušas vācu aktrises – Lia Mara un Marija Leiko. Lia Mara (Līze Aleksandra Gudoviča) nebija starp lielākajām vācu ekrāna zvaigznēm, bet tieši Latvijā tika īpaši dievināta un apbrīnota. Starp viņas 20. gadu filmām

bija visai daudz melodrāmu, tomēr presē piedāvātais aktrises tēls bija citāds – viņa nepārprotami tika reprezentēta kā dzīves veiksmiece un bija it kā dzīvs *amerikāņu sapņa* piemērs.

Savukārt Marija Leiko, kuru Rīgā labi pazina arī kā teātra aktrisi ar izteikti vērienīgu dramatisma amplitūdu, savās ekrāna lomās, piemēram, klasiskajā ekspresionisma filmā “Torgus” (*Torgus*, 1920, Hanss Kobe), piedāvāja arhetipiskus sievietes – cietējas tēlus. Marijas Leiko nāve PSRS lielo represiju laikā 1938. gadā žanram atbilstoši noslēdza viņas traģisko tēlu dzīvi.

Latvijā tika rādītas arī klasiskā kino *pamatlicēja*, amerikāņu režisora Deivida Vorka Grifita (*Griffits*) filmas. Lielā mērā tieši Grifitam kino var pateikties par daudzu žanru kanoniem, un melodrāma bija starp viņa visiecienītākajiem žanriem. Sieviešu ciešanu katalogs Grifita filmās bija visai biezs, un Grifits kopā ar savām aktrisēm bija radījis tā aktierisko izpaušmju kanonu.

Rakstnieks Anšlavs Eglītis atceras, ka Rīgā skatījies vienu no Grifita visskaistākajiem darbiem klasisko melodrāmu “Lauztie ziedi” (*Broken Blossoms*, 1919): “*Ričards Bartlemess (Barthlemes) īpaši patika filmā “Salauztais zieds”. [...] Liliana Giša sniedza ļoti jauku tēlu, ārkārtīgi traušu, vārīgu, sargājamu, tiešām kā ziedu.*”¹⁶

Trauslas, maigas sievietes tips, šķiet, Latvijā bija īpaši iecienīts. Žurnāls “Kino” 1929. gadā informēja par veikto aptauju ASV, kurā par amerikāņu populārākajām kinoaktrisēm atzītas Klāra Bova, Grēta Garbo, Džoana Krauforde. Žurnāls uzskata, ka līdzīgā aptaujā Latvijā pirmajās vietās būtu Grēta Garbo, Doloresa del Rio, Vilma Banki (*Banky*).¹⁷ Interesanti, ka amerikāņu 20. gadu modernais *skuķis* Klāra Bova, arī *asā* sieviete Krauforde, *izmestas* no saraksta, viņu vietā maigā melodrāmu varone Vilma Banki. Latvijas publika viņu mīlēja, īpaši populārāajā filmā “Šeiha dēls” (ASV, *The Son of the Sheihk*, 1926), kur aktrise tēlojusi kopā ar Rūdolfu Valentīno.

Skaistā, maigā, varētu teikt, sievišķīgā mīlētāja Valentino fenomēns arī lielā mērā saistīts ar sieviešu dominantu auditorijā. Pētnieki rakstījuši par Valentino ekrāna tēla feminizāciju, jo viņš bijis objekts, uz kuru skatās, parādība, kas Rietumu klasiskajā kino gandrīz simtprocentīgi bijusi raksturīga sieviešu tēliem.

Lora Malvija rakstījusi, ka pasaulē, kuras kārtību nosaka seksuālā līdzsvara trūkums, bauda skatīties ir sadalīta starp aktīvo / vīrieti un pasīvo / sievieti. Determinējošais vīrieša skatiens projicē savu fantāziju uz sievietes figūru. Savā tradicionālajā ekshibicionistes lomā sievietes vienlaikus tiek skatītas un izrādītas, un viņu parādīšanās kodēta stingram vizuālam un erotiskam iespaidam, viņas ir paredzētas skatīšanai. Tradicionāli sieviete izrāda savu funkciju divējādi: kā erotisks objekts filmas stāsta varoņiem un kā erotisks objekts skatītājam auditorijā. Atbilstoši valdošās ideoloģijas principiem un psihs struktūrai, kas to pamato, vīrieša figūra nevar nest seksuālā objekta nastu. Dalījums starp priekšnesumu un naratīvu atbalsta vīrieša kā stāsta aktīvā virzītāja lomu. Vīrietis kontrolē filmas fantāziju un arī parādās kā varas nesējs tālākā nozīmē: kā auditorijas skatiņa īpašnieks, tā neitralizējot nediegtisko tendenci, ko reprezentē sieviete kā priekšnesums. Tās notiek, strukturējot filmu ap vīrieša kontrolējošo figūru, ar kuru skatītājs var identificēties. Skatītājs identificējas ar galveno protagonistu – vīrieti, projicējot savu skatienu tāpat kā viņš.¹⁸

Valentino tēliem piemita ambivalence, viņš tāpat varēja būt gan skatiņa subjekts, gan objekts, tādējādi paplašinot auditorijas identifikācijas iespējas un vienlaikus sniedzot tai fetiša skatīšanās baudu.¹⁹

Līdzīgs Valentino bija arī amerikāņu aktiera Ramona Navarro (*Novarro*) ekrāna tēls, kuru savā dienasgrāmatā piemin Jānis Rainis, sakot, ka viņa draudzene Olga Klīgere, "*kad pārbrauc no mājām, pirmais gājiens pie Ramona Novaro*".²⁰

Ambivalence – *sievišķīgs vīrišķīgums*, naratīva un priekšnesuma apvienojums ekrāna tēlā, piemita arī citiem Latvijas publikas elkiem – Ivanam Mozzuhinam, Vilijam Fričam un, šķiet, arī par Latvijas ekrāna karali dēvētajam Ivanam Petrovičam, serbu izcelsmes vācu kinoaktierim, kura filmas Latvijā labprāt skatījās, aktiera attēli aizpildīja lielu daļu tolaik iecienīto kinozvaigžņu atklātņu albumus.

Vīrišķīgā un sievišķīgā vīrieša arhetipi uzskatāmi reprezentēti Margaretas Mitčelas romānā "*Vējiem līdz*" (*Gone With the Wind*, 1936) Reta un Ešlija tēlos. Sievietes, kurām pašām bija par sevi jārūpējas un kuras to spēja izdarīt daudz labāk nekā vīrieši (kā romāna galvenā varone Skārleta O'Hara), juta īpašu interesi tieši par maigo, *sievišķīgo* vīrieti, bez ārējas iejaukšanās (t.i., autores) nespēdamas novērtēt

raupjā, skarbā *īstā* vīrieša īpašības. Zināmā mērā mēs varētu skatīt 30. gadu populārāko sievietes tēlu Skārletu kā latviešu sievietes, arī kinoskatītājas simbolu. (Romāns “Vējiem līdz” latviešu lasītājiem/ām bija pazīstams kopš 1938. gada, bet slavenā 1939. gadā uzņemta filma līdz Latvijai gan nonāca tikai vairākus gadu desmitus vēlāk.)

Melodrāma bija žanrs, kurā vairumu savu lomu tēloja, iespējams, Latvijā slavenākā ārzemju kinozvaigzne Grēta Garbo. 20. gadu beigās un 30. gados aktrise savā mītnes zemē, ASV, vairāk piederēja pie t.s. prestiža, nevis *kases* zvaigznēm. Taču Eiropā, tai skaitā arī Latvijā, Garbo bija viens no lielākajiem amerikāņu kino *trumpjiem*. Aleksandrs Čaks 1931. gadā, kad kinoteātris *Palladium* rādīja mēmo filmu “Skūpsts” (*The Kiss*, 1929, rež. Žaks Feiders (*Feyder*)) rakstīja, ka Garbo “*vārds vien jau ir pilnīgi pietiekošs tam, lai kinoteātra krēslus publika pildītu līdz pēdējai iespējai*”.²¹

Garbo popularitāti kādā no saviem stāstiem apliecināja arī rakstnieks Ādolfs Erss, rakstot par 20. gadu pāriša vakara izgājienu: “*“Kolizejs” ar spuldzēm viņus aprija kā simtacains pūķis. Viņi skatījās filmu. Abi sēdēja plecu pie pleca. [...] Viņš likās liels filmu pazinējs un par katru aktieri teica savus paskaidrojumus, kādās filmās tas vēl spēlējies. Kurš precējies, kurš ne. “Grēta Garbo – tā ir gan aktrise! Tādu acu nav visā pasaulē. Ja viņu dabūtu redzēt īstenībā, tad varētu nomirt. Jūs esat kā Grēta Garbo*”.”²²

1931. gadā Rīgā tika rīkota savdabīga Grētas Garbo nedēļa: “*Pagājušā nedēļa visiem kino draugiem pagāja zem Grētas Garbo vārda, kas atnesa lielu pārsveigumu. Pēc ilgāka pārtraukuma lielā filmzvaigzne mūs iepriecināja ar savu jaunāko filmu Milas valdniece [A Woman of Affairs, 1928; rež. Klarens Brauns (Brown) – I.P.-R.], ko ar lieliem panākumiem demonstrēja Forumā. [...] Sevišķi piepalīdzīgi bijuši vairāki veikali, kas plašākos apmēros tirgojas ar filmartistu ģimētnēm. Viņi savās vitrīnēs bija izstādījuši lielu Grētas Garbo ģimētni, kam apkārt sagrupēti Grētas mazākie attēli*.”²³

Latvijā tika rādītas visas filmas ar Grētas Garbo piedalīšanos, izņemot, šķiet, tikai 1939. gada komēdiju “Nīnočka” (*Ninotchka*; rež. Ernsts Lubičs (*Lubitsch*)). 30. gadu pirmajā pusē aktrises skaņu filmas tika rādītas vācu variantos. Jāatceras, ka, piemēram, Garbo pirmā skaņu filma “Anna Kristi” (*Anna Christie*, 1930) tika uzņemta divos

variantos angļu (režisors Klarens Brauns) un vācu (režisors Žaks Feiders) valodā, abas versijas vienoja tikai galvenās lomas tēlotāja; aktieru ansamblis un režisori katrai versijai bija savi.

Akciju sabiedrības "ARS" vadītāja V. Jemeljanova meita Tatjana Jemeljanova intervijā šī darba autorei teica: *"Kino toreiz iespaidoja visu cilvēka dzīvi. Sievietes filmās skatījās, kāda ir mode, kā jākustas. Līdz trīsdesmitajiem gadiem sievietes ideāls izskatījās tā: mutīte kā sirsnīņa, traģiskas uzacis, cepure līdz degunam, īsas lociņas kā aītai. Un tad nāca filma "Karaliene Kristīne" [1933. gadā – I.P.-R.] ar Grētu Garbo. Milzīga mute, izcelti žokļa kauli, gari mati, ierullēti uz iekšu. Un visa pasaule pārvērtās vienā gadā."*²⁴

Lielākā daļa Grētas Garbo filmu pārstāv to melodrāmu daļu, kurā cēlonseku ķēde ir visai atslābināta, un ļoti lielā mērā filmas vispār turas kopā tikai, pateicoties aktrises maģiskajam valdzinājumam. Pēc savas uzbūves Garbo melodrāmas ir tuvas mūzikliem, kuros naratīvs tiek pa brīdim pārtraukts ar ritmisku priekšnesumu (deju, dziesmu), tikai Garbo filmās priekšnesums bija pati aktrises seja, un bieži vien viņas filmās sejas priekšnesums dominēja pār naratīvu.

Rolāns Barts rakstā "Grētas Garbo seja" norādīja, ka Garbo pieder tam kinovēstures posmam, kad pašas cilvēka sejas parādīšana varēja radīt milzīgu savīļojumu, kad cilvēki jutās apburti, vērojot šo tēlu, kad seja tika uztverta kā miesas absolutizācija, nerasniedzama un neatvairāma. Garbo seja ir brīnišķīga – aiz tieksmes pilnībā aizstāt seju ar masku (kā tas bija arī antīkajā teātrī) slēpjas ne tik daudz noslēpums, cik sejas – arhetipa motīvs. Saviem skatītājiem Garbo reprezentēja cilvēciskās būtības platonisko ideju, tāpēc arī viņas sejai faktiski nav dzimuma pazīmju.²⁵

Lora Malvija atzīmējusi, ka sievietes kā priekšnesuma seksuālais iespaids izved filmu ārpus tās laika un telpas. Arī konvencionālie kāju (Marlēne Dītriha) vai sejas (Grēta Garbo) tuvplāni integrē naratīvā atšķirīgus erotisma veidus. Viena daļa no fragmentēta ķermeņa dekonstruē renesanses telpu, dziļuma ilūziju, kas nepieciešama naratīvam, tas piešķir ekrānam plakaniskumu, izgriezumam vai ikonai, nevis ticamības kvalitāti.²⁶

Pieņemot, ka Latvijas kino publikai ar priekšnesumu papildinātais naratīvs licies pieņemams un tuvs, nav pārsteigums, ka līdzās

tradicionālajām melodrāmām Latvijā ļoti populāri bija arī tām tuvie žanri – mūzikls vai vācu variantā – skaņu operete un romantiskās komēdijas. Atbilstoši žanru integratīvajam raksturam galvenie varoņi parasti šajās filmās bija pāris, un bija vairāki Latvijas publikas īpaši mīlēti pāri, starp viņiem, šķiet, vispopulārākie bija vācu aktieri Liliāna Harveja (*Harvey*) un Vilijs Fričs (*Fritsch*) un amerikāņi, arī savā valstī populārais duets Nelsons Edijs (*Eddy*) un Žanete Makdonalde (*Macdonald*).

Legendāro pāri kopā ar vecākiem skatījās arī Bille: “*Zāli pāršalca čuksti: – Nelsons Edijs! Žanete Makdonalde! – Kā jau lielo filmās, abi galvenie, laikam tie tad Nelsons Edijs un Žanete Makdonalde, viens otrā iemīlējās, bet citi jaucās pa vidu, un viņi nekādi nevarēja saprasties. Un paši arī vainīgi. Kad izrādījās kopā un varētu visu izrunāt, viņi dziedāja viens pret otru garas dziesmas, gan katrs atsevišķi, gan pamišus.*”²⁷

Viena no vispopulārākajām apskatāmā perioda vācu muzikālajām filmām bija “Kongress dejo” (*Der Kongres tanzt*, 1931, Vācija; Ēriks Čarels (*Charell*)), filma, kas tika uzņemta triju valodu versijās (vācu, angļu un franču) un piedzīvoja ārkārtējus panākumus visā pasaulē. Latvijā par filmu bija vēl papildu interese, jo tajā masu skatos bija piedalījušies arī Nacionālās operas balets, un tāpēc “Kongress dejo” tika uzskatīts gandrīz vai par latviešu gabalu. Prese akcentēja: “*Liliāna Harveja kopā ar latvju dejojājiem rādīs savu mākslu filmā “Kongress dejo”.*”²⁸

Tomēr, kā intervijā bija paskaidrojis baletdejojotājs Rūdolfs Saule, no filmas skatiem, kur latvieši dejujuši, 90% izgriezti, no 10 % nevar latviešu dejojātus ievērot.²⁹

Filmas dziesmas tika izdotas skaņu platēs dažādos izpildījumos, tulkotas latviski un, protams, dziedātas visus 30. gadus.

30. gadu beigās Latvijas publika iepazīna arī citas romantiskās un dziedošās zvaigznes, tostarp mazo Šerliju Templu (*Temple*), kurai arī bija jauka balss un burvīgas vaigu bedrites: “*Šērlijas Templas filmas bija visjaukākās – ja tur kāds bija nelaimīgs, tad īsu brītiņu pirms lielas laimes, un cilvēki nekad nemira nost.*”³⁰

Strauji populāra kļuva jaunā meitene Dina Derbina (*Durbin*), kas varēja pārdziedāt simts vīriešus, ļoti mīlētas tika ungāru izcelsmes vācu

aktrises Marika Reka (*Rökk*) un Marta Egerte (*Eggerth*) (un viņas vīrs Jans Kīpura (*Kiepure*)), kura Rīgā uzstājās arī ar koncertiem.

1939. gadā Jānis Norvilis ziņoja par Martas Egertes viesizrādēm Nacionālajā operā: *"M. Egertes koncerts 15. jūnijā notika pilnīgi izpārdotā zālē. Gan viņu sagaidot, gan izvadot ielās starp Romas viesnīcu un Nacionālo Operu bija cilvēku drūzma ar nepārredzamām rindām. Operā visas starpejas pilnas ziņkārīgo. Apmeklētāji nav parastie koncertu cienītāji. 3. balkonā publika sāk izskrūvēt elektriskās lampiņas balkona malās degošos svečturos, lai tās nespīdētu acīs un labāk varētu redzēt brīnumu uz skatuves."*³¹

Pēc operas aktrise uzstājās arī Dzintaru koncertzālē: *"Viņas piebraukšanas brīdī attiecīgs Turaidas ielas rajons tiks pilnīgi atbrīvots no publikas."*³²

Tomēr par 30. gadu nogales apbrīnotāko aktrisi Latvijā, kuras pielūgsmē turpinājās arī vācu okupācijas laikā, kļuva Zāra Leandere (*Leander*), kas, tāpat kā Grēta Garbo, bija zviedriete un arī vizuāli bija visai līdzīga Garbo, tomēr slavu ieguva vācu filmās. Arī Leandere piedalījās galvenokārt melodrāmās, īpaši veiksmīgi sadarbojoties ar režisoru Detlefu Zīrku (*Sierck*), kas vēlāk ASV kļuva pazīstams kā ģimenes melodrāmu meistars Duglass Sērks (*Sirk*), taču atšķirībā no Garbo viņas priekšnesuma pamats bija īpatnēja, tumša, dziļa balss, nevis seja. Zāra Leandere parasti piedalījās darbos, kuros nebija atklātas nacisma propagandas, tomēr viņas valdzinājums un dziesmas iespaidoja latviešu zēnus/vīriešus, piemēram, kad bija jāstājas legionā vai citās vācu armijas daļās. (Par to darba autorei stāstīja kāds vīrs, kurš pēc Leanderes filmas "Lielā mīla" (*Die grosse Liebe*, 1942) noskatīšanās piecpadsmit gadu vecumā bija pieteicies vācu armijā gaisa izpalīgos, vēlāk šī iemesla dēļ desmit gadus pavadījis izsūtījumā Sibīrijā.) Arī tā izpaudās *zvaigžņu kults*.

Drāmas

Kā redzējām 1. tabulā, 20. – 30. gadu statistikā visas Latvijā rādītās aktierfilmas tika iedalītas tikai divos žanros – drāmās un komēdijās, tātad, kas nebija komisks, bija drāma, un otrādi. Šodien termins *drāma* lielākoties tiek lietots attiecībā uz filmām, kuras ir ārpus striktām

žanru robežām, pārstāv t.s. *mākslas* kino virzienu. Apskatīsim dažas no filmām, kuras Latvijas skatītāji novērtēja augstu un kuras varētu arī no šodienas viedokļa dēvēt par *drāmām*.

20. gados Latvijas skatītāji bija labi pazīstami ar vācu ekspresionisma un *jaunās lietišķības* virziena filmām, kā arī (salīdzinoši mazāk) ar franču impresionismu un pat krievu montāžas kino.

30. gadu sākumā Latvijā parādījās vairākas izcilas skaņu filmas, *drāmas*, ko vietējie skatītāji novērtēja ļoti augstu. Kinožurnāla "Filma un Skatuve" veiktā aptauja "Kādas filmas jūs vēlaties?" liecina, ka rīdziniekiem 1930. gadā ļoti patikusi izcilā filma "Zilais eņģelis" (Vācija, 1930; rež. Džozefs fon Šternbergs (*Sternberg*)), darbs, kas pilnībā atbilst *drāmas* vārdam – traģisks stāsts pēc Heinriha Manna romāna par nesimpātisku, autoritāru skolotāju (Emīls Janingss (*Janings*)), iesauktu par profesoru Mēslu, kas nokļūst kabarē dziedātājas Lolas Lolas (Marlēnes Dītrihas pirmā *zvaigznes* loma) seksuālā valdzinājuma tīklos un kā personība tiek pilnīgi iznīcināts.

1931. gadā publika visvairāk skatījusies trīs filmas. Kā liecina prese, vislabāk apmeklētas (vienā kinoteātrī rādītas trīs nedēļas) bijušas filmas "Ceļš pa dzīvi" ("Ceļazīme dzīvei", 1931, PSRS; Nikolajs Eks), "Rietumu frontē bez pārmaiņām" (*All Quiet on the Western Front*, 1930, ASV; Luiss Mailstons (*Milestone*)) un "Kongress dejo".³³

"Rietumu frontē bez pārmaiņām", kuru amerikāņu režisors Luiss Mailstons veidoja pēc Ē.M. Remarka romāna, ir viens no kino vēsturē visskarbākajiem pretkara vēstījumiem, izaicinoši pacifistisks darbs, kurā atmaskota nežēlīgā kara mašīna un tās aizsegam izmantotā nacionālistiskā ideoloģija. Kaut arī uzņemta divpadsmit gadus pēc Pirmā pasaules kara beigām, filmas rādīšana Eiropā kļuva par politisku notikumu, kas izraisīja pat uzbrukumus kinoteātriem. Līdzīgi protesti bijuši arī Latvijā, piemēram, "*daži jauni cilvēki*" esot centušies traucēt filmas pirmizrādi Liepājā.³⁴

"Rietumu frontē bez pārmaiņām" nebija pieņemto kara filmu stereotipu, nebija stingra pozitīvo un negatīvo varoņu pretnostatījuma, varonības slavinājuma, romantiskas mīlestības, laimīgu beigu – tikai karš, kas kļūst briesmīgāks no epizodes epizodē, samālot arvien jaunus cilvēku miljonus, nešķirojot, kurā pusē un par kādiem ideāliem viņi cīnās. Arī filmas galvenais varonis (aktieris Lū Eirss (*Ayres*)) filmas

beigās iet bojā. Patiešām dramatiskās filmas popularitāte liecina, ka tā atbilda karu pieredzējušās, tā sauktās *zudušās paaudzes* sajūtām arī Latvijā. Filma “Rietumu frontē bez pārmaiņām” saņēmusi ASV Kinoakadēmijas balvas par labāko filmu un labāko režiju.

Ļoti interesants šķiet padomju filmas popularitātes fenomens: “*Elgantais Rīgas kino “Metropole” pašreiz demonstrē ievērojamo Krievijas mākslas filmu “Ceļš pa dzīvi”, kuras apdāvinātais režisors Nikolajs Ekka pratis radīt ne tikai īstu mākslas himnu, bet reāli arī attēlot Krievijas tautas traģēdiju. [...] Publikas saplūdums [“Metropolē” – I.P.-R.] tur tik ārkārtīgi liels, ka kino pēc ārzemju parauga, bija spiests ierīkot iepriekšēju biļešu pārdošanu.*”³⁵

Nikolaja Eka filma “Ceļazīme dzīvei” stāsta par mazgadīgo noziedznieku pāraudzināšanu padomju darba noietnēs – būtībā tā gatavoja augsni staļiniskajam 30. gadu plānam, kas lielu daļu PSRS teritorijas pārveidoja koncentrācijas noietnēs.

Jāpiemetina, ka interese par padomju kino, īpaši kā par *aizliegto augli*, raksturīga jau 20. gadiem, un to lielā mērā veicināja kreisie intelektuāļi. Kā īstas mākslas piemērs padomju kino itin bieži minēts presē, un to darīja gan kreisi noskaņotie dzejnieki Aleksandrs Čaks, Jānis Sudrabkalns un Linards Laicens, sociāldemokrāts Jānis Rainis, gan arī tādi *labējie* žurnālisti kā Roberts Kroders: “*Film mākslas draugu simpātijas sākot iekarot jaunākie Krievijas ražojumi, kuri izcēlušies ar savu pārliciecināšanu un oriģinālo inscenējumu un jauniem izteiksmes meklējumiem.*”³⁶

Viens no Eka filmas panākumu iemesliem noteikti bija arī krievu minoritātes salīdzinošā diskriminācija kino repertuārā. Vācbaltieši regulāri varēja skatīties vācu filmas vācu valodā, varbūt pat aizmirstot, kurā valstī viņi atrodas, bet krievu publikai tādas iespējas sakarā ar politiskajām pārmaiņām pēc lielinieku apvērsuma bija daudz mazākas. Tāpēc “Ceļazīme dzīvei” un, jo īpaši, vēlāk rādītie “Jautrie zēni” (PSRS, 1934; Grigorijs Aleksandrovs) pat centra kinoteātros pulcināja agrāk neredzētu publiku no *Maskavas forštates*. Arī latviešu publikai interesēja, kā tad izskatās lielajā Krievijā, un padomju filmas daļai Latvijas skatītāju sniedza priekšstatu par PSRS kā visai humānu un aizraujošu zemi un, iespējams, radīja arī zināmas ilūzijas, kas varbūt pat “brūģēja ceļu” padomju okupācijai.

Uzkrītoši, ka, 30. gadiem virzoties uz otru pusi, padomju filmu Latvijas kinoteātru repertuārā kļuva arvien vairāk un vairāk, un tās nepārprotami bija piesātinātas ar padomju impērijas ideoloģiju. No šodienas viedokļa gluži simboliski, ka brīvās Latvijas pēdējo kino sezonu (1939./1940. gadā) valsts galvenais kinoteātris *Splendid Palace* atklāja ar filmas “Pēteris I” (1939, rež. Vladimirs Petrovs) otro daļu.³⁷

Tāču ne vienmēr kinoteātru repertuārs centās iztapt varenajai kaimiņvalstij. Jau minēts, ka filmas ar trimdiniekiem no Krievijas Latvijā bija ļoti populāras. Interesanti, ka 1938. gadā Rīgas publikai tiek piedāvāta no PSRS uz Franciju *palaistā* krievu rakstnieka Jevgeņija Zamjatina filma “Dibenā” (*Les Bas-Fonds*), Zamjatins reklāmās tika saukts par filmas režisoru.³⁸ Faktiski rakstnieks bija filmas scenārija līdzautors, bet 1936. gadā Francijā uzņemtais filmas režisors bija Žans Renuārs (*Renoir*). Varam secināt, ka Zamjatina vārds bija drošāka pazīšanās zīme skatītājam nekā viens no visu laiku dižākajiem pasaules kinorežisoriem (jāatzīst, ka tolaik gan tādas epitetus viņam vēl neviens *nepiemēroja*) Žans Renuārs.

Par franču kino neskatīšanās problēmu 1938. gadā rakstīja arī kāds laikraksta “Rīts” žurnālists, sakot, ka uz Rīgu franču filmas neatnāk nemaz vai noturas augstākais kādu nedēļu. “Pat “Lielā ilūzija” [arī Renuāra filma, *La Grande Illusion*, 1937 – I.P.-R.], *cilvēciskākā kara filma, kas jebkad uzņemta, Rīgā gāja – arī ja nemaldos – tikai vienu nedēļu.*”³⁹ Autors sūkstās, ka Rīgā nav redzēta “Miglas ostmala” (domāta Marsela Karnē (*Carne*) filma *Quai des Brumes*, 1938), Latvijā nepazīst aktierus Fernandelu, Danielu Darjē u.c. Viņaprāt, viens no galvenajiem franču kino nepopularitātes iemesliem ir filmu sliktais tulkojums.

Šodien arī redzams, ka franču modernā kultūra Latvijā kopumā bija ļoti maz pazīstama, daudz sliktāk nekā vācu un krievu, un tas tieši atspoguļojās arī kino repertuārā.

Komiķi un kovboji

1928. un 1929. gadā, kad ASV filmas pēc izrādāmā kopgaruma bijušas 42% no visa Latvijas kino repertuāra, žurnāls “Kino” raksta, ka tikai neliela daļa no tām bijušas lielo firmu labākās drāmas, bet vairums – kovboju filmas un komēdijas.⁴⁰

Tā izpaužas sava laika attieksme pret filmu žanriem – filmas ar “nopietnu” saturu tika dēvētas par drāmām un atzītas par mākslu, kamēr vesterni un komiskās filmas tika uzskatītas par otrās šķiras precī, izklaides “gabaliem”.

No 1. tabulas redzams, ka tā sauktās drāmas visai stabili aizņēmušas aptuveni pusi no visu filmu skaita, savukārt komēdijas parasti bijušas septītā vai astotā daļa no filmu kopskaita. Tomēr jāatceras, ka tie ir nosaukumi, nevis filmu reālais īpatsvars, raksturīgi, ka apskatāmajā periodā, arī 30. gados, komēdijas bieži bija papildinājums pilnmetrāžas filmām, daudzas no tām bija īsfilmas. Visai aptuveni rēķinot, varam lēst, ka komiskās filmas varētu būt bijušas aptuveni sešpadsmitā daļa no kopējā garuma.

Pietiekami daudz bija arī pilnmetrāžas komēdiju – 20. gados tās bija slaveno mēmā kino komiķu izcilās lentes, komiskais žanrs, kura saknes meklējamas cirkā, burleskā u.tml., 30. gados – izsmalcinātās manieri un *screwball* (no angļu val. – ‘bezprātis’, ‘trakulis’) komēdijas, kurās liela nozīme bija asprātīgam tekstam un kuru tradīcijas bija aizgūtas no teātra.

No slavenajiem komiķiem Rīgas publikai vairāk patikuši Basters Kītons un Harolds Loids, nevis Čārlijs Čaplins. Viņi rada jaوترas smieklu šaltis un nekādu blakusdomu, rakstīja Jānis Sudrabkalns. Varējis redzēt, ka filma “Zelta drudzis” nav īsti rīdzinieku gaumē. Kinomākslā Čaplins ir par īpatnēju, par dziļu, pārāk liels un dvēselisks aktieris, domāja Sudrabkalns.⁴¹

Anšlavs Eglītis apstiprinājis Sudrabkalna sacīto: “Rīgas laikos labāk par Čāplinu mums patika cilvēcīgāka izskata komiķi kā Fetijs Ārbakls, Basters Kītons ar pasvītroti nopietno, vienaldzīgo seju vismežonīgākās darbības laikā, aceņotais laimīgo vientiešu tēlotājs Haralds Loids vai pēc Donkichota un Sančo Pansas konstruētais dāņu komiķu pāris Pats

un Patašons.. Savienotajās valstīs slavenie klauni četri brāļi Marksī Rīgā tikai nejausi pazibēja. Ar tiem nepaguvām iepazīties pamatīgāk.”⁴²

Iespējams, ka tieši Latvijas publikas nosliece uz melodramatismu, uz sentimentu un pārlietu lielā (sievišķīgā?) empātijas spēja neļāva īsti smieties par Čārlza Čaplina Mazo Klaidoni, redzot tajā vairāk tragisko, nevis komisko. Kā domāja Bille: “Par Čapliņu arī varēja smieties, viņš taisīja jokus uz jokiem, bet reizēm viņam bija tik bēdīgas acis, ka gandrīz jāraud, un, kad viņš filmas beigās gāja tālu projām – arvien mazāks un mazāks, tad nelīdzēja lielās kurpes un ēmotā cepure – viņš bija tik viens un nelaimīgs, ka smieklī nenāca.”⁴³

To, ka Čaplina filmas Latvijā nedeva nepieciešamo peļņu, apliecina arī īsa piezīme presē par filmu “Lielpilsētas ugunis” (*City Lights*, 1931): “*To Rīgā gan neredzēsim, jo Čaplina filmas ir tik dārgas, ka mazās valstiņās nav spējīgas samaksāt.*”⁴⁴

Kaut arī nevar noliegt sentimenta un melodrāmas elementu klātbūtni Čaplina filmās, tāpat kā to netrūkst arī citu slaveno komiķu filmās, tomēr galvenā *morāle*, ko ar kino sabiedrībā ienesa komiskais žanrs un komēdija, īpaši savā amerikāniskajā variantā, bija melodrāmai pretējā pārliecība, ka visnozēlojamākais cilvēciņš var atrast sevī spēkus cīņai ar apstākļiem, ka ir iespējams izkļūt no visbezcerīgākās situācijas, un pat, ja nav iespējams tikt galā ar apstākļiem, tiem var vienkārši *uzšķaudīt*. Būtībā tieši komiskais žanrs visvairāk darbojās pretī klasiskā kino (kura sastāvdaļa tomēr bija arī skaņu komēdija) patriarhālajai kārtības ideoloģijai, savās galējās izpausmēs (piemēram, brāļu Marksu absurda komēdijās) aicinādams uz anarhiju. Tāpēc nav brīnums, ka komēdijas tīrā izpausmē (neskaitot romantiskās komēdijas, kuru 30. gados bija ļoti daudz un kuras būtībā bija *priecīgas* melodrāmas) tomēr bija tikai neliela filmu repertuāra daļa, tās neatbilda autoritārisma stilam, laikmetam, ko mēdza dēvēt par nopietnu.

Līdzīga attieksme Latvijā bija pret klasisko amerikāņu žanru – westernu, kurš tika uzskatīts par *otrās šķiras* žanru, galvenokārt pusaugu puikām domātu: “*Kino uzspiež ne tikai savu pasaules un vēstures izpratni, bet arī savus ideālus. Puikām tas ir dūšīgs kovbojs vai detektīvs. Pieaugušiem arī ir paraugcīvēks, vienmēr naivs un aprobežots. Amerikāņu filmās arī brutāls. Skatītāji neapzinīgi sāk paši rīkot kino savā mājā un savā dzīvē.*”⁴⁵

Anšlavs Eglītis atcerējās: *“No zēna gados redzētajām filmām atmiņā iespiedies kauboju vecmeistars Viljams Harts, vīrs jau labi pusmūžā, ar garu, kaulainu zirga seju, allaž nopietns, pat drūms. Viņš vienmēr darbojās, kā jau īstam Mežonīgo rietumu varonim piederās – viens.”*⁴⁶ Tālāk seko filmas epizodes ļoti pamatīgs apraksts, kas (ja vien nav redzēts vēlāk) apliecina filmas spēcīgo iedarbību ne tik daudz sižetiski, cik vizuāli.

Vizmas Belševicas romānā “Bille” ir vesels stāsts, kas veltīts kovbojiem, traģikomiskai Billes kino pieredzes izspēlei Latvijas laukos: *“Toties Bille skatījusies kino un redzējusi to, ko Anita nezina. Bille var pastāstīt par Amerikas prērijām, kur ganās milzīgi govju bari un paši gani nav vis bērni, bet lieli puiši zirgos, jo kājām tādi lopu bari nav apskraidāmi. Tos ganus lielās platmalēs un zābakos ar piešiem sauc par kovbojiem.”*⁴⁷ Mēģinājums ganīt govīs, kā kovboji to dara filmās, beidzas bēdīgi, un Billei par sodu jāatgriežas Rīgā: *“Rīgā jau arī nav slikti. [..] Viņa ies uz kino “Apollo”, bet filmas par kovbojiem vairs neskatīsies. Meli vien bija par tiem kovboju zirgiem, kas spīdēja un laistījās, nekad neganīti un nepūtināti.”*⁴⁸

Gan komiskais žanrs, gan vesterni centrā parasti izvirzīja varoni – individuālistu, bieži pat autsaideru, kas, pat cīnoties par sabiedrības ideāliem, pats palika ārpus sabiedrības vai īpaši neievēroja tās nosacījumus. Kā jau minēts, šie žanri nebija Latvijā tie populārākie, tomēr, proponējot aktīvu dzīves pozīciju, izceļot rīcības spējīgu varoni, nevis cietēju, tie, iespējams, nedaudz lika mainīties sabiedrības apziņai, īpaši Latvijas skatītāju jaunākajā daļā.

No stingri un puritāniski cenzētā repertuāra jaunatnei tika atļauts skatīties ļoti maz filmu. No 1. tabulā minētajām filmām tikai vidēji 13% bija saņēmušas Izglītības ministrijas atļauju kā bērniem un pusaudžiem rādāmas. Turklāt to skaitā ir arī kultūrfilmas un hronikas. Bērniem atļauts apmeklēt – 1931. gadā – 13,01%, 1932. – 11,9%, 1933. – 13,02%, 1934. – 11,13%, 1935. – 21,83%, 1936. – 18,96% no visām filmām.⁴⁹

Interesanti, ka pēc Ulmaņa apvērsuma atļauto filmu skaits palielinājies. Protams, nav ilūziju par lielāku brīvību: autoritārais režīms un tā vadonis uz savu tautu kopumā lūkojās kā uz bērniem, tāpēc cenzūra kļuva stingrāka. Domājams, ka atļauto filmu skaits

palielinājās saistībā ar lielāku kultūrfilmu un izglītojošu filmu ievēdumu, kas 30. gados tika veicināts, bet to var saistīt arī ar autoritāro režīmu dominanti Eiropā un pieaugušo pašcenzūru Holivudā, kas potenciāli kaitīgas filmas izskauda jau idejas fāzē.

Ar indivīda dominanti saistītas arī t.s. *amerikāņu sapņa* filmas, kas varēja izpausties ikvienā no žanriem (klasiskajā melodrāmā tomēr mazāk), stāstot ikvienam skatītājam, ka katrs, lai cik mazs un trūcīgs viņš būtu, var sasniegt slavas un bagātības virsotnes, ka darbs vienmēr nes augļus. Tomēr ticību aktīvas dzīves principam, kas sāka iesakņoties Latvijā, iznīdēja karš un okupācija.

Dokumentālās filmas

Filmas, kas 1. tabulā iedalītas hronikās, zinātniskās un kultūrfilmās, izmantojot mūsdienu terminoloģiju, varam dēvēt par dokumentālo kino. Apskatāmajā periodā tas bija sabiedrībai patiešām svarīgs filmu veids, galvenais vizuālās/audiovizuālās informācijas un izglītības avots, populārākais plašsaziņas līdzeklis, kā arī būtiskākais pasaules paplašinātājs.

No 1. tabulas redzams, ka vislielākais skaitliskais pieaugums (129 – 260) sešu gadu laikā bija kinohronikām. Tās izskaidrojams ar to, ka no 30. gadu sākuma ik nedēļu iznāca Eduarda Krauca veidotā “Latvijas hronika”, no 1934. gada – “Latvijas skaņu hronika”.

Tomēr kino hronikas Latvijas publikā neesot bijušas iecienītas, jo nešķitušas interesantas un rādītas sliktā tehniskā kvalitātē. Publikai nav patīcis, ka hronikās pārmērīgi rāda ministru izbraukumus un mītiņus. Tai pat laikā skatītāji vēlējušies Latvijas hroniku garāku, lai tajā būtu rādīta Latvijas daba, svētki, mākslinieki darbā un privātajā dzīvē, vairāk sporta. Skatītāji labprāt gribējuši redzēt arī Baltijas valstu hronikas.

Līdzās Latvijas hronikām 20. – 30. gados kinoteātros rādīja arī ārzemju hronikas, kuras, tāpat kā inscenētais kino, līdz apskatāmā perioda beigām arvien vairāk attīstījās kā *stāsts*, nomainot fragmentāro ilustratīvismu, kas bija raksturīgs agrīnajām kinohronikām. Amerikāņu un vācu kinohronikas bieži bija harmonisks aktierfilmu papildinājums,

kino zvaigžņu *dzīve* un citas ar filmu uzņemšanu saistītas *lietas*, īpaši skaņu kino periodā, bija iecienītas ārzemju kinohroniku tēmas.

Kā jau minēts, Latvijas publika bija iecienījusi arī kultūrfilmas un zinātniskās filmas, ar to rādīšanu pat Nacionālā opera varēja ievērojami uzlabot savu budžetu. Šķiet, ka galvenais filmu pievilksanas spēks bija to saturs, diezin vai skatītāji īpaši interesējās par eksperimentiem ar filmu formu, un droši vien viņus nenodarbināja arī dokumentālā kino *dokumentalitātes* problēmas. Filmas tika skatītas tāpat kā avīzes, un lielākie panākumi bija vizuāli eksotiskai vai sensacionālai informācijai.

Visā apskatāmajā periodā ar īpašu Latvijas skatītāju interesi varēja lepoties filma, kas arī mūsdienās tiek uzskatīta par dokumentālā kino zelta klasiku. Tā ir vācu režisores Lenijas Rīfenštāles (*Riefenstahl*) filma "Olimpija" (1938, *Olympia*, 1. daļa: *Fest der Volker*; 2. daļa: *Fest der Schönheit*). Katra filmas daļa bija nepilnas divas stundas gara, tātad aizpildīja veselu seansu. Rīgas kinoteātri "AT" 1938. gadā filmas pirmo daļu ar nosaukumu "Olimpiāde" rādīja vairāk nekā četrus mēnešus (no maija sākuma līdz augusta beigām), un otro daļu ar nosaukumu "Olimpiāde. Skaistuma svētki" – divus mēnešus. (Augustā Rīgā viesojusies arī pati filmas režisore Lenija Rīfenštāle. Rīgā "Olimpiādi" rādījuši pirms to redzēja Anglijas un Amerikas skatītāji.⁵⁰)

Faktiski "Olimpija" bija viena no starpkaru perioda vispopulārākajām Latvijā rādītajām filmām vispār! (Tē var atzīmēt, ka raksta autore filmu pirmo reizi redzēja vēl padomju laikā, 80. gados, kādā kino seminārā Maskavā, kur filma tika rādīta no PSRS Valsts Filmu fonda krājumiem. Kopija bija ar iemontētiem uzrakstiem latviešu valodā, tātad bija aizvesta no Latvijas, ienākot padomju karaspēkam 1940. gadā. Līdzīgs ceļš bija daudzām Latvijas iznomas kantoru filmām).

"Olimpija" jeb "Olimpiāde" bija filma, kas rādīja 1936. gada Berlīnes olimpiskās spēles. Taču divi gadi, kas bija starp spēlēm un filmas iznākšanu, jau norāda, ka tā nebija vienkārša reportāža. Olimpiskās spēles Lenija Rīfenštāle izmantoja, lai radītu *himnu* cilvēka ķermeņa skaistumam un gara spēkam.

Filmā bija daudz savam laikam novatorisku atradumu, formā tas ir ļoti izsmalcināts darbs, kuru veidot palīdzēja milzīgie līdzekļi

(piemēram, grupas rīcībā bija četrdesmit uzņemšanas kameras), kurus filmā ieguldīja gan Vācijas valdība, gan Starptautiskā Olimpiskā komiteja (kaut arī filma skaitījās režisores *produkcija*).

Liela nozīme, protams, ir pašas režisores meistarībai, īpaši veidojot filmas montāžu. Diemžēl mūsdienās “Olimpiju” grūti vērtēt ārpus Rīfenštāles darbības konteksta, un jāatgādina, ka savu meistarību dokumentālajā kino (būdamā jau slavena, arī Latvijā labi pazīstama filmu zvaigzne) režisore vispirms spodrināja visu laiku slavenākajā propagandas filmā “Gribas triumfs” (*Triumph des Willens*, 1936), kas rādīja nacionālsociālistu kongresu Vācijā un partijas vadoni Hitleru gluži kā pašu Dievu.

Latvijā, cik zināms, “Gribas triumfs” netika rādīts, lai gan nav izslēgts, ka ir bijušas kādas preses vai citas slēgtas skates. Rīfenštāles “Olimpija” parasti tiek apskatīta kopā ar šo nacionālsociālistu partijas slavinošo filmu, izcilu kino dokumentālistikas un propagandas paraugu. Tomēr, kā atzīst arī vācu kino pētnieks Tomass Elzasers, lai arī tas bija kompromiss starp nacistisko režīmu un Starptautiskās olimpiskās komitejas prasībām, rezultāts idejiski bija visai atšķirīgs no “Gribas triumfa”.⁵¹

Ironiskā kārtā Rīfenštālei nācās *apdziedāt* arī *zemāku* rasu izcilību, piemēram, vairāku olimpisko zelta medaļu ieguvēju pasaules rekordistu melnādaino ASV vieglatlētu Džesi Ovenu. Kopumā filma bija drīzāk pārnacionāla, nevis nacionāla, nemaz nerunājot par atklātu rasismu. Tomēr nav grūti filmas stilistikā saskatīt arī autoritārā režīma ideoloģijas iezīmes (raksturīgas gan Hitlera Vācijai, gan Staļina Padomju Savienībai, gan Ulmaņa Latvijai), īpaši tas saistās ar cilvēku kā dekoratīvu ornamentālu elementu, objektu bez individuālām subjekta īpašībām. Otra iezīme, kas īpaši tuva Ulmaņa Latvijai, ir filmā vizualizētā ideja par cilvēku kā dabas daļu, būtībā kailā, pirmatnējā cilvēka cildinājums, pretstatot to jebkādam modernitātes izpaušmēm.

ATSAUCES

- ¹ Fragments no promocijas darba "Kino Latvijas kultūras kontekstā. 1920 – 1940". Latvijas Kultūras akadēmija, 2006.
- ² *Latvijas Kultūras statistika. 1918.-1937.* Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde, 1938. 145.-149. lpp.
- ³ Schatz T. *Hollywood Genres: Formulas, Filmmaking, and the Studio System.* New York :McGraw-Hill, Inc. P. 35.
- ⁴ Skujenieks M. *Latvija. Zeme un iedzīvotāji.* Rīga: A. Gulbja apgādniecība, 1927. 204.-205. lpp.
- ⁵ Skujenieks M. *Latvija starp Eiropas valstīm.* Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde, 1929. 58.-59. lpp.
- ⁶ *Latvija skaitļos: 1938.* Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde, 1938. 479.-482. lpp.
- ⁷ Tā kāds izmisis vīrietis sūdzas žurnāla redakcijai. Redakcija atbild: "Jūsu sieva droši vien kino neapmeklēs, ja ieradīsies mājās pāris bērnu. Tad arī viņai būs citi uzdevumi." *Filma un Skatuve.* 1931. Nr. 63.
- ⁸ Лотман Ю., Цыган Ю. *Диалог с экраном.* Tallinn: Aleksandra, 1994. 54. lpp.
- ⁹ Singer B. *Melodrama and Modernity.* New York: Columbia University Press, 2001. 37. lpp.
- ¹⁰ Turpat, 46. lpp.
- ¹¹ *Kultūras Vēstnesis.* 1921. Nr. 7. 59. lpp.
- ¹² Skat., piemēram, Tomasa Šaca pētījumu par ģimenes institūciju ASV 20. gs. 50. gados, balstoties Duglasa Sērka melodrāmās: Schatz T. *Hollywood Genres: Formulas, Filmmaking, and the Studio System.* 223.-260. lpp.
- ¹³ *Filma un Skatuve.* 1931. Nr. 41.
- ¹⁴ *Jaunā Avīze.* 1914. 29. martā.
- ¹⁵ *Rīts.* 1938. 27. febr.
- ¹⁶ Eglītis A. *Lielais Mēmais.* Grāmatu Draugs, 1972. 42. lpp.
- ¹⁷ *Kino.* 1929. Nr. 26.
- ¹⁸ Mulvey L. Visual Pleasure and Narrative Cinema. *Film Theory and Criticism.* New York, Oxford: Oxford University Press, 2004. 841.-842. lpp.
- ¹⁹ Par to rakstījusi Mirjama Hansena rakstā "Pleasure, Ambivalence, Identification: Valentino and Female Spectatorship", cit.pēc: Dyer R. *Stars.* British Film Institute, 1998. 190. lpp.
- ²⁰ Rainis J. *Dienasgrāmata. Kopoti raksti.* 25. sēj. Rīga: Zinātne, 1986. 369. lpp.
- ²¹ *Sociāldemokrāts.* 1931. 15. apr.
- ²² Erss Ā. *Zilais Domino un 3 L. Erss Ā. Jautrās rīdzinieces.* Rīga: Zinātne, 1995. 33. lpp.
- ²³ *Filma un Skatuve.* 1931. Nr. 25.
- ²⁴ Rīgas Kino muzeja fonotēka, RKM Fono 1.
- ²⁵ Барт П. *Мифологии.* Москва: Издательство имени Сабашниковых, 2000. 113. lpp.
- ²⁶ Mulvey L. *Visual Pleasure and Narrative Cinema.* 842. lpp.
- ²⁷ Belševica V. *Bille.* Rīga: Jumava, 1992. 112. lpp.
- ²⁸ *Filma un Skatuve.* 1931. Nr. 50.
- ²⁹ Turpat, 1932. Nr. 81.
- ³⁰ Belševica V. *Bille.* 114. lpp.
- ³¹ *Darba Dzīve.* 1939. 22. jūn.

- ³² *Rīgas Jūrmalas Vēstnesis*. 1939. 22. jūn.
- ³³ Celmiņš A. Kino uzņēmumu darbība. *Ekonomists*. 1932. Nr. 6.
- ³⁴ *Filma un Skatuve*. 1931. Nr. 24.
- ³⁵ *Turpat*, 1931, Nr. 61.
- ³⁶ *Kino*. 1929. Nr. 28.
- ³⁷ *Rīts*. 1939. 7. sept.
- ³⁸ *Turpat*, 1938. 9. maijā.
- ³⁹ *Turpat*, 1938. 15. nov.
- ⁴⁰ *Kino*. 1929. Nr. 28.
- ⁴¹ *Pēdējā Brīdī*. 1928. 31. janv.
- ⁴² Eglītis A. *Lielais Mēmais*.. 47.-48. lpp.
- ⁴³ Belševica V. *Bille*.. 114. lpp.
- ⁴⁴ *Filma un Skatuve*. 1931. Nr. 70.
- ⁴⁵ *Kurzemes Vārds*. 1932. 26. jūn.
- ⁴⁶ Eglītis A. *Lielais Mēmais*.. 36. lpp.
- ⁴⁷ Belševica V. *Bille*.. 118. lpp.
- ⁴⁸ *Turpat*, 123. lpp.
- ⁴⁹ *Latvijas Kultūras statistika. 1918.-1937.*. 145.-149. lpp.
- ⁵⁰ *Jaunākās Ziņas*. 1938. 1. aug.
- ⁵¹ Elsaesser T. *Weimar Cinema and After: Germany's Historical Imaginary*. London and New York: Routledge, 2004. P. 396.

Inga Pērkone

FILM AUDIENCE AND RECEPTION OF FILM GENRES IN LATVIA FROM 1920 – 1940

Summary

Articles analyses film repertoires and audiences in Latvia, examines the way cinema processes interact with processes in society. Cinema as such was one of the signs of modernity in Latvia, films becoming the mirror of the modern age. The film repertoire in Latvia was provided by film import, mostly from the USA and Germany. The choice of films, it seems, was determined by assumptions of the so-called average viewer and their taste prevailing in the whole Western world.

Classical cinema, which in Latvia was represented by films imported from the USA and Germany, became the basis of the cinema repertoire. Classical cinema is usually presented to audiences as a genre cinema. The genre indicates that the film belongs to a specific *type*, a body of thematically and/or stylistically related films. The genres of classical cinema may be divided into the genres of order (western, gangster film, detective) and the genres of integration (musical, comedy, melodrama). Examination of the supply of Latvian cinemas and the demand of audiences makes it clear that the integration genres attract the most interest. They, particularly melodrama and musical, were traditionally aimed at female audiences. However, the ideology of the integration genres was determined by the patriarchal tradition. The integration genres, which had been to a large extent created by modernity, *acted* against it at the same time by attempting to maintain traditional values and patriarchal society in circumstances of modern technologies.

Benita Smilktiņa

Jāņa Plauža “Piezīmes”

Rakstnieka Jāņa Plauža (1903 – 1952) literārais mantojums, kas galvenokārt glabājas Rakstniecības, teātra un mūzikas muzeja fondos, ir visai plašs un daudzveidīgs: tie ir manuskripti (publicēti, nepublicēti), dažādi uzmetumi, vēstules, fotogrāfijas. Savdabīgas ir viņa “Piezīmes”¹, kas rakstītas ar pārtraukumiem no 1932. līdz pat dzīves pēdējam gadam. “Piezīmes” var raksturot kā rakstnieka dienasgrāmatu un vienlaikus arī kā dažādu iespaidu, radošo ierosmju krātuvi, jo, kā savulaik atzinuši Plauža laikabiedri, *“pa dzīvi viņš staigājis ar piezīmju grāmatiņu rokā vārda vistiešākajā nozīmē”*.²

Jāņa Plauža “Piezīmes” veidotas pēc hronoloģiskā principa, situācijas, notikumi nav izvērsti, bet secīgi reģistrēti. Emocionāli it kā “attīrītā” izteiksme tekstam piešķir to objektivitāti, kas dažkārt pietrūkst literāri nostrādātām dienasgrāmatām un atmiņām. Pieraksti, kas aptver 20. un 30. gadu, arī pēckara posmu, lai arī fragmentāri, jau ir publicēti.³ Šķita lietderīgi žurnāla “Letonica” lasītāju iepazīstināt pilnībā (ar nebūtiskiem izlaidumiem) ar to “Piezīmju” daļu, kam autors licis virsrakstu “Ceļojums”.⁴ Šis ceļojums ilgst tikai divas nedēļas – no 1941. gada 26. jūnija līdz 10. jūlijam. Tajā Plaudis, kurš zēna gados jau vienu karu pārdzīvojis, kopā ar savu kolēģi žurnāla “Atpūta” redakcijā Aleksandru Čaku un nejauši sastapto Eriku Ādamsonu nolemj “paiet malā”, atstāj kara apdraudēto pilsētu un kājām nosolo līdz Ērgļiem, tad dodas līdz Čaka tēvabrāļa Pētera Čadaraīņa mājām “Pellēdām” netālu no Gaiziņa. Pēc neilgas atpūtas, kad Rīgu jau ieņēmuši vācieši, Plaudis ar Ādamsonu atgriežas mājup, Čaks savainoto kāju dēļ uzkavējas pie radnieka.⁵ Plaudis savus pierakstus mazā rūtiņpapīra kladītē veicis dienu pa dienai, pat pa stundām. Paskopajās, aprautajās rindiņās tomēr nepārprotami ielaužas kara izraisītais haoss, neziņa, arī apjukums. Nav ne vārda, pat ne mājiena, kas apliecinātu vēlāk izplatīto leģendu par Plauža, Ādamsona un Čaka nejaušu apstākļu dēļ nerealizēto vēlmi kopā ar bēgošo krievu armiju atstāt Latviju.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

CEĻOJUMS

Nakts no 26./27., plkst. 4⁰⁰.

Grāviens (Valdemāra ielā).

8.36 – sākam darbu. Ļaudis nervozi. Dzird – vācu armija pie Jelgavas.

11.36 – Beidzam. Zvanīts, ka maksās algas. Ejām pēc algas – dažos virzienos vairs miliči nēlaiž. Algu saņemam apm. 12 os. Tūdaļ steidzu kopā ar kolēģi uz mājām.

Pa ceļam – Eriks: – Iešu līdz ārā no pilsētas. [..]

Pa Vidzemes šoseju vēl dabūnam maizi, sāli. Nonākam līdz Juglas tilta rajonam.

Milicis nēlaiž:

– Tē ies karaspēks. Privātie nēvar.

Ejām pa Biķernieku ielu. Ap Juglas ezeru. Maldāmies. Aiztur, bet palaiž.

Sāk stipri šaut pie Rīgas. Arī mežā šauj ložmetēji. Ejām. Lidmašīnas iet pāri. Tās apšauda. Mēs apakšā – lodes dzied pāri. Esam izkūlušies uz Lubānas šosejas.

Ejām uz priekšu. Saša [Aleksandrs Čaks – B. S.] gurst. Dzerām ūdeni un ejām.

Brauc jucekliģi smagie auto, virtuves, ložmetēji, munīcijas ratī. Reti bēģli. Velosipēdisti. Kājnieki. Nēviens mūs nēved.

27. klm. – mājele – vakars. [..]

28. – rīts (4 os), kad sākam kustēt. Uz šosejas govju bari. Bēģļu vezumi. Velosipēdisti. Kara motorizētās daļas. Arī kareivji bez savas daļas – pa 2 – 3. Sāk līt lietus.

Kangaru kalnos līt. Skuju būda. Reizēm lido pāri vācu lidmašīnas.

Gudrojam:

– Iet atpakaļ?

– Al. [Čaks – B. S.] – uz priekšu.

– Eriks [Eriks Ādamsons – B. S.] – vienalga. –

Domāju par sievu un bērniem. Līdz vēlas zīmes. Derētu nodot mājās.

Pēcpusdienā Suntažos. Telefona centr.: – Nav sakaru. Vilcienu nav. Piemetas kāds kadru daļas inspektors:

– Dzirdēju, Rīgas radio teica, lai atgriežas darbā.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Suntažos dabūnam maizi, tēju. Esam paguruši (no Rīgas 55 km). Ielienam kādā šķūnī un noguļam no četriem pēcpusdienā līdz 7 iem.

28. VI

Naktī brauc karaspēks. Auto, zenīartilērija, tanki – atkāpjas, arī bēgli. Kad izejam, bēgļu vairums runā krieviski. Ir vesela žīdu karavāne. Atskrej Ogres milicis – visiem likts atstāt posteņus. – Izcēlies desants. Tur ugunsliņija.

Gribu atgriezties, jo ko lai dara Aina ar bērniem.

Al. [Aleksandrs Čaks – B. S.] atrunā – nevar iet ugunī. Ejam uz priekšu. Mums skaidrs, ka vācu armiju neatturēs. Krievi bēg bez organizētības, bez vadības.

[..] Līgstam vedēju. Baidās, ka neaizrauj līdz – nebrauc. [..] Mongoļi uz zirgiem, bet bailīgi. Ķeipenē – visi saka, esot mestas bumbas, šauts uz ceļa no ložmetējiem. [..] Pēc 105 km ezers. Vāram kareivju zirņu zupu. Laba. [..] Smidzina, miglains, iešana vēsa. Visi esam noguruši. Aleksandram milzīgas tulznas. Nomazgājam sejas. Ejam tālāk (17⁰⁰) [..] Guļam 63. km (no Rīgas) kādā mājā. Netīrība, pelēkums. Bet ir piens, biezpiens, loki.

Guļam kūts pūnītē – pērnajā sienā. Žurkas skrien. Jērs blēj nakts vidū. Sāk dziedāt gailis. Noguļam no 22⁰⁰ – 8⁰⁰ (30. jūn).

[..] 9⁰⁰ sākam iet uz Ērgļiem (16 km).

[..] A. [Čakam – B.S.] atkal tulznas plīst zem pēdām. Asiņo. Labāk turas Eriks [..]

Pa ceļam dzird:

Ērgļos bombardēts. Tur daudz karaspēka. Bet, kad pieejam – maz bombardēts, nav arī karaspēka. Tikai dažas mašīnas – vieglās, smagās. Pārsteidz, ka pat krievu komandieri bēg ārā no vieglās mašīnas, tikko vīrs galvas dūc vācu lidmašīna.

Pie Ērgļu kooperatīva – pienotavas ieraugām izsistu logu. Kāds vīrs sauc:

– Sanāk, sanāk! Tē dod sviestu par brīvu. [..] Otrā pusē iepretī spīd kalnā Blaumaņa kapa piemineklis. Pārejam upi. [..] Noejam nepilnus 2 km Vestienas virzienā, kad velkas lietūs. Esam arī noguruši – iegriežamies ceļmalas mājā.

Blaumaņa Noliņa prototips. Dod pienu, biezpienu. Ļoti labi uzņem – bet paši bēgšot. [..] Dažas stundas noguļam istabā uz grīdas. Pievakarē braucam – paved 11 km pa Pļaviņu ceļu. [..] No Vietalvas izkāpjam un

nu ejam uz Indrāniem. Tiekam līdz Vērškalnu mājām. Guļam klētī. Silts. Naktī list. Al. [Čaks – B.S.] – man. – Vakar vakarā mani izglāba rūgušpiens, šovakar tevi – cūkas gaļa. – Taču viņam grūti. Čūlgas pilna kāju apakša. Naktī vaid un grozās. [..] Man stipras iesnas un klepus. Eriks visveselākais. [..]

1. jūlijā.

Nu pošamies tālāk. Saimnieks mums uztic savu 19 gadu veco zirgu un ratus.

– Gan jau atgādāšot atpakaļ. Ļoti izpalīdzīgs. Neņem naudu. (Nav arī zināms, cik ilgi derēs.) Stāsta, mežos vietām šaudot.

No vienas puses komjaunieši šaujot saimniekus, no otras izbēgušie un izbijušie aizsargi šaujot miličus un pat kareivjus. [..] Iebraucam Vestienā. Kāds vīrs saka: – Nu jau Rīgā nospēlēja Latvijas himnu.

Braucam tālāk. Uz Gaiziņkalnu. [..] Iebraucam biezā mežā. Pēkšņi – šāviens. Tuvu. Kāds vīrs iebrēcas uztraucies un izšauj vēl divas reizes: Stāvat! Rokas augšā! Pieskrej – labā rokā nagans, kreisā apzāgēta šautene.

– Kurp braucat? Kā sauc saimnieku? – Al. tā uztraucies – redzu, rokas dreb. Arī pats aizturētājs ārkārtīgi uztraucies. Zaļganbāls. [..] Es saku – Neuztraucaties. Mēs esam mierīgi cilvēki. Jums neko nedarīsim. – Jā, ko var zināt, te jau viens saimnieks naktī nošauts. Es esmu aizsargs, izbēgu mežā. Te esam pilni meži. [..] Tiekam ārā uz drošāka ceļa. Savilkušies neganti pērkona mākoņi. Sāk spert un līt. Gāž kā ar spaiņiem. Kad pasprūkam zem jumta, cērt barga krusa.

Bet mēs esam piebraukuši. Ir plkst. 15⁰⁰. Paēdam. Lietus piestāj. Vakarā gaisa kauja – no Madonas mums pāri drāžas 2 bumbvedēji. Tos vajā iznīcinātāji. Vienu bumbvedēju sašauj, un tas kaut kur ap Bērzaini nokrīt. Otrs aizbēg. Ap Madonu dun artilērija. [..] Susināmies uz mājas lieveņa. Pēc vakariņām Pēteris (saimnieks) stāsta savus piedzīvojumus [par Piekto gadu un Pirmā pasaules kara atgadījumiem – B. S.].

[..] Pēc desmitiem ejam gulēt. Kas notiek Rīgā? Kas pie Daugavas? Neko nezinām. [..] Drūmi, sāk atkal līt.

2. jūl.

List gandrīz visu dienu spēcīgi. Pievakarē aprimstas. Bieža migla. Pāri aizdūc dažas lidmašīnas. Reti dzird šāvienus. Saimnieks stāsta šo to par

savu jaunību, par Baltpurviņu, Jēkabsonu, Akurateru. Lasām Mājas Viesa Mēnešrakstā Viktora Egliša dzejoļus. Ļoti slikti. Haoss. Vēl par stāvokli nezinām neko. Varas arī te jau kopš 3 – 4 dienām nav nekādas.

Dabūtu kādu radio! Bet kur?

3. jūlijā (ceturtd.)

Vēl nav skaidrības.

Dzird, naktī pie Gaiziņkalna notriekta krievu lidmašīna. Trīs braucēji beigti. Ļaudis iet skatīties.

Vestienā, stāsta, esot nošauti 20 saimnieki. Dzird (plkst. 22⁰⁰), ka vācietis jau pie Vestienas.

Dīvainu sapni redzēju šorīt:

Kirhenšteins veda salmu vezumu – un viņam gāja līdzī jaunieši – gabalu 20. Pēdīgi vīrs iebrauca ar visu vezumu upē. Tur salmi zuda un pagaisa. Kad izbrauca un savāca, atlika tikko vienam cilvēkam kur uzsēsties.

Šāvienu (kanonādi) dzird no Madonas puses. Vārās kā katls. Dzird – vācieši pie Bērzaunes. Esot 50 km no Maskavas. Staļins teicis runu – neatstāt akmeni uz akmens.

4. jūlijā (piektdiena)

Šodien 12⁰⁰ pāiet nedēļa, kopš esam ceļā. Vakar dzirdējām – visur vācieši. Šorīt – nekādu ziņu. [..] Ļaudis runā par partizāniem. [..]

5. jūl. – nekas sevišķs. Briežkalns stāsta: Pie Bērzaunes redzējis vācu armiju. Disciplīna, labi ģērbusies, laipni. Pat par papirosiem samaksājuši – 5 feniņi. [..]

Svētdien, 6. jūl.

Aizeju uz Kaķīšu ezeru. Izvelku 80 asarišus. Turpu iedams, sastopu vācu vaļēju pusvieglo auto. Zilganos aizsargtērpos – viņi mani nemaz neievēro. [..]

Vakarā klausinājam par skolas radio. Rīga vēl neraidot. Bet ziņots agrāk, lai atgriežas darbā.

Nolemjam braukt pirmdien atpakaļ Vērškalna zirgu.

7. jūl.

Saša [Čaks – B.S.] ar savu pussadzijušo kāju paliek pie krusttēva. Es ar Eriku braucu. Uz ceļa daudz vācu auto. Divi virsnieki mūs aptur.

– Kur laba smilšaina ezermala peldēšanai? – Stāstam, cik zinām.

Kāds civilists stāsta:

[..] Tad krievi uzspridzinājuši tiltu. Rīgā vācieši iegājuši it kā 2. jūl. Rīgā Iekšrīga sapostīta, stac. sapostīta. Pētera baznīcas tornis nograuts. Šaušanās ielās bijusi nežēlīga.

Pa ceļam redzam – sadegušus tankus, salauztas smagās mašīnas, izrautus telefona stabus, krievu kareivju kapus (pie Ērgļiem)..

Ērgļos ienākam vakarā. [..] Vilciens aizbraucis vakar. Cer, ka brauks rīt. Madonas radio (pie mežsarga) spēlē "Dievs, svētī Latviju" un latvju tautas dziesmas. [..] Ļaudis neko nezina – gaida, kad nodibināsies kārtība. Vēl nezina, vai vilciens būs. Gaidām. Pie Grota mātes. Jānis [dzejnieks Jānis Grots – B. S.] Rīgā.

Pa ceļu caur Ērgļiem iet daudz karaspēka, arī jātnieki un kājnieki. [..] Stāsta – mežos esot vēl lielas krievu vienības. Ielenktas, bet nepadodas. Pie Iršiem esot sarkanie partizāni. [..] Dodamies ar vilcienu līdz Bajāriem. No turienes kājam uz Ikšķili. Ceļā pie Juglas upes mūs aptur Ikšķiles komendantūras vīri. Rokā revolveri, atņem pases. Ļoti nekulturāli, brutāli. Tā nonākam pēc pasēm Ikšķiles stacijā – komendantūrā. Tē laipnāki. Bet sastāda protokolu. Tur beidzot mūs atlaiž.

Tā tad mūsu gaita,

kas sākās

27. VI plkst. 12⁰⁰

beidzas tikai

10. VII plkst. 8.30.

Rīga patukša.

Daudz vācu karavīru.

Naktīs Rīgā sprakšķ reti šāvienī. Izšaujot ļaudis. [..]

* * *

Kara pēdējā posmā – 1944. gada rudenī – Jānis Plaudis ar ģimeni (sievu Ainu, bērniem Baibu un Egilu) dodas uz dzimto Lutriņu pagastu. Mežu ieskaustajā Kurzemes nostūrī rakstnieks iecerējis patverties no kara beigu izraisītajām konvulsijām. Taču nu jau trešo reizi pārdzīvo it visu

atkāpjošās un uzbrūkošās armijas sacelto jucekli, bēgļu postu, beztiesību, arī padomju drošības iestāžu represijas divpadsmit dienu garumā.⁶

Pēc visa pārciestā un patiesi priecīgs par uzvaru Jānis Plaudis jau 1945. gada maija beigās steidz atgriezties Rīgā savā darbā, ir radošu ieceru un ideju pārpilns. Līdzī tiek vests arī lielākais dārgums – pabeigtais romāns “Sila runcis” (savu publicēšanu tas sagaida tikai pēc četrdesmit pieciem gadiem!). Ir domas uzrakstīt vēl piecus romānus, pabeidzot arī pirmskara gados aizsāktos. Lai arī kā rakstnieks centās iekļauties “spraiģajā jauncelsmes darbā”, visu pārvērtēt, noskaidrot “pa jaunam”, taču, kā raksta Plauža meita, *“pēckara laiks bija viņa dzīvē vissmagākais, jo viņš nespēja radoši strādāt padomju konjunktūras apstākļos”*. Rakstnieka pēckara gadu vienīgais un četrkārtīgi pārstrādātais romāns “Jaunība” tā arī netika publicēts.

Pievienotā Anšlava Eglīša atbildes vēstule Baibai Plaudei⁷, viņa vēstules fragments, kas adresēts Jānim Aneraudam, arī Egila Plauža veltījuma dzejolis kā neatņemama literatūrvēstures daļa var ieinteresēt jebkuru literatūras pētnieku.

Anšlava Eglīša vēstule Baibai Plaudei
1989. g. 5. novembrī, Kalifornijā, ASV

Ļoti cienītā Plauža kundze!

Pateicos par Jūsu 6. 10. vēstuli. Romānu neesmu vēl lasījis, [...] bet lasīšu to ar lielāko interesi. Par spīti tam, ka brīvvalsts laikos Plaudis un arī Čaks piederēja pie mūsu literātu “progresīvā” spārna un es biju “konservatīvais”, mūsu attiecības arvienu bija labas un pēdējos gados izvērtās patiesā draudzībā. Ar Plaudī mūs vēl lieki tuvināja šaha spēle Baigajā gadā, kad visi strādājām “Atpūtas” redakcijā, kādā manā senāk rakstītā stāstā bija atgadījies “pretvalstisks” teiciens, ka sarkanā krāsa tracina ārprātīgos. Sacēlās milzu lērums, kurā tika iejaukti pat “goda virsredaktors” Andrejs Upīts un ministrs Jūlijs Lācis. Plaudis bija goda vīrs, dūšīgi mani aizstāvēja, saņemdamas bargus rājienus kā jau tehniskais redaktors. Atbildīgais redaktors bija neinteligenta, neattīstītais pagrīdnieks Grants.⁸ Dedzīgs komunist, bet tiešu ļaunprātību viņam nevarēja pārnest. Viņš “mazgāja rokas nevainībā”. Lietu izmeklēja nedēļām ilgi, bet, pateicoties draugu labvēlībai, es, galvenais vainīgais,

izgāju sveikā pavisam bez rājiena, jo bardzība bija iztērējusies augstākajos reģionos. Bet pietiktu tikai maza mājiņa vai kļūmes, un es pazustu tāpat, kā pazuda tik daudzi vecie "Jaunāko Ziņu" un "Atpūtas" darbinieki. To visu esmu sīkākī aprakstījis tādā romānā "Piecas dienas".

Vācu laikā, kad posos doties trimdā, runāju par to arī ar Plaudi un Čaku. Čaks teica, ka bez Rīgas nespēj dzīvot. Plaudis domāja – ja vien būtu mazākā izredze nokļūt Amerikā, ko viņš bija apmeklējis, viņš noteikti brauktu, bet bija pārliecināts, ka krievi mūs panāks un sagūstīs Vācijā. [...] Es ļoti maz zinu, kā Plaudim klājies pēc kara. Viņa ģimeni piemeklēja smaga traģēdija ar viņa kundzi, Jūsu māti, ko atceros kā klusu, sevi vērstu būtni. Un arī pats Plaudis aizgāja pašos labākajos spēka gados, pēc mūsu informācijas, it kā kļūmīgas apendicīta operācijas dēļ.

Egilu⁹ atceros kā mazu, kalsnu zēnu, kas reizēm piesēdās blakām, kad mēs ar Plaudi spēlējām šahu. Viņš pacietīgi vēroja spēli un šad tad iesita pats sev pa spēcīgai plaukai. Kad vaicāju, kāpēc viņš tā dara, viņš atteica, ka vēlas sevi norūdīt. Nebūšu gan lasījis visus viņa krājumus, bet viņa dzeju pazīstu diezgan labi. Viņš ir teicams dzejnieks ar gluži nesamaināmu, īpatnēju seju. Cik nelaimīgi, ka arī viņam bija jāaiziet pašos spēka gados. [...]

Kiršentāli¹⁰ pazīstu no viņas rakstiem, kā lietpratīgu un taisnprātīgu literatūras pētnieci un darbinieci.

Griguli, kas savā laikā vairākkārt pūlējās kļūt par redakcijas locekli "Jaunākās Ziņās" vai "Atpūtā", sevišķi, kad jau bija pieņemts Plaudis ar Čaku, atceros kā kalsenu un izstīdējušu jaunekli. Man bija ko brīnēties, kad viņš vēlāk izvērtās par tik masīvu un druknu vīru, apkārtu ar tik daudziem ordeņiem. Atceros, ka viņš dažkārt atzīmēja, ka ir divas dienas vecāks par mani un dzimis tajās pašās astroloģiskās zīmēs. Mūsu likteņi tomēr attīstījās diezgan dažādi. Latvijas laikos astroloģija bija diezgan lielā cieņā, un no rakstniekiem lielākais astrologs bija – Jānis Veselis. Vecajos, labajos laikos politika tik ļoti neskaldīja ļaudis kā tagad. Es, piem., gluži labi pazīnu Pēteri Ķikutu¹¹, kas nereti apgrozījās mūsu mājā, jo tēvs viņu visādi atbalstīja kā cerīgu dzejnieku.

Visu labāko Jums un ģimenei vēlēdams

Anšl. Eglītis.

(RTMM, inv. nr. 548810)

Anšlava Eglīša vēstule Jānim Aneraudam
1973. gadā

Godātais Anerauda kungs!

Esmu saņēmis nu jau kuro grāmatu sūtījumu. Paldies. Dzeja pēdējā laikā slīdējusi. To atzīst arī Jūsu kritika. Prozā sāk veidoties dažādība, kādas senāk nebija: stila meklējumi, simbolika, pat "apziņas plūsmas" tēlošana. Parādās arvienu jauni vārdi. Talantu latviešiem patiešām netrūkst.

Ne bez intereses lasīju Grīguļa dzejas prozā "Marginālijas", resp. "Naši za graņicei". Pārsteidz iecietīgā stāja. Tikai rets, nenožīmīgs pārmetums. Patiesībā – slavinājums Savienotajām valstīm. Par dažu lietu viņš informējies pareizi, piem., par hipijiem, istajiem un neistajiem. Bet demonstrācijas, kuras viņš braucis skatīties uz Vašingtonu, gan noteic tikai mode un nauda. Amerikāņi nekā nedara par velti. [...] Rakstnieku kongresā 1941. g. 13. – 14. jūlijā arī man gadījās piedalīties kā "Atpūtas" redakcijas loceklim. Žurnāla faktiskais taisītājs, Jānis Plaudis, (redaktors-uzraugs skaitījās Grants) ļoti sasprindzināti klausījās referātos, runās un diskusijās, bet – netika pie skaidrības. Starprīdī viņš devās pie Fadejeva un godbijīgi vaicāja:

"Sakiet, lūdzu, cienījamais biedri, kā tad īsti mums tagad jāraksta?"

Fadejevs saviebās, domādams, ka sastapies ar provokāciju, bet tūdaļ apķērās, ka vaicātājs ir godīgs, gribīgs pievienotas zemes literātiņš, draudzīgi uzlika Plaudim roku uz pleca un teica:

"Pisak nado tak, čtobi bilo chorošo!"

Vēl tagad atceros nelaimīgo izteiksmi Plauža sejā, kad viņš noskatījās pakaļ aizejošam Fadejevam.

Jātic jau ir, kad sakāt, ka skolas grāmatas Jums nav pieejamas, bet vai Jums gadījumā nav pie rokas Upīša "Speck und Eier", kara laikā sarakstīto stāstu krājums? Labprāt gribētu ar to iepazīties. – Nesen lasīju "Lit. un Mākslā" (# 48), Karuļa intervijā Upīša liecību, ka viņš uzrakstījis Grīviņam "Vārnu ielas republiku". Varu minēt vēl kādu citu kolektīvu darbu. 1940. – 1941. g. "Atpūtā" iespieda Upīša romānu. Virsrakstu neatceros ["Ziņģu Ješka Rīgā" – B. S.]. Upītis milēja brangi iemest un romāna turpinājumi bieži vien neienāca. Tad tos sarakstīja Jānis

Plaudis – ar bažām, bailēm un zūdišanos. Interesanti būtu salīdzināt "Atpūtas" tekstu ar vēlāko pārspiedumu grāmatā.

Pēc 27 gadiem pēdīgi sagaidīta "Lakstīgala dzied basu". Tomēr, kritiķi kautrējās no Čaka. Piem., Ķikāns poēmu apskatā ar buržuāziski skanošu virsrakstu "Dziedi man, mūza" aplūko visvisādus dzejniekus, kas vien rakstījuši par strēlniekiem, bet pašu svarīgāko "Mūžības skartos" (arī Medeņa strēlnieku epiku) – "aizmirst". Tomēr, zināma iecietība par "pagātnes mantojumu" liekas pieaugusi. Tās pats Ķikāns piesardzīgi pataustās pat gar tik bīstamu materiālu kā Virzas poēmas. Arī Kundziņa "L. teātra vēsture" vērtē pagātni objektīvāki nekā citkārt. Viņš piemin pat Raiņa "Daugavu", no kuras teorētiski līdz šim vairījās, piemin aizceļojušos (vēl dzīvos!) Nacionālā teātra aktierus Šābertu un Veicu (Uršteinu gan aizmirst). – Amizanti izskan kritiķu neatlaidība apzīmēt brīvvalsts laiku māksliniekus un dzejniekus par buržujiskiem; lai gan salīdzinājumā ar tagadējiem, privilēģētajiem, valsts algotajiem un titulētajiem "proleta aristokrātiem" (Rasas apzīmējums) tie bija īstākie proletārieši. Bet – saskaņā ar vēstures dialektiku mainās laiki un apzīmējumi iegūst citu nozīmi. [..]

Ar sveicienu Jaunajā gadā.

P.S.

Vai redzējāt Raimonda Staprāna "izstādi", kas pazibēja Jūsu Gorkija ielas namā, kultūras vērtību "apmaiņas" ietvaros? Viņš pārbrauca baigi sašutis un vīlies.

(RTMM, inv. nr. 558825)

Par tēti

(Manai māsiņai Baibai)

Vai tas nebija Jānis Plaudis,
Kas uzrakstīja Ģimnāzistus –
Zēnus, kas bija no vāciešiem, krieviem
Un no kungu Latvijas sisti?

Vai tas nebija Kurzemes puika,
Kurš ar bisi pa mežu klīda
Un kurš Ņujorkā redzēja ugunis
Mūsu laimes un nelaimes spīdam?

Draugi, tas bija Jānis Plaudis.
 Tad nu saliksim kopā prātus,
 Lai viņa piemiņu tā pa godam
 Mūsu Latvijai atdzīvinātu.

Egils Plaudis

1980. g. 7. aprīlī

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ RTMM, J. Plauža kolekcija, inv. nr. 54415, 54508, 548816, 90963-64, 90976.
- ² Plaudis J. *Raksti*. 4. sēj. Rīga: Liesma, 1966. 378. lpp.
- ³ Plaudis J. Krīzes laika piezīmes, 1931 – 1941 (Dienasgrāmatas fragmenti). *Karogs*. 1968. Nr. 1 107.-117. lpp.; Plaudis J. Čaks, Sudrabkalns, Veselis un citi (30. gadi). *Literatūra un Māksla*. 1992. 23., 30. okt., 6. nov.; Smilktiņa B. Jānis Plaudis. *Latviešu rakstnieku portreti. Laikmeta krustpunktos*. Rīga: Zinātne, 2001. 116.-117., 132., 136.-139. lpp.
- ⁴ “Piezīmju” (atrodas arī RTMM fondos) kopija kopā ar J. Plauža meitas Baibas Plaudes vēstuli un Egila Plauža veltījuma dzejoli atradās žurnāla “Karogs” redakcijā. Materiālu ar ieteikumu publicēt ieguva šī raksta autore.
- ⁵ A. Čaks Rīgā atgriežas 1941. gada augustā.
- ⁶ Kara pēdējā posma “Piezīmes” publicētas: Plaudis J. Esmu rakstnieks. Man dokumenti kārtībā (Publ. sagat. J. Čākurs). *Literatūra un Māksla*. 1993. 29. okt.
- ⁷ Baiba Plauze – Jāņa Plauža meita.
- ⁸ Jānis Grants (1909 – 1970) – rakstnieks.
- ⁹ Egils Plaudis (1931 – 1987) – dzejnieks, Jāņa Plauža un Ainas Plaudes dēls.
- ¹⁰ Ingrida Kiršentāle (1925 – 1991) – literatūrzinātniece.
- ¹¹ Pēteris Ķikuts (1907 – 1943) – dzejnieks, 1932. gadā emigrējis uz Padomju Savienību, represēts.

Rolfs Ekmanis

“JAUNĀS GAITAS” REDAKTORA PIERAKSTI

Var droši teikt, ka “Jaunā Gaita” (turpmāk JG) savas noturības dēļ vien ieguvusi nevīstošu nozīmi latviešu rakstniecības apcirkņos kā viens no priekšpulkā periodiskiem izdevumiem (šimbrīžam iznāk četras reizes gadā). 2007. gada septembrī tā ieies savā 53. gadagājumā (1955. gada septembrī dienas gaismu ierauga JG 1. numurs). Mūdienu cilvēkam tas var būt pats spēku briedums, bet jebkuram žurnālam, īpaši intelektuāli ievirzītam, tas ir liels vecums. Mūs *pušu sit* tikai literārais mēnešraksts “Karogs”¹ un Korporāciju apvienības “Universitas”.² “Ceļa Zīmes” piedzīvoja 39 gadus, “Austrums” – 22, “Domas” – 13, “Daugava” – 12 un spriegais “Avots” – tikai 5.

Bet, neraugoties uz JG krietno gadu skaitu, līdz šim neviens vēl nav teicis, ka to ir sācis piemeklēt *marasmus senilis*, un, cik zināms, neviens nopietni nav jaudājis attiecināt uz JG laidieniem kopumā Aspazijas dzejrindu: “.. *dus mierā senie centieni / kā baroti klēpja suņi.*” Joprojām cenšamies pulcināt ap sevi ļaudis ar spilgtām, savdabīgām dotībām – ne tikai tādus, kuri spēruši savus pirmos soļus JG “rakstos un sērijās” pirms vairākiem gadu desmitiem, bet arī pavisam jaunus talantus, kam vēl “slava nav skūpstījusi pieri”. Par savu “jauneklību” JG visvairāk var pateikties saviem lasītājiem un spēcīgo autoru pulkam, bez kura tā nevarētu pastāvēt, un visiem tiem nesavtīgajiem darba darītājiem, kuri pielikuši roku JG tapšanā un izplatīšanā – redaktoriem, korektoriem, tehniskiem un saimniecības daļas darbiniekiem, JG pārstāvjiem trijos kontinentos, kas visi pašaizliedzīgi ziedoja (un turpina ziedot) savas zināšanas un laiku bez jebkādas finansiālas atlīdzības un bez honorāriem autoriem – kā tas (ar nedaudziem izņēmumiem) līdzekļu šaurības dēļ ir bijis pēckara latviešu Rietumu trimdas grāmatniecībā. JG joprojām nav “nogājusi dibenā”, kā tas diemžēl ir noticis ar veselu rindu nozīmīgu, profesionāli nostrādātu kultūrai veltītu izdevumu – arī Latvijā³, bet īpaši ārpus Latvijas, kur demogrāfiskie apstākļi ir darījuši savu.⁴ Kamēr prof.

Edgars Dunsdorfs gadagrāmatā “Archīvs” (1970) min vairāk nekā trīs simt dažādu trimdas periodisko izdevumu⁵, 2006. gadā iespējams saskaitīt tikai desmit regulāri iznākošus izdevumus, to vidū četras avīzes.⁶ Un no visiem, liekas, tikai JG raksturojama kā *kultūrai un brīvai domai* veltīts izdevums.

Vai slēgt to būdu ciet?

Sešpadsmit gadus jaunāka par Molotova-Ribentropa paktu un nepilnus desmit gadus jaunāka par padomju varas izraisīto politisko trimdu, droši un sparīgi JG iesāk savu ripojumu, un līdz pat šai dienai neviens tai nav varējis ne nieka nodarīt, kaut arī mēģināts ir ne vienu reizi vien – gan no aģitpropistu puses Maskavas pārvaldītājā Latvijā, īpaši aizvadītā gadsimta 60. un 70. gados, gan arī no skaļām, ar visai kļūmīgu “nelokāmās patriotiskās stājas” izpratni apveltītām personām trimdā – personām, kuru ieskatā Lāčplēsis drīkst soļot tikai un vienīgi pa viņu izraudzītu taku. Ir bijuši arī tādi kā mazohisma piesātināti brīži (1979. gadā un 80. gadu pašā sākumā), kā arī pamatota spriešana par zināmu žurnāla pagurumu (īpaši dažus gadus pirms un arī īsi pēc neatkarības atgūšanas).

Mēnešus divus pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas bezpeļņas apgāda “Ceļinieks”⁷ vadītājs Guntis Liepiņš ierosina vēstulē visiem darbiniekiem izbeigt žurnāla publicēšanu – “.. teiksim, ar 185. numuru⁸ [...] *Tad varam atmaksāt abonentiem vai pēc viņu norādījumiem pārslēgt viņus uz Latvijas izdevumiem. Esam savu misiju izpildījuši un aiziesim ar godu, kamēr viss vēl iet labi.*”⁹ Šo priekšlikumu uzklausā tikai nedaudzi. Tolaik mākslas nodaļas redaktora Nikolaja Bulmaņa ieskatā JG joprojām var turpināt dot krietnu pienesumu “*jaunās Latvijas celšanai*”, turklāt žurnālam esot “*vērtība no tīri kultūrvēsturiskā viedokļa* [...] *Tas uzliek mums īpašu pienākumu rūpīgi ar atbildības sajūtu pārdomāt, pirms izšķiramies* [...] *slēgt to būdu ciet.*”¹⁰ Zīmīga un zināmai trimdinieku daļai raksturīga ir Kalifornijā mītošā JG līdzstrādnieka, arhitekta un gleznotāja Raimonda Slaidiņa atziņa 90. gadu otrā pusē: “.. *Latvijai atjaunojoties, biju jau steigā “pārsviedies” uz Latvijas periodiku un literatūru. Sagaidīju, ka viens no pirmajiem Latvijas valdības aktiem būs proklamācija trimdai atgriezties mājās.*”¹¹ Nesagaidījis šādu oficiālu vēsti no brīvās Latvijas valdības un vērojot, kā lietas izveidojās tur un šeit, un starp Latviju un trimdu, tagad skaidri redzu divas latviešu sabiedrības – Latvijā un ārzemēs – katru ar savu īpatnēju mentalitāti un

pieeju lietām.. Mūsu vienotības identifikācijas balsts ārzemēs paliktu mūsu pašu periodiskie izdevumi. Svarīga loma šeit būtu "Jaunajai Gaitai".¹²

Būtu bezjēdzīgi noliegt, ka šodien latviešu diasporas visai straujās lejupejas laikā vairāk nekā jebkad ir vajadzība pēc intelektuālās dzīves stimulēšanas, pēc garīga možuma saglabāšanas, pēc latvietības, kas galvenokārt saistīta ar valodu, vēsturiskajām saknēm un kultūru. Tautu par to, kas tā ir, padara vienīgi kultūra – tā uzsvēra Rainis un Aspazija, Akuraters un Virza, Skalbe un Strēlerte.

Visu latviešu rakstu krājums

Bet vēl vairāk pievienojos tiem, kuri uzskata JG nevis par kaut kādu "trimdas" jeb "ārlatviešu žurnāli", bet gan par rakstu krājumu visiem latviešiem neatkarīgi no dzīvesvietas – tādu, kāds savā laikā bija Parīzē iznākošais poļu nacionālās kultūras žurnāls *Kultura*. Literatūrkritisko grāmatu "Gadi. Darbi. Personības" (1986) un "Darbi. Personības. Viedokļi" (2003) autore Ildze Kronta šo viedokli formulē īsi un precīzi: "*Par JG mans viedoklis ļoti strikts – latviešu kultūras telpā JG ir būtiski vajadzīga.*"¹³ Un nedēļas izdevuma "Literatūra un Māksla Latvijā" redaktore Aija Lāce: "*.. tiem, kuri lasa mūspuses kultūras publikācijas, pavisam obligātā kārtā būtu jāiepazīstas arī ar šo kultūras uzziņas materiālu*"¹⁴, jo "*JG iekarojusi savu absolūti nepieciešamo vietu latviskās apziņas noapaļošanā, būdama ne vien saite, kas sasien tautiešu abas daļas, bet arī otra – nepieciešamā un trūkstošā – puse tās veidošanā*".¹⁵ Un literatūras zinātņu doktors un "Neatkarīgās" kultūras norišu korespondents Arno Jundze: "*Taisnība tiem zinātājiem, kas legendāro izdevumu raksturo īsi un lakoniski – "Jaunā Gaita" ir "Jaunā Gaita", ja tās nebūtu, pasaule neapgāztos, bet latviešu kultūra gan kļūtu par galvas tiesu nabadzīgāka.*"¹⁶

Šī pati doma atbalsojas dažādās tonkārtās sakarā ar JG piecdesmit gadu jubileju atsūtītajos labvēlējumos un literātu pārdomu rakstos. Piemēram, rakstniekam un žurnālistam Egīlam Venteram JG ir "*malks dzidra gaisa*", ko viņš "*labprāt būtu ieelpojis ātrāk*"¹⁷, t.i., jau pirms Trešās atmodas, kad, kā aprāda Māris Čaklais, Maskavas un Tallinas muiža bijusi labi informēta par žurnāla kaitīgumu.¹⁸ Teātra zinātniece un Latvijas Kultūrkapitāla fonda mūža stipendiāte Līvija Akurātere savukārt atceras 50. gadu beigas un 60. gadu sākumu – tas, ko viņa un viņas draugi "*laiku pa laikam laimīgi sagaidītā (var arī teikt "noķertā") "Jaunajā Gaitā"*" vai

no tās izkopētā rakstā izlasīja, „.. palīdzēja ticēt, saprast. Bija kā silts rokas spiediens pāri attālumiem un katrā ziņā spēcīgs pamudinājums atrast ceļus un veidus, kā esošajā situācijā vismaz visu nezaudēt”.¹⁹ Arī Vitauts Lūdēns atceras gadus, kad “JG palīdzēja mums nepazust padomju dzeloņstieplainajā miglā. Tagad viņai jāpalīdz mums neapmaldīties Alpu pļavās un dienvidu olīvu birzīs vai vīnogu dārzos.”²⁰ Dzejnieks un esejists Imants Auziņš par svarīgu uzskata to, ka pat vēl šodien, kad “turpinās tautas jaunā gaīta, daudzi mežgli vēl raisāmi un JG, redzams, joprojām spēj būt palīdzīga [...] pēc neatkarības atjaunošanas [JG] viskonsekventāk cenšas uzturēt dialogu par mūsu dzīvi, rakstniecību, mākslām, kultūru, vēsturi”.²¹

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Laimonis Zandbergs, E. Keiša šaržs.
Caricature of Eduards Keišs

Interesanti, ka padomju varas gados Latvijā daudzi, kaut arī tikai fragmentāri, bija iepazinuši JG ar Rietumu raidītāju “Amerikas Balss” vai Radio Brīvā Eiropa / Radio Brīvība starpniecību. Šodien daudzi ir vienās domās ar bijušo LZA prezidentu akadēmiķi Jāni Stradiņu, kurš gaužas, ka “žurnāls ir samērā maz pieejams grāmatnīcās un kioskos te, dzimtenē”.²² Arī rakstnieka, bibliogrāfa un redaktora Valdemāra Anciņa vēlme ir, kaut JG būtu dabūjama preses kioskos “visās Latvijas vietās [...] un tad mums būs tas, kas vajadzīgs un ko vēlamies – divi literāri žurnāli”.²³

Pirmie soļi

Pēc mūsu periodisko izdevumu vecu vecā paraduma, jau kopš “Mājas Viesa” laikiem, daiļrakstniecība JG nereti savīta ar sabiedriski politiskām problēmām, iespēju robežās paplašinot un padziļinot kultūras jautājumu

un sabiedriskās dzīves atspoguļojumu, visnotaļ akcentējot humānas idejas un demokrātiskus principus. Jau kopš JG 6. numura (1956) iekšējā vākā lasāma devīze: *"Atzīdama demokrātiskās valstīs valdošos preses brīvības principus, JG sekmē dažādu uzskatu publicēšanu."* Tiekšanās pēc jauniem garīgiem apvāršņiem, jaunām idejām un dažkārt arī neparastiem izteiksmes līdzekļiem bieži vien iešķīl spēcīgas pārrunas, lai neteiktu vairāk.

No jaunās "Latvijas enciklopēdijas" 3. sējuma²⁴ ērtības labad citēšu JG vēstures galvenos faktus, pasniegtus ar spartisku lakonismu: *"Jaunā Gaita" – literārs žurnāls. Iznāk ārzemēs kopš 1955 četrreiz gadā (1955-68 četrreiz vai sešreiz gadā, 1968-93 piecreiz gadā). Sākumā JG iznāca ASV un to izdeva Amerikas latviešu jaunatnes apv.; kopš 1958. gada JG iznāk Toronto, Kanādā, un to izdod apgāds "Ceļinieks". Red. V. Nollendorfs (1955-56; 1958-59), A. Ruņģis (1956-57), L. Zandbergs (1960-97), R. Ekmanis (kopš 1998). JG redkolēģijā 1979-93 strād. tag. LR Valsts prezid. V. Vīķe-Freiberga. JG publicē trimdas un Latvijas latviešu aut. darbus, ārz. rakstnieku darbu tulkojumus, lit. kritiku un lit. un mākslas apskatus, rakstus par vēsturi, t-rī, mūziku, kino, kultūrvēsturiskus dokum., fotogrāfijas un mākslas darbu reprodukcijas, informē par notikumiem kult. dzīvē. Pad. okup. laikā JG ievest Latvijā aizliegts. Metiens – 1100 eks. (2004)."*

Neliels precizējums – ar nu jau daudzus gadus pasīvo "Ceļinieku", kura apgādā savā laikā iznāca vairākas vērā ņemamas grāmatas²⁵, arī žurnāli "Mazputniņš" un "Mēs"²⁶, JG saistība ir tikai formāla. Tad vēl varētu piebilst, ka tikai pašā sākumā JG piemīt izteikta trimdas jaunās paaudzes uzskatu pārstāvētāja un aizstāvētāja loma.²⁷ Drīz vien žurnāls tiek raksturots kā "jauno autoru" izdevums un, sākot ar 1960. gadu, vienkārši kā "kultūrai un brīvai domai" veltīts rakstu krājums.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Rolfis Ekmanis. E. Keiša šaržs.
Caricature of Eduards Keišs

1940. gadu otrā pusē vairākums žurnāla veidotāju apmeklēja latviešu skolas bēgļu nometnēs sadalītās pēckara Vācijas amerikāņu un angļu okupācijas zonās un pēc "Lielās izklišanas" 40. gadu pašās beigās un 50. gadu sākumā nonāk ASV vidienes štatos ap t.s. Lielajiem ezeriem – Mičiganā, Ilinoisā, Viskonsinā, arī tuvu esošajā Kanādas provincē Ontārio, kur turpina izglīties vietējās universitātēs, vienlaikus iesaistīti intensīvā cīņā par eksistenci – tātad intelektuāli ievirzīti censoņi. Paši pirmie – Valters Nollendorfs, Jānis Peniķis, Aivars Ronis (visi mazliet pāri divdesmit) un trīsdesmit gadus sasniegušie Vigo Burģis un Aivars Ruņģis. Pēdējais savu burtiski aizstaigāšanu no Kurzemes līdz Lībekai Ziemeļvācijā leģionāra formas tērpā atainojis grāmatā "Uz tām prūšu robežām" (2001). Drīz vien viņiem pievienojas Andrejs Gunars Irbe Zviedrijā, sākot ar JG 4. numuru, un divus numurus vēlāk – Lalita Lāce.²⁸ Viņu lielākā daļa ir arī sabiedriski un politiski aktīvi, pilsoniski asi "nemierīgās paaudzes" pārstāvji, kurus neapmierina vairāku gadu ilgā trimdas stagnācija. Viņu ieskatā trimdas galveno organizāciju līdzšinējā politiskā darbība, kas parasti ir tikai brīvlaika nodarbība, īpaši ASV, neiet tālāk par kāda cēla memoranda vai raksta gabala iesniegšanu, tad vēl, protams, telpu sagādāšanu sarīkojumiem, kur runas vīri saka garas trafaretas runas, kuras bieži raksturo nevēlēšanās atzīt faktus un patiesību un kuru noslēgumam obligāti piekabināta pateicības izteikšana par kaut ko mītņu zemēm un to politiķiem, pārfrāzējot Ķenci, cerībā, ka kaut kāds labums no visa tā būs, tik nezin' kāds. Jaunie ir nemierā ar kultūras dzīves mazasinību un iesūnošanu, ar toreizējās trimdas vadības trulumu, nacionālo šaurību, trimdas skolu sistēmu, jaunatnes audzināšanu, mietpilsonisko dzīves ritmu. Un, galvenais, viņi nevēlas pazust lielajā pārtautošanās katlā. Viņi grib kaut ko vairāk kā "Lustīga dzīvošan' lai tālu skan, lai tālu skan!" Vai, izsakoties dzejnieka Valda Krāslavieša vārdiem, vairāk nekā bāliņus, kuri "tikai dzīro – / dzīro un dzied", kamēr "saule asinīs uzlec, un saule asinīs riet".²⁹ Viņi grib ne tikai dziedāt "jaunu dziesmu, labāku dziesmu", bet, ja nepieciešams, skaļi kliegt:

*kad ir kļiedziens
NEVAJAG LIELO BURTU
kad ir kļiedziens
nelīdz komati
domu zīmes
daudzpunkti
IR JĀKLIEDZ* ³⁰

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēli nav pieejami.

Žurnāla "Jaunā Gaita" vāki. Mākslinieks I. Rumpēters.
Covers of the issues of "Jaunā Gaita" magazine. Design by I. Rumpēters

Šie jaunie cilvēki ir rada dzejnieka sapnī redzētajam vīram *“ar savādo mirdzumu acīs (Izskats gan viņam bija tāds – / liekas, tikko nācis no gūsta)”*, kurš iedrīkstas pārtraukt Kalpaka balli (*“kur visi deju virpulī jaucās”* un *“bufetē vēsu Smirnovu piedāvā / un latviskos pīrādziņus”*) ar saucienu: *“Brāļi un māsas! [...] redziet – šai telpai nav logu – / mums visiem draud nosmakšana, / ja ilgāk vēl paliksim te!”*³¹

Pirmajā numurā (1955. g. septembrī) redakcija vērs uzmanību uz JG galveno uzdevumu – *“.. kalpot Latvijai un latviešu tautai”*, un novēl žurnālu *“visiem lasītājiem un rakstītājiem, visiem, kas cer nākotnē redzēt jaunu latviešu rakstnieku paaudzi turpinām pirms simt gadiem dzimušās literārās tradīcijas un daudz, daudz senāk dzimušo latviešu valodu”*.

Zīmīgi, ka gadus desmit vēlāk jaunu, svaigāku nacionālpolitisku orientāciju sāk paust arī atsevišķi trimdas organizāciju politiķi paši. Kā vēsta Dr. Valdis Muižnieks³², pirmie, kas iedrošinās likt uz papīra domas par maiņu vajadzību un to pamatojumu, ir vēriģie un asie sabiedrisko procesu vērtētāji valodnieks Dr. Jāzeps Lelis un Valdis Kārklis. Viņiem pievienojas Ilgvars Spilners, Jūlijs Kadelis, Uldis Grava, Ādolfs Lejiņš u.c. Drīz vien ar pārāk daudz pakļāvīgu asiņu piesātinātos vecos spēkus (ar jau pirms Otrā pasaules kara uz ASV atbraukušo sociologu, ilggadēju Amerikas Latviešu apvienības (ALA) valdes priekšsēdētāju, Merilandes Universitātes profesoru Dr. Pēteri Lejiņu priekšgalā), kuru politika lielākoties izpaužas kā pakāpeniska bezkonfliktu un bezsatricinājumu iekļaušanās jeb asimilēšanās jaunajā dzīvesvietā, dabū nost no pjedestāla.

Divi sešstūraini zīmogi

Pāršķirstot “sabiedriskās organizācijas” Komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs (turpmāk Sakaru komiteja)³³ izdevumu “Dzimtenes Balss” un tās piedēkļu³⁴ vecos numurus, redzams, ka padomju režīma Rīgas aparāta acīs Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas jeb LSDSP mēnešraksts “Brīvība” (Stokholmā) un JG ir pašas nepatīkamākās “suņa naglas”. Raimonds Briedis “Karogā”³⁵ apraksta, kā notvertās “Jaunās Gaitas” un “Brīvības”, arī “Daugavas Vanagu Mēnešraksts”, pat izdevniecības “Tilts” pavisam “nevainīgās” grāmatas – galvenokārt latviešu klasiķu darbi un daži padomju laika latviešu rakstnieku darbu pārpublicējumi – un vēl nedaudzi citi izdevumi *“līdz pat 1988. gadam”*

tikuši krauti "*grāmatu sartos*". Un arī Aina Štrāle³⁶ rakstā par padomju cenzūras iestādes *Glavlit* (jeb Centrālās literatūras un preses lietu pārvaldes) darbību Latvijā norāda, ka pat vēl Atmodas gados, kad no kompartijas tribīnēm arvien vairāk sāk sludināt "atklātības" un "pārbūves" nepieciešamību, tādu trimdā rakstītu vārdu, kas varētu būt īpaši kaitīgs šķīstajam *homo soveticus*, padomju cenzori apzīmogojuši ar diviem sešstūriem, bet mazāk kaitīgās no Rietumiem nākušās publikācijas – tikai ar vienu sešstūri. Uzzinām, ka kopā ar sociāldemokrātu līdera Dr. Bruno Kalniņa memoāriem "Vēl ciņa nav galā", Latviešu leģiona majora Viļa Hāznera atmiņu grāmatu "Varmācības torņi" un ALAs Latviešu institūta izdoto "Latvju enciklopēdiju", kā arī vairākiem trimdas žurnāliem, "Jaunā Gaita" nešaubīgi izpelnījusies divus sešstūrains zīmogus. Tātad – trimdas rakstu krājums ar padomju cilvēkam visaugstāko kaitīguma koeficientu. Tāpat kā jau 50. gados un pēcāk. Šādu pa dažādiem ceļiem Latvijā iekļuvušu izdevumu liktenis – vai nu, kā jau min Raimonds Briedis, tikt nodotiem iznīcināšanai LPSR Valsts drošības komitejai, vai novirzīšana *augstākstāvošajiem*, t.i., *nomenklaturščikiem* informācijai, vai arī ievietošana specfondos, kādi bijuši četri.³⁷

JG vēsturiskā virzība, īpaši līdz neatkarības atjaunošanai, prasās pēc sīkāka aplūkojuma, jo vienkopus, īpaši trauksmainais, vairāk nekā trīsdesmit gadu ilga "vētras un dziņu laiks" līdz aptuveni 80. gadu vidum, palicis vāji izgaismots, ja vispār. Rezultātā aizdomas, baumas un dažādi faktos nebalstīti minējumi, piemēram: "*No letiņiem šeit Čikāgā viens otrs tā kā būtu kārīgs cilvēks, bet sāk vien runāt un tad izrādās – nelasa JG, jo tā esot bijusi vai pat vēl esot rozā*" – tā vēstulē Ivars Antēns, Čikāgas latviešu literārā pulciņa aktīvs dalībnieks.³⁸ Tādēļ šajās lappusēs riskēšu kļūt par kaut ko līdzīgu žurnāla noietā ceļa hronistam, nepārslidot pāri arī klupšanas akmeņiem vai sēkļiem. Bez zilumiem diez cik vērtīgs nebūtu neviens mūžs, arī JG. No šiem pierakstiem [kas lielā mērā balstās uz saraksti ar JG darbiniekiem, īpaši ar ilggadīgo atbildīgo redaktoru Laimoni Zandbergu (turpmāk LZ) un viņa galveno palīgu Jāni Bieriņu – R.E.], kurus ikviens ir lūgts apstrīdēt un papildināt, jaunākām paaudzēm varētu arī rasties labāka trimdas laikmeta apjēgsme, un dažiem tie pat varētu kalpot par iedvesmu nākotnes pētījumiem.³⁹

Gāganu kari

Vispirms jau dažus gadus pēc piedzimšanas kuriozā un mūsdienās grūti aptveramā "JG lieta" jeb "jaunatnes skandāls", saukts arī par "gāganu kariem", 50. gadu beigās, kad tajā laikā pavisam jauneklīgajam, visādā ziņā nenobriedušajam un ar augšanas kaitēm sirgstošajam žurnālam tiek pierakstīti dažnedažādi nepamatoti politiskas iedabas grēki – no sociāldemokrātiski iekrāsotu uzskatu paušanas, negatīvas nostājas pret studentu korporācijām, simpatizēšanas "koeksistences politikai", nacionālkomunistiskas ievirzes, karoga un krusta necienīšanas līdz pat, piemēram, Vernera Vītiņa ALAs 8. kongresā (1959.25.IV) skaļi sludinātam viedoklim, ka *"Jaunajai Gaitai"*, lūk, esot *"zināma sistēma – līdzīga "Pravdas" un "Literaturnaja gazeta" komunisma propagandai"*.⁴⁰ Arhibīskaps Arnolds Lūsis sludina, ka JG zaudējusi cieņu *"pret Radītāju, cilvēku, tautu un tēvzemi"*.⁴¹ Pat toreizējā trimdas vadlīniju spraudēja ASV – ALAs Centrālā valde (Pēteris Lejiņš, Jānis Kadilis, Alfrēds Bērziņš, Ludvigs Bērziņš, Konstantīns Sveteckis, Visvaldis Klīve, Arvīds Zāģeris, Arnolds Zvēriņš, Bruno Albats, Boļeslavs Maikovskis un Gunars Meierovics) minētajā 8. kongresā vienbalsīgi pieņem lēmumu izsludināt JG par esošu ārpus latviešu trimdas sabiedrības likumiem un tikumiem: *".. valde tomēr ir spiesta ar nožēlu konstatēt, ka, iepazīstoties ar jaunatnes žurnāla JG saturu, tas neatbilst latviešu kopējiem mērķiem un morālei."*⁴² Latviešu Nacionālās apvienības Kanādā (LNAK) nostāja ir iecietīgāka: *"JG ir labs un pozitīvs jaunatnes izdevums, atbalstāms un ieteicams. Rakstos par reliģiju un komūnismu vēlama uzmanība pārpratumu novēršanai."*⁴³

Pārlapojot veco numuru jau dzeltēt sākušās lapas, kaut ko aizdomīgu un šaubīgu pie labākās gribas nevar atrast. Kaut arī šādi tādi pārmetumi no galējo konservatīvo aprindu puses jādzird jau kopš pirmo burtnīcu iznākšanas, kas jāuzskata par gluži normālu parādību, gāganu karus izraisa Latvijas sociāldemokrātiskās kustības vadītāja trimdā Dr. Bruno Kalniņa dēla Ingvara raksts "Domas par valsti"⁴⁴, kur toreiz Upsalas Universitātes (Zviedrijā) maģistrants salīdzina parlamentārās un prezidenciālās demokrātijas ar diktatūrām (Padomju Savienībā un tās satelītvalstīs Austrumeiropā) un autoritārajām valsts iekārtām Eiropā starpkaru posmā. Nākamai Latvijai *"jābūt neatkarīgai un demokrātiskai republikai [..] sociālas taisnības valstij [..] tas nozīmē, ka jāatjauno 1922. g. satversmes demokrātiskie principi,"* raksta Ingvars Kalniņš un turpina: *"Šo apstākli sevišķi der iegaumēt trimdas jaunatnei un uzsvērt to iepretim tai*

vecās paaudzes daļai, kas joprojām sapņo par autoritāru iekārtu." Nekur rakstā nav minēts Kārlis Ulmanis un vārds "sociāldemokrāts" piekabināts tikai Dr. Fricim Menderam. Viņš un toreizējais zemnieksavienībnieks Dr. Miķelis Valters minēti kā Latvijas neatkarības deklarācijas galvenie autori 1918. gadā. JG ievietotais pusotru lappusi garais raksts tiek izsludināts par pretulmanisku jeb pretvalstisku, lietojot abus vārdus kā sinonīmus. Indianapoles Latviešu Jaunatnes organizāciju padome pieņem lēmumu apķīlāt JG 11. numuru, 1957. gada 9. decembrī izsludina boikotu pret JG vispār un ierosina sūtīt neatvērtas aplokšnes ar žurnālu atpakaļ uz redakciju.⁴⁵

Gāganu kari pieņemas spēkā, kad satīras un draiska humora nodaļā "Skabargas" kā joks tiek pārpublicētas no Maskavas okupētās Latvijas preses vairākas "leņiniānas" peršas (Harija Heislera, Mirdzas Ķempes, Ojāra Vācieša, Jāņa Sudrabkalna, Edgara Dambura, Meinharda Rudzīša, Arvīda Skalbes un V. Štālbergas), tādas kā: *"Tu – saules lēkts, / Mēs tavu gaismu tālāk nesam, / Kā palu spēks / Tik stipri mēs – / Ar tevi, Leņin, esam."*⁴⁶ ALAs valdes priekšsēdis Pēteris Lejiņš aši pievienojas tiem, kuru uzskatā JG 15. numurs ar *"Leņinu slavinātājām vārmām [...] ir ļoti grūti aizstāvamais gadījums no nacionālā un pretkomunistiskā viedokļa"*.⁴⁷ Ar aizdomām tiek uzlūkoti pat ļoti latviskās Ārijas Elksnes pārpublicētie dzejoļi 16. numurā – neraugoties uz to, ka tie ievietoti Andreja Gunara Irbes jaunizveidotajā nodaļā ar nosaukumu "Starp papēdi un zemi. Iezīmes apspiestās Latvijas jauno autoru dzejā". Jāpiebilst, ka tas ir laiks, kad ne tikai jaunās paaudzes pārstāvji (ALJAs, skautu un gaidu, arī evaņģēlisko luterāņu un katoļu jaunatnes darba vadītāji) dažādos saietos, piemēram, Čikāgā⁴⁸, izsaka vēlēšanos iepazīties ar Latvijas jauno literātu darbiem. Spriegums pieaug, kad apmēram pusgadu vēlāk trijos turpinājumos⁴⁹ iespiež pasakas "Ķēves dēls Kurbads" fragmentus, kurus *"pēkšņā pietātes trūkumā"* sarakstījis pavisam jauns un nepazīstams autors – Jānis Turbads.⁵⁰ Cita vidū pasakā demitologizēti vai padarīti laikmetīgāki, aktuālāki tradicionālie folkloras tēli – uz zoba uzvilks, ak, šausmas, pat Lāčplēsis!

Tajā pat laikā literatūras kritiķis Jānis Rudzītis latviešu kultūras darbinieku konferencē Minsterē, Rietumvācijā (1962), atzīst, ka "Ķēves dēls Kurbads" ir *"vienīgais oriģinālais darbs latviešu literatūrā"*.⁵¹ Kad vēlāk viss darbs iznāk atsevišķā grāmatā "Ceļinieka" apgādā (1970), atsaukmes trimdas periodikā ir labvēlīgas, piemēram, Andrejs Gunars Irbe laikrakstā

“Latvija Amerikā”⁵² raksturo Turbada darbu kā skici, “kas norāda, kādas iespējas un kāda motīvu bagātība ir mūsu kultūras pūrā, no kura varam smelt, lai veidotu kaut ko jaunu”. Bet bargie uzkliedzieni niķīgajiem gailēniem, šķiet, pienākas visvairāk tādēļ, ka iespiestie izvilkti pirmoreiz parādās “ķecerīgajā” dumpīgu, vecākai paaudzei acīs lēcēju žurnālā. Jau minētajā ALAs kongresā Pēteris Lejiņš konstatē, ka ar JG 19. numuru, kur iespiesti Turbada pasakas pirmie fragmenti, parādotes “zināms vispārējs virziens [...] tur ir Kurbada nihilistiskā un skeptiskā izturēšanās pret brīvās Latvijas vērtībām” [un – R.E.] dzejoļu par Ļeņinu parādīšanās JG 15”. Šo divu notikumu secība radījusi “zināmu lietu savirknējumu ar zināmu plānu: no vienas puses, JG izceļ komunismu, iefiltrē komunisma idejas, no otras puses – noliek mūsu puses vērtības”.⁵³ Kaut arī tajā laikā ALAs valdes vicepriekšsēdis Vilis Hāznerns iesaka “šo šļuru” izbeigt tādā veidā, ka priekšsēdētājs Lejiņš atsauktu pirms vairāk nekā pusgada pret JG vērsto lēmumu ar nepatiesajiem apvainojumiem, ieteikums tiek kategoriski noraidīts.⁵⁴ Minesotas štata galvaspilsētā Mineapolē iespiestajā kristīgai dzīvei veltītajā mēnešrakstā “Ceļa Biedrs” izteikta neizpratne par “garīgajiem pašnāvniekiem”, kuri nostājušies latviešu sabiedrības priekšā “ar nolūku maitāt trimdas jaunatni”.⁵⁵

Droši vien tāpat kā savā laikā Sokratu, ja vien varētu, arī Turbadu notiesātu uz nāvi par dievu zaimošanu, morāles graušanu jaunatnē un autoritātes neatzīšanu. Uz šādu mentalitāti JG galvenais redaktors LZ – daudzus gadus redakcijas darbā pilns entuziasma, izturības, neatlaidības, varēšanas un zobu sakošanas – vēlāk pelnīti attiecina Vanadznieka vārdus Raiņa lugā “Ilja Muromietis”:

*Mazs tu tapi, tēvs, tu nespēj augt:
Rītu nesaņēmi, kad nāk rīts, tavs dēls,
Tur tev vaina, tur tev mērķis zūd un darbs.*⁵⁶

Ilggadējais ALJAs darbinieks, arī priekšsēdis (1957 – 1958), ALAs Augstākās izglītības nozares vadītājs un Latviešu Studiju centra (Rietummičiganas Universitātes paspārnē) organizētājs Kalamazū, Mičiganā, Dr. Valdis Muižnieks pēcāk ar nožēlu secina: “Vidējās paaudzes intereses mazināšanās [“latviešu lietās” – R.E.] iemesli meklējami “Ķēves dēla Kurbada” nosodīšanā, un vēl desmit gadu vēlāk ALA žurnālu [JG – R.E.] nav rehabilitējusi, nerunājot par kāda atbalsta sniegšanu.”⁵⁷

Uzbrucēji, protams, koncentrējas tikai uz nedaudziem izmeklētiem materiāliem, ignorējot faktu, ka kritizētajos JG numuros var lasīt turpinājumus Ulda Ģērmaņa "Latviešu tautas piedzīvojumus" (kas vēlāk vairākkārt publicēti grāmatās, arī tulkoti lietuviski), no Latvijas izbēgušās ārstes Lilijas Zariņas pieredžu atstāstu, patriotiskus materiālus sakarā ar Latvijas valsts proklamēšanas 40. gadskārtu, asā pretpadomju izdevuma "Brīvības Talcinieks" redaktora Ojāra Gobiņa uzsaukumu "Propagandas vietā revolūciju" (*"Agrāk vai vēlāk, ar vai bez mūsu pūlēm, Rīgas, Prāgas un Bukarestas ielās līs asinis kā tagad Budapeštas cietumos un padomju nāves vietās [...] Kaut tā stunda nepārsteigtu mūs pie glāzes kokteiļa!"*⁵⁸), arī šo rindiņu rakstītāja apskatus "Jaunā intelīgences nepadodas"⁵⁹, "Boļševizētas literatūras fiktīvā pasaule"⁶⁰ un "Padomju mītoloģija Latvijā" (par komisko ideoloģisko kļūdu meklēšanu folkloristikā)⁶¹, ko "Pravda" vai "Literaturnaja gazeta" nez vai publicētu savās slejās. Jāpiebilst, ka par minētajiem un tamlīdzīgiem materiāliem zobus savukārt griež Sakaru komitejas vīri Rīgā, dēvēdami JG par "žurnāli", kas slimo ar *"lielummāniju – ir vairāk nekā dīvaini publicēt kliežozošus absurdus un slimīgas halucinācijas, spriedumus"*, kas *"patapināti no dažāda tipa naciķu fabricējumiem"*.⁶²

Literatūrkritiķis Jānis Rudzītis, nebūt ne brīvdomīgs sabiedrisko normu kritizētājs, pauž savu saprašanu un atbalstu jaungaitnieku izjustajam *"vērmelīgam rūgtumam par savas rosmes un centienu neizpratni un nenovērtēšanu, [un – R.E.] pretestībai tiem, kuri mēģina viņus pievažot pie kaut kāda sastinguma uzskatos un darbos"*.⁶³ Latviešu kultūras darbinieku kongresā Čikāgā (1965. III) pieņem rezolūciju, kur JG nodēvēta par *"vienu no vitālākiem un pozitīvākiem faktoriem"* trimdas kultūras dzīvē. Un "Amerikas Balss" Latviešu redakcijas vadītājs vēsturnieks, arī JG līdzstrādnieks Benno Ābers: *"Katrs numurs daudzējādā ziņā interesants un ierosina pārdomas vai atklāj jaunas domu avēnijas. Jūtama arī jauneklīga jūsma un ticība, ka var kaut ko labāk padarīt nekā iepriekšējā paaudze. Vai vismaz labāk un patiesāk pateikt. Tāpēc katru jaunu burtnīcu gaidu ar nepacietību."*⁶⁴ Ievērības vērta ir vecākās paaudzes pārstāvja Maksimiliana Berga asprātīgā izsaukšanās Zinaīdas Lazdas Piemiņas fonda Sanfrancisko nodaļas pārrunu vakarā par JG: *"Ko mēs te šaubāmies par nacionālismu! Vai var būt vēl lielāks nacionālisms, ja jaunekļi, kas pat neprot pilnīgi latviešu valodu, tomēr dzejo latviešu valodā!"*⁶⁵

Cenzūru vai pašcenzūru?

Jebkuras redakcijas darbā svarīgas un vajadzīgas ir pārrunas un pat kaislīgas diskusijas par saņemto manuskriptu un ilustratīvā materiāla kvalitāti, piemērotību izdevumam un tā lasītājiem etc. 1960. gada pašās beigās un 70. gados atšķirīgu uzskatu brīva izpaušme par cenzūru un pašcenzūru JG redkolēģijā iešķīl tādu spraigumu, ka tā sašķēļas vairākās daļās. Pats sākums meklējams 1969. gada pavasarī Mičiganas Universitātes pilsētiņā Anārborā (*Ann Arbor*), kur speciāli sasauktā JG redaktoru, "Ceļinieka" darbinieku un atsevišķu "literāru padomdevēju" sēdē tiek nolasīta šo rindiņu rakstītāja iesūtītā Latvijas kultūras dzīvei 1968. gadā veltītā pārskata raksta pirmā daļa – par latviešu dzejnieku devumu. Pēc tam, kad vairāki no klātesošajiem ("Ceļinieka" valdes priekšsēdētājs prof. Andrejs Olte, prof. Valters Nollendorfs, dzejnieks Olafs Stumbrs u.c.) kategoriski iestājas pret dzejas daļas publicēšanu, jo tā varot "*bēdīgi atsaukties uz Latvijas dzejnieku likteni*"⁶⁶, tiek izsludināts kaut kas līdzīgs pašcenzūras manifestam. Jāpiemetina, ka tajos gados līdzīgi raksti par iezīmēm, piemēram, lietuviešu, ukraiņu, baltkrievu, gruzīnu, armēņu un krievu literatūrā nav nekāds retums vācu un angļu akadēmiskās publikācijās, arī minēto tautu politisko emigrantu izdevumos. Viens no JG redaktoriem, gadu iepriekš par vēstures zinātni doktoru kļuvušais Andrievs Ezergailis ir tik saērcināts par manifestu, ka lielā ātrumā sacer rūgtuma pilnu rakstu "Cenzūru vai pašcenzūru?", ko JG noraida kā pārāk dzēlīgu. 1968. gada kultūras norišu apkopojošais pārskats tomēr tiek iespiests⁶⁷ – pēc tam, kad ar manu piekrišanu nedaudzas rindkopas tiek svītrotas, citas mazliet "atšķaidītas" vai "mīkstinātas". Bet apskats par 1969. gadu, kad iznāk Vizmas Belševicas "Gadu gredzeni", Māra Čaklā "Lapas balss", Vitauta Ļūdēna "Trīsdesmitgadīgas acis", Ojāra Vācieša "Aiz simtās slāpes" u.c., paliek neuzrakstīts. "*Mēs ļoti sāpīgi izjūtam Tava darba iztrūkumu par 1969. gadu. Tava pieeja bija ļoti pareiza, rakstot par 1968. gadu,*" tā vēstulē⁶⁸ Bērzaunes kalēja dēls Latvijas radiofona darbinieks (Kanādā ilgu laiku zemāka ranga slimnīcas grīdu tīrītājs) Jānis Bieriņš (1911 – 1987), atbildīgā redaktora LZ labā roka un līdz pat savai nāvei smagākā darba darītājs redakcijā, kurš atdod savu laiku, enerģiju, mīlestību un līdzekļus JG veidošanai. Latviešu dzejdarbu angļiskotāja Ruta Spīrsa (arī Speire) uzskata, ka pieeja pārskatā par 1968. gadu bijusi "*bez jebkādas kliegšanas*" un tādēļ "*efektīga un priekšzīmīga*".⁶⁹ Un Ezergailis: "*Tavs raksts par 1968. gada kultūras notikumiem Latvijā ir tas*

labākais, kas mums ir bijis, un tas ir negods visiem tiem, kas mēģina to cenzēt."⁷⁰ Arī pats JG galvenais redaktors vairākās vēstulēs novērtē to pozitīvi un, neraugoties uz atsevišķu personu spēcīgo spiedienu, lūdz tādā pat garā apcerēt 1970. gadu⁷¹, gan katrreiz dažādās toņkārtās brīdinot, ka "mūsu lielā brīvība jāierobežo, lai jaunie autori [Latvijā – R.E.] varētu paturēt savu mazo brīvību".⁷²

Arī Sakaru komitejai ir savs sakāmais – ar Vācijā iznākošā žurnāla "Mūsu Laikmets"⁷³ starpniecību: *"Interesantā rakstā [par 1968. gadu – R.E.] autors, tā vien liekas, spraudis sev par mērķi pierādīt, ka visi populārākie dzejnieki dzimtenē ir "garīgā opozīcijā" režīmam, ka tie savā vairākumā ir gandrīz vai "mūsējie".*" Tālāk jautājums, vai tik raksta autors nav saslīmījis ar daltonismu un neredz sarkanu to, kas tomēr ir sarkans?

Daudzajās LZ vēstulēs, kas visas ir ļoti izprotošas un draudzīgas, biežos mudinājumus turpināt rakstīt vienmēr pavada piekodinājumi neizcelt jauno autoru "nacionālismu, notušet zemtekstus" vai, vislabāk, nemaz "nenodarboties ar to meklēšanu, nenostādīt jaunos autorus iepretim vecajiem u.tjpr."⁷⁴ Bet spiediens no ārpuses, šķiet, pieaug. Jau pirms pārskata raksta par 1973. gadu iespiešanas⁷⁵, LZ raksta: *"Tā kā Tu ļoti bieži trāpi naglai uz galvas un norādi uz dažādiem zemtekstiem, cenzoru neuzmanību utt., tad rezultātā JG publicētie raksti tiek izmantoti kā argumenti, lai zināmus Latvijas rakstniekus viņu vecākie un dogmatiskākie kolēģas varētu nobāzt aizkrāsnē [...] pēc sarakstes un sarunām ar literātiem, kas paši bijuši Latvijā un runājuši gan ar sakaru komitejas vīriem, gan divatā ar represētiem autoriem – dzejas vērtēšana ar sovjetoloģijas metodi izdara vairāk ļaunuma nekā labuma."*⁷⁶ Seko ieteikums apceru vietā ik gadu kompilēt bibliogrāfisku sarakstu – kas iznācis, kas tulkots un par ko debatēts, un kas no kultūras mantojuma apgūts un apzināts. *"Manā uzskatā jāapskata visas puses, t.i., Lūdēns, Peters, Līvena, bet arī Grigulis, Jūlijs Vanags, Andrejs Balodis un Kārlis Krauliņš. Bet, ja mums pastāvīgi jādomā par to, ko teiks Goris, Haralds Priedītis vai kāds cits kultūruzraugs par, teiksim, Vizbuļa Bērce vai Ignāta Muižnieka pelnītu nopelšanu vai pazobošanos JG, bet turpat Egila Plauža vai Dagnijas Dreikas paslavēšanu, tad jau nav vērts tērēt laiku,"* tā rakstu vienā no savām atbildes vēstulēm.⁷⁷ Nedaudzas nedēļas vēlāk redaktora domas atkal ir mainījušās: *"Raksti gadskārtējos apskatus pēc savas labākās sirdsapziņas [...] Galvenais ir šos Tavus vērtīgos apskatus turpināt."*⁷⁸ Bet vairāk nekā pēc gada situācija ir atkal savādāka: *"..uzklausījis apgāda [“Ceļinieks” – R.E.] vadības domas*

un rakstnieku kongresa Garezerā dalībnieku uzskatus, es ierosinu šogad Latvijas kultūras apskatu⁷⁹ "Jaunajā Gaitā" npublicēt (bet uzrakstīt un izplatīt rotatora teknikā mūsu puses speciālistu un rakstnieku vajadzībām), jo, ne tikai Tavi apskati, bet arī vairāku citu JG autoru raksti sagādājuši grūtības rakstniekiem un kultūras darbiniekiem dzimtenē."⁸⁰ Aptaujā pie redaktoriem, "Ceļinieka" vadības un tiem trimdas literātiem, kas tajā laikā apmeklējuši Latviju, 50% ierosinājuši *nacionālo interešu labā* ievērot lielāku piesardzību JG rakstos par norisēm Padomju Latvijā (un Padomju Savienībā vispār), 20% – turpināt kā līdz šim, 25% – pārtraukt pagaidām, un 5% – rakstus turpmāk neiespiest, "jo tie nodarījuši tikai ļaunu".⁸¹

Piesardzība, protams, jāievēro, bet tie, kas "briesmas pārspīlēja vai pat saskatīja tur, kur to nemaz nav"⁸², ļaujot vaļu savām emocijām, nereti, šķiet, nav īsti lietas kursā, varbūt iedziļinās tikai pavirši kaut vai tajā pašā "Literatūrā un Mākslā" un "Karogā", nerunājot nemaz par iepazīšanos ar informatīviem un analītiskiem "rakstiem un sērijām" par padomju kultūras dzīvi Rietumu publikācijās. Arī JG ietekmes pārspīlēšana, kam pievienojas nespēja izprast, ka padomju režīms skrūves piegriež ciešāk un palaiž vaļīgāk neatkarīgi no kaut kādām emigrantu publikācijām; neizpratne, kā īsti darbojas *Glavlit* un viss pārējais cenzūras aparāts – redaktors redaktora galā, publicējumu pārsprīšana Latvijas padomju Rakstnieku savienības dažādās komisijās. Arī Latvijas kultūras darbinieki nav nekādi dumīķi, tāpat kā tie, kas strādā *Glavlitā*, redakcijās u.c. "Nedomāju, ka Rīgas biedri gaida tikai uz "Jauno Gaitu", lai tad vērstos pret attiecīgiem literātiem," raksta Bieriņš.⁸³

Kamēr sākumā sarakste un spraigās pārrunas par cenzūru un pašcenzūru "Jaunajā Gaitā" risinās interni savstarpējas uzticības zīmē, 70. gadu otrā pusē tās tiek risinātas atklātībā, trimdas preses izdevumos. Latviešu politisko aktivistu demokrātiskā spārna pārstāvju uzskatā JG kļūst konservatīva, tās politiskā ievirze regresīva. Latviešu sociāldemokrātu vadītājs Dr. Bruno Kalniņš jautā: "„vai "Jaunās Gaitas" redaktori domā, ka pie tagadējiem Rīgas cenzūras apstākļiem vispār ir iespējams izdot romānus, dzejas, stāstus ar apslēptu zemtekstu, ko cenzori nebūtu pamanījuši un nostrīpojuši [...] Vai tad mūsu Toronto draugi tiešām domā, ka visi šie padomju cenzori savu amatu neprot? [...] "Brīvība", kas ilgus gadus uzskatīja "Jauno Gaitu" par savu sabiedroto cīņā par demokrātijas principiem, nožēlo, ka padomju literatūras jautājumā "Jaunā Gaita" turpmāk uzliek sev nevajadzīgu pašcenzūru un klusēs."⁸⁴

Vai spiediens no Sakaru komitejas?

Zīmīgi, ka hiperbolizēto baiļu rašanās pamatā gandrīz vienmēr ir pārāk uzpūsti, patiesajām proporcijām neatbilstoši, no Latvijas atvesti nostāsti. Daži piemēri. Visvaldim Lāmam esot bijis jācieš sakarā ar manu *"apceri par romānu "Dūmi kāpj" JG 32"*.⁸⁵ Tiesa, 60. gados uz vairākiem gadiem Lāmam liegtas publicēšanās iespējas, bet jau krietni pirms JG recenzijas viņš nonāk oficiālās kritikas krustugunīs, visvairāk par stāstu *"Baltā ūdensroze"* (1958). Tajā pat *"konfidenciālā"* vēstulē⁸⁶ redaktors LZ arī pavēsta, ka bez Visvalža Lāma trimdas izdevumos publicētu rakstu dēļ *"uzmanības lokā"* nonākuši un *"būtu saudzējami"* Uldis Bērziņš, Laima Livena, Knuts Skujenieks, Vitauts Ļūdēns un *"nesen mirušās Maijas Silmales draugi un piederīgie"*. Uldim Bērziņam ļaunumu it kā nodarījusi manā pārskata rakstā par 1972. gadu⁸⁷ no *"Literatūras un Mākslas"* gandrīz vārdu pa vārdam pārņemtā ziņa par sanāksmi Rakstnieku savienībā, kur dzejniekam uzdod izdarīt labojumus *"vēsturiskās situācijas noskaidrošanai"* viņa lirodramatiskajā ciklā *"Daugavmala"* par Rīgas aizstāvēšanu pret Bermontu, jo *"citādi izdevniecība ar šo ciklu nevar uzsākt darbu"*.⁸⁸

Māris Čaklais zaudējis darbu *"Liesmas"* redakcijā pēc tam, kad viņš četras reizes atteicies sacerēt pretrakstu manam literatūras apskata rakstam par 1970. gadu.⁸⁹ To beidzot veicis Ilgonis Bērsons ar rakstu *"Izkropļošanas brīvība."*⁹⁰ Pats dzejnieks, ko pazinu ļoti labi, man šādu gadījumu nekad netika minējis, un no viņa memuāru grāmatas *"Laiks iegravē sejas"*⁹¹ izriet, ka iemesli aiziešanai no *"Liesmas"* bijuši gluži citi, proti, kultūruzaugu priekšrakstu neievērošana, ievietojot divās izlasēs (igauņa Matsa Trāta un franču dzejas izlasē *"Es tevi turpinu"*) tieši no oriģināla tulkotus dzejoļus, kas nekad iepriekš nebijuši publicēti krieviski.

Pārskata rakstā par 1972. gadu cita vidū mazliet paironizēju par diletantiskajiem Andreja Baloža, Kārļa Krauliņa, Haralda Priedīša un Aivara Gora rakstiem, turpat blakus uzteicot Raiņa Remasa, Mildas Kalves, Ingridas Kiršentāles un Knuta Skujenieka literatūrkritiskās apceres. Viens no pēdējiem četriem (ziņas pienesējs nav minējis, kurš) it kā lūdzis nodot vēsti JG redakcijai *"šādā veidā nenostādīt labos pret sliktajiem"*.⁹²

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Latviešu preses darbinieku sanāksmē Sidnejā 1968. gadā.
No kreisās – žurnāla “Jaunā Gaita” redaktors dzejnieks Spodris Klauverts,
no labās – redaktors un literāts Aleksandrs Zariņš.
Meeting of Latvian press representatives in Sidney in 1968.
On the left – member of the editorial board of “Jaunā Gaita” magazine,
poet Spodris Klauverts, on the right – editor and literate Aleksandrs Zariņš

Laimai Līvenai savukārt nācies ciest sakarā ar toreiz asociētās profesores Monreālas Universitātē (*Université de Montréal*) Vairas Viķes-Freibergas apceri “Dainu atbalsis mūsdienu Latvijas dzejā”, kur pilnībā citēts dzejnieces patiešām spēcīgais un trimdā diezgan plaši zināmais *samizdata* dzejolis “Snauž sarkanā Ģetrūdes baznīca”.⁹³

*Snauž sarkanā Ģetrūdes baznīca
Uz Tallinas ielas stūŗa,
Snauž Jāņa un Jēkaba baznīcas
Zem gaišzilu zvaigžņu jūŗas.
Kā balti un melni spoki mēs
Starp baznīcām šonakt kļīstam,
Bet Ziedoņa dāŗzā elpo nakts
Kā zāle saldeni vīstoŗa.
Un Domā dūc lielās ēŗģeles,*

*Tur latviešu Pērkons sodās
 Un nolād visus, kas nodeva,
 Kas nodod un turpmāk vēl nodos;
 Un nolād, un nolād, un nicina...
 Bet Pērkons ir ieslēgts ķēdēs.
 Sen kapos guļ sirmie kalēji
 Un sagrautas zobenu smēdes...
 Tikai Jāņu naktīs gail ugunis,
 Zils sudrabs kaist debesu ēzē,
 Tikai Jāņu naktī pār Rīgu kāds
 Smago likteņa zobenu vēzē.*

Autortiesību ierobežojumu dēļ
 attēls nav pieejams.

Ilze Šķipsna saņem pirmo Jāņa Jaunsudrabiņa balvu 1963. gadā. Laimonis Zandbergs, apgāda "Ceļinieks" vadītājs Andrejs Olte un dzejniece Velta Sņikere.

Ilze Šķipsna (on the left) receives the first Jānis Jaunsudrabiņš Prize in 1963. Laimonis Zandbergs, Andrejs Olte, head of "Ceļinieks" publishing house, and poetess Velta Sņikere

1975. gadā no Latvijas atvesta ziņa, ka Andrieva Ezergaila recenzijas⁹⁴ dēļ par Alberta Bela "Saucēja balsi" romāna izdošana krievu valodā pārtraukta. Drīz vien krieviskais tulkojums iznāk Maskavā, turklāt milzu metienā... Un Imants Ziedonis kopā ar vienu no Sakaru komitejas vadošajiem vīriem, Jāni Aneraudu, "nobažījušies, ka nemākulīgā Māras

*Zālītes dzejoļa ievietošana 18. novembra buķetē*⁹⁵ “varot nākt par sliktu jaunajai autorei”. Pēdīgi – vārdkopa no manis augsti vērtētās rakstnieces Veltas Tomas vēstules⁹⁶: “.. trimdinieki pataisīja Vizmu [Belševicu – R.E.] par mocekli, un tādēļ viņa cieta no tā.” Tātad nevis dzejnieces brīvdomība, nevis “Indriķa Latvieša piezīmes uz Livonijas hronikas malām” un citi dzejojumi dzejgrāmatā “Gadu gredzeni” (1969) un citur, bet viņas vārda parādīšanās trimdas periodikā. Man personīgi Vizma Belševica ne reizi vien ir izteikusi neizpratni, kādēļ trimdā un aiz PSRS robežām vispār, īpaši drukas aizlieguma gados, kad viņai palīdzība no ārpuses bijusi visvairāk vajadzīga, par viņu un viņas darbiem tik maz ticis rakstīts.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Žurnāla “Jaunā Gaita” redaktors Rolfs Ekmanis
un dzejnieks Knuts Skujenieks Salaspilī 2004. gada jūlijā.
“Jaunā Gaita” editor Rolfs Ekmanis
and poet Knuts Skujenieks in Salaspils, July 2004

"Par grūtībām rakstniekiem un kultūras darbiniekiem dzimtenē ziņas saņemam no tādiem cilvēkiem kā Olafs Stumbrs un Velta Toma pēc viņu ciemošanās Latvijā," tā kādā citā vēstulē raksta redaktors LZ, vienlaikus izsakot aizdomas, ka tas varētu būt veids, kā Sakaru komitejas vīri "rada spiedienu caur tūristiem uz JG redakciju..."⁹⁷ Kamēr toreiz šādas runas bija vairāk minējumu līmeni, mūsdienās par šo "spiedienu" ir dokumentāri pierādījumi, piemēram, PSRS VDK Kolēģijas lēmums "Par valsts drošības orgānu pasākumiem aģentūras operatīvajā darbā cīņā pret pretpadomju nacionālistisko darbību" attiecībā uz emigrāciju, kur cita vidū norādīts "plašāk izmantot dezinformāciju, lai reakcionārās emigrācijas vidē izsauktu šķelšanos un domstarpības [...] Aktivāk piesaistīt izmantošanai kontrpropagandā pret mūsu valsti lojāli noskaņotus Rietumu sabiedrības pārstāvjus, tai skaitā no progresīvās emigrācijas..."⁹⁸

Zīmīgi, ka apmēram ducis trimdas labā spārna politiķu JG debatēs par cenzūru un pašcenzūru dziļdomīgi klusē, jo žurnāla kultūras apskatos pausto viedokli, ka Latvijā (tāpat kā citur Padomju Savienībā) radies izcilu dzejnieku "jaunais vilnis", tā dēvētie "sešdesmitgadnieki", kuru dzejdarbi apelē arī pie nacionālā sentimenta, viņi parasti nespēj pieņemt.

"Gāganu kari" turpinās

Nākošajiem "gāganu kariem" par iemeslu ir JG 100. jubilejas numurs (1974), kur daudzu citu materiālu vidū parādās simpozījs jauniešiem. Kopā ar Baibu Rubesu, Juri Kažu, Ilzi Sili u.c. piedalās Rietumvācijā mītošie "jaunie neomarksisti", saukti arī par "kreisajiem zeļiem", Mārtiņš Būmanis un Ojārs J. Rozītis. Bez tam viņiem dota arī iespēja paust savus viedokļus divās gluži interesantās, labā latviešu valodā sacerētās apcerēs – Būmaņa "Piezīmēs par trimdu" un Rozīša pārdomās "Jubilejas gadījumā". Abi savā laikā absolvē Minsteres Latviešu ģimnaziju un ir tās žurnāla "Snīpis" redaktori. Abi gan tiek demokrātiskā veidā izbīdīti no Eiropas Latviešu jaunatnes apvienības periodiskā izdevuma "ELJA Informācija" redkolēģijas. Nebūdama tikai vienas eksilsabiedrības daļas žurnāls un ietverdama savā darbībā brīvās preses ideālus, JG paplašina lasītāju apvāršņus arī ar citiem visai atšķirīgu uzskatu pārstāvjiem, arī tādiem kā *kreisi noskaņoto neomaoistu* komponistu Gundari Poni, kurš savā "Koncertā deviņiem virtuoziem" asi kritiskā gaismā attēlo ASV blēdīgo prezidentu Ričardu Niksonu un kādā citā kompozīcijā ietilpina

tolaik ASV nēģeru brīvības dziesmu *"We Shall Overcome"*. Un tajā pašā 100. jubilejas numurā atkal sociāldemokrāts Dr. Bruno Kalniņš! – viņa tikai divarpus lappušu garais, bet faktiem bagātais raksts "1934. gada apvērsums neatkarīgajā Latvijā". Minēto autoru publikācijas momentā rada līdzīgu, bet ne tik dzēlīgu situāciju, kāda 50. gadu otrā pusē rodas pēc Ingvara Kalniņa pārdomām par valsti, Turbada pasakas fragmentiem u.c. "Stīvās stājas bruņinieki", protams, atkal liekas neredzam faktu, ka 160 lappušu biežajā, pievilcīgi noformētajā numurā ietilpināto autoru vidū ir tādas spilgtas personības kā Edgars Andersons, Jānis Andrups, Baiba Bičole, Haralds Biezais, Kārlis Draviņš, Valda Dreimane-Melngaile, Edgars Dunsdorfs, Andrejs Eglītis, Indra Gubiņa, Uldis Ģērmanis, Astrīde Ivaska, Gunars Janovskis, Lalita Muižniece, Gunars Saliņš, Olafs Stumbrs, Velta Toma, Benita Veisberga, Vaira Viķe-Freiberga, Ingrida Viksna, u.c. Piedevām vesela plejāde izcilu trimdas mākslinieku – gan ar savu darbu reprodukcijām, gan arī rakstiem – no Jāņa Annusa, Gvido Augusta un Voldemāra Avena līdz Dainai Dagnijai, Kārlim Neilim, Ilmāram Rumpēteram un Sigurdam Vidzirkstem.

Tā kā Bruno Kalniņa rakstam par Ulmaņa apvērsumu nav kur tā īsti piesieties, atmiņā tiek saukta viņa pirms gadiem astoņiem⁹⁹ paustā "ķecerīgā" doma, ka nākotnes Latvija jāiedomājas tāda, *"kādu to vēlēšies redzēt Latvijas padomju apstākļos izaugušā jaunā paaudze, kam būs noteicēja loma nākotnes Latvijā"*. Neraugoties uz to, ka Ģērmaņa raksts 100. numurā ir par sacelšanos pret boļševikiem Jaroslavļā 1918. gada jūlijā, viņam tiek pārmesta pievēršanās strēlnieku pulkvedim Jukumam Vācietim savos daudz agrākos pētījumos, nevis Oskaram Kalpakam. Piedevām atskan slāņījumi par "baznīcu dedzināšanu", "sociālisma slavināšanu", "trimdas ārdīšanu", un aizdomas pat rada īpašā sacensībā godalgotais Toronto mītošā mākslinieka Ilgvara Šteina abstraktais vāks – tas atgādinot sarkanarmiešu *"vinteni ar durkli..."*¹⁰⁰

Sirsnīgi pajautrinoša ir vārdu izmaiņa LNAK sēdē¹⁰¹, kur uz viena no tā saukto "Toronto nažu", Jāzepa Grodņa, jautājumu, vai JG redaktoram *dodama tāda vaļa* satura materiālu izvēlē, viņa domu biedram valdes priekšsēdim Tālim Kronbergam neatliek nekas cits, kā ar nožēlu atbildēt: *"Cenzūras tiesību mums nav."*

Debatēs par 100. numura saturu ALA šoreiz izsakās atzinīgi: *"Visiem šī numura veidotājiem dziļi izjauta pateicība par labi paveikto darbu."*¹⁰² Un arī Kanādā mītošo latviešu "vadītājorganizācija" zaudējusi savu

negatīvo nostāju: *"JG ir forums brīvai domu apmaiņai [...] kad beigsim reaģēt uz to, kas rakstīts JG, tad būsīm vai nu asimilējušies, vai apmiruši,"* tā JG 100. numura Kokteiļa atklāšanā LNAK kultūras nozares vadītāja Inta Purva.¹⁰³

Ar Gorkija ielas 11a starpniecību

Jauna, stipri atšķirīga krīzes situācija iestājas 1979. gadā pēc Andrejam Irbem veidot un rediģēt uzticētā Latviešu dziesmu dienām veltītā "Gotlandes numura"¹⁰⁴, kur, neraugoties uz Irbes protestiem, *"pēc Laimoņa [Zandberga – R.E.] vēlēšanās"*¹⁰⁵ ievietoti divi ar Kultūras sakaru komitejas starpniecību no Rīgas saņemti raksti. Šoreiz JG nonāk krustugunīs no visām pusēm – no labā spārna ekstrēmistiem un liberāli ievirzītajiem JG līdzstrādniekiem un redaktoriem līdz "vecajiem jaungaitniekiem" – viņu vidū Zviedrijā, Vācijā, Anglijā un Austrālijā mītošajiem latviešu sociāldemokrātiem jeb "zociķiem".

Viens no saņemtajiem ir kinokritiķa Elmāra Riekstiņa zema informācijas līmeņa, toties ar slavinājumiem piesātinātais raksts "Latviešu kinematogrāfija 30. gados", otrs – J. Vitola Latvijas Valsts konservatorijas prorektora un kadru daļas vadītāja Dzintara Kļaviņa apskats par Longina Apkalna Vācijā izdoto grāmatu *"Lettische Musik"* (1977), kur iepītas tādas pret Apkalnu vērstas standartklišejas kā *pretpadomju, buržuāzisko humānistu ideja, autodidakts, zinātniska tendenciozitāte* un pēdējā rindkopā: *"Padomju Latvijas lasītājam Apkalna "Lettische Musik" nekādu sajūsmu izraisīt nevar. Pārlietu apnīcīgi kļuvuši autoram līdzīgo emigrācijas publicistu centieni iestāstīt mums, cik "šausmīgs un necilvēcīgs" ir latviešu tautas "verdžības jūgs" Padomju Latvijā"* – it kā 70. gadu beigās Latvijā kioskos pēc izvēles pieejami izdevumi ar *emigrācijas publicistu* rakstiem. Uz LZ aptauju¹⁰⁶ par jau nodrukāto Kļaviņa recenziju JG redakcijas locekle Vaira Viķe-Freiberga atbild šādi: *"Rakstiem JG, neatkarīgi no izcelšanās vietas, dīkstētu būt tikai vieni izlases kritēriji un proti: darbu intelektuālā vai mākslinieciskā kvalitāte un darbos ietvertās informācijas faktiskais patiesīgums [...] konstatēju, ka Dz. Kļaviņa recenzija [...] nekad nebūtu JG parādījusies, ja būtu tikuši ievēroti viselementārākie kritēriji par to, kas ir ja ne laba, tad vismaz pieņemama vai pieklājīga recenzija. Kļaviņa recenzija ir gaužām šķidra tieši no muzikoloģijas viedokļa. Tā kā tā satur arī trimdiniekiem naidīgu politisku propagandu, tad personīgi man tiešām*

nav saprotams, kamdēļ tādu draņķi bija vajadzība JG nodrukāt [...] ja no Latvijas ir pieejami vērtīgi un labi darbi, tad, protams, tos vajadzētu publicēt. Ja raksti pauž lētu propagandu, ir tendenciozi un iziet no lētām personīgām insinūcijām (kā to dara Kļaviņš ar Apkalna izglītību), tad tādiem būtu vieta dzeltenā žurnālistika lapās, ne JG."¹⁰⁷ Pret vāju, no Gorkija ielas 11a (Sakaru komitejas galvenās mītnes Rīgā) saņemtu manuskriptu publicēšanu ir arī citi redakcijas locekļi – Jānis Bierīņš, Astrīde Ivaska, Andrejs Irbe, Spodris Klauverts, Aina Kraujiete, Nikolajs Bulmanis, šo rindīņu rakstītājs un varbūt vēl kāds.

Zviedru rakstnieku savienības biedrs, Latvijas kultūras komentētājs zviedru publikācijās, izcils dzejnieks un skandināvu dzejas latviskotājs Andrejs Irbe pēc ļoti profesionāli veiksmīgiem divdesmit trīs gadiem JG redakcijā uzskata sastāvēšanu tajā par neiespējamu un to atstāj: *"Dzintara Kļaviņa "recenzijas" ievietošanu uzskatu par turpmākas līdzstrādāšanas pārtraukšanu."*¹⁰⁸ Turpat Irbe atstāsta tikšanos Dziesmu svētku laikā Visbijā, Gotlandē, ar Astrīdi Ivasku un Vairu Viķi-Freibergu. Abas kategoriski bijušas *"pret Latvijas varas iestāžu akceptētu (vai tām vismaz pieņemamu) rakstu publicēšanu JG un uzlūkojušas to par dumjību aiz tā iemesla vien, ka neviens no tādiem rakstītājiem nerakstīs kaut ko "paškritisku" [...], piemēram, "Literatūrā un Mākslā" jau viņi var atļauties daudz, daudz vairāk"*. Jāpiebilst, ka tajā pat JG numurā, līdzās minētajiem Rīgas rakstiem, tiek iespiesta apcere *"Starp pagātni un nākotni"*¹⁰⁹, par ko Sakaru komitejas darbinieki izteikuši gaužām lielu nepatiku dažiem ciemiņiem no Rietumiem. Apceres autors – kādreizējais tās pašas komitejas priekšsēdētājs (kopš 1970. gada) Imants Lešinskis. Strādādams Ņujorkā par ANO starptautisko ierēdni vēstniecības padomnieka pakāpē, viņš pieprasa eksiltiesības ASV (1978. IX) un vēlāk runās un rakstos atklāj padomju valsts nostādnes un VDK nolūkus un rīcības metodes attiecībā pret trimdu.

70. gadu beigās un 80. gadu sākumā, šķiet, pieaug atsevišķu JG redakcijas darbinieku piesardzības koeficients. Latvijas rakstnieku pārspiestie darbi, īpaši dzejnieku, šaubu nav, jau kopš JG pašiem sākumiem ir devuši lasītājiem ļoti daudz. LZ izsaka bažas, ka pārpublicēšana varētu izbeigties sakarā ar PSRS un Kanādas vienošanos *copyright* lietā. Tādēļ jāizvairoties apcerēt kontroversiālus tematus, piemēram, *"ja mēs sāksim par PSRS un Ķīnas konfliktu rakstīt "Jaunajā Gaitā", tad mums aizvērsies arī durvis rakstu pārspiešanai no Latvijas izdevumiem"*.¹¹⁰ Un izmainot

domas par latviešu *samizdata* tekstu (ja tādi būtu) publicēšanu JG: "*Esmu kategoriski pret oriģinālu darbu vervēšanu Latvijā bez sakaru komitejas starpniecības.*"¹¹¹ Tolaik vairākos redakcijas locekļos neizpratni rada LZ visai naivā cerība pārvērst JG tādā izdevumā, "*par kura lasīšanu un tālāk padošanu Latvijā nevar saukt pie atbildības...*"¹¹²

1981. gadā prof. Dr. Haralds Biezais nosūta uz JG redakciju atklātu vēstuli Imantam Ziedonim sakarā ar Māras tēlu viņa "Poēmā par pienu" un arī aprakstu grāmatu "Kurzemīte", kur autors norūpējies par dažādu Latvijas kultūras pieminekļu novārtā atstāšanu, gan izvairoties minēt tos, kas radušies pēc neatkarības nodibināšanas 1918. gadā. "*Ko jūs esat ar mieru darīt no savas puses, lai latviešu tautas (arī kolchoznieku) radošos kultūras spēkus atbrīvotu no administratīvās sistēmas spaidiem un lai tie varētu funkcionēt radoši?*" vēstulē Ziedonim jautā Biezais. Pēc pusgada viņš saņem no JG paskaidrojumu, ka vēstuli bijis paredzēts iespiest un tās salikums jau bijis gatavs, bet vispirms tā nosūtīta uz Rīgu, no kurienes dota ziņa, ka Ziedonim nav iespējams atbildēt uz JG publicētām "atklātām vēstulēm" – bez paskaidrojuma, kas ziņu devis.¹¹³

No Gorkija ielas saņemtu rakstu, kaut arī nedaudzu, iespiešana turpinās pat vēl Gorbačova "atklātības" un "pārbūves" sākuma gados, kad Latvijā jau sāk parādīties izdevumi, kas ir pretrunā ar oficiālajiem uzskatiem. Mākslas nodaļas redaktors Nikolajs Bulmanis vēstulē¹¹⁴ JG redakcijas un "Ceļinieka" valdes locekļiem izsakās *izteikti negatīvi*, piemēram, par 1986. gada pēdējā JG numurā iespiesto J. Dimanta rakstu "Futbolprieks, kur tu rodies?" – par Rīgas komandu "Daugava", kas izceļoties ar "*neparasti augstu rezultativitāti*".¹¹⁵ Bulmani absolūti nemaz nepārliecina redaktora arguments, ka rakstā esot runa par "*latvisku neatlaidību kārotā mērķa sasniegšanai*", jo komanda sastāv gandrīz tikai no krievu tautības futbolistiem. Der atcerēties, ka tikai dažas nedēļas pēc šī JG numura Rīgā klajā tiek laists literārās jaunatnes lieliskais padomju apstākļos gluži avangardiskais mēnešraksts "Avots".¹¹⁶ Jau pirmajā numurā (1987. janvārī) iedrošināšanās koeficients ir pārsteidzoši augsts, piemēram, Gundegas Repšes rakstā "Nervoza laika komentārs", intervijā ar Andri Kolbergu u.c.

"*Mēs esam vienmēr bijuši par visplašākiem (abpusējiem) kultūras sakariem, esam ar mieru runāt ar katru padomju pilsoni, funkcionāru vai čekistu, bet neesam gatavi kļūt par kaut kādiem "padomju kultūras emisāriem",*" raksta Stokholmā mītošais zobārsts un vairāku 20. gs.

Latvijas vēstures jautājumiem veltītu grāmatu autors, JG un mēnešraksta "Brīvība" līdzstrādnieks Agnis Balodis.¹¹⁷ "Ziemeļkalifornijas Apskata" galvenais redaktors Ojārs Celle, šimbrīžam Rīgā iespiesto avīžu "Laiks" un "Brīvā Latvija" politiskais komentētājs, savukārt vaino atmosfēru, kādā JG galvenajam redaktoram jādzīvo: "*Kaut kas līdzīgs ne pārāk viegli izprotamam mazohismam. Varbūt to panācis konservatīvo nažu pastāvīgais ielenkums Toronto.*"¹¹⁸ "*Bet arī šādā vidē jāprot īstās debespuses saskatīt. Pēdējos gados to LZ nav spējis.*"¹¹⁹

Arī šo rindiņu rakstītājs pēc turpat divdesmit gadiem JG redkolēģijā (kopš 1965. gada) nolemj sekot Andreja Gunara Irbes pēdās. 1984. gada 19. aprīlī rakstu uz Toronto: "*.. konservatīvisma koeficientu palielina arī fakts, ka tiši vai netiši laiku pa laikam pakļaujamies gluži padomiskai pašcenzūrai, tiši vai netiši mēģinām reizēm izpatikt Rīgas konservatīvajiem, dogmatiskajiem balstiem [...] būtu ļoti priecīgs, ja es tiktu atsvabināts no JG redakcijas locekļa amata.*" Atbilde paliek nesaņemta, bet precīzi pēc pieciem gadiem (JG 172) mans vārds nozūd no redakcijas locekļu uzskaitījuma žurnāla iekšējās vākos.¹²⁰

Pēc galvenā redaktora un Triju Zvaigžņu ordeņa kavaliera Laimoņa Zandberga nāves (1997) tieku pierunāts sēsties JG stūrmaņa krēslā, pareizāk sakot, nostāties pie stūres, jo par sēdēšanu šajā darbā var tikai pasapņot.

Žurnāla saimniecības daļa, ko sekmīgi vada Ingrīda Bulmane (kopš 1984. gada), un tehniskie darbinieki turpina darbību Toronto, kur JG arī iespiež. Patlaban Stokholmā, Ņujorkā, Toronto, Pitsburgā, Springfildā (Masačūsetas štatā) un Sedonā (Arizonā) mītošie redaktori sazinās savā starpā galvenokārt elektroniski. Visi manuskripti un ilustratīvie materiāli ceļo uz Arizonu, arī lielākoties elektroniski, novērtēšanai un rediģēšanai.

Redaktori tiecas ne tikai pēc satura daudzveidības un iespiesto darbu pieņemama intelektuālā līmeņa, bet arī pēc acij pievilcīgas ārējās apdares. Neslēpsim, ka arī pašu jaungaitnieku uzskatā pirmie numuri ir "*laba ģimnazistu žurnāla līmenī*", turklāt "*kliedzoši patētiskos vai pilnīgi tukšos vākos*".¹²¹ Dzejnieks un avīzes "Laiks" redaktors Ēriks Raisters JG vienpadsmitajā gadā iesaka žurnālam kļūt ietilpīgākam – "*jāpaplašina un jāuzspodrina literārā daļa, jāpadomā par kompetentāku kritiku un saturīgākiem apskatiem*".¹²² JG un arī literatūrai un mākslai veltītā žurnāla "Ceļa Zīmes"¹²³ redaktore Astrīde Ivaska iesaka ņemt piemēru

no lietuviešu "jaungaitnieku" žurnāla *"Metmenys"* (Uzmetums), kas ir biežāks un piecē acis ar izcilām mākslas reprodukcijām.

Kaut arī JG formāts nav mainījies, iegājusi savā ripojumā, tā arvien vairāk virzās dziļumā un plašumā. JG 100. numura jubilejas "Kokteili" Toronto Pāvils Vasariņš savā plašajā referātā "Kas ir "Jaunā Gaita"?" konstatē, ka *"no samērā nepretencioza, mazliet amatieriska jaunatnes žurnāla gadu gaitā izveidojies plašs, daudzplāksņains, profesionālas kvalitātes žurnāls"*. Kopš JG 56 (1965) tekstu veido nevis pārfotografēts mašīnraksts, bet kārtīgs salikums. Sākot ar JG 155 (1986), uz aizmugures vāka iespiests satura kopsavilkums angļu valodā bibliotekāru un citu interesentu vajadzībām. Pašā pēdējā laikā, pateicoties redkolēģijas loceklim Jurim Žagariņam, tas atrodams arī tīmeklī – kopā ar materiāliem, kas atlasīti no katra JG numura.¹²⁴ Un, pateicoties rakstniekam Aināram Zelčam, to pašu var atrast viņa izveidotajos "Erakstos" – Latvijā pirmās eelektroniskās izdevniecības portālā.¹²⁵

"Jaunās Gaitas" brīvas gaitas iespēja Latvijā

Sūtot pa pastu, JG sāk pienākt adresātiem Latvijā jau 1988. gadā, kaut arī ziņa toreiz Ņujorkā iznākošajā avīzē "Laiks", ka žurnālu oficiāli iespējams saņemt Latvijā, parādās tikai 1989. gada 18. novembrī, pēc tam, kad Rīgas radio jau vairākkārt laidis ēterā sekojošo Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzeja sludinājumu: *"Cienījamie tautieši! Jau 34 gadus Kanādā iznāk rakstu krājums kultūrai un brīvai domai latviešu valodā, žurnāls JG [...] Tagad JG ir pavērusies brīvas gaitas iespēja Latvijā [...] tāpēc aiciniet savus radus, draugus un paziņas, kuri dzīvo ārpus Latvijas, abonēt JG jums – Latvijā [...] Regulāri lasot JG, jūs gūsiat pilnīgu priekšstatu par latviešu kultūrpolitisko dzīvi ASV, Kanādā, Zviedrijā, Rietumvācijā, Austrālijā un citās latviešu mītnes zemēs, kā arī uzzināsiat viņu vērtējumu par norisēm Latvijā."* RLMVM sludinājumu dzejnieks un esejists Māris Čaklais, toreiz "Literatūras un Mākslas" redaktors, ietilpina Latvijas presē pirmreizējā JG pēdējo četru numuru¹²⁶ visai detalizētā apskatā. *"Parakstījušam šo sludinājumu iespīēšanai, uzbangoja vesela asociāciju gūzma, kas man personīgi saistīta ar JG kopš 60. gadu sākuma, kad pirmoreiz sastapos ar šo tāli nākušo, slepeni ievesto aizliegto augli. Žurnāls nosvērti, faktiem bagāti, plaši un nepiegludināti vēstīja gan par Latvijas senākas un nesenās vēstures posmiem (Ulda Ģērmaņa izcilie pulkveža*

Vācieša izgaismojumi, Andrieva Ezergaiļa kontroversiālie šķēsgriezumi etc.). Daudzi raksti bez pārpolitizētas pārspīlētības un atsprēkliskas propagandas vērtēja 60. un 70. gadu politisko, demogrāfisko, kultūras situāciju Latvijā, parādījās arī nozīmīgi ikgada pārskati par Latvijas kultūru (Rolfs Ekmanis, Laimonis Mieriņš). Ne magnetofonu, ne videokasetes gaidīja ciemakukuļos Latvijas togadu inteliģence, bet dzejas grāmatas un JG jaunākos numurus. Bez mazākiem paskaidrojumiem žurnālu aizturēja Maskavas vai Tallinas muižā, pa pastu tas nepienāca, vispār 60. un 70. gadu kratīšanās JG bija viens no galvenajiem "krimināliem" – "pretpadomju izdevums". Neskatoties uz to, JG Latvijā cirkulēja visus šos gadus,"¹²⁷ tā Māris Čaklais.

Neatkarīgi no struktūrām

Var droši teikt, ka jaungaitnieki (līdzīgi jaunlatviešiem un jaunstrāvnikiem) ir ieņēmuši savu noteiktu vietu latviešu garīgo strāvojumu vidū – par spīti trimdas ultrakonservatīvo, uz pirkstiem saskaitāmo, bet varen skaļo (vienlaikus arī komisko) JG nīdēju un dažu viņu manipulēto antiintelektuālo līdzskrējēju pret JG ievirzītajām "linčošanas" kampaņām, no vienas puses, un Rīgas Sakaru komitejas centieniem iespaidot padomju režīmam bīstamā, *Glavļita* ar diviem sešstūriem pastāvīgi apzīmogatā žurnāla redakcijas darbu. Šī "bīstamība" Aukstā kara gados nebijusi sveša arī ASV izlūkošanas pārvaldei jeb "Central Intelligence Agency", par ko liecina arī vārdkopa JG galvenā redaktora vēstulē¹²⁸: "*CIA arī reiz netieši solīja JG lielu naudu, bet to, protams, noraidījām.*" Pareizi darīts, jo kultūras un brīvas domas paudējs izdevums nedrīkst būt atkarīgs ne no vienas struktūras. Par šo neatkarību ir rūpējusies arī trimdas organizētā sabiedrība, ieskaitot kultūras fondus, liedzot žurnālam jebkādu atbalstu, izņemot kopš neatkarības atgūšanas, kad laiku pa laikam saņemta neliela palīdzība no trimdas organizācijām – Latviešu Fonda, ALAs un PBLA, arī no Latvijas Kultūras ministrijas un Latvijas Kultūrkapitāla fonda – galvenokārt žurnāla sūtīšanai uz Latvijas bibliotēkām.

Sākuma gados JG pulcina turpat vai visus trimdas jaunos radošos un talantīgos spēkus, vienlaikus atgriežot lielāko daļu vecāko rakstnieku.¹²⁹ Plaša ir JG nu jau vairāk nekā piecdesmit gadagājumu tematika, kas centusies aptvert vai visas kultūras dzīves izpausmes trimdā, Latvijā un, iespēju robežās, ja ne visā, tad Rietumu pasaulē. Žurnāls ir vienojies

intelektuāli ievirzītus lasītājus un līdzstrādniekus Ziemeļamerikas kontinentā, Austrālijā un Eiropā. Un kopš Trešās atmodas gadiem arvien vairāk arī Latvijā. Kultūras un kultūrpoltikas komentētājs, trimdas žurnālista *grand old man*, “Radio Brīvā Eiropa” korespondents, “Cēļa Zīmju” redkolēģijas loceklis Viktors Neimanis sava raksta (par pirmajiem simt JG numuriem) virsrakstā liek “Žurnāls ar atvēzienu”.¹³⁰ Un rakstnieks Jānis Klīdzējs: “.. *centa knauzeriem un cilvēkiem ar gulēšanas prātu, un tiem, kas nolēmuši pārtautoties, ir no sirds ieteicams JG neabonēt.*”¹³¹

Jaunu uzsvāru attiecībās un saistībās ar tautu okupētajā Latvijā, ar labāko rakstnieku literāro devumu žurnāls pieredz jau 1968. gadā, kad JG 67 iekļauti četrpadsmit Latvijas dzejdaru darbi, dzejnieces Astrīdes Ivaskas sakārtoti, un Vizmas Belševicas meistarīgā eseja "Subjektīvas pārdomas par objektīvām parādībām". Pirmais Latvijas dzejnieka darbs – Ojāra Vācieša dzejolis "Pēc ilgas šķiršanās" – pārpublicēts jau JG 9 (1957), kad jebkāda veida sakari ar Latviju liekas ķecerīgi. Tajā pat numurā G. Gr. vēlējums, *"kaut mēs nekļūtu sveši viens otram, kaut ilga šķiršanās mūs nesadalītu "Mūsos un Viņos" [...] Dzelzs aizkaru neesam mēs novilkusi, un to nav uzcēlušī arī mūsu brāļi un māsas, mūsu jaunie, šodien vārdā nezināmie draugi dzimtajā zemē [...] mēs sekosim ar interesi visam, kas notiek Latvijas laukos un pilsētās un informēsim par to mūsu lasītājus. Mēs nebaidāties, ka tā varētu būt koeksistence, jo ar mūsu tautu mums nav vajadzīga "koeksistence". Mēs esam vienoti pāri visiem dzelzs režģiem, kas sastiepti starp mūsu un viņu domām un jūtām, ar to, kam izcelsme meklējama vienā un tajā pašā avotā [...] individā, cilvēkā mēs meklējam viņa cilvēcīgo es, kas ir un stāv pāri kolektīvam un ar to saistītajām dogmām."*¹³² Līdz pat Atmodas gadiem JG pārpublicē, visvairāk no "Karoga" un "Literatūras un Mākslas", lielu skaitu Latvijas rakstnieku, visvairāk dzejnieku, darbus. Kopš neatkarības atgūšanas gandrīz katrā JG numurā ievietoti Latvijas autoru oriģināldarbi – no Andra Akmentiņa, Sigmas Ankravas, Imanta Auziņa, Ingmāras Balodes un Ulda Bērziņa līdz Rutai Veidemanei, Ojāram Zanderam, Imantam Ziedonim, Pēterim Zirnītim un Annai Žigūrei, un vēl daudziem pa vidu (tikai izņēmuma gadījumos JG lappusēs tiek iespiesti jau citur publicēti darbi).

JG rakstos, intervijās, atmiņu stāstījumos, dokumentos, lasītāju vēstulēs etc. gandrīz visi trimdas nozīmīgākie literāti, rakstnieki, vēsturnieki, politiskie zinātnieki, sociologi, mūziķi, tēlotājas mākslas pārstāvji, sabiedriskie darbinieki izmanto iespēju vērties cauri savai

intelektuālai lēcai, savai subjektivitātes prizmai. No svešumā rakstīt sākušajiem JG līdzstrādniekiem spilgtākie pastāvīgi ir bijuši dzejnieki, visvairāk 20. gadu vidū dzimušie – no Lidijas Dombrovskas, Ritas Gāles, Lolitas Gulbes, Gunas Ikonas, Astrīdes Ivaskas, Ainas Kraujietes, Veltas Sņķeres un Ainas Zemdegas līdz Voldemāram Avenam, Dzintaram Freimanim, Ojāram Jēgenam, Valdim Krāslavietim, Jānim Krēsliņam, Pablo Mierkalnam, Robertam Mūkam, Richardam Rīdziniekam, Gunaram Saliņam un Linardam Taunam. Jau mazāk 30. gados dzimušie – Kārlis Ābele, jun., Baiba Bičole, Paulis Birznieks, Inārs Brēdrichs, Valda Dreimane-Melgalve, Ausma Jaunzeme, Jānis Klāvs, Ivars Lindbergs, Maija Meirāne, Lalita Muižniece, Gundars Pļavkalns, Astrīda Stahnke, Olafs Stumbrs u.c. 40. gados dzimušo skaits jau ir krietni sarāvis – Margita Gūtmane, Pāvils Johansons, Juris Kronbergs, Juris Mazutis, Juris Zommers un vēl daži. Lai saskaitītu 50. (piemēram, Zinta Aistara, Anita Dzirne, Sniedze Ruņģe, Juris Rozītis) un 60. gados dzimušos (piemēram, Pēteris Cedriņš, Sarma Muižniece-Liepiņa u.c.) ar abu roku pirkstiem droši vien pietiks. Minētajām grupām pievienojas tie, kuru dzejdarbi publicēti jau Latvijā 30. gadu beigās un 40. gadu pirmā pusē – Pēteris Aigars, Margarita Ausala, Alma Bēne, Irma Bērziņa, Mirdza Čuibe, Karola Dāle, Fricis Dziesma, Andrejs Eglītis, Pēteris Ērmanis, Nikolajs Kalniņš, Herta Krauja, Zinaīda Lazda, Valentīns Pelēcis, Rūta Skujiņa, Velta Sņķere, Veronika Strēlerte, Velta Toma, Teodors Tomsons, Ingrida Viksna, Ontons Zvīdris.

No JG publicētajiem prozas rakstniekiem jau Latvijā literatūras procesā iekļaujas Irma Grebzde, Jānis Jaunsudrabiņš, Henrijs Moors, Oļģerts Rozītis, Eglons Spēks, kā arī “jaungaitnieki ar sirdi un dvēseli” Jānis Klīdzējs, Valentīns Pelēcis, Dzintars Sodums (abi pēdējie arī dzejnieki). Starp trimdā par iecienītām prozaiķēm jaungaitniecēm kļuvušām jāmin Indra Gubiņa (arī dzejniece), Veronika Janelsiņa, Laima Kalniņa, Margarita Kovaļevska, Ilze Šķipsna, Aina Vāvere, Benita Veisberga, kurām pievienojas “stiprā dzimuma” vienaudži Jānis Gorsvāns, Andrejs Irbe (abi arī dzejnieki), Tālvāldis Kīkaura, Richards Rīdzinieks, Jānis Sarma, Jānis Turbads, Guntis Zariņš, Aina Zemdega (arī dzejniece) u.c.

Neraugoties uz samērā nelielo apjomu, JG iespīestas arī vairākas lugas (vai to fragmenti) – Gunara Bekmaņa, Dzintara Freimaņa, Spodra Klauverta, Māras Rozītes, Ulda Siliņa, Ainas Siksnas, Raimonda Staprāna, Mārtiņa Zīverta, arī Latvijas dramaturgu Valda Rūmnieka, Uga Segliņa, Māras Zālītes.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Žurnāla "Jaunā Gaita" redaktors Laimonis Zandbergs
un dzejniece Māra Zālīte Toronto 1985. gada 8. decembrī.

Laimonis Zandbergs, editor of "Jaunā Gaita" magazine,
and poetess Māra Zālīte in Toronto, Canada, December 8, 1985

Patiess ir Austrumeiropas tiesību docētāja (Insbrukā, Austrijā) Nikolaja Valtera novērojums: *“Vienīgi nenoslēdzoties no jaunas apkārtnes un jauna laika iesaistītiem, ir iespējama mūsu kultūras un tautas tālāka pastāvēšana un uzplaukums. Šo darbu apzināti un konsekventi veic JG.”*¹³³ JG autori rūpīgi seko dažādiem notikumiem plašajā pasaulē un reaģē uz tiem jau pirmajos numuros, piemēram, Olafs Stumbrs dzejolī par Ungārijas dumpinieku nežēlīgo apspiešanu 1956. gada oktobrī¹³⁴:

*Zemei ausi piespiedis, bijīgi klausos:
Cauri otrā pusē pil asiņu lāses,
Bet no tālās skaņas trīs mūžīgā barbara tronis.
Mīļā zeme, tu topi svēta šais dienās.
Asiņu spožums spīdēs ilgi laikmeta naktī...*

JG visumā plaši sasaista latviešu rakstniecību (arī mākslu) ar visas pasaules kultūras izpausmēm, – visvairāk ar Irmās Bērziņas, Astrīdes Ivaskas, Andreja Irbes, Laimas Kalniņas, Ainas Kraujietes, Jāņa Krēsliņa un Maijas Meirānes starpniecību – ar mūsdienu vācu dzeju, franču prozu, ungāru un poļu dzeju, krievu dzeju, arī atsevišķiem Ziemeļ- un Dienvidamerikas rakstnieku darbiem. Atsevišķi JG numuri veltīti igauņu, lietuviešu un visu četru skandināvu tautu daiļdarbiem.

JG veidotāji vienmēr lielu vērību veltījuši latviešu gleznotājiem, grafiķiem, skulptoriem, mākslas fotogrāfiem. Kopš JG 214 (1998), neraugoties uz līdzekļu šaurību, viens mākslas darbs reproducēts krāsās pa visu lapu, bet, sākot ar JG 226 (2001) – divi, kam dažus numurus vēlāk regulāri pievienojas divi melnbalti mākslas foto uzņēmumi. Katram numuram ir savs kāda gleznotāja vai dizainera speciāli darināts vāks – no viņiem visčaklākais krāšņu vāku meistars ir bijis Ilmārs Rumpēters, pēdējos gados viņam pievienojas arī Voldemārs Avens, Vitauts Sīmanis, Haralds Norītis.

To daudzo vidū, kas JG devuši paliekošus darbus par literatūru, atrodam tādus respektējamus vārdus kā Jānis Andrupis, Valerija Baltiņa-Bērziņa, Arturs Baumanis, Kārlis Dziļleja, Jānis Grīns, Ildze Kronta, Mārtiņš Lasmanis, Ēriks Raisters, Jānis Rudzītis, Aina Sikсна, Ofēlija Sproģere, Edīte Zuzena, kuru secinājumi viscaur balstīti uz veiksmīgas literārā materiāla analīzes. Katrā laidienā bagātīgs ir grāmatu apskatu klāsts. Nodaļā “Dažos vārdos” aplūkotas ne tikai latviešu, bet visas pasaules kultūras norises. Krietnam skaitam vērtīgu interviju ar latviešu kultūras darbiniekiem (arī ar Nobela prēmijas laureātu Česlavu Milošu),

VĒRES UN PIEZĪMES

- ¹ "Karogs", literatūras un sabiedriski politisks mēnešraksts, iznāk kopš 1940. gada. Vairākus gadu desmitus domas par tā intelektuālītāti gan var dalīties.
- ² No 1922. līdz 1940. gadam iznāk Rīgā, kopš 1954. gada – trimdā. Pēdējos gados mēģina nostāties uz savām kājām Rīgā.
- ³ No Latvijā darbību izbeigušajiem izdeviem jāmin "Literatūra un Māksla", "Literatūra un Māksla Latvijā", "Literatūra. Māksla. Mēs", "Avots", "Grāmata", "Latvian Voices": "Occasional Papers of the Latvian PEN" un, liekas, pati pēdējā – "Luna".
- ⁴ Ārpus Latvijas nu jau krietnu laiku neiznāk vismaz daļēji kultūrai veltītie periodiskie izdevumi "Acta Baltica", "Acta Latgalica", "Archivs", "Baltic Forum", "Brīvība", "Ceļa Zīmes", "Cēļi", "Commentationes Balticae", "ELJA Informācija", "Laika Mēnešraksts", "LaRAs Lapa", "Latvija Šodien", "Zari" u.c.
- ⁵ 1970. 10. sēj. 90. lpp.
- ⁶ Bez JG – "Laiks", "Brīvā Latvija", "Latvija Amerikā", "Austrālijas Latvietis", "Labietis", "Daugavas Vanagu Mēnešraksts", "Treji Vārti", "Čikāgas Ziņas", "Kas Jauns Latvijā?".
- ⁷ JG toreiz oficiāli iznāk "Ceļinieka" paspārnē.
- ⁸ Tas ir, ar 1991. gada decembra numuru.
- ⁹ 1991. 28. okt.
- ¹⁰ Vēstulē redaktoriem 1991. 11. nov.
- ¹¹ Kā tas, piemēram, bija Kazahstānā.
- ¹² Jaunā Gaita. Nr. 214 (1998) 60. lpp.
- ¹³ Turpat, Nr. 243. (2005) 46. lpp.
- ¹⁴ Literatūra un Māksla Latvijā. 2001. 20. sept.
- ¹⁵ Turpat, 2002. 28. jūn.
- ¹⁶ Turpat, 2002. 18. okt.
- ¹⁷ Jaunā Gaita. Nr. 142. (2005) 28. lpp.
- ¹⁸ Literatūra un Māksla. 1989. 9. dec.
- ¹⁹ Jaunā Gaita. Nr. 244. (2006) 35. lpp.
- ²⁰ Turpat, Nr. 242. (2005) 46. lpp. Vitauts Ļūdēns attiecībā uz JG norāda nemainīt viņa lietoto personas vietniekvārdu "viņai" uz norādāmo vietniekvārdu "tai".
- ²¹ Turpat, Nr. 244. (2006) 35.-36. lpp.
- ²² Turpat, Nr. 242. (2005) 44. lpp.
- ²³ Vai otrs žurnāls? Senču Kalendārs 2003. Saldū: Signe, 2002. 113.-114. lpp. Jāpiebilst, ka 90. gados JG varēja iegādāties Rozes grāmatnīcā, Rīgā, Krišjāņa Barona ielā 5, bet tad pēkšņi tās izplatīšana tika pārtraukta, aizbildinoties ar kaut kādiem mistiskiem, it kā jaunpieņemtiem likumiem. Pēc vairāku gadu pārtraukuma žurnāls atkal nopērkams Rīgā, Latvijas Okupācijas muzejā, Strēlnieku laukumā 1.
- ²⁴ Rīga: SIA "Valerija Beļeķona izdevniecība", 2005. 135. lpp.
- ²⁵ Vēsturnieka Ulda Ģērmaņa "Latviešu tautas piedzīvojumi", Jāņa Turbada prozas darbs "Ķēves dēls Turbads" un vesela rinda dzejoļu krājumu – Valža Krāslavieša "Ar laika degli" un "Tā lielā izklišana", Olafa Stumbra "Vāveres stunda", Jāņa Krēslīņa "Tomēr es atceros", kā arī latviešu klasiķu mazgrāmatiņas – Aspazijas, Raiņa, Friča Bārdas, Kārļa Skalbes, Aleksandra Čaka, Erika Ādamsona, Jāņa Jaunsudrabiņa, Zinaīdas Lazdas.

- ²⁶ "Mazputniņš" apakšvirsrakstā nosaukts par "Mēnešrakstu latviešu zēniem un meitenēm visā pasaulē", iznāk no 1959. līdz 1991. gadam. "Mēs" ar apakšvirsrakstu "Raksti jaunatnei", 1961 – 1969.
- ²⁷ Jauniešu izdevumu sākums pēc Otrā pasaules kara meklējams jau bēgļu nometnēs Vācijā (Augsburgā, Fišbachā, Flensburgā, Memmingenā, Neištātē u.c.). Pēc Lielās izklišanas (1949 – 1951) gandrīz katram jaunatnes pulciņam Ziemeļamerikā un Austrālijā ir savs izdevums, parasti rotatora tehnikā. Labākā iespiedveidā iznāk "Ulubeles" septiņi numuri (1951 – 1955) Vācijā un Amerikas Latviešu jaunatnes apvienības "Raksti" (1952 – 1954). Pēdējie beidz eksistēt pēc tam, kad ALJAs valde pārmet redakcijai par pārāk dārgo iekārtojumu un pārāk literāri noskaņoto saturu. ALJAs 3. kongresā Indianapolisē, ASV (1954. novembrī), satiekas un iepazīstas vēlākie JG veidotāji.
- ²⁸ Rakstnieku Rūtas Skujiņas un Jūlija Lāča meita, prec. Muižniece.
- ²⁹ *Ar laika degli*. Toronto: Ceļinieks, 1962. 29. lpp.
- ³⁰ Andrejs Irbe. *Jaunā Gaita*. Nr. 83. (1971) 34. lpp.
- ³¹ Krāslavietis V. *Ar laika degli*. 9. lpp.
- ³² Vēstulē 2006. gada 15. martā.
- ³³ Šī organizācija atradās Valsts drošības komitejas (VDK) jeb, tautas mēlē, čekas pilnā kontrolē.
- ³⁴ "Svešuma Balss", "Svešuma Atspulgi", "Atbalss", "Atziņas" un "Pārdomas", "*Latvia Today*", "*Amberland*".
- ³⁵ Briedis R. "Jaunās Gaitas" gads ar divām atkāpēm. *Karogs*. 1997. Nr. 3. 236.-239. lpp.
- ³⁶ Štrāle A. Padomju cenzūra Latvijā 1985. – 1990. gadā. *Karogs*. 2005. Nr. 3. 160-169. lpp.
- ³⁷ V. Lāča LPSR Valsts bibliotēka, LPSR ZA Fundamentālā bibliotēka, P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes bibliotēka un PSKP CK Vēstures institūta bibliotēka.
- ³⁸ *Jaunā Gaita*. Nr. 240. (2005) 68. lpp.
- ³⁹ Ar pateicību esmu ņēmis vērā filoloģijas zinātņu doktores un dzejnieces Lalitas Muižnieces un viņas vīra trimdas sabiedriskā darbinieka Dr. Valža Muižnieka ierosinājumus un korigējumus, arī literatūrkritiķa, trimdas sabiedriskā darbinieka un medicīnas doktora vienā personā Pāvila Vāsariņa minējumus, īpaši dažus, viņa plašajā JG 100. numura svinībās jeb "Kokteili" nolasītā (1975. gada 9. februārī Toronto Latviešu namā), nekur npublicētā referātā "Kas ir "Jaunā Gaita"?" Par JG pašiem pirmajiem gadiem "Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstis" publicēts Valijas Ruņģes raksts "Sākotnējie jaunaitnieki" (1990. Nr. 3. 38.-48. lpp.; 1990. Nr. 4. 23.-35. lpp.). Aivars Ruņģis savukārt publicējis "'Jaunā Gaita" izkafo sev vietu zem saules un pieteic sevi latviešu kultūrā". Kalamazoo, Michigan: Divsimt Eksemplāru Grāmatniecība, 1990. 64 lpp.
- ⁴⁰ *Jaunā Gaita*. Nr. 24. (1959) 260. lpp.
- ⁴¹ Turpat, Nr. 60. (1966) 60. lpp.
- ⁴² Nollendorfs V. Tā sauktā "'Jaunās Gaitas" lieta". Turpat, Nr. 21. (1959) 128.-130. lpp.
- ⁴³ Turpat, Nr. 22. (1959) 181. lpp.
- ⁴⁴ Turpat, Nr. 11. (1957) 188.-189. lpp.
- ⁴⁵ Ruņģis A. *Jaunā Gaita: Stāsts par žurnāla tapšanu un sākuma gadiem*. Kalamazoo, MI: DEG, 1990. 52. lpp.

- ⁴⁶ *Jaunā Gaita*. Nr. 15. (1958) 129.-132. lpp.
- ⁴⁷ Nollendorfs V. Tā sauktā “Jaunās Gaitas” lieta”. Turpat, Nr. 21. (1959) 129. lpp.
- ⁴⁸ *Laiks*. 1958. 30. aug.
- ⁴⁹ *Jaunā Gaita*. Nr. 19.-21. (1959)
- ⁵⁰ Toreiz Indianas Universitātē (*Indiana University*) valodniecības doktoranda Valža Zepa *nom de plume*.
- ⁵¹ Pāvila Vasariņa referāts. Skat. 39. vērī.
- ⁵² 1971. gada 13. februārī.
- ⁵³ *Jaunā Gaita*. Nr. 21. (1959) 129. lpp.
- ⁵⁴ ALAs valdes sēdē 1959. gada oktobrī.
- ⁵⁵ *Ceļa Biedrs*. 1960. Nr. 2.
- ⁵⁶ *Latvija Amerikā*. 1975. 8. febr.
- ⁵⁷ Turpat, 1969. 9. apr.
- ⁵⁸ *Jaunā Gaita*. Nr. 17. (1958) 213.-214. lpp.
- ⁵⁹ *Jaunā Gaita*. Nr. 16. (1958) 159.-160. lpp.
- ⁶⁰ Turpat, Nr. 18. (1958) 248.-251. lpp.
- ⁶¹ Turpat, Nr. 21. (1959) 116.-119. lpp.
- ⁶² *Dzimtenes Balss*. 1963. Nr. 41.
- ⁶³ *Latvija*. 1963. 13. apr.
- ⁶⁴ Vēstulē 1969. gada 15. aprīlī.
- ⁶⁵ *Ziemeļkalifornijas Apskats*. 1967. Nr. 10.
- ⁶⁶ Kaut kad 1969. gadā Andrieva Ezergaiļa vēstulē bez datuma.
- ⁶⁷ *Jaunā Gaita*. Nr. 74.-75. (1969)
- ⁶⁸ 1970. gada 22. decembrī.
- ⁶⁹ Vēstulē 1973. gada 23. maijā.
- ⁷⁰ 1969. gada vēstulē bez datuma.
- ⁷¹ Vēlāk arī pārskatus par 1971., 1972. un 1973. gadu.
- ⁷² Vēstulē 1969. gada 17. jūnijā.
- ⁷³ *Mūsu Laikmets*. 1969. Nr. 4. 16.-18. lpp.
- ⁷⁴ Vēstulē 1976. gada 14. maijā.
- ⁷⁵ *Jaunā Gaita*. Nr. 102.-104. (1975)
- ⁷⁶ Vēstulē 1974. gada 2. februārī.
- ⁷⁷ Vēstulē 1976. gada 14. maijā.
- ⁷⁸ Vēstulē 1974. gada 12. martā.
- ⁷⁹ Laimonis Zandbergs raksta par nekad neuzrakstīto kultūras apskatu par 1974. gadu.
- ⁸⁰ Vēstulē 1975. gada 29. jūlijā.
- ⁸¹ Laimonis Zandbergs apkārtrakstā redaktoriem 1977. gada 19. augustā.
- ⁸² Jānis Bieriņš vēstulē 1976. gada 15. februārī.
- ⁸³ 1969. gada 10. jūlijā. Kā atceras Dr. Pāvils Vasariņš, “JG aktivisti bija stīgu cirtēji džungļos. Šīs stīgas LZ dzina, balstoties uz intuīciju, ne iedziļināšanos informatīvajos un analītiskajos rakstos un sērījās Rietumu akadēmiskajos izdevumos. [...] LZ pirmos sacerējumus publicējās DP nometnes izdevumos, tad aktīvi darbojies Kanādas latviešu jaunatnes organizācijā, bija entuziasma pilns un gatavs strādāt. Savu B.A. [bakalaura grādu – R.E.] literatūrā viņš ieguva vairāku gadu laikā, paralēli darbam tēraudrūpniecībā. [...] LZ kā galvenais redaktors paturēja savu pragmatisko pieeju. Virzība uz literatūras procesiem Latvijā bija svarīgāka par internacionālām vai tīri akadēmiskām problēmām.” (Vēstulē 2006. gada 10. februārī.)

- ⁸⁴ Savāda "Jaunās Gaitas" rīcība. *Brīvība*. 1976. Nr. 3. 6. lpp.
- ⁸⁵ Romāna īstais nosaukums ir "Kāpj dūmu stabi" (1960).
- ⁸⁶ 1974. gada 2. februārī.
- ⁸⁷ *Jaunā Gaita*. Nr. 97. (1973) 44. lpp.
- ⁸⁸ Sākotnējā veidā uzrakstītā "Daugavmala" publicēta tikai 1999. gadā (Rīga: Nordik. 48 lpp.) ar ilustrācijām no Sigismunda Vidberga grafikas cikla "Bermontiāde" (1926).
- ⁸⁹ *Jaunā Gaita*. Nr. 84. (1971) 3.-14. lpp.; turpat, Nr. 85. (1971) 3.-23. lpp.
- ⁹⁰ *Literatūra un Māksla*. 1972. 23. sept.
- ⁹¹ Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 2000. 97.-100., 116. lpp.
- ⁹² Vēstulē 1974. gada 2. februārī.
- ⁹³ *Jaunā Gaita*. Nr. 102. (1975) 38. lpp.
- ⁹⁴ Turpat, Nr. 97. (1973)
- ⁹⁵ Turpat, Nr. 121. (1978) 33.-42. lpp. "Bažas" izteiktas par Māras Zālītes dzejoli "Latvijas akmeņi".
- ⁹⁶ 1981. gada 10. maijā.
- ⁹⁷ Vēstulē 1975. gada 28. jūlijā.
- ⁹⁸ 1984. gada 16. martā.
- ⁹⁹ *Jaunā Gaita*. Nr. 60. (1966)
- ¹⁰⁰ *Latvija Amerikā*. 1975. 1. febr.
- ¹⁰¹ 1974. 23. nov.
- ¹⁰² *ALA Žurnāls*. 1974. Nr. 11. 64. lpp.
- ¹⁰³ *Laiks*. 1975. 5. martā.
- ¹⁰⁴ *Jaunā Gaita*. Nr. 123. (1979)
- ¹⁰⁵ Jānis Bierīņš vēstulē 1979. gada 20. jūnijā.
- ¹⁰⁶ 1979. gada 20. septembrī.
- ¹⁰⁷ Redakcijas apkārtrakstā "Jaunās Gaitas" redaktoriem 1979. gada 24. oktobrī.
- ¹⁰⁸ Vēstulē 1979. gada 13. jūlijā.
- ¹⁰⁹ *Jaunā Gaita*. Nr. 123. (1979) 46.-48., 66. lpp. – ar turpinājumu turpat, Nr. 124. 9.-14. lpp.
- ¹¹⁰ Laimonis Zandbergs vēstulē 1979. gada 6. aprīlī.
- ¹¹¹ Vēstulē 1979. gada 18. janvārī.
- ¹¹² Vēstulē 1979. gada 6. aprīlī.
- ¹¹³ *Latvija Amerikā*. 1982. 25. sept.
- ¹¹⁴ 1987. gada 19. janvārī.
- ¹¹⁵ *Jaunā Gaita*. Nr. 160. (1986) 52.-53. lpp.
- ¹¹⁶ Iznāk arī krieviski ar nosaukumu *Rodnik*.
- ¹¹⁷ Vai bezsaules noriets čekas apkampienos? *Brīvība*. 1979. Nr. 10. 10. lpp.
- ¹¹⁸ Vēstulē 1980. gada 20. janvārī.
- ¹¹⁹ Vēstulē 1980. gada 1. februārī.
- ¹²⁰ 1989. gada aprīlī. Tajos gados (1986 – 1993) strādāju Minhenē "Radio Brīvā Eiropas" latviešu redakcijā, turpinādams visādā veidā atbalstīt "Jauno Gaitu", piemēram, pieprasot, lai RBE pasūta, ja pareizi atceros, apmēram pusduci no katra iznākušā "Jaunās Gaitas" numura, paturot redakcijas vajadzībām vienu eksemplāru, bet pārējos nogādājot pa dažādiem ceļiem uz Latviju.
- ¹²¹ Vitauts Kalve laikrakstā *Latvija*. 1961. 28. okt.
- ¹²² *Latvija Amerikā*. 1966. 11. maijā.

- ¹²³ Trimdas sākumā iznāk Stokholmā, vēlāk Londonā, 1948 – 1987.
- ¹²⁴ <http://zagarins.net/JG>
- ¹²⁵ <http://www.eraksti.lv>, kas kopš 2006. gada 13. aprīļa izveido kopīgu lapu ar portālu Delfi (zem virsraksta Pakalpojumi, saite: Delfi grāmatnīca – www.eraksti.delfi.lv).
- ¹²⁶ *Jaunā Gaita*. Nr. 171.-174. (1989)
- ¹²⁷ *Literatūra un Māksla*. 1989. 9. dec.
- ¹²⁸ Vēstulē 1968. gada 25. aprīlī.
- ¹²⁹ *Jaunā Gaita*. Nr. 120.-137. Pēc Kārļa Kangeras aplēses – vēstulē L. Zandbergam, 1983. gada 2. jūlijā – aizvadītā gs. 70. gadu beigās un 80. gadu sākumā “Jaunās Gaitas” Nr. 120.-137. daļdarbi un literatūrai/kultūrai veltītas apceres aizņēmušas 54,2%. Pavirši aprēķinot, šodien šis skaits varētu pārsniegt 60% – kopā ar apcerēm par tēlojošo mākslu un mūziku un mākslas darbu reprodukcijām.
- ¹³⁰ *Laiks*. 1975. 8. un 15. janv.
- ¹³¹ Atbildē un “Jaunās Gaitas” redakcijas lūgumu izteikt domas par žurnālu. Citāts vairākkārt lietots reklāmās trimdas avīzēs.
- ¹³² *Jaunā Gaita*. Nr. 9. (1957) 89. lpp. Redaktors Gunars Andrejs Irbe dažkārt lietoja iniciāļus G.Gr.
- ¹³³ Brošūrā ar nosaukumu “Jaunā Gaita”, kas iespiesta sakarā ar “Jaunās Gaitas” 100 “Kokteili”.
- ¹³⁴ *Jaunā Gaita*. Nr. 7. (1957) 1. lpp.
- ¹³⁵ *Londonas Avīze*. 1962. 13. apr.

Rolfs Ekmanis

NOTES BY "JAUNĀ GAITA" EDITOR

Summary

At the conclusion of World War II, before the imminent return of the Soviet armies to the Baltic region, there was a massive exodus of Estonians, Latvians, and Lithuanians, either across the Baltic Sea to Sweden or south- and westward, via Poland, Czechoslovakia and Austria. In Latvia's case, those who, having experienced the brutal first year of Soviet occupation (1940 – 1941), had abandoned their homeland, included a large portion of the intellectual and creative elite with a sizeable number of professional writers in it. As a result, Latvian literature (and culture in general) of the second half of the 20th century bifurcated into two currents – that of the officially approved and supported literature under the Soviets and literature created in exile and not tolerated by the Soviet ideological and political system. Latvian exile literature (as well as that of Lithuania and Estonia), while unique in some respects, until the disintegration of the USSR (1991) may be considered part of a larger phenomenon, that of expatriate writing, similar to the several waves of Russian émigré literature; German and French writers in England and the United States during the Nazi period; Polish, Czech, and Slovak writers in Western Europe and North America after World War II; Latin American writers in Europe; also, American writers in Paris, etc.

During the first four or five postwar years, most Latvian refugee writers (except those who had fled to Sweden) found themselves in DP or 'Displaced Persons' Camps in various German cities in the British and US occupation zones. The largest of these camps (in Augsburg, Ansbach, Detmold, Esslingen, Fischbach, Geesthacht, Hamburg, Hanau, Lübeck, Memmingen, München, Oldenburg, Stuttgart, Würzburg and in a few other cities) became important cultural centers for Latvian political exiles, providing them with various organized cultural activities – not only theatrical groups, choirs, literary and art circles, poetry and prose readings, etc., but also newspapers, some of which had strong literary sections, journals of literature, politics, and the arts, and even small publishers of poetry and prose books set up shop in various DP Camps.

With the gradual closing of the refugee camps in the early 1950's, most men and women of letters tried to find work and establish residence in larger metropolitan areas outside West Germany – Stockholm, Copenhagen, London in Western Europe; New York, Chicago, Toronto on the North American continent; and Sydney in Australia. There, they were struggling for existence and simultaneously trying to continue their writing and publishing activities. In 1965 a survey of the Latvian literary harvest estimated that about 100 collections of poems and 350 volumes of novels, short stories, essays, and plays had been published in exile since 1945.

Starting with the mid-1970's, several publishing houses had to be closed and periodical publications discontinued mainly because of demographic reasons. Others, in the early 1990's, saw no reason for continuing their existence after the collapse of the Soviet empire and the regaining of independence in the Baltic countries.

While a great many publishing ventures of the exile community tended to be short-lived and financially unstable, *Jaunā Gaita* (The New Path), initially published as a bimonthly, later as a quarterly, turned out to be not only the oldest, but also culturally, the most important review published outside Latvia. It has printed a great number of unquestionably significant works in all of its sections: poetry, fiction and drama, the arts, memoirs, documents, travel notes, necrology, literary and art criticism, literary-historical essays, book reviews, translations from other European languages, polemics, and journalistic pieces of a philosophical or socio-political bent. The latter, usually, were concerned with the basic tenets of freedom, democracy, and marked by that tragic sense of history that defines the Central and Eastern European mindset – watching helplessly as the fate of their lands was sealed by the Molotov-Ribbentrop Pact (1939) and later by the dealings of the Big Three in Teheran (1943) and Yalta (1945).

The first issue of *JG*, edited by Valters Nollendorfs, appeared in September 1955 in the United States (Lincoln, Nebraska). It was founded by several intellectually-minded young exiles most of whom were students at US universities in the Midwestern states and in Canada's Ontario Province. In 1958, the editorial offices were moved to Toronto, Canada. During Laimonis Zandbergs' 27-year-tenure as the editor-in-chief, *JG* became a reputable review *devoted to literature, the arts, and the discussion of ideas*, as stated under the journal's title. After his death (1997), it has been edited from Arizona State University by Rolfs

Ekmanis. A considerable number of the editorial board members as well as contributors had or continue to have ties with various academic institutions in the US, Canada, and Europe.

The founders of *JG* saw its task as continuing the Latvian cultural process abroad and defending civic, political, and creative freedom of Latvians, both in the West and in their homeland. Also, the journal aimed to bring Latvian and European writers together by printing translations, especially, of poetry; to counterbalance the aggressive mass culture and to popularize authentic cultural values; to foster an artistic and intellectual sensibility based on universal and permanent achievements of, mainly, European civilization; to resist, particularly in the U.S. where most of *JG* readers resided, the official "melting pot" policy, i.e., assimilation and cultural integration.

While the first issues of *JG*, both thematically and visually, were rather mediocre, soon the journal began to serve as a rallying point around which gathered three sizeable groups of writers, poets, and critics: (1) those who had established themselves as such in their homeland before World War II, (2) *littérateurs* whose literary careers, although begun in Latvia, flourished in exile, and (3) a smaller group of individuals who started their creative life in exile, i.e., people who were simply too young to publish before or during the war and who emerged as significant artists while outside their country.

JG prides itself on the diversity of its contributors (the principal ones referred to as *Jaungaitnieki*, a designation derived from the review's name); the long list of major works first published on its pages; its support of experimentation in style and a search for new ways of expression; and, not least, its independence – during *JG*'s more than 50 years of existence, the journal has been uninfluenced by any organizations, personalities, or cliques. Among the more illustrious and controversial contributors who formed the exile stream of modern Latvian literature, could be mentioned Jānis Turbads (*nom de plume* of linguist Valdis Zeps) who in his prose poked fun at venerated Latvian mythological, historical and thinly disguised contemporary, including émigré, political figures; also, several poets (and artists) of the so-called *Hell's Kitchen* group who resided in New York, the city of exile, mainly in mid-Manhattan. At times, the challenging and unorthodox views on literature and art provoked a considerable stir, especially, in the more conservative circles.

Just like the publications of other exile groups (e.g., Polish, Czech, Ukrainian, Lithuanian, Estonian, Belorussian, Armenian), the editors of *JG* believed that the study of literary works created under Soviet rule was indispensable for the understanding of the changes brought about in the society of occupied Latvia.

The journal's interest in all genres of literature produced in Latvia (and the entire USSR in general) often extended to writers who were not entirely and some not at all acceptable to the Soviet cultural overseers. And, as a rule, *JG* pages demonstrated convincingly the transformation of Latvian literature and the arts into the "handmaiden of the Party" (*pomoščnik partii*, to use the Russian expression) and also the resistance by many a writer against this cultural sovietization process. Nevertheless, this particular aspect, especially in the 1950's and 1960's, in the eyes of some émigrés was interpreted as flirtation with the occupation regime. As a result, *JG* was forced to engage itself in heated polemics with the "patriotic" hardliners who voiced their thoughts at various émigré gatherings or in the Latvian-language press in Canada, the United States, Germany, Sweden, England, and Australia. Now, in hindsight, these polemics form for the most part a forgotten, but fascinating chapter in exile literary history.

While, for example, Aleksandr Herzen's and Nikolai Ogarev's anti-tsarist *Poljarnaja Zvezda* and its supplement *Kolokol*, published in England (1857 – 1867), could be relatively easily smuggled and sometimes even mailed into Russia, exile publications during the Soviet era, especially in languages of the non-Russian republics, were considered to be a direct threat to the regime and were banned. The Latvian branch of the Soviet censorship office *Glavlit* had divided émigré publications into several categories according to their harmfulness to *homo soveticus*. As late as the mid-1980's when *perestroika* and the *glasnost'* era had already begun, *JG*, together with several other publications, was placed on the very top of the list.

Nevertheless, individual copies of the journal were smuggled by various means into the country, cautiously passed from hand to hand in the educated circles, secretly read and parts even copied by hand. With Latvia having regained its independence (1991), *JG* has become a truly "all-Latvian" cultural review with readers and contributors, both in Latvia and the diaspora.

Ilze Lecinska

STĀMERIENAS PILS KULTŪRVĒSTURISKAIS MANTOJUMS

2002. gada 22. maija pēcpusdienā Latvijas Valsts mākslas muzejā tika atklāta oriģināldokumentu, rokrakstu, iespieddarbu fotogrāfiju un priekšmetu izstāde "Ir Stāmeriena Sicīlijai rada!"¹ Ekspozīcijas pamatā bija Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA) un Latvijas Nacionālās bibliotēkas (LNB) krājuma materiāli, kas papildināti ar dažās privātās kolekcijās esošajiem. Materiāli par Stāmerienas muižas un parka veidošanos 19. gadsimtā, koka un mūra baznīcu un historisma stilā celtās pils būvi un atjaunošanu pēc 1905. gada revolūcijas tika apkopoti pēc Latvijas Kultūras mantojuma saglabāšanas fonda ierosmes. Izstādes autores – LVVA Lasītavu daļas vadītāja Gunta Minde un LNB Sabiedrisko attiecību nodaļas galvenā bibliotekāre Ilze Lecinska.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Izstādes kopskats. Latvijas Valsts mākslas muzejs. 2002. gada maijs.
General view of the exhibition. The Latvian Museum of Art, May 2002

Plašā ekspozīcija, kas no 2002. gada septembra skatāma Stāmerienas pilī, dod iespēju tās apmeklētājiem gūt pilnīgu priekšstatu par bijušās muižas dzīves norisēm. Četru gadu laikā to aplūkojuši apmēram divdesmit tūkstoši apmeklētāju. Ieguldītajam darbam ir paliekoša vērtība, jo daudzi no atrastajiem materiāliem atklāja vairākus interesantus un līdz šim nezināmus faktus, bet dažus no tiem precizēja. Neilgi pēc izstādes atklāšanas par LVVA uzglabātajiem materiāliem, kas saistīti ar Stāmerienu, plašu publikāciju sagatavoja Gunta Minde², bet izstādes koncepcijas autore Ilze Lecinska rakstījusi par pils saistību ar pasaules literatūru un kultūru.³ Savukārt šīs publikācijas mērķis ir atspoguļot divu lielāko Latvijas zinātnisko bibliotēku – LNB un Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas (LAB) krājumos atrasto.⁴ Turklāt apkopotais materiāls var palīdzēt pili un parku atjaunot tādā izskatā, kādi tie bijuši agrāk – laikā, kad tos apdzīvoja un apsaimniekoja vācbaltieši baroni fon Volfi.

Reizē zinātnisko un emocionālo stāstu par Stāmerienu gribētos sākt ar diviem plaši zināmiem un ievērības cienīgiem notikumiem 20. gadsimta pasaules kultūras vēsturē.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

1908. gadā atjaunotā Stāmerienas pils.
Stameriena Palace, renovated in 1908

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Skats no filmas "Gepards" (1963).

Princis Salina – Berts Lankasters, Andželika – Klaudija Kardināle.

A scene from the film "The Leopard" (1963).

Prince of Salina – Burt Lancaster, Angelica – Claudia Cardinale

1958. gadā iznāca rakstnieka sicīlieša Džuzepes Tomazi di Lampedūzas (1896 – 1957) spilgtais un mākslinieciski augstvērtīgais romāns "Gepards". Līdz tam nezināmā autora darbs īsā laikā kļuva par populāru intelektuālu bestselleru un divu gadu laikā tika pārtulkots divpadsmit pasaules valodās.⁵ Latviski tas izdots divas reizes Andreja Spekkas (1915 – 1984) tulkojumā. Meistarīgi uzrakstītais romāns 1959. gadā apbalvots ar prestižo Stregas prēmiju.⁶

Un otrs notikums – 1962. gadā romāns tika ekranizēts, un pēc gada Kannu kinofestivālā itāliešu režisora Lukino Viskonti (1906 – 1976) filma "Gepards" ieguva Zelta palmas zaru. Tajā piedalījušies tādi izcili aktieri kā Berts Lankasters, Klaudija Kardināle un Alēns Delons, bet tās nozīmi Itālijas un pasaules kino vēsturē skaidri apliecina fakts, ka 2001. gada rudenī Romā tika sarīkota plaša izstāde, kas ļāva aktieriem

atsaukt atmiņā patīkamus brīžus no filmas uzņemšanas laika.⁷ Viens no tādiem ir arī lieliskais balles skats, kurā skan Nino Rotas (1911 – 1979) mūzika, kam par pamatu ņemts tolaik nepublicētais Verdi valsis.⁸

Ielūkojoties rakstnieka biogrāfijā, kas atrodama gandrīz katrā 20. gadsimta literatūras leksikonā vai enciklopēdijā⁹ un izstādē lasāmajā Lampedūzas dzīves hronoloģijā¹⁰, ikvienu no mums patīkami pārsteidz ziņa, ka rakstnieka dzīve bija cieši saistīta ar Latviju, un gribējās daļēji autobiogrāfiskā romāna tekstā atrast kādu kaut nelielu liecību par Stāmerienā pavadīto laiku.

Tieši tādu vai līdzīgu uzdevumu savulaik sev izvirzījuši vairāki spožā romāna cienītāji Latvijā – kinorežisors Gunārs Piesis¹¹, rakstnieks Zigmunds Skujiņš¹² un dzejnieks Māris Čaklais¹³

Uzmanīgi strādājot ar romāna tekstu, raksta autorei izdevās atrast vēl kādu spilgtu pierādījumu. Izlasot teikumu: “.. *tas nebija uzbāzīgs zeltījums, ko šolaiku dekoratori lieto pārk nekautrīgi, bet apsūbējis zelts, bāls kā ziemēlu zemēs meiteņu mati.*”¹⁴, neatstāja pārliecība, ka salīdzinājums radies, skatoties uz Latvijas ļaudīm.¹⁵

Un vēl kāds būtisks iemesls, kādēļ bija vēlēšanās raksta sākumā iezīmēt pils saistību ar romānu. Iespējamais saraksts “Pasaules literatūras dižgari un Latvija” patiesi nebūtu īpaši garš. Vācu filozofa un rakstnieka Johana Gotfrīda Herdera (1744 – 1803) dzīve un darbs Rīgā, spāņu rakstnieka un dzejnieka Anhela Ganiveta (1865 – 1898) Spānijas konsula pienākumi un labprātīgi izvēlētais traģiskais dzīves noslēgums Daugavas vilņos 1898. gada 29. novembrī... Vēl tikai daži interesanti fakti, tostarp arī itālieša Džuzepes Tomazi di Lampedūzas gaitas Latvijā no 1927. līdz 1939. gadam. Ar mūsu valsts galvaspilsētu cieši saistīts arī viens no pirmajiem vācu kriminālromāniem dzejnieka un dramaturga Riharda Vāgnera līdzgaitnieka Karla fon Holteja (1798 – 1880) darbs “Slepkavība Rīgā”. Bet tas jau iekļaujams interesanto faktū, ne literatūras dižgaru sarakstā.¹⁶

Stāmeriena ir interesanta apdzīvota vieta, sākot no 12. gadsimta līdz pat mūsu dienām. Piederība senās Tālavas zemēm¹⁷ ko uzskatāmi ilustrē Pētera Dreimaņa sastādītā vēsturiskā karte¹⁸, Stāmerienas villaine¹⁹, mazbānītis²⁰ – viss kopā veido pagasta lepnumu.

Ziņas par Stāmerienu atrodamas vairākos Latvijas pirmās brīvvalsts laikā izdotos pagastu un apriņķu aprakstos un tūrisma ceļvežos.²¹ Izsmēlošu informāciju sniedz arī tā laika pagasta vecākais J. Makstenieks rakstā “Stāmerienas pagasta vēsturiskā attīstība”.²²

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

N. fon Volfs. Die Reichsfreiherrn von Wolff in Livonia. 1670-1920 (1936).
N. von Wolff. State Free Lords von Wolffs in Livonia. 1670-1920 (1936)

Zīmīgi, ka padomju periodā iznāca tikai viena plāna brošūra²³, bet atjaunotajā Latvijā ziņas par Stāmerienu var smelties trīs ļoti vērtīgos izdevumos.²⁴

Tā grāmatu klāsts atspoguļo gan ieinteresētību, gan pētniecības iespējas, gan valstī valdošo ideoloģisko gaisotni.

Īpašu interesi izraisa materiāli par pils iemītnieku likteņiem. Pilnīgas ziņas par fon Volfu dzimtu, tās ienākšanu Baltijā 17. gadsimtā, sazarošanas, īpašumu iegūšanu un to pārvaldīšanas vēsturi iespējams iegūt vairākos vācbaltiešu leksikonos.²⁵

Genealoģiskas ziņas par Stāmerienas baroniem Volfiem atrodamas arī vācbaltu vēsturnieka Augusta Vilhelma Buholca (1803 – 1875) rokrakstu kolekcijā, kas glabājas LAB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā.²⁶

LNB krājumā uzglabātais pētījums, kura autors ir brīvkungs Nikolass fon Volfs, ir vispilnīgākais avots par seno dzimtu.²⁷ Minētais darbs faktiski ir vienīgais, kurā iespējams atrast gandrīz visu pils īpašnieku portretus²⁸, Stāmerienas muižas dibinātāja un pirmā īpašnieka Johana Gotlība II fon Volfa (1756 – 1817) nezināma mākslinieka eļļā gleznota portreta reprodukcija atrodama citā izdevumā.²⁹ Brīvkunga Nikolasa fon Volfa darbā trūkst arī Johana Gotlība Eduarda fon Volfa (1817 – 1883) sievas Krievijas cara Nikolaja I meitas Olgas³⁰ rotaļu biedrenes kņazes Sofijas Potjomkinas (1818 – 1887) portreta. Vispilnīgākās ziņas par dzimtas turpinātājiem mūsdienās var smelties Itālijā izdotā iespieddarbā.³¹

Barona Johana Frīdriha Heinriha fon Volfa (1794 – 1832) māsasmeitas atmiņu grāmatā atrodams fakts, ka 1843. gadā Eduards fon Volfs ar ģimeni pārcēlās dzīvot uz Stāmerienu, kur tolaik bija pabeigta *“jaunās, skaistās un lielās mājas būve”*.³² Latvijas Valsts vēstures arhīvā izdevās atrast dokumentu, kas pils celtniecības laiku precizē.³³ Par to liecina arī samērā jauni atklājumi pilī.³⁴

Visplašākais materiālu klāsts ir par Stāmerienu 19. gadsimta nogalē un 20. gadsimta sākumā.

1894. gada 30. janvārī Mentonā tika noslēgta barona Borisa fon Volfa (1850 – 1917)³⁵ un itāliešu kamerdziedātājas Alises Lauras Barbi (1862? – 1948) laulība.³⁶

Borisam fon Volfam bija četrdesmit četri gadi. Pagātnē – tautsaimniecības studijas Tērbatas universitātē 1871. gadā, vēlāk arī Berlīnē un Leipcīgā. 1875. gadā viņš ieguva filozofijas doktora grādu, bet sešus gadus vēlāk arī politekonomijas maģistra grādu Tērbatas

universitātē. Barons strādājis par sevišķo uzdevumu ierēdni Krievijas Finanšu ministrijā, bijis Krievijas Ķeizariskā galma padomnieks.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Johana Gotlība II fon Volfa portrets. Nezināms autors.
Portrait of Johan Gotlieb II von Wolff. Author unknown

No 1879. līdz 1892. gadam viņa dzīve cieši saistīta ar Vāciju, kur viņš bija Virtembergas ķēniņienes Olgas³⁷ kabineta sekretārs. Barons dibinājis Olgas fondu, kas saistīts ar hospitāļiem un bērnu namiem Virtembergā. Pavlovskā Boriss fon Volfs nodibinājis Olgas bērnu patversmi un bijis tās prezidents. Divus gadus – no 1906. līdz 1908. gadam – barons bija Viļņas mācību apgabala kurators. Zināms arī, ka Boriss fon Volfs no 1908. līdz 1910. gadam ieņēma Ķeizarkā Aleksandra liceja direktora posteni Pēterburgā. Darbīgajam baronam piešķirti vairāki augsti cariskās Krievijas apbalvojumi – I klases Staņislava un III klases Vladimira ordenis.

Par Stāmerienas muižas īpašnieku Boriss fon Volfs kļuva vienpadsmit gadus pirms kāzām – 1883. gadā.³⁸

Turklāt trīsdesmit sešus gadus vecā Alise Barbi³⁹ precību laikā bija kamerdziedātājas karjeras pašā plaukumā. Dziedātājas pirmais koncerts notika Milānā 1882. gadā. Viņa bija saņēmusi labu izglītību, zināja vairākas svešvalodas, lieliski spēlēja vijoli. Mūzikas kritiķi Barbi slavēja par izkoptu dziedāšanas manieri, viņas balss bija piemērota dažādu stilu mūzikas izpildīšanai. Dziedātājai bija vairākas koncertturnejas Anglijā, Vācijā, Austrijā un citviet pasaulē. Alise Barbi bija Itālijas karaliskā galma dziedātāja. Māksliniece rakstījusi arī dzeju, kurai mūziku komponējis Antonio Bacini (1818 – 1897).

1886. gada 21. un 24. janvārī Alise Barbi kopā ar slaveno itāliešu pianistu Neapoles konservatorijas profesoru Benjamins Čezi (1845 – 1907) sniedza divus koncertus Rīgā. Šis notikums tika samērā plaši atspoguļots arī Latvijas presē.⁴⁰ 1888. gadā notika dziedātājas lielā Krievijas turneja, kuras laikā Barbi uzstājas arī Taškentā un Samarkandā. Pārskatot 1888. gadā Rīgā izdotos preses izdevumus, neizdevās atrast nekādu ziņu, ka viņa būtu koncertējusi arī Rīgā.

1889. gadā dziedātāja sniedza pirmo koncertu Vīnē. Ir ziņas, ka viņa agrāk koncertējusi Vīnē kā vijolniece.⁴¹ Ar skaisto mūzikas pilsētu Barbi dzīve bija cieši saistīta līdz pat precībām ar Borisu fon Volfu. No šī laika ir saglabājušās dažas spilgtas liecības. Visinteresantākā no tām noteikti ir slavenā Vīnes klavierrūpnieka Ludviga Bēzendorfera (1835 – 1919)⁴² litogrāfija. Mēnesi pirms kāzām Borisa fon Volfa līgava sniedza atvadu koncertu Bēzendorfera zālē 1893. gada 20. decembrī. Klausītāji ir aizkustināti, bet sirmis Johanness Brāmss (1833 – 1897) pēkšņi atstāj vietu skatītāju zālē, lai personiski pavadītu Barbi dziedājumu.⁴³ Šis notikums izcilā austriešu komponista dzīvē minēts arī kādā Vācijas Brāmsa biedrības izdotajā grāmatā:

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Alise Barbi atvadu koncertā Vīnē. Pie klavierēm Johanness Brāmss.
Alice Barbi's farewell concert in Vienna. Johannes Brahms at the piano

“Barbi bija vienreizēja personība, atdzimusi Kamena (mūzai pielīdzinātā)... Tā vienīgā, kas bija vientuļās mākslinieka dvēseles mīlestība. Brāmss uztvēra viņas lēmumu kā personisku apvainojumu.”⁴⁴

Vai Alise Barbi sirmā komponista dzīvē spēlēja līdzīgu lomu kā savulaik Klāra Vika-Šūmane? Vai to maz iespējams noteikt un izzināt? Lai gan vācu režisora Janosa Darvas biogrāfiskā filma “Ja nebūtu šīs sievietes” (1996)⁴⁵ veltīta komponista un Klāras Vikas-Šūmanes attiecībām, dažās epizodēs parādās arī Barbi. Filmā izmantots arī fotoattēls, kurā abi mūziķi redzami pastaigājami Vīnes ielās 1892. gada Lieldienās.⁴⁶

Pēc precībām Barbi atteicās no dziedātājas karjeras par labu ģimenei un dzīvoja gan Stāmerienā, gan Itālijas Rivjerā. Līdz 1905. gadam viņa dažreiz sniegusi arī labdarības koncertus. Ir skaidri zināms par vienu no tiem – 1902. gada 22. oktobrī kamerdziedātāja dziedājusi Melngalvju namā Rīgā.⁴⁷

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Alises Barbi koncerta reklāmas lapa.
Handout advertising Alice Barbi's recital

Saliekot kopā visus pašlaik pieejamos materiālus, iezīmējas interesanta aina. Koncerta reklāmlapiņā, kas glabājas LNB krājumā, norādīts, ka Alises Barbi dziedājumu 1902. gada koncertā pavadīja Hanss Šmits (1854 – 1923). Vispusīgā mūziķa darbība ir pētīta.⁴⁸ Abos izdevumos tiek rakstīts, ka viņš ir bijis labi pazīstams gan ar Brāmsu, gan ar Klāras Vikas-Šūmanes ģimeni.

Zīmīga ir Alises Barbi koncertu repertuāra izvēle 1886. un 1902. gada koncertos – Šūberta un Brāmsa solodziesmas. 1886. gadā Brāmsa komponētā šūpuļdziesma, bet 1902. gadā “Sopfo oda” (ap 1877 – 1881), kuras vārdu autors ir Hanss Šmits. Laikrakstā “Rigasche Rundschau” ievietota Hansa Šmita atsauksme par labdarības koncertu.⁴⁹ Abu mūziķu sniegunā bija iekļautas arī divas senās Livonijas dziesmas Dricēnu muižā dzimušā vācbaltu komponista Gustava Manteifeļa (1832 – 1916) apdarē.⁵⁰

Latvijas Mūzikas akadēmijas bibliotēkā glabājas jaunajiem mūzikas izpildītājiem adresēts, Alises Barbi sastādīts solodziedāšanas albums. Saturā ir 17. – 18. gadsimta itāliešu komponistu dziesmas, kuras Barbi koncertos skanējušas itin bieži. Tās izdots Vīnē, bet uzlīme liecina, ka Rīgā tas tika pārdots Johana Jakoba Deibnera mākslas, daiļliteratūras un mūzikas literatūras tirgotavā.⁵¹

Izdevās atrast vairākas fotogrāfijas, kuras apskatot var secināt, kāda bijusi saviesīgā dzīve Stāmerienā.⁵² Saistoša likās apmēram 1910. gada fotogrāfija, kurā redzams barons Boriss fon Volfs ar dzīvesbiedri Alisi un abām meitām – Mariju Alisi Aleksandru, sauktu par Lisiju (1894 – 1982) un Olgu, sauktu par Loleti (1896 – 1984), sēžam pils dārzā. Barons – gandrīz pilnīgi sirmu galvu, baroneses seja pauž iekšēju mieru un apgarotību, meitas ir jau pieaugušas.⁵³

Barons mira 1917. gadā Pēterburgā. 1920. gadā par pils īpašniecēm kļuva atraitne un vecākā meita, bet 1925. gadā Aleksandra dāvinājuma ceļā saņēma arī mātes daļu.⁵⁴ Alise fon Volfa sešdesmit gadu vecumā apprecējās ar Itālijas diplomātu maršalu Pjetro Tomazi della Torretu (1873 – 1962)⁵⁵, Džuzepes Tomazi di Lampedūzas radnieku. Laulība tika noslēgta 1920. gada 26. aprīlī.⁵⁶ Pagaidām nav noskaidrots, bet šķiet, ka abi iepazinušies Pēterburgā. Jāpiezīmē, ka šādu faktu līdz šim neizdevās atrast ne arhīva dokumentos, ne rakstītos avotos. Taču ir kāda cita interesanta liecība – diplomāts viesojies Stāmerienas pilī.⁵⁷

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Boriss fon Volfs ar meitām Aleksandru (Lisiju) un Olgu (Loleti). 20. gadsimta sākums.
Boris von Wolff with daughters Alexandra (Lisi) and Olga (Lolette)
in the early 20th century

Fon Volfu dzimta Latvijā un Tomazi dzimta Sicīlijā ir savienotas dubultām radniecīgām saitēm. To pierāda gan četri ieraksti abu dzimtu genealogiskajos kokos⁵⁸, gan Aleksandras fon Volfas un Džuzepes Tomazi di Lampedūzas Rīgā, Vissvētās Dievmātes pasludināšanas pareizticīgo baznīcā (Gogoļa ielā 9) noslēgto laulību liecība, kas atrodama Latvijas Valsts vēstures arhīvā.⁵⁹ Zīmīgi, ka jau toreiz, 1932. gada 24. augustā, daudzus gadus pirms romāna "Gepards" sarakstīšanas ailē "nodarbošanās" nākamais literāts ierakstījis vārdu "mākslinieks". Tieši šis ieraksts vedinājis kinorežisoru Gunāru Piesi 60. gadu sākumā pētīt itāliešu rakstnieka romāna saistību ar Stāmerienā pavadīto laiku, uzņemot nelielu sižetu kinožurnālā "Māksla" (1965. Nr. 3)⁶⁰ un vēlāk uzrakstīt aizraujošu rakstu žurnālā "Дайрава".⁶¹

Apjomīgais raksts daudzus gadus bija vispilnīgākais Latvijā atrodamais avots par Džuzepes Tomazi di Lampedūzas gaitām mūsu zemē un pasaulē. To papildina tikai divas fotogrāfijas – kāds rakstnieka portrets un fotoattēls, kurā redzami Džuzepe un Aleksandra sēžam lielos atpūtas krēslos Baltijas jūras krastā, iespējams, Rīgas jūrmalā. Gunārs Piesis min, ka abi esot vairākkārt ārstējušies Ķemeru sanatorijā⁶², bet dokumentāli pierādījumi līdz šim nav atrasti. Vienīgi mājas grāmatā (Raina bulv. 33), kur abi reģistrēti no 1935. gada 10. oktobra līdz 1936. gada 30. maijam, ir ieraksts "*aizgājis uz Ķemeriem 1936. g. 30. maijā*".⁶³ Neskaitot abus iepriekšējos fotoattēlus, Latvijas bibliotēku krājumos esošajās grāmatās bija iespējams sameklēt vēl tikai pāris rakstnieka portretu.

Meklējot materiālus un zinot, cik daudz nenoskaidrotu jautājumu ir rakstnieka biogrāfijā un cik mīklaina ir Lampedūzas vienīgā romāna sarakstīšanas vēsture, likās neticami, ka tikai dažas fotogrāfijas ilustrē 20. gadsimta literatūras dižgara dzīvi. Varbūt tās tika slēptas ar nolūku?...

Tieši tāda doma var pavidēt, atceroties dzejnieka Māra Čaklā un aktrises Ausmas Ziemeles ciemošanos pie rakstnieka atraitnes Aleksandras Romā 1968. gadā.⁶⁴ Uzņemšana esot bijusi atturīga, pat vēsa. Un vai Gunāra Pieša minētais neizprotamās attiecsmes iemesls bija vienīgais? Varbūt tur slēpjas vēl kādi citi apstākļi. Kādi? Cik? Kā tos izdibināt? Tā gribas iedegties meklējumos un tā negribas pārkāpt trauslo robežu starp pētniecību un ētiku... Neraugoties uz to, izstādes autoriem bija liela vēlēšanās rast atbildi uz intriģējošo jautājumu par fotogrāfijām.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Aleksandra fon Volfa un Džuzepe Tomazi di Lampedūza Baltijas jūras krastā.
20. gadsimta 20.–30. gadi.

Alexandra von Wolff and Giuseppe Tomasi di Lampedusa
on the shore of the Baltic Sea

Jau minētā nelielā pareizticīgo baznīca blakus Centrāltirgum un nams Raiņa bulvārī 33 nebūt nebija vienīgās Aleksandras un Džuzepes vietas Rīgā. Par to var pārliecināties, apskatot izstādē ievietotās Rīgas namu fotogrāfijas, kuras izgatavojuši LNB fotogrāfe Ligita Ieviņa, pamatojoties uz LVVA atrodamajiem ierakstiem mājas grāmatās, kur parādās abu vārdi.⁶⁵ Interesanti, ka šos dokumentus savulaik caurlūkojis arī Gunārs Piesis. Žurnāla lappusēs tiek uzskaitīti arī LVVA fondu inventāra numuri. Tas lieliski ilustrē kinorežisora rūpīgo darbu un ieinteresētību. Vēlreiz atgriežoties pie Gunāra Pieša raksta, nevajadzētu aizmirst, ka tas tapis pirms divdesmit diviem gadiem padomju laikā, kad sazināšanās ar ārzemēm bija stipri ierobežota. Rodas jautājums: kāda ir situācija Itālijā un citviet pasaulē? Protams, bija neticami, ka arī tur rakstnieka dzīve ir diezgan liela mīkla.

Lai mūsdienās rastu atbildi, atliek tikai izmantot modernās informācijas meklēšanas iespējas.⁶⁶ Ar interneta starpniecību tika pārlūkota Džuzepes

Tomazi di Lampedūzas dzīvei un literārajai darbībai veltīto izdevumu bibliogrāfija. Pieredzējusi LNB bibliogrāfe Astra Šmite izvēlējās trīs izdevumus, kuros iespējams rast nepieciešamās ziņas par "Geparda" autora saistību ar Rīgu un Stāmerienu.

"Vēstules Lisijai" – tā savu grāmatu nodēvējusi itāliešu literatūrpētniece Katerīna Kardona.⁶⁷ Izdevumā apkopotas Aleksandras un Džuzepes vēstules. Sarakste aizsākās laikā, kad viņa vēl bija pirmā vīra Andreja (Andrē) Pilara fon Pilhau (1891 – 1960) sieva. Andrē bija senas vācbaltiešu dzimtas atvase, viņa tēvam Ādolfam Pilaram fon Pilhau (1851 – 1925) Pērnavas tuvumā piederējusi Audernas muiža.⁶⁸ Pats Andrē bija viens no nedaudzajiem cara armijas virsniekiem, kam palaimējās palikt dzīvam pēc asiņainajām Mazūru ezeru kaujām. Aleksandras fon Volfas un Andreja Pilara fon Pilhau laulība, kas tika noslēgta 1918. gada 7. septembrī Stāmerienas Nevass Aleksandra pareizticīgo baznīcā⁶⁹, tika šķirta pēc četrpadsmit nelaimīgas kopdzīves gadiem. Pēc laulības šķiršanas 1932. gada 19. jūlijā abiem bija tiesības stāties jaunā laulībā, bet Stāmerienas pils dāvinājuma ceļā kļuva par Andrē Pilara fon Pilhau īpašumu.⁷⁰ Diemžēl Andrē Pilaram fon Pilhau trūka tēvam piemītošo saimnieka spēju, un pils arvien vairāk grima parādos.

Netieši pils likteņa liecinieki ir arī Latvijas bibliotēku krājumos uzglabātie izdevumi. Tie ir "Lauksaimnieku un citu zemes īpašnieku adresu grāmata 1931. gadam", kur par Stāmerienas muižas īpašnieci tiek uzrādīta Aleksandra Pilars (liecina, ka ir arī tālrunis)⁷¹ un "1933. gada Telefona abonentu saraksts", kurā var atrast ierakstu – "Pilars, Andrejs, K/S (komandītsabiedrība) – Nr. 1".⁷² 1936. gada telefonu grāmatā tas ir vienkārši komandītsabiedrības "Stāmeriena" tālruņa numurs.⁷³ Zināms, ka pils pēdējais īpašnieks 1939. gadā emigrējis un dzīvojis Itālijā.⁷⁴

Jau 1927. gadā nākamais rakstnieks pirmo reizi apmeklēja Lisiju Stāmerienā, bet jau pēc gada Aleksandra ciemojās pie viņa Itālijā.⁷⁵ Regulāras tikšanās un sarakste turpinājās līdz pat kāzām. Neapšaubāmi īpaši interesantas ir tās vēstules, kurās tiek minēta Latvija. No tām var secināt, ka ziemeļnieciskā Stāmeriena sicīlietiem šķita ļoti eksotiska un sirdij un prātam tikama.

Grezo, iepriekš daudzkārt pieminēto albumu rakstnieka vismīļākais skolnieks un 1956. gadā adoptētais dēls Džoakino Lanca di Montekjaro (dz. 1934) sakopoja un izdeva divus gadus pēc Lampedūzas simtgades. Apjomīgā izdevumā skatāmi 335 fotoattēli. Trīsdesmit piecos no tiem

redzama arī Stāmeriena.⁷⁶ Uzmanīgi aplūkojot visus attēlus, var gūt diezgan pilnīgu priekšstatu par pils iemītniekiem un viņu viesiem. Daudzās fotogrāfijās redzama arī Aleksandras un Džuzepes laulību lieciniece, sena Lisijas draudzene, bijusī ieņingradiete Ludmila Iljaščenko.⁷⁷

Precību laikā Aleksandra dzīvoja Rīgā viesnīcā "Excelsior" (Gogoļa ielā 5)⁷⁸, bet Džuzepe mitinājās Pēterpils viesnīcā (Pils laukumā 1).⁷⁹ Tē, neilgi pēc kāzām, tika uzrakstītas un uz Itāliju nosūtītas arī vairākas mātei Beatrisei (1870 – 1946) adresētas vēstules.⁸⁰ Neatstāja sajūta, ka jābūt kādai fotogrāfijai, kurā Džuzepe būtu redzams Rīgā.

Tās meklēt 20. – 30. gadu presē nez vai būtu kāda nozīme. Līdz romāna iznākšanai vēl daudz gadu, daudz notikumu, daudz likteņa pavērsienu... Lūk viens no tiem – 1934. gadā, pēc tēva Džulio (1868 – 1934) nāves, Džuzepe Tomazi di Lampedūza mantoja prinča titulu.⁸¹

Ir saglabājušās trīs fotogrāfijas, kurās redzams nākamais rakstnieks Rīgas centrā.⁸² Datējums tikai aptuvens – 30. gadi. Vai pastaigā redzamais vīrs necilā uzvalkā un spieķīti rokā, kurš sevi dēvēja par mākslinieku, jau ir princis? Diezgan intrigējoši, protams, bet vai tik svarīgi? Daudz būtiskāks ir līdz galam neatbildamais jautājums par romāna ieceres laiku. Rakstnieks esot vēl pirms kāzām Lisijai teicis, ka gribot rakstīt vēsturisku romānu. Būtu tik patīkami, ja šis fakts gūtu apstiprinājumu. Literatūrā sastopami ļoti pretrunīgi minējumi. Zināms noslēpums paliks vienmēr!

Skaidrs ir tikai viens – lai cilvēks, kurš iepriekš publicējis tikai dažus rakstus Itālijas presē, krietnā vecumā uzrakstītu tik izcilu, izteiksmes ziņā nevainojamu romānu, nepieciešami daudzi novērojumi un ļoti ilgs "iznēsāšanas" laiks. Tā klusi, bez īpašas steigas un ārēja spožuma ritēja aristokrāta dzīve – brīžiem Itālijā, brīžiem Stāmerienā...

1939. gadā Aleksandra bija spiesta pili atstāt.⁸³ Džuzepe šai laikā neatradās Latvijā, viņš bija mobilizēts Itālijas armijā. Vācu laikā Aleksandra uz īsu laiku ieradās Stāmerienā, bet 1942. gada rudenī atstāja Latviju un nekad vairs šeit neatgriezās. Aleksandra apmetās uz dzīvi Romā, decembrī viņai pievienojās arī vīrs. Līdz mūža beigām abi dzīvoja Itālijā. Viņa aizraušanās bija literatūra, viņas – psihoanalīze. Lai gan nav ziņu, ka Lampedūza ieguvis akadēmisku izglītību, viņam bija vairāki skolnieki, kas klausījās lekcijas par itāliešu, franču un angļu literatūru.

Savukārt Aleksandras biogrāfijā ir kāds pārsteidzošs fakts – viņa bijusi Itālijas Psihoanalīzes biedrības viceprezidente. To uzskatāmi ilustrēja arī kāda Lanzas albumā aplūkojama fotogrāfija – Aleksandra biedrības otrajā kongresā Romā 1950. gada pavasarī.⁸⁴ Internetā iespējams izlasīt, ka viņa

nepieciešamo izglītību guvusi Berlīnē.⁸⁵ Aleksandras fon Volfas devums Itālijas psihoanalīzes attīstībā tiek plaši analizēts arī mūsdienās.⁸⁶

Trešajai no Itālijas pasūtītajai grāmatai dots visai aizkustinošs nosaukums “Baltijas dzintars”.⁸⁷ Tās autors – Aleksandras jaunākās māsas Olgas un itāliešu diplomāta Augusto Bjankeri (1879 – 1939) dēls Boriss (dz. 1928). 2003. gadā nācis klajā vēl viens Borisa Bjankeri sacerējums.⁸⁸

Olgas un Augusto laulība tika noslēgta 1927. gada 25. jūlijā.⁸⁹ Borisa fon Volfa un Alises Barbi jaunākās meitas dzīve pēc kāzām ritēja Itālijā. Nav ziņu, ka viņa vai dzīvesbiedrs būtu apmeklējuši Latviju. 90. gadu vidū Stāmerienā viesojās abi Olgas dēli: vecākais – Boriss un jaunākais – Džuzepe (dz. 1930) ar ģimenēm.

Izstādē ir skatāmas vairākas pils bojā gājušo interjeru un parka fotogrāfiju kopijas, kas nākušas no Igaunijas Vēstures arhīva un Bjankeri ģimenes arhīva. Tās publicētas arī “Stāmerienas grāmatā”.⁹⁰

Ikviens no pils interjeriem ir pieminēts un nedaudz aprakstīts vācbaltu rakstnieka Zigfrīda Fēgesaka (1888 – 1974) autobiogrāfiskajā daiļdarbā “Baltijas traģēdija”.⁹¹ Tā kā grāmatai raksturīga precizitāte gan notikumu un muižu, gan interjeru aprakstā, tā var sniegt būtisku papildinājumu izpētē. Iespējams, ka Stāmerienas pils iemītnieki ir daži daiļdarba tēlu prototipi.

Domājot par Stāmerienas pils iemītniekiem, ir vēlēšanās atspoguļot gan romantiskās pils iemītnieku likteņus un gaitas, gan parādīt viņu atstātās materiālās un garīgās vērtības. Stāmerienas muiža tika vairākkārt aprakstīta jau 19. gadsimta otrajā pusē klajā nākušajos iespaiddarbos.⁹² Diezgan pilnīgas ziņas par muižu, tās īpašniekiem, pārvaldnieku, saimniecisko dzīvi un baznīcu sniegtas vēl citā izdevumā.⁹³ Tās saskan arī ar LVVA uzglabāto dokumentu.⁹⁴

Interesanta ir arī liecība par muižas piedalīšanos Rīgas 700 gadu jubilejas izstādē Rīgā.⁹⁵

Muižas kompleksā ietilpst arī Ņevas Aleksandra pareizticīgo baznīca, kas tika uzcelta, kad vecā Eduarda fon Volfa laikā celtā koka baznīca bija nolietojusies.

Vēlreiz skatot dokumentus, kas attiecas uz jaunās mūra baznīcas celšanu, apstiprinājās fakts, ka vecā baznīca netika nojaukta uzreiz pēc jaunā dievnama uzcelšanas.⁹⁶ Uzskatāms apliecinājums tam ir arī fotogrāfija.⁹⁷

Jaunā mūra dievnama iesvētīšana notika 1904. gada 6. jūnijā. Visplašākais jaunās baznīcas apraksts atrodams žurnālā “Rīgas Garīgais

Vēstnesis".⁹⁸ Tē ievietota arī viena no pirmajām baznīcas fotogrāfijām. Rakstā atspoguļota svētku norise, minot vairākus interesantus faktus un aprakstot emocionālākos brīžus.

Jauno baznīcu iesvētīja arhibīskaps Agafangels. Rakstā uzvērts, ka svinībās piedalījās daudzas augsti stāvošas amatpersonas, garīdzniecība un ļoti liels pulks apkārtnes zemnieku. Baznīcai vietu Stāmeres ezera krastā esot izvēlējušies muižas dzimtkungi Boriss fon Volfs un Pauls fon Volfs (1853 – 1918). Valdība jaunceļamā dievnama būvei atvēlējusi 29 tūkstošus rubļu, bet tās vērtība sniedzas pāri par 35 tūkstošiem.

Atsevišķa tēma ir Stāmeriena dramatisko notikumu, tostarp 1905. gada revolūcijas, ēnā. Interesanti, ka tā bijusi pētišanas vērtā gan pirmās republikas laikā, gan padomju periodā.⁹⁹ Notikumi guva plašu atspoguļojumu arī tā laika Latvijas preses izdevumos.¹⁰⁰

Viens no jaunākajiem publicētajiem materiāliem ir skolotāja un pagasta rakstveža Jāņa Kalniņa atmiņu fragments.¹⁰¹ Tas nav zinātnisks raksts, un var tikai pievienoties ievadvārdu autorei teiktajam, ka aculiecinieku atmiņas ir tādi materiāli, *"kuriem nozīmīgumu un vērtējumu vēsturnieki un politiķi bieži piešķir daudz vēlāk"*.

Laikam ir neizbēgami, ka, rakstot par pils vēsturi, domas pastiprināti vijas ap baronu darbību un nostāju tik sarežģītā laikā. LNB krājumā ir izdevums "Latvijas nodedzinātās pils", kurā ievietotas trīs 1905. gada 2. decembrī nodedzinātās pils fotogrāfijas.¹⁰² LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā Ādolfā Kāpostiņa fondā glabājas fotogrāfiju kolekcija "Revolucionārās kustības skati", kurā 17. lappusē redzama viena no septiņdesmit nodedzinātajām Vidzemes pilīm – Stāmeriena.¹⁰³

Stāmerienas pils revolūcijas laikā bija brāļu Borisa un Paula īpašums. Izlasot iepriekš minētās atmiņas, var secināt, ka daudzu ēku dedzināšanu ar varu spiests izdarīt pagasta vecākais Līdumu māju saimnieks Jānis Rubenis.¹⁰⁴ Simts kazaku lielo pulku, kam paredzēts savaldīt un sodīt apmēram sešdesmit dedzināšanā iesaistīto cilvēku, no Pēterpils atsauc Pauls fon Volfs. Šim pretī liekams cits fakts. Jānis Rubenis, nevarēdams pārdzīvot pastrādāto, vēlāk izdarīja pašnāvību, bet tieši Pauls ir tas, kurš izteicis dziļu nožēlu par notikušo un piebildis, ka Rubenim neesot vajadzējis pārsteigties, bet atbraukt pie viņa uz Pēterpili, uzklausijs visus apstākļus, barons būtu viņu apžēlojis.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

P. Krasnova romāns "Ella Rullīt" vāks.
Cover of P. Krasnov's novel "Ella Rullīt"

Saistošas liecības ir arī par otru brāli.

1905. gada jūlijā Vidzemes landtāga sēdē tika spriests par to, kāda varētu būt vācbaltiešu loma valsts pārvaldē jaunajos apstākļos.¹⁰⁵

Savas domas izteicis arī Boriss fon Volfs. Viņš uzskatīja, ka ir nepieciešams apspriesties ar revolūcijā neiesaistīto māju saimniekiem un pajautāt, ko viņi domā un jūt. Protams, tas ir spilgts barona tolerances apliecinājums.

Revolucionārie notikumi Stāmerienā ir atspoguļoti arī daīlliteratūrā.¹⁰⁶ Sacerējums ir tulkots no krievu valodas, kā tulkotājs uzrādīts Arturs. Ir zināmi divi latviešu literāti, kuri parakstījušies ar šādu pseidonīmu un tulkojuši no krievu valodas – Arturs Bērziņš (1882 – 1862) un Arturs Voldemārs Bērziņš (1876 – 1914).¹⁰⁷ Kurš no abiem ir veicis šo tulkojumu, pagaidām nav noskaidrots, tomēr diezgan droši var teikt, ka otrais.

Zīmīgi, ka grāmatai likts apakšvirsraksts “Nemieri Vidzemē 1905. – 1906. gadā”, bet uz nelielā izdevuma vāka – nodedzinātās Stāmerienas pils fotoattēls. Grāmatas autors ir krievu rakstnieks un militārais darbinieks Pjotrs Krasnovs (1869 – 1947), kas Vidzemē ieradās 1906. gada vasarā kā soda ekspedīciju dalībnieks. Daīldarbā minēts, ka pili bijusi plaša bibliotēka, bagātīga nošu kolekcija, bet pils interjerus rotājušas slavenu mākslinieku gleznas. Starp bojā gājušajiem mākslas darbiem bijis arī vācu mākslinieks Franča Lēnbaha (1836 – 1904) gleznots Barbi portrets.¹⁰⁸ Jau šobrīd ir zināms, ka dziedātāju 1904.(?) gadā portretējis arī ungāru izcelsmes angļu mākslinieks Filipo Lāsclo (1869 – 1937).¹⁰⁹ Iespējams, ka abi šie mākslas darbi atradušies pilī, bet pašlaik tie ir tikai minējumi.

Visticamāk, ka bojā gāja, varbūt tika izvazātas arī lielākā daļa baronu bibliotēkas grāmatu. Šobrīd ir zināmas tikai divas no tām. Abas izdevumus, kas glabājas Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā, 2004. gadā izdevās atrast LAB Rokrakstu un reto grāmatu nodaļas asistentei Aijai Taimiņai.¹¹⁰

Vairāki vērtīgi materiāli atrodami LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā. Piecas Stāmerienas pils fotogrāfijas ir mūziķa Olīva Mētras plašajā (319 vienību) kolekcijā “Dažādu vietu attēli”¹¹¹, bet trīs no tām autors ievietojis arī fotoalbumā “Latvijas skati”.¹¹² Maldinošs ir paraksts “Stāmerienas pils 1900. gadā” zem vairākiem eksemplāriem. Visos fotoattēlos redzama 1908. gadā atjaunotā pils. To norādījis arī vēsturnieks Gunārs Īvāns tālāk minētajā zinātniskajā darbā. Nodedzināto senču īpašumu Borisam fon Volfam izdevās atjaunot īsā laikā – divos gados. Pils ieguva jaunu veidolu.¹¹³ Atliek tikai izteikt cerību, ka kādreiz izdosies noskaidrot arī projekta autora un arhitekta vārdu.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Filipo Lāsclo gleznotais Alises Barbi portrets.
Filipo Lasclo. Portrait of Alice Barbi (1904)

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Skolotāja Kārļa Martinsona atmiņu burtnīca.
Manuscript of teacher Kārlis Martinsons' memoirs

Dramatiski notikumi Stāmerienā risinājās arī vēlāk. Šo sarežģīto laiku raksturo otrs retums no LNB krājuma. Tā ir skolotāja Kārļa Martinsona parasta plāna skolas burtnīca ar skaidru, pat mazliet skolniecisku rokrakstu.¹¹⁴ Uz vāka uzraksts "Pirmā sociālistiskā darba skola Stāmerienas

pilī no 1919. gada 30. janvāra līdz 1919. gada 30. maijam”. Rokrakstā nedaudz aprakstīti arī pils interjeri. Iepazīstoties ar vienkāršo izteiksmes veidu, no kura strāvo panaīva sirsnība, lasītājs vēlreiz gūst apstiprinājumu sen zināmai patiesībai – ideoloģija ir viens, bet katra indivīda cilvēciskās īpašības kaut kas pavisam cits.

Nobeigumā gribētos pieskarties Stāmerienas muižas pētniecības gaitai. Te minams 1988. gadā veiktais vēsturnieka Gunāra Īvāna detalizētais un visaptverošais darbs divos sējumos. Tas tapis LPSR Kultūras ministrijas Restaurācijas institūtā pēc padomju saimniecības “Stāmeriena” pasūtījuma un pieejams Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijā mašīnrakstā¹¹⁵, bet rokraksts glabājas LNB Reto rokrakstu un grāmatu nodaļā.¹¹⁶ Tam pievienots plašs vērtīgu muižas ēku, pils, tās iekšskatu fragmentu, parka un jaunās baznīcas fotogrāfiju klāsts.

Divi jaunāki pētījumi, kas gan nav atrodamī bibliotēku krājumos, papildina iepriekšējo un novērš dažas neprecizitātes. Tie ir – Latvijas Nacionālā botāniskā dārza speciālistu sagatavotais “Stāmerienas parka apraksts”¹¹⁷ un arhitekta Ilmāra Dirveika “Stāmerienas muižas pils apjoma evolūcijas studijas”.¹¹⁸

Atlasot izstādes materiālus, tās veidotāji vienprātīgi nonāca pie domas, ka padomju laika postījumi ekspozīcijā nav īpaši akcentējami un analizējami, gan tādēļ, ka gribējās parādīt interesantākos un vērtīgākos materiālus, gan tādēļ, ka bija vēlēšanās uzsvērt pozitīvo. Tā, piemēram, vienā no četrpadsmit planšetēm ievietots “Latvijas PSR vēstures un kultūras pieminekļu saraksts”, kurā iekļauts Stāmerienas muižas komplekss ar parku.¹¹⁹

Nozīmīgs ieguldījums pils izpētē ir arī nesen izveidotā pils mājas lapa, kurā izmantota liela daļa izstādē redzamo un šeit aprakstīto materiālu.¹²⁰

Domājams, ka nākotnē radīsies daudz jaunu un interesantu atklājumu, bet aprakstītie materiāli varētu dot vairākus meklēšanas pavedienus!

P.S. Pateicos par palīdzību raksta tapšanā saviem kolēģiem no LNB Letonikas nodaļas, īpaši galvenajai bibliogrāfei Agrai Turlajai, LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas darbiniekiem, LNB Sikiespieddarbu un attēlizdevumu nodaļas darbiniekiem, īpaši galvenajai bibliotekārei Inārai Kokinai, Baltijas Centrālās bibliotēkas vadītājam Viesturam Zanderam un LAB Rokrakstu un reto grāmatu nodaļas asistentei Aijai Taimiņai.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Minde G. Izstāde Ir Stāmeriena Sicīlijai rada! *Latvijas Arhīvi*. 2002. Nr. 2. 137.-140. lpp.
- ² Minde G. Stāmeriena: pils, cilvēki un dokumenti. *Latvijas Arhīvi*. 2002. Nr. 4. 7.-26. lpp.
- ³ Lecinska I. Vai Latvijā atrodamas "Geparda" pēdas? *Māksla Plus*. 2002. Nr. 5. 20.-22. lpp.
- ⁴ Abi iepriekšējie un šis raksts kalpojuši par pamatu Latvijas vēstniekam Itālijā Jānim Lūsim, sagatavojot runu Borisa Biankeri grāmatas "Il Ritorna a Stomersee" prezentācijā Čigi pilī Romas tuvumā 2003. gada martā.
- ⁵ Skurbe A. Vai tu jau lasīji? *Padomju Jaunatne*. 1964. Nr. 44. 3. lpp.
- ⁶ Tomazi di Lampedūza Dž. *Gepards*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1964. 231 lpp.
Tomazi di Lampedūza Dž. *Gepards*. Rīga: Jumava, 1996. 262 lpp.
- ⁷ Стоп-кадр. *Панорама Латвии*. 2001. Nr. 243.
- ⁸ Зоркая Н. Ничто не утешает лучше музыки. *Музыкальная жизнь*. 1986. Nr. 22. С. 18-19.
- ⁹ Piem., *Encyclopedia of World Literature in the 20-th*. Vol. 4. USA: St. James Press, 1999. P. 332-333.
- ¹⁰ Sastādīta pēc Lanza Tomazi G. *Giussepe Tomazi di Lampedusa: una biografia per immagini*. Palermo, 1998. P. 175-177.
- ¹¹ Пиесис Г. Подлинный леопард в самом худшем виде. *Дзугава*. 1984. Nr. 12. С. 109-112.
- ¹² Skujiņš Z. *Sapņi; Zebras āda*. Rīga: Liesma, 1968. 126.-150. lpp.
T. p. Skujiņš Z. *Izlase*. Rīga: Liesma, 1986. 1. sēj. 185-197. lpp.
(Par rom. "Gepards" un Stāmerienas pils apmeklējumu). Skujiņš Z. *Zibens locīšana*. Rīga: Liesma, 1978. 101.-105. lpp.
- ¹³ Čaklais M. Sicīlijas gepards ar Stāmerienas spārniem. Čaklais M. *Impērijas pēdējās kapeikas*. Rīga: Liktenistāsti, 1997. 122.-127. lpp.
T. p. Tomazi di Lampedūza Dž. *Gepards*. Rīga: Jumava, 1996. 201.-206. lpp.
- ¹⁴ Tomazi di Lampedūza Dž. *Gepards*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1964. 183. lpp.
- ¹⁵ Lecinska I. Vai Latvijā atrodamas "Geparda" pēdas? *Māksla Plus*. 2002. Nr. 5. 20.-22. lpp.
- ¹⁶ Holtejs K. *Slepkavība Rīgā*. Rīga: Elpa, 2000. 205 lpp.
- ¹⁷ Holtei K.von. *Ein Mord in Riga*. Michelstadt: Neuthor Verl., 1992. 180 S.
- ¹⁸ N105, N106. *Senās Latvijas vēstures avoti*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1937. 2. sēj., 1. burtn. 79. lpp.
- ¹⁹ Latvijas zemes un tautas XIII gs.: [1. k.]. *Latvijas vēsturiskās kartes* Sast. P. Dreimanis. Rīga: Valters un Rapa, [193-?].
- ²⁰ Piem., Grasmane M. *Latviešu tautas tērpi. Raksti. Izšūšana*. Rīga: Rasa ABC, 2000. 16.-17. lpp.
- ²¹ Altbergs T., Biedriņš A. *Vidzemes bānītis*. Rīga: Latvijas Dzelzceļa biedr., 2000. 58., 84. lpp.
- ²² Piem., Maldups A. *Aprīņu un pagastu apraksti*. Rīga, 1937. 213.-214., 580. lpp.
- ²³ Piem., Makstenieks J. Stāmerienas pagasts. *Madonas Ziņas*. 1937. Nr. 2.

- ²³ Piem., Liepa I., Liepa P. *Gulbene*. Rīga: Liesma, 1976. 27. lpp.
- ²⁴ Dundure S. Stāmerienas pagasts. *Gulbenes rajons*. Gulbene, 1997. 93.-100. pp.
Stāmerienas grāmata. [B. v.]: LKMSF, 2001 23. lpp.
Stāmerienas pagasts. *Latvijas pagasti*: encikl. Rīga: Preses nams, 2002. 2. sēj. 421.-424. lpp.
- ²⁵ *Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften: Livland*. Bearb. von A. V. Transehe-Rosenek. Görlitz, 1929. Bd. 1. S. 305.-328.
Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften: Oesel. Tartu, 1936. Lief. 7. S. 444-447.
Deutschbaltisches Biographisches Lexikon, 1710-1960. Köln; Wien, 1970. S. 878.
Hasselblatt A, Otto G. *Album Academicum der Kaiserlichen Universität*. Dorpat: Mattiesen C., 1889. S. 53, 656, 697.
Klingspor C. A. *Baltisches Wappenbuch*. Stockholm: Beijer, 1882. S. 129. (Par Volfu dz. gerboni.)
- ²⁶ Bucholtz A. *Materialien zur Personenkunde der Ostseeprovinzen*. [Rīga, bis 1875]. [Handschr.] Bd. 50. 216. lpp.
- ²⁷ Wolff N. von. *Die Reichsfreiherrn von Wolff in Livland 1670-1920*. Tartu, 1936. S. 219-223.
- ²⁸ Turpat, 55., 57., 112., 166., 191., 220., 261. lpp.
- ²⁹ Krusenstjern G. von. *Die Landmarschälle und Landräte der Livländischen und der Öselschen Ritterschaft in Bildnissen*. Hamburg: Harry v. Hofmann Verl., 1963. S. 153.
- ³⁰ *Deutsche Biographische Enzyklopädie*. München: K.G. Saur, 1998. Bd. 7. S. 448.
Энциклопедический словарь. Т. 21а. С-Петербург: Ф.Л. Брокгауз, И.А. Ефронь, 1897. С. 911.
- ³¹ Lanza Tomazi G. Giuseppe Tomazi di Lampedusa.. 196. lpp.
- ³² Shoulz-Ascheraden E. *Memorien der Baronin Schoulz Asceraden, geb. Baroness von Camphenhausen*. Riga: Häcker, 1908. S. 164.-167.
- ³³ Minde G. *Stāmeriena: pils..* 12., 20.-21., 26. lpp.
LVVA., 1. f., 10. apr., 1138. l., 5., 6. lp.
Turpat, 4754. f., 1. apr., 1170. l. 23., 24. lp.
- ³⁴ Noskaidro Stāmerienas pils celšanas gadu. *Dzirkstele*. 2002. Nr. 132. 1. [4]. lpp.
- ³⁵ Par Borisu fon Volfu; Ottow R. *Von Album Dorpato-Livonorum*. Dorpat, 1908. S. 271.
Album Livonorum. Dorpat, 1822-1939. [b. v.]: Herausg. vom Philisterverein der Livonia, 1958. S. 163.
Deutschbaltisches Biographisches Lexikon, 1710-1960. Köln; Wien, 1970. S. 878.
Die Gesellschaft der Musse in Riga, 1787-1912. Riga: Häcker, 1912. S. 32.
- ³⁶ Wolff N. *Die Reichsfreiherrn..* S. 222. Dažos izdevumos ir atšķirīgs dziedātājas dzimšanas gads.
<http://genroy.free.fr/wurt.html>
- ³⁸ LVVA, 7363. f., 4. apr., 377. l., 57. lp.
- ³⁹ Kutsch K. Riemens I. *Großes Sängerlexikon*. Bern; Stuttgart: K. Saur, [b. g.]. Bd. 1. S. 155.
Kutsch K., Riemens I. *Großes Sängerlexikon*. Bern; Stuttgart: Francke Verlag, [b. g.]. Bd. 1. S. 155.
Korn A. Alice Barbi. *Allgemeine Frauenzeitung*. 1892. Nr. 9.
Lecinska I. Nošu raksts koka maneknā. *Mūzikas Saule*. 2006. Nr. 1. 22.-23. lpp.

- ⁴⁰ *Рижский Вестник*. 1886. Nr. 15, 17, 18.
- ⁴¹ Rudolph M. *Rigaer Theater- und Tonkünstler Lexikon*. Riga: Kimmel, 1890. S. 11, 36.
- ⁴² Austrija izdotajos leksikonos, piem., Czeike F. *Historisches Lexikon*. Wien, 1992. Bd. 1. S. 430, netiek minēts fakts, ka L. Bēzendorferam būtu piemitušas arī mākslinieka spējas, tādēļ jautājums par litogrāfijas autoru ir neskaidrs.
- ⁴³ Lanza Tomazi G. Giuseppe Tomazi di Lampedusa.. 134. att.
- ⁴⁴ *Johannes Brahms*. Berlin, 1914. Halbbd. 2. S. 327.
- ⁴⁵ <http://www.darvas.de/Brahms.htm>.
- ⁴⁶ Lanza Tomazi G. Giuseppe Tomazi di Lampedusa.. 133. att.
- ⁴⁷ *Благотворительный концерт баронессы А. ф. Вольф, урожд. Алисы Барби, при благосклонном участии Г-на Ганса Шмидт*. Конц. Бюро Нельднера. Рига: Druck von W.F. Häcker, 1902. Bl. 1.
Rigasche Rundschau. 1902. Nr. 237.
- ⁴⁸ Šmits Hanss. Brege I. *Cittautu mūziķi Latvijā, 1401–1939*: Leksikons. Rīga: Zinātne, 2001. 177.-178. lpp.
Torgāns J. Hanss Šmits kā .. Lindberga V., Torgāns J., Fūrmane L. *Gadsimta skaņulokā*. Rīga: Zinātne, 1997. 165.-177. lpp.
- ⁴⁹ H.S. Concert. *Rigasche Rundschau*. 1902. Nr. 240.
- ⁵⁰ Manteifels. Brege I. *Cittautu mūziķi Latvijā*.. 118. lpp.
- ⁵¹ *Barbi-Album*: Gesänge alter italienischer Meister. Wien; Leipzig: Universal Edition, [b. g.].
- ⁵² Lanza Tomazi G. Giuseppe Tomazi di Lampedusa.. 145., 148., 210. att.
- ⁵³ Turpat, 145. att.
- ⁵⁴ LVVA, 2056. f., 1. apr., 1227. l., 7., 8. lp.
Turpat, 59., 60. lp.
- ⁵⁵ *Who's who*, 1935. London, 1935. P. 3339.
- ⁵⁶ Wolff N. *Die Reichsfreiherrn von Wolff in Livland*.. S. 222
- ⁵⁷ Lanza Tomazi G. Giuseppe Tomazi di Lampedusa.. 129. att.
- ⁵⁸ Turpat, 196, 197. lpp.; Wolff N. *Die Reichsfreiherrn von Wolff in Livland*.. S. 219.–222.
- ⁵⁹ LVVA, 2935. f., 2. apr., 167. l., 200. lp.
- ⁶⁰ *Kinohronikas "Māksla", 1963–1993*: Rād. Sast. I. Pērkone. Rīga: Nacionālais Kinematogrāfijas centrs: Rīgas Kino muzejs, 1994. 4. lpp.
Augstkalna M. Entuziasti. *Māksla*. 1965. Nr. 4. 39.-40. lpp. Autore situāciju raksturo šādi: "Žēl, ka kinožurnāla "Māksla" ierobežotā apjoma dēļ unikālo materiālu par itāliešu rakstnieku nācās pārlietu saīsināt – tā, piemēram, no A. Postažas faktiem bagātās intervijas uz ekrāna palikusi tikai niecīga daļiņa."
- ⁶¹ Писесис Г. Подлинный Леопард.. *Даугава*. 1984. Nr. 12. С. 106.-117.
- ⁶² Turpat, 110. lpp.
- ⁶³ LVVA, 2942. f., 1. apr., 11452. l., 142. lp.
Писесис Г. Подлинный Леопард.. 115. lpp.
Čaklais M. *Impērijas pēdējās kapeikas*. Rīga: Liktenstāsti, 1997. 125.-126. lpp.
- ⁶⁵ LVVA, 2942. f., 1. apr., 11436. l., 126., 139., 140. lp.
- ⁶⁶ www.gattopardobeleice.it/parc
- ⁶⁷ Cardona C. *Lettere a Licy*. Palermo, 1987. 164 p.
- ⁶⁸ Аудернь. *Адресная книга Балтійских Сельских хозяев*. Ревель, 1899. С. 7, 13, 17, 34, 40, 42, 46.

- ⁶⁹ Wolff N. *Die Reichsfreiherrn von Wolff in Livland.* S. 222.
- ⁷⁰ LVVA, 2996. f., 20. apr., 26817.l.
Turpat, 2056. f., 1. apr. 1227. l., 59., 60. lp.
- ⁷¹ Lauksaimnieku un citu zemes īpašnieku adresu grāmata 1931. gadam. Rīga: Valters un Rapa, 1931. 255. lpp.
- ⁷² 1933. gada telefona abonentu saraksts. Rīga: [b. i.], 1933. 1157. sl.
- ⁷³ Latvijas 1936. g. telefona abonentu saraksts. Rīga: Pasta un Telegrāfa dep., 1936. 1120. sl.
- ⁷⁴ Lanza Tomazi G. Giuseppe Tomazi di Lampedusa.. 228. att.
- ⁷⁵ Turpat, 175. pp.
- ⁷⁶ Piem., Lanza Tomazi G. Giuseppe Tomazi di Lampedusa.. 152., 153., 186., 187. att.
- ⁷⁷ Piem., Lanza Tomazi G. Giuseppe Tomazi di Lampedusa.. 210. att.
- ⁷⁸ LVVA, 2935. f., 2. apr., 167.l, 200. lp.
- ⁷⁹ Sk. iepriekšējo atsauci.
- ⁸⁰ Lanza. Tomazi G. Giuseppe Tomazi di Lampedusa.. 194., 195. att.
- ⁸¹ Turpat, 176. lpp.
- ⁸² Turpat, 160.-162. lpp.
- ⁸³ Par to arī daīlīteratūrā: Knellwolf U. *Stomersee – drei Mal. Zwischen Riga und Lugano:* Schweizerisch-lettisches Lesebuch. Zūrich: Verd-Verl., 2002. S. 249.-252.
- ⁸⁴ Lanza. Tomazi G. Giuseppe Tomazi di Lampedusa.. 246., 248. att.
- ⁸⁵ http://it.wikipedia.org/wiki/Alexandra_Wolff_Stomersee
- ⁸⁶ <http://www.spiweb.it/profilo.htm>
- ⁸⁷ Biancheri B. *L'ambra del Baltico.* Milano: Feltrinelli, 1994. 184 p.
- ⁸⁸ Biancheri B. *Il ritorno a Stomersee.* Milano: Feltrinelli, 2002. 168 p.
- ⁸⁹ Wolff N. *Die Reichsfreiherrn von Wolff in Livland.* S. 222.
- ⁹⁰ Stāmerienas grāmata.. 10.-11. lpp.
- ⁹¹ Vegesack S. *Die Baltische Tragödie.* Heilbronn: Salzer Verlag, 1957. S. 93.-97.
- ⁹² Hagemester H. von. *Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands.* Rīga: [b. i.], 1836. S.247.-249.
Klingenberg Ad. *Adreßbuch für Behördern.* Rīga: [b. i.], 1871. T. 1. S. 158. Stryk L. von. *Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands.* Dresden: o. H., 1885. Teil. 2. S. 394.
- ⁹³ *Livländisches Verkehrs- und Adreßbuch der baltischen Provinzen für 1892/93.* Hrsg. von Kröger. Rīga, 1892. Bd. 2. S. 57., 133.
- ⁹⁴ LVVA, 4. f., 10. apr., 8610.l., 3. lp.
- ⁹⁵ *Rīgaer Jubiläums – Ausstellung, 1901.* Rīga: Jonck & Polievsky, 1902. S. 216.
- ⁹⁶ LVVA, 6375. f., 1. apr., 2.l. 26. lp.
- ⁹⁷ Lanza. Tomazi G. Giuseppe Tomazi di Lampedusa.. 139. att.
- ⁹⁸ No Stāmerienas. *Rīgas Garīgais Vēstnesis.* 1904. Nr. 7. 392.-398. lpp.
- ⁹⁹ Piem., *Latvija revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata.* Rīga: Liesma, 1976. 1. sēj. 1. d. 203., 205. lpp.
- ¹⁰⁰ Piem., *Dienas Lapa.* 1905. Nr. 135, 267, 271.
- ¹⁰¹ Atmiņas par 1905. – 1907. gada revolūciju Latvijā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls.* 2000. Nr. 2. 130.-132. lpp.
- ¹⁰² *Livlands zerstörte Schlösser.* Leipzig: E. Plates, [b. g.]. S. 22.-24.
- ¹⁰³ LNB R X 7, 3, 8, 17. lpp.
- ¹⁰⁴ Latvijas Vēstures Institūta.. 131. lpp.

- ¹⁰⁵ Pistolkhors G. *Deutsche Geschichte im Osten Europa: Baltische Länder*. Berlin: Siedler, 1994. S. 433.
- ¹⁰⁶ Krasnovs. *Ella Rullit*. Alūksne: Ķelle, 1910. 110 lpp.
- ¹⁰⁷ *Latviešu rakstniecība biogrāfijās*. Rīga: Latvijas encikl., 1992. 46., 47., 384. lpp.
- ¹⁰⁸ Krasnovs. *Ella Rullit*. 100. lpp.
- ¹⁰⁹ *The Studio*. Vol. 31, Nr. 124. 1907. P. 254-267.
- ¹¹⁰ Genlis. *Les mères rivales*. T. 1. Berlin, 1800.
- Edgeworth. *The modern Griselda: a tale*. London, 1813.
- ¹¹¹ LNB R XA 238, 82, 207.-211., 258. lpp.
- ¹¹² LNB R XA 238, 48, 289., 290., 291. att.
- ¹¹³ Bruģis D. *Historisma pils Latvijā*. Rīga: Sorosa fonds – Latvija, 1996. 32., 118., 121., 194., 200., 132., 235., 238., 250. lpp.
- ¹¹⁴ LNB RA 27,3, 1.-16. lpp.
- ¹¹⁵ Īvans G. *Stāmerienas pils vēsturiskās izpētes materiāli*. Rīga, 1988.
- ¹¹⁶ LNB RXA 362 11, 162. lpp.
- ¹¹⁷ *Stāmerienas parka apraksts*. LNBD, 1996.
- ¹¹⁸ Dirveiks I. *Stāmerienas pils apjoma evolūcijas studijas*. Rīga, 1999.
- ¹¹⁹ *Latvijas PSR Vēstures un kultūras pieminekļu saraksts*. Rīga: Avots, 1984, 182. lpp.
- ¹²⁰ <http://www.stamerienaspils.lv>

Kopskats un tuvskati

Benita Smilktiņa. *Ilūzijas un spēles: Laika zīmes*
50. – 70. gadu īsprozā.

Rīga: Zinātne, 2005. 144 lpp.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Daudzu pētniecisku tēmu vidū literatūrzinātnieces Benitas Smilktiņas noturīgas uzmanības lokā bijusi un ir īsproza. Prozas teorijas grāmatā “Prozas žanri” (1991) viņa rakstījusi par stāstu un noveli, latviešu noveles vēstures pētījumi izdoti grāmatās (1981, 1999). Jaunākā – “Ilūzijas un spēles: Laika zīmes 50. – 70. gadu īsprozā” (2005). Tās ievadā autore atzīst, ka sākotnēji bijusi “*iecere grāmatu veidot kā sistemātisku, visaptverošu pēckara īsprozas izsekojumu*”. Materiāls bijis nepārskatāms, tādēļ viņa izvēlējusies dot “*konspektīvu ieskatu procesā (nodaļa “Laikmeta idejas un laikmeta formas”)*” (trešdaļa apcerējuma teksta) un “*akcentu*

likt” uz pieciem prozaikšiem – Zigmundu Skujiņu, Regīnu Ezeru, Miervaldi Birzi, Albertu Belu un Andri Jakubānu. “*.. aptuveni rēķinot, tā bija viena paaudze*” – tā par viņiem raksta autore. (Mana subjektīvā uztvere gan tam īsti nepiekrīt...) Un pavisam divains ir nākamais teikums: “*Vīsi (? – I.K.) portretētie rakstnieki dzimuši līdz Otrajam pasaules karam, un viņu radošie gadi stāstniecībā aizsākas jau pirms tā saucamā atkušņa laika relatīvās brīvdomības un mazpamazām izsīka 80. gadu beigās.*” (6. lpp.) Vai te nav kāds pārpratoms? Ja atkušņa laiku saista ar PSRS vienīgās un valdošās partijas 20. kongresu un patiesības zibsnī pār lielvalsts vēsturi ar 1956. gadu – un cita jau nav, un arī grāmatā citviet runāts par 50. gadu vidu, – pirms atkušņa radošo gadu aizsākumu varbūt var ieraudzīt Birzem un Skujiņam, grūti –

Ezerai un neiespējami Belam un Jakubānam, kuri sāk publicēties 1963. un 1967. gadā.¹

Grāmatas ievadā Benita Smilktiņa raksta: “.. aplūkot tikai *noveli un tādējādi manai 1999. gadā izdotajai grāmatai* [“*Novēle: – I.K.*”] “*Stili, virzieni, personības latviešu novelē (līdz 1945.gadam)*” veidot tiešu turpinājumu nebija iespējams, jo pārāk jūtams bija tradīcijas pārrāvums. Žanra attīstības likne pēc kara sadalījās divos diametrālī atšķirīgos atzaros jeb straumēs.” (6. lpp.) Tādi ir autores apsvērumi, izvēloties pašreizējo grāmatas tēmu un struktūru un tādējādi sabalsojot procesa kopskatu un spilgtu personību tuvplānus.

Kopskatā nodaļā “Laikmeta idejas un laikmeta formas” autore izzīmē stāstniecības ceļu – no pēckara gadu “dogmatiskā reālisma” līdz dramatiskam, liriskam, psiholoģiskam vēstījumam 50. gados, līdz 60. gadu “jauna tipa mākslinieciskai domāšanai”, pastiprinoties subjektīvismam, atmiņu jeb autobiogrāfiskiem elementiem, līdz 60./70. gadu mijas stilistikajai daudzveidībai, asociatīvajam jeb apziņas plūsmas vēstījumam un 70. gadu groteskai un ironijai. Tāda lielās līnijās veidojas autores koncepcija. Literāro parādību analizē balstīti. Šajā pārskata daļā doti arī atsevišķu prozaiku mini-portreti, netrūkstot trāpīgiem raksturojumiem. Tādi, piemēram, lasāmi par Ēvaldu Vilku. “*Vilks bija pirmais, kurš tieši stāstā [...] ierastajām liela mēroga patiesībām pretstatīja savu mazo, ikdienišķo visparastākā cilvēka patiesību.*” (12. lpp.) Viņš “*nešaubīgi bija pirmais (nevis viens no pirmajiem), kurš 50. gados tieši stāstā it kā atvēra slūžas daudz brīvākam prozas plūdumam.*” (16. lpp.)

Kopumā autores piedāvātais stāstniecības “konspekts”, manuprāt, tuvs objektīvajai vērtībai ainai (cik nu vispār literatūrā iespējams par objektīvām patiesībām vienoties). Arī diskutējamu domu netrūkst. Piemēram: “*Jebkura*

¹ Šie ievadteikumi saasināja uzmanību uz neskaidrībām. Šķiet, Mārtiņš Kalndruva nebūtu ierindoja to vidū, kas 50. gadu nogalē ienāca literatūrā, vai par viņu nebija jāteic – atgriezās (11. lpp.). Acīmredzama drukas kļūda ieviesusies 19. lpp.: “*Kad 50. gadu nogalē nu jau pazīstamiem rakstniekiem piepulcējās Egons Līvs, Aivars Kalve, Egils Lukjanskis, Andris Jakubāns, Alberts Bels, Jānis Mauliņš, nedaudz vēlāk – Harijs Gālinš, Vladimirs Kaijaks, Jānis Kalniņš un citi, var droši teikt, ka pirmo frontinieku paaudzi bija nomainījusi gluži jauna rakstnieku paaudze.*” Kāpēc Līvs ar savām 60. gadu pirmajā pusē izdotajām trim un 1968. gadā izdoto ceturto pazīstamiem rakstniekiem piepulcējās 60. gadu nogalē, kāpēc par Kaijaku teikts “nedaudz vēlāk”, kāds ir piepulcēšanās pamatojums – varbūt publikācija periodikā, grāmatas iznākšanas fakts, pievienošanās kādam estētiskam strāvojumam, kādas noteiktas estētiskas kvalitātes sasniegšana vai kas cits. Ja rinda tik raiba un jautājumi rodas, vai vaina autores neprecizitātē vai varbūt literatūrzinātniskas valodas objektīvi neiespējamā precizitātē. Vēl vienu faktu nevaru nepieminēt – “Laintu lāsts” ir spilgts un īpatns Dagnijas Zigmontes romāns, nevis “*Ziemeļkurzemes (Ances, Zlēku) teiku literārās apdares.*”

rakstnieka individualitātes ignorance (ignorēšana? – I.K.) nodarīja ne mazāku ļaunumu kā vēl nesenā vāju, bet ideoloģiski “pareizu” darbu slavināšana.” (34. lpp.) Vai par Birzes “Nervozas sievietes stāstu” (1973) teiktais, ka pretrunīgu vērtējumu pamatā tas, ka stāsts “*nekādi neatbilda mākslīgi pieņemtajām morāles dogmām, bija pretrunā tik populārajai Pavļika Morozova rīcībai “augstākās idejas” vārdā.*” (100. lpp.) (Vai tiešām 70. gados latviešu sabiedrībā varēja būt populāra Pavļika Morozova rīcība – kā pārliecināt un pārliecināties par vēsturisko patiesību?)

Piecu plašāk aplūkoto prozaīku vidū Skujiņa stāstnieka un novelista stils liekas autorei īpaši tuvs – viņa “*prasme lielu nopietnību un komiku noturēt it kā uz naža asmens*”, “*spēja krasi mainīties – intonatīvi, tematiski, žanriski*”, spēja mazajā žanrā ietvert “*lielu, dziļu saturu, it kā vienā punktā satuvinot attāla laika un telpas slāņu*” u.tml.

Ezeras īsprozas analīzes nosaukums – “Princeses fenomens” (arī pārējo četru portretiem asprātīgi izmantoti zīmīgi un ietilpīgi autoru grāmatu nosaukumi). “*.. ieskatīties “aiz” ikdienišķās ierastības.*” Šo “aiz” Smilkīņa atzīst par vienu no Ezeras “*psiholoģiskās analīzes raksturojošiem momentiem*”, bet par novatorisku latviešu novelistikā to, ka “*Ezeras uzmanības lokā “mūžīgās situācijas” jeb morāles kategorijas – varmācība, alkātība, nodevība, spēka jeb varas filozofija.*” (87. lpp.)

Spēles moments, ja to saprotam kā estētisku paņēmieni, stila iezīmi, varbūt vismazāk raksturīgs Birzem. Viņa rokrakstā autore uzsver “*dokumentalitāti un pārdzīvojuma tiešumu, apvienotu ar saspringtu un vienlīdz emocionālu vēstījuma, intonāciju*” (95. lpp.), bet “*nenopietnos stāstīšus*” vērtē kā klasiskas situācijas novelītes, anekdotiskas noveles.

Katra stila savpatās līnijas autore ievilkusi arī Bela un Jakubāna portretos, savu subjektīvo redzējumu – tāpat kā visā grāmatā – lietpratīgi piedāvādama.

Ildze Kronta

Grāmata par Austriņu

Ikviens mēs zvaigzni sevī nesam.

Antons Austriņš – pazīstamais un nezināmais.

Rakstu krājums.

Sast. Alīna Romanovska. Rīga: Pils, 2006. 134 lpp.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Antonam Austriņam veltītājā rakstu krājumā Pēteris Savickis raksta: *“Retam latviešu rakstniekam laimējies būt par tik iecienītu modeli sava laika gleznotājiem, grafiķiem, tēlniekiem.”* Gribētos pārfrāzēt šo izteikumu – pēdējos gadu desmitos reti kuram rakstniekam laimējies kā Austriņam – kļūt par dažādu un atšķirīgu pētnieku uzmanības objektu. Daudzo konferenču materiālu vidū krājums par Antona Austriņa dzīvi un daiļradi nav tikai goda un cieņas izrādīšana autoram 120 gadu jubilejā, bet rosinošs rakstu apkopojums, kas vedina domāt ne tikai par A. Austriņu, bet arī par 20. gadsimta sākuma latviešu literatūras uztveres tradīciju un tās transformāciju vēlāk, latviešu dzeju

dažādu kultūru kontekstos, nepieciešamību pēc plašākiem pētījumiem par latviešu dzejas formālajiem aspektiem, resp., domāt par to, kā vēl trūkst, lai varētu veidoties pilnvērtīgs priekšstats par latviešu literatūras vēsturi. It kā necilais rakstu krājums ierosmju ziņā ir līdzvērtīgs rakstu apkopojumiem, kas veltīti šķietami “lielākiem” autoriem un plašākām tēmām – krājumiem, kas veidoti no referātiem, kuri sākotnēji lasīti Gētes “Fausta” tulkojuma simtgades un O. Vācieša septiņdesmitgades konferencē, vai – Aleksandra Čaka Gadagrāmatām. Kārtējo reizi auglīga bijusi konferences veidotāju (krājuma sakārtotāju, šai gadījumā tā ir Alīna Romanovska) iecere – koncentrēt pētnieku uzmanību viena rakstnieka / konkrētas parādības izzināšanā, lai, izejot no viena tekstu korpusa, izmantojot dažādas pieejas, iezīmētu problēmu loku, kas būtiskas visa literārā procesa apjaušanai.

Antons Austrīņš, daudz ievērots savu laikabiedru vidū, maz piesaistījis vēlāko pētnieku uzmanību. Plašākus rakstus vēl A. Austrīņa dzīves laikā sarakstījis P. Ērmanis un A. Goba, vēlāk rakstnieka vārds aktualizēts reti – galvenokārt atmiņās (K. Egle, M. Austrīņa u.c.) vai literārā procesa kontekstā, īpaši akcentējot A. Austrīņa meklējumus dekadences kontekstā, “Puiškāna” saikni ar autobiogrāfiskās prozas tradīciju. Publicēti vairāki raksti, kas veltīti jubilejām. Salīdzinot ar citiem laikabiedriem, A. Austrīņš izdots maz, kaut viņa romāns “Garā jūdze” pakalpojīs daudziem pētniekiem, restaurējot gadsimta sākuma notikumus. Resp. ilgu laiku rakstnieks ir bijis viens no perifērijas autoriem, kas parasti pieminēts pirms “u.c.” un jubileju sakarā. Par spīti tam nevarētu teikt, ka A. Austrīņš būtu aizmirsts – neviena no literatūras vēsturēm neiztiek bez atsaucēm uz A. Austrīņa dzeju, vai – rakstnieka kolorītais tēls iespēžas atmiņā arī tad, ja tikai redzēta kāda viņa fotogrāfija.

Viens no iemesliem savdabīgajam statusam – rakstnieka nepiederība kādam konkrētam strāvojumam, kā arī daiļrades neviendabība it kā atsvešinājusi pētniekus no iedziļināšanās A. Austrīņa daiļradē. Taču šķietamā nepiederība un neviendabība šī krājuma rakstu autoriem ļauj padarīt rakstnieku par jaunatklātu un jaunatklājamu autoru, liekot saasināt uzmanību gadsimta sākuma autoru pētniecībā – gan to autoru, kuri minēti biežāk nekā A. Austrīņš, gan to, kas bieži paliek aiz “u.c.” Ārkārtīgi būtiski šķiet, F. Fjodorova rakstā teiktais, ka *“nacionālā kultūra, tai skaitā nacionālā literatūra – ir sistēma, un kaut vienas parādības izslēgšana no sistēmas ved pie sistēmas un tās garīgā veidola (oblik) deformācijas.”* (58. lpp.) Arī pētījumu trūkums par A. Austrīņu ļauj daudz atraisītāk darboties pētniekiem.

Rakstu krājumu veido septiņu dažādu pētnieku darbi. Plašu faktogrāfisko materiālu, kas pārniedz raksta nosaukumā pieteikto tēmu – “Antona Austrīņa un Jāņa Zāliša draudzības un sadarbības epizodes” – piedāvā Maruta Cīrule. Ļaujot ieskatīties divu vienā gadā dzimušu mākslinieku dzīves paralēlajā ritējumā, atdzīvojas gadsimta sākuma politiskās un mākslinieciskās dzīves peripetijas, radot pamatu jaunai A. Austrīņa biogrāfijai. Savdabīgs ir Pētera Savicka raksts “Antona Austrīņa atspulgs tēlotājā mākslā”, kas, šķiet, pirmoreiz vienkopus aplūko viena rakstnieka “portretēšanas” vēsturi. Trešais raksts, kas ieskicē A. Austrīņa saikni ar mazpētītu sfēru – teozofiju, pieder Anitai Stašulānei. Raksta nosaukums “Teozofijas idejas Latvijā: Antona Austrīņa Pēterburgas tēlojums” pretstatā M. Cīrules rakstam apsoļa vairāk – rakstā ieskicētas interesantas versijas, taču pētījumi paliek atvērti – no gadsimta sākuma literārās dzīves faktoloģijas noskaidrošanai līdz plašākai dzejas tekstu analīzei, kas nostiprinātu tēzēs pieteikto.

Krājuma centru veido trīs raksti. Alīna Romanovska aplūko telpas aspektus A. Austriņa prozā, īpašu uzmanību pievēršot telpas saiknei ar opozīciju “realitāte – virsrealitāte” un attiecībām triādē “daba – kultūra – civilizācija”. Autore, tiecoties noskaidrot rakstnieka piederību kultūras tipam (*“Realizējot telpisko vertikāli un veidojot izteikti subjektīvu pasaules modeli, A. Austriņš iekļaujas modernisma kultūras tipā”*, 19. lpp.), iezīmē rakstniekam būtiskos telpas elementus, fiksē to semantiku un savdabību. Iespējams, ka šī piederība modernisma kultūras tipam veidojas, aplūkojot A. Austriņa tekstu kopumā (autore nenodala posmus rakstnieka daiļradē), kaut nākas vairāk piekrist M. Burimas apgalvojumam *“Austriņa attiecības ar modernismu nav viennozīmīgas”* (34. lpp.). Saistot A. Austriņu gan ar sentimentālismu (nativismu!), reālismu, naturālismu, M. Burima raksta: *“Izteikti modernistiskas iezīmes Austriņa darbos veidojas, ne tik daudz organiski iekļaujoties modernisma paradigmā vai pārstrukturējot savu māksliniecisko pasauli virzienā no pozitīvisma uz modernismu, bet gan mehāniski iesaistot tekstā virkni modernisma kultūras proponēto zīmju.”* (34. lpp.) Aplūkojot A. Austriņa saiknes ar K. Hamsunu, M. Burima iezīmē hamsuniskās impresijas A. Austriņa dzīvē un daiļradē, gan parāda rakstnieka “spēku un vājumu”.

Latviešu literatūrzinātnei maz raksturīgu erudīciju un skatījuma plašumu, impulsu rodot vienā A. Austriņa dzejoļu ciklā, atklāj F. Fjodorovs rakstā “Antons Austriņš: Осип Мандельштам”, sastatot O. Mandelštama un A. Austriņa darbus. O. Mandelštama dzejoļa konteksts veido fonu versijai par A. Austriņa ciklu. Lai arī raksta noslēgumā autoram jāatzīst, ka atsevišķos aspektos Austriņš parādās kā *“arhaists, literatūras pagātne”*, Itālijas cikla dzejoļu analīze pārsteidz un sajūsmina. Arī pieņemot, ka tā *varētu būt* (šis izteikums kā refrēns izskan vairākos rakstos, gan nepietiekamā faktoloģiskā konteksta nozīmē), F. Fjodorovs piedāvā dzejas tekstu analīzi un impulsu bagātību turpmākiem pētījumiem. Kontekstu apzināšanas un “ielasišanas” dzejas tekstā paver jaunas iespējas ne tikai A. Austriņa, bet arī citu laikabiedru darbu interpretācijām.

Noslēgumā vēlreiz gribētos pārfrāzēt sākumā citēto: retam latviešu rakstniekam ir tā laimējies.

Raimonds Briedis

Versija par Andra Kolberga tēmu

Astrīda Skurbe. *Andris Kolbergs*.

Rīga: Zinātne, 2006. 311 lpp.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Sērijā “Personība un daiļrade” iznākušajā Astrīdas Skurbes grāmatā “Andris Kolbergs” iespējams ielūkoties vairākos, pat stipri atšķirīgos veidos. Tā ir gan grāmata par vērā ņemamu personību latviešu literatūrā; tas ir arī vēstījums par monogrāfijas autores pašas laiku; turklāt tā ir biogrāfiska versija nevis par kādu klasiķi, bet cilvēku, kurš (ja nu kas) var visu apstrīdēt.

Andri Kolbergu grāmatā var iepazīt daudzpusīgi, šķiet, ka visveiksmīgāk izdevies izstāstīt viņa ceļu uz literatūru, arī pirmo darbu ieceres, likteņus. Par zīmīgu caurviju motīvu Astrīda Skurbe izvēlējusies saistījumu starp rakstnieka paša dzīves dēkām, priekiem, bēdām, amatiem, aktivitātēm, interesēm un viņa grāmatās tēloto. Taču tas nenozīmē,

ka tiek veidots vien prototipu vai protosīžetu uzskaitījums; galvenais skatījums, kurš monogrāfijas lappusēs nemitīgi atgādina par sevi, – virzāms uz atziņu, ka tik nerimtīgam cilvēkam kā Andrim Kolbergam ir iespējami tieši tādi darbi. Pie tam dažādie žanri – no kriminālromāniem līdz grāmatām, kuras izmantot Rīgas un Jūrmalas kājāmgājējiem (apceļotājiem) – Andra Kolberga dzīves raksturojumā šķiet cits citu papildinoši, jo, strādājot ar informāciju par Rīgas vēstures faktiem, palēnām nobriest arī citu darbu ieceres.

Zīmīgi, ka Astrīdas Skurbes grāmata par konkrētu cilvēku tomēr nenoslēdzas šaurā dzīves un daiļrades faktu uzskaitījumā, līdzās detalizētam nozīmīgāko A. Kolberga darbu satura pārstāstam būtiska ir pozīcija aizstāvēt vai respektēt un nostiprināt arī kriminālromānu (un stāstu) tiesības un intereses latviešu literatūras kopainā. Vienīgi, atgriežoties pie izvērstajām literāro darbu satura pārstāsta lappusēm, tās var iedarboties divējādi, no vienas puses, bija patīkami – atsaukt atmiņā un atcerēties, jo liela daļa no Andra Kolberga darbiem tikusi savulaik gan rakstītā veidā, gan filmu formātā iepazīta, bet,

no otras puses, pagarie satura pārstāsti var būt pārbaudījums tiem, kas nav Kolberga darbus lasījuši, jo provocē uz slinkumu, sak, “nu jau zinu, par ko tai romānā bija, varu arī nelasīt”.

Visaugstāk Astrīdas Skurbes monogrāfijā vērtēju perfekti iezīmēto pašas autorei pozīciju, jo galu galā grāmata ir arī par viņas laiku – arī literatūrā, tāpēc šī klātbūtnes elpa padara vēstījumu par Andri Kolbergu daudzslāpānāku, proti, tas kļūst par noteiktas paaudzes skici, par zināma laika posma iespaidu hroniku. Protams, šādai darba ievirzei bija iespējami arī zemūdens akmeņi (piemēram, vēlme vairāk parunāt par sevi utt.), bet Astrīdai Skurbei izdevies sabalansēt stāstījumu par savu pazišanos ar Andri Kolbergu un dažādu rakstnieka kolēģu, paziņu viedokļu, atmiņu izmantojumu.

Visbeidzot trešais manis pieteiktais būtiskais aspekts šīs grāmatas izlasīšanā, iepazīšanā. Tā ir biogrāfiska grāmata par autoru, kurš nav (tālu vai ne tik tālu laiku) klasikis, bet ir joprojām literatūrā aktīvs un klātesošs. Pašreizējā versijā Astrīdas Skurbes grāmata tāpēc ir īpaši neparasta, jo ir vienīgā šajā monogrāfiju sērijā, kura piedāvā nevis skatījumu atpakaļ, bet uz priekšu. Šī situācija izvirza citas prioritātes, grāmata iezīmē ceļu uz citādu skatījumu par rakstnieku, viņa daiļrades un dzīves ceļa izvērtējumu, t.i., tekstā ļoti klātesoša ir krietna deva publicistiskuma. Par to, manuprāt, liecina pieteikums uz Andra Kolberga dzīves un sadzīves detaļu atspoguļojumu. Tādējādi pamīšus ar priekšstatiem par Andra Kolberga darbu tēliem, darbu tapšanas ieskicējumu monogrāfija veidota mūsdienīga rakstnieka PR aspektā. Savukārt mūsdienīgumu šobrīd sabiedrība nereti saprot ar atļauju ielūkoties dažādās aizkulisēs, tāpēc akcentēta ir interese par ģimeni (sievu un bērniem), tāpēc vietā ir mednieku stāsti un iecienītākie ēšanas paradumi, un citas nianšes, kuras sabiezinātākā un izceltākā veidā labi iederētos arī žurnālos, kuros pastiprināta interese par smalkām aprindām.

Veidojot priekšstatu un vērtējumu par Andri Kolbergu, monogrāfijas autore ļoti pamatīgi balstījies uz rakstnieka paša apgalvojumiem, turklāt ne tikai atsaucoties uz savstarpējām sarunām, bet arī uz daudzajām intervijām, apcerēm. Tādējādi grāmatas lappusēs blīvi parādās Kolberga apgalvojumi dažādos citējumos, brīžiem pat liekas, ka varbūt bija jādod rakstniekam vēl lielāka iespēja – pašam rakstīt savu dzīves stāstu. Un pēc tam kāds pietiekami neitrāls cilvēks varētu piedāvāt rakstnieka domu analīzi un izvērtējumu, sastatot to ar citiem viedokļiem, situāciju skaidrojumiem u.tml. Šajā monogrāfijā par Andri Kolbergu galvenokārt realizējies vienas augstākās instances princips – rakstnieka viedoklis, vērtējums.

Bet tā būtu jau cita versija par rakstnieku Andri Kolbergu.

Lita Silova

Daugavpils Universitātē divas jaunas filoloģijas doktores literatūrzinātnē

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

2006. gada 15. septembrī Daugavpils Universitātes Humanitārajā fakultātē bija īpaša diena – divu promocijas darbu aizstāvēšana. Literatūrzinātnes promocijas padomē disertācijas aizstāvēja Latviešu literatūras un kultūras katedras docētāja Ingrida Kupšāne un Humanitārās fakultātes Komparatīvistikas institūta pētniece Alīna Romanovska.¹

Alīnas Romanovskas promocijas darbs “Antona Austriņa proza Eiropas literārajā telpā” (zinātniskā vadītāja *Dr. hab. philol. Vera Vāvere*) bija veltīts līdz šim maz pētītā rakstnieka daiļrades raksturojam Eiropas un pasaules literārā procesa kontekstā. Darba nepieciešamību noteica ne vien rakstnieka savdabīgā personība un daiļrade, bet arī autores vēlme caur viena konkrēta rakstnieka literāro darbību pievērsties universālo un specifisko latviešu un Eiropas literatūras un kultūras procesu raksturojumam, jo, kā atzīmēja A. Romanovska: “*A. Austriņa proza nav maģistrāla 20. gs. sākuma latviešu literatūras parādība, taču tā nav mazsvarīga un ir pelnījusi padziļinātu izpēti gan specifisko īpatnību dēļ, gan kā fenomens, kas miniatūrā atspoguļo pārmaiņas kopējā kultūras paradigmā un organiski reaģē uz izmaiņām tajā.*”²

Doktora grāda pretendentes promocijas darba struktūra ne vien atainoja A. Austriņa daiļrades svarīgākos jautājumus, bet arī aktualizēja darba izstrādē izmantotās salīdzināmās literatūrzinātnes teorētiskās nostādnēs un to praktisko īstenojumu. Savā disertācijā A. Romanovska pievērsusies būtiskākajiem A. Austriņa poētiskās pasaules raksturotājiem. Viņa analizējusi Austriņa tekstos bagātīgi pārstāvēto autobiogrāfismu, īpaši izceļot bērnības un 1905. gada tēlojumu nozīmību, kā arī akcentējusi 19. – 20. gs. kultūras tekstu realizāciju A. Austriņa prozā: apolloniskā un dionīsiskā pretstatījumu, dubultnieka struktūras izmantojuma specifiku, pārcilvēka koncepcijas realizāciju, noslēpumainības un iracionalitātes kategoriju. Plaši raksturotas A. Austriņa darbu telpiskās sistēmas īpatnības (dabas, kultūras un civilizācijas attiecību risinājumam, Pēterburgas, Itālijas un Spānijas telpas tēlojumi).

Aizstāvēšanās laikā recenzentu (*Dr. philol.* prof. Ausma Cimdiņa, *Dr. hab. philol.* Benedikts Kalnačs, *Dr. philol.* asoc. prof. Elīna Vasiļjeva) izteiktie vērtējumi liecināja par darba novatorismu saturiskā ziņā, par darba autoros lielo ieguldījumu Antona Austriņa personības un daiļrades “atgūšanu” mūsdienu literatūrpētniecības aprītē. Diskusijas raisījās lielākoties par rakstnieka attiecībām ar krievu kultūru, viņa daiļrades iekonturējumu literāro tipu un virzienu kontekstā. A. Austriņam veltītais promocijas darbs sniedz iespēju jaunā skatījumā palūkoties uz vienu no savdabīgākajiem posmiem latviešu literatūras vēsturē – 20. gadsimta sākumu, jo A. Austriņa prozā veidotais pasaules modelis “[...] sakrīt ar 19. gs. beigās – 20. gs. sākumā populārākajiem filozofiskajiem un kultūras konceptiem: viņš izteikti realizē autobiogrāfiskās rakstības īpatnības, tēlo modernās personības apziņas sašķeltību un jaunas, labākas personības meklējumus, pievērš uzmanību dabas, kultūras, civilizācijas attiecību problemātikai, uzsver iracionālisma dominanti pasaules uztverē. Šie un citi promocijas darbā apskatītie koncepti uzrāda A. Austriņa prozas iekļaušanos Eiropas literatūras kontekstā. Autobiogrāfiskā detaļu realizācija nosaka A. Austriņa prozas specifiskās individuālās īpatnības.”³

Arī otra Daugavpils Universitātes doktorante – Ingrida Kupšāne par sava promocijas darba izpētes objektu bija izvēlējusies universāla kultūras fenomena – emigrācijas un emigranta apziņas specifikas – raksturojumu. Doktora disertācijā “Emigranta apziņas modeļi: G. Janovskis un G. Gazdanovs” (zinātniskais vadītājs *Dr. hab. philol.* Bronislavs Tabūns) I. Kupšāne pievērsusies latviešu trimdas rakstniecības kolorītā reprezentanta Gunara Janovska un krievu pirmā viļņa emigrācijas pārstāvja Gaito Gazdanova prozas pasaules ainas struktūras un semantikas salīdzinājumam. I. Kupšānes disertācija balstījās uz trimdas fenomena noteikto tipoloģisko paralēļu ataino-

jumu abu autoru darbos. Tas bija sarežģīts uzstādījums, jo G. Janovskis un G. Gazdanovs pieder dažādām kultūrām, viņu trimdas situāciju iespaidojuši atšķirīgi kultūrvēsturiskie faktori, tādēļ promocijas darba autorei, lai uzrādītu trauslās abu rakstnieku darbus vienojošās saiknes, bija jāizmanto īpaši pārdomāts salīdzināmās literatūrzinātnes instrumentārijs.

Disertācijā I. Kupšāne pievērsās abu autoru zīmīgākajām mākslinieciskās pasaules ainas kategorijām, identificējot gan emigranta apziņas specifiskās iezīmes, gan akcentējot emigranta pasaules ainas vienojošās pazīmes. Promocijas darba struktūras pamatā tika iestrādāts tradicionālais mākslinieciskās pasaules raksturojuma modelis. Autore plaši iztirzāja abu rakstnieku telpisko modeļu veidojumu (pievērsās dzimtenes telpas strukturējuma nozīmēm, raksturoja opozīciju "māja – ceļš", iedziļinājās mītnes zemes aprakstu semantikā un mikromodeļu veidojumā). Abu rakstnieku laika poētikas aprakstos promocijas darbā akcentēta atmiņas kategorija un analizēta tās nozīmes saasināšanās trimdas literatūrā, jo *"atmiņa emigrantam kļūst par fundamentālu dzīves satvaru, kas, no vienas puses, sarežģī dialogu ar mītnes zemes sabiedrību, bet, no otras puses, – uztur emigrantā dzīvotspēku un ticību tam, ka reiz būs iespējams atgriezties dzimtajā vietā un vidē."*¹⁴ I. Kupšānes piedāvātā G. Janovska un G. Gazdanova prozas cilvēka koncepcijas analīze sniedz pārskatu par svarīgākajām cilvēka koncepcijas iezīmēm emigrācijas literatūrā. Autore detalizēti raksturojusi tādus aspektus kā cilvēks dzimtajā laiktelpā, cilvēks trimdas situācijā u.c., izvirzot virkni saistošu invariantu: trimdinieks kā ceļinieks, dubultniecības motīvs, emigranta dzīves modeļi, trimdinieka protestējošā pozīcija vai pielāgošanās ceļš.

Promocijas darba aizstāvēšanas laikā recenzentu (*Dr. hab. philol.* prof. Vera Vāvere, *Dr. philol.* asoc. prof. Viesturs Vecgrāvis, *Dr. philol.* asoc. prof. Anna Stankeviča) jautājumi lielākoties saistījās ar darba koncepcijas un autoru izvēli. I. Kupšāne ar plašajām un argumentētajām atbildēm pārliecinoši pamatoja savu pieeju, vienlaikus norādot to, kas tipoloģiskajos pētījumos ir neizbēgami – lielākā daļa tipoloģisko līdzību ir vispārīgas, psiholoģisko īpatnību vai kultūrvēsturiskās situācijas noteiktas, un, raugoties no literāro struktūru salīdzinājuma pozīcijām, rakstniekos tomēr daudz vairāk ir savdabīgo, atšķirīgo vaibstu, nevis vienojošu iezīmju.

Daugavpils jauno literatūrzinātnieču promocijas darbu aizstāvēšana noritēja labvēlīgā akadēmiskā gaisotnē. Ingrida Kupšāne un Alina Romanovska apliecināja, ka ir kompetentas gan izvēlētajā literatūrzinātnisko studiju jomā, gan estētiski filozofiskā un kultūrvēsturiskā materiāla izmantojuma ziņā un spēj veikt metodoloģiski kvalitatīvus salīdzināmās literatūrzinātnes pētījumus.

Par A. Romanovskas un I. Kupšānes promocijas darbiem Daugavpils Universitātes Literatūrzinātnes padomes (priekšsēdētājs *Dr. hab. philol.* prof. Fjodors Fjodorovs) eksperti izteica vienprātīgu vērtējumu, atzīstot tos par atbilstošiem filoloģijas doktora grāda pretendenta izvirzītajām prasībām. Ar jauno studiju gadu Daugavpils literatūrzinātnieki ir kļuvuši par diviem filoloģijas doktoriem bagātāki.

Maija Burima

ATSAUCES

- ¹ Ar abiem promocijas darbiem divas nedēļas pirms to aizstāvēšanas interesenti varēja iepazīties Daugavpils Universitātes mājas lapā www.dau.lv
- ² Romanovska, Alīna. Antona Austriņa proza Eiropas literārajā telpā. Promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora grāda iegūšanai literatūrzinātnes nozarē salīdzināmās literatūrzinātnes apakšnozarē. Daugavpils, 2006. 3. lpp.
- ³ Turpat, 27. lpp.
- ⁴ Kupšāne, Ingrida. Emigranta apziņas modeļi: G. Janovskis un G. Gazdanovs. Promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora grāda iegūšanai literatūrzinātnes nozarē salīdzināmās literatūrzinātnes apakšnozarē. Daugavpils, 2006. 29. lpp.

Tikšanās Tallinā salīdzināmās literatūrzinātnes zīmē

2006. gada 12. oktobrī Tallinā (Igaunija) notika Underes un Tuglasa Literatūras centra rīkotais seminārs “Gadsimta mija, pagrieziena literatūrā: Igaunų un latviešu literatūra Eiropas kontekstā 20. gadsimta sākumā” (*Turn of the Century, Turns in Literature: Estonian and Latvian Literatures in European Context at the Beginning of the 20th Century*). Seminārā ar priekšlasījumiem piedalījās literatūrzinātnieki no Igaunijas – Literatūras centra pētnieki Anneli Mihkeleva (*Anneli Mihkelev*), Āre Pilvs (*Aare Pilv*), Jāns Undusks (*Jaan Undusk*) un Lūle Epnere (*Luule Epner*) no Tartu, kā arī no Latvijas – Benedikts Kalnačs, Eva Eglāja-Kristsons un Inguna Daukste-Silasproģe no Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta un Maija Burima no Daugavpils Universitātes.

Seminārs bija saistoši plānots, veidojot četras caurviju tēmas, un katrai no tām bija veltīti divi referāti, tāpat bija domāts, plānojot semināra darba gaitu, lai teksti, kurus referenti izmantoja savos priekšlasījumos, būtu pieejami abās valodās – igauņu un latviešu. Tas arī nereti bija noteicis analizējamo tekstu izvēli un iezīmēja arī reālo situāciju, kāda vērojama abu kaimiņtautu literāro darbu tulkojumu klāstā.

Pētnieku uzmanības lokā bija laiks ap 19. un 20. gadsimta miju un 20. gadsimta sākums, mēģinot paraudzīties uz procesiem abu tautu rakstniecībā caur konkrētu abās literatūrās pazīstamu autoru un viņu darbu prizmu – no reālisma literatūras līdz pat modernisma elementiem.

Pirmais referātu pāris iekļāvās daļā “Reālisms, jaunais Rūdolfis Blaumanis un Eduards Vilde” (*Realism, young Blaumanis and Vilde*). Inguna Daukste-Silasproģe priekšlasījumā “Nauda vai mīlestība. Daži krustpunkti R. Blaumaņa un E. Vildes īsprozā” (*Love or Money. Some Crosspoints in E. Vilde's and R. Blaumanis' short stories*). Rūdolfis Blaumanis (1863-1908) un Eduards Vilde (1865-1933), meklējot krustpunktus abu spēcīgo reālisma autoru daiļradē un arī biogrāfijā – laikabiedri, viens dzimis Pudiveres, otrs – Ērgļu muižā, izglītību ieguvuši vācu valodā, bijuši žurnālisti, savas dzīves laikā tikušies Rīgā *Zeitung für Stadt und Land* redakcijā. Eduards Vilde bija pirmais Rūdolda Blaumaņa darbu tulkotājs igauņu valodā, tieša, ar vācu valodas starpniecību. Pieteiktās tēmas analīzei tika izmantota Blaumaņa novele “Salna pavasārī” (*Kevadised hallad*), nedaudz arī “Laimes klēpī”, kā arī Vildes “Apgādātā” (oriģinālā “Paulas kāzas”, *Paula pulm*). Inguna Daukste-Silasproģe akcentēja sižetu, problēmu un tēlu veidojumu

līdzību abu rakstnieku darbos, bet Anneli Mihkeleva vairāk kavējās konteksta aspektā – “Rūdolfs Blaumanis, Eduards Vilde un Eiropas reālisma rakstniecība 19./20. gadsimta mijā” (*Eduard Vilde, Rūdolfs Blaumanis and European realism at the turn of the 19th/20th centuries*), mēģinot apjaust, kā un vai abi rakstnieki iekļāvās un iejutās Eiropas reālisma laikmetā. Ja Eiropas rakstniecībā gadsimtu mijā līdzās reālismam bija vērojams dažādu stilu un virzienu sazarojums, tad abām salīdzinoši jaunajām nacionālajām literatūrām tolaik noteicošais bija tieši reālistiskais vēstījums.

Otru referātu grupu vienoja tēma “Dumpīgu un revolucionāru ideju dominante 20. gadsimta sākumā” (*Rebelious and revolutionary ideas dominating at the beginning of the 20th century*), par pamatu bija izraudzīti divi ļoti spēcīgi un nozīmīgi katras nacionālās rakstniecības pārstāvji – Rainis (1865-1929) un Gustavs Suits (1883-1956). No Latvijas puses bija visai pagrūti atrast pietiekamā skaitā Gustava Suita atdzeju, jo no nozīmīgā pirmā dzejas krājuma “Dzīves uguns” (*Elu tuli*, 1905), kas tapis “Jaunās Igaunijas” (*Noor-Eesti*) pirmsākumos, tikpat kā nekas nav atdzejots. Eva Eglāja-Kristsone referātā “Simboli kā sabiedrības izaugsmes refleksija Jāņa Raiņa ‘Ave sol!’ un Gustava Suita dzejā” (*Symbols as the reflection of the rising mood of society in Jānis Rainis' ‘Ave sol!’ and Gustav Suits' poetry*) galvenokārt akcentēja Raiņa dzejā, krājumā “Ave sol!” (1910) nozīmīgos simbolus. Rainim *saules* simbolikā ietvērās arī varens spēks, kas veidoja jaunu sabiedrību, jaunu dzīvi un jaunu domāšanas ceļu. *Saules* fenomenam Raiņa poēmā ir interesantas iezīmes – kaut arī tas ir sieviešu dzimtes vārds, tajā ietvertas daudzas vīrišķas pazīmes, bet tajā pat laikā dziļš sakņojums tautas folklorā – par māti un sērdieņiem.

Āre Pilvs referātā “Dzimtenes ideja Gustava Suita lirikā” (*The idea of homeland in the poetry of Gustav Suits (and Jānis Rainis)*) akcentēja tēvzemes motīvu, balstoties Gustava Suita krājumā “Vēju zeme” (*Tuulemaa*, 1914) (izmantojot poēmu “Vēstule zaļā aploksnē”) un Raiņa poēmu “Tie, kas neaizmirst” (1911).

Jāatminas, ka Rainim šis bija trimdas laiks bez īstas dzimtenes, un viņā bija ilgas radīt jauno dzimteni. Rainis runā par jauno dzimteni bez konkrētas ģeogrāfiskas vietas piesaistes. Jaunigauņiem, kurus pārstāvēja Gustavs Suits, izpratne par patriotismu un savu zemi bija daudz liberālāka, jo mainījās igauņu kultūra un sabiedrības pamats, skats vērsās prom no lauku dzīves, un nacionāli patriotiskais tika miksēts ar politiskiem komponentiem. Taču jaunigauņiem būtisks bija saules simbols. Referātā tika meklēta “tēvzemes idejas” priekšvēsture vai fons abu dzejnieku dzejā šajā daiļrades posmā.

1928. gadā Kārlis Dzīlleja Gustava Suita darbu “Dzīves uguns” nodēvēja par patētisku revolucionārā romantisma manifestu, kas igauņu literatūrā nozīmējis

apmēram to pašu, ko Aspazijas "Sarkanās puķes" un Raiņa "Tālas noskaņas zilā vakarā". Trimdinieka gaitās īsteni nobriedis Gustava Suits talants, un "Vēju zeme" ar elēģisko noskaņu atgādinot Raiņa trimdas laikmeta liriku.

Trešo referātu grupu vienoja tēma "Pagrieziens drāmā" (*The turns in drama*), un analīzei abi referenti bija izraudzījuši nozīmīgus dramatiskus tekstus – Raiņa "Pūt, vējiņi!" (1914; *Puhu, tuul!*) un Augusta Kicberga (1855-1927) "Vilkati" (1911, *Libahunt*).

Lūles Epneres tēma bija "Etniskais mantojums un laikmetīgums drāmas "pagrieziens" gadsimtā: "Vilkatis" un "Pūt, vējiņi!" (*Ethnic heritage and modernity in the turn-of-the-century drama: "The Werewolf" and "Blow, Wind!"*), savukārt Benedikta Kalnača – "Savs un svešais: Raiņa "Pūt, vējiņi!" un Kicberga "Vilkatis" (*The native and the foreign: Rainis' "Blow, Wind!" and Kitzberg's "The Werewolf"*). Referenti saskatīja kopīgas iezīmes abu dramatiķu lugās – nacionālā (etniskā, tautiskā, folkloras) slāņa un laikmetīgā saplūsmi, tautas tradīciju, tautasdziesmu, seno rituālu un ticējumu elementu izmantojumu. Kaut abās lugās ir spēcīgas nacionālo tradīciju saknes, tām tajā pat laikā vērojamas spilgtas simboliskas krāsas. Lūle Epnere uz abām lugām raudzījās caur folkloras, romantisma un simbolisma slāni, bet Benedikts Kalnačs uzmanību akcentēja uz telpas aspektu (lauku vide), uz savas pasaules (ierastās kārtības, dzimtas u.tml.) un svešās pasaules saduri, kas rada konfliktu un sadzīlīnājumu abās lugās.

Ceturto referātu grupu caurvija *modernisma* tēma. Modernisma literatūru pārstāvēja Jānis Akuraters (1876-1937) ar "Degošo salu" (1912) un Frideberts Tuglass (1886-1971) ar "Zelta stīpu" (1916).

Maija Burima referātā "Apļa arhitektonikas semantika Jāņa Akuratera "Degošā sala" un Frideberta Tuglasa "Zelta stīpa" (*The semantics of circle architectonics in Jānis Akuraters' "Burning Island" and Friedebert Tuglas' "The Golden Hoop"*) skatīja un skaidroja apļa semantiku abos īsprozas darbos, savukārt Jānis Undusks – "Viskafkiskākais" Frideberta Tuglasa stāsts "Zelta stīpa" (*The most "Kafkaesque" short story of F. Tuglas ("The Golden Hoop")*) kavējās spilgtā "Jaunās Igaunijas" laikmeta prozaista, smalkā poētiķa viena darba analizē, saskatot vienā darbā trīs dažādu stilu un poētikas iezīmes – reālisma, simbolisma (zelta stīpas motīvs) un "kafkisma" – daļā, kur varonis redz kādā zem tapetes palīmētā avīzes lapā ziņu par savu nāvi. Jānis Undusks akcentēja, ka Frideberta Tuglasa stāsta varonis Jurgens pieņem sliktu sapni par realitāti, viņa realitāte ir sapņa turpinājums (satuvīnāšanās ar Franca Kafkas stāstu "Pārvērtības", kur galvenais varonis pārvēršas par kukaini) vai otrādi, un šīs divas pasaules ir grūti atšķirt vienu no otras (viena eksistence pārtop par otru). "Zelta stīpa" tika traktēta – dzīve kā simbolisks ritējums.

Maija Burima skatīja stīpas (apļa forma), salas – noslēgta telpa, durvis (kā atvērtība pasaulei, noslēgšanās no pasaules, nezināmais un vilinošais) semantisko slodzi Jāņa Akuratera un Frideberta Tuglasa īsprozas darbos. Abos raksturīga arī nekonkrētība laika izjūtā, laikam vairs nav nozīmes – galvenais ir izjūtas, sajūtas; īstenība saplūst ar sapni un iedomām, nojaucot robežas. Bet abus darbus sasaista ilgas pēc zudušā, pagājušā, faktiski pēc bērnības gaiši saulainā laika, pēc ilūzijas iepretim tagadnes pelēcīgumam, nekonkrētībai, neziņai.

Semināra referāti un tajos skartās problēmas, tematikas aspekti, stila un žanru jautājumi rosināja diskusijas un debates klātesošu vidū. Cerams, ka iecere – tādā pat divdaļīgā salikumā palūkoties uz nākamo gadsimtu miju, proti, 20./21. gadsimtu, īstenosies nākamā gada pavasarī. Bet līdz tam vēl jāapjauš, kuri būtu tie autori un tie darbi, par kuriem būtu interesanti šajā kairiņu kontekstā paraudzīties, apzinot – kas tulkots abās valodās. Literatūrzinātnes iespēja ir arī salīdzinošais aspekts vai skatījums.

Semināru papildināja arī kultūras programmas – pirmssemināra dienā dalībnieki "Estonia" teātrī noskatījās un noklausījās Pjēro Maskanji operu "Zemnieku gods" un Rudžēro Leonkavallo operu "Pajaci", bet pēcsemināra dienā nesteidzīgi iepazīta Tallinu, jauno mākslas muzeju "Kumu" un vakarā priecājās par spožo Džuzepes Verdi operas "Traviata" iestudējumu, kur Violetas lomā viesojās Kristīne Gailīte no Latvijas Nacionālās operas. Bet pa vidu tam visam bija koleģiālas kafijas paužu un pusdienu sarunas un jauka tikšanās ar Latvijas kultūras atašeju Igaunijā Guntaru Godiņu.

Tikšanās apliecināja, ka mums ir daudz kopīga un tikpat daudz sava – nacionālā, par ko būtu vērts diskutēt un domāt.

Inguna Daukste-Silasproģe

Viktoram Hausmanim – 75

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Ja nosauktu visus Viktora Hausmaņa akadēmiskos titulus, goda nosaukumus, sabiedriskās atzinības un grāmatu, pētniecisko darbu virsrakstus, tad ar to vien būtu aizpildītas zinātnieka, rakstnieka un kritiķa jubilejai atvēlētās lapas. Un aiz tā visa oficiāli dokumentētā paliktu nesavtīgi ziedotais laiks jauno zinātnieku audzināšanai, topošo skatuves mākslinieku skološanai, sabiedriski aktīvai darbībai kultūras dzīves veidošanā ilgu gadu garumā. Kā jubilārs tam visam atrod laiku – lūk, tāds ir jautājums. Racionāli sadalīts kalendārs? Bet zinām taču, cik jaunekli ir aizrautīga ir cienījamā akadēmiķa daba.

Viktora Hausmaņa biogrāfijā fundamentāls stāsts ir par viņa ieguldījumu Raiņa literārā mantojuma, īpaši dramaturģijas un teātra estētikas izpētē. Arī pievērsoties skatuves mākslinieku portretēšanai jau ar pirmajām grāmatām par Liliju Ēriku, Lilitu Bērziņu, Almu Ābeli, režisori Felicitu Ertneri autors savos kritērijos ir paturējis Raiņa mērogu kā augstāko sasniegumu mērauklu.

Mūsu kopīgajās darba gaitās visciešāk esam saskārušies tieši teātra jomā. Nereti mūsu viedokļi ir arī diezgan asi sakrustojušies, vienmēr gan paturot to distanci, lai ar smailu rapieri neievainotu otru cilvēciski aizvainojot un nepiedodami dziļi. Esmu arī sapratusi to, ka šādas attiecības uztur daudz ilgākas, ciešākas kopdarba saites un draudzību nekā dūdojoša pūkaina vienprātība.

Sešdesmito gadu beigās ar toreizējā autonomā Literatūras un valodas institūta vadītāju Jāņa Kalniņa un Viktora Hausmaņa neatlaidību un tiešu atbalstu (abi aktīvi darbojās arī teātra kritikā) tika ielikti pamati mākslas pētniecības sektoram, pakāpeniski tajā vienkopus sapulcinot katras nozares autoritātes un tos tolaik jaunos zinātniekus un kritiķus, bez kuriem šodien nav iedomājams mūsu teātra, mūzikas, vizuālās mākslas un kino teorētiskās domas lauks. Sabiedriskās dzīves pārmaiņas, daži tuvredzīgi, galvenokārt materiālu interešu diktēti reorganizācijas gājieni satricināja spēcīgo, mīļiedarbīgi auglīgo pētnieku kolektīvu institūta ietvaros. Bet – lielā mērā pateicoties Viktora Hausmaņa spītīgajai neatlaidībai, vismaz teātra mākslas pētnieciskais centrs turpina darboties, radot nozīmīgas publikācijas, tajā skaitā arī akadēmiķa sarakstītās grāmatas. Ievērojami skatuves mākslinieki, galvenokārt gan – mākslinieces, ir uzticējušas Viktoram Hausmanim savu dzīvesstāstu un radošo gājumu, labi zinot, ka to izklāstos nekad netiks pārkāptas ētiskās robežas vai meklētas sensācijas. Līdzīgi kā Alfrēds Jaunušans, arī Viktors Hausmanis uzskata, ka aktiera/aktises talanta pievilcība slēpjas personības noslēpumā, tajā neuzminamajā un neizsakāmajā, kuru kritiķim nevajag plosīt vai ziņkārīgi izrakņāt.

Jubilārs kā lektors ir daudz strādājis ar studentiem – topošajiem aktieriem, veidojot visauglīgāko skolotāja un audzēkņa attiecību modeli, kad pasniedzējs vienlaikus ir uzticību guvis draugs un liela pedagoģiska autoritāte. Atceros kādu Viktora dzimšanas dienu, kad institūta 13. stāvu pieskandināja apsveicēji – “Mūžīgais unisons” un citi Dailes teātra studiju jaunie aktieri Ivars Kalniņš, Andris Bērziņš, Jānis Paukštello, Varis Vētra – tagad jau cienījami mākslas metri sirmiemi matiem vai arī bez tiem. Viktoram Hausmanim labā atmiņā viņu jaunība visās izpausmēs, un nebūs brīnums, ja tā atspoguļosies kādā no topošajām grāmatām. Nešaubos, ka tādas būs. Viņš ir darbīgs un ražīgs autors un zina, kā pagarināt diennakts 24 stundas. Paradoksāli ir tas, ka Viktors Hausmanis – akadēmiķis nemaz nav kabineta cilvēks. Viņš ir sabiedriski rosīga personība ar lielu iniciatīvu, ar lielu suģestējošu spēju piesaistīt cilvēkus, kuri spējīgi šīs ierosmes atbalstīt. Tā ir tapuši daudzi piemiņas sarīkojumi literātiem un māksliniekiem, zinātniskās konferences, starptautiskas nozīmes pasākumi. Interese lokā ir arī “Teātra un kino enciklopēdijas” tapšana, jo viņš apzinās šī izdevuma nozīmību.

Liels darbs un laiks ir ieguldīts Rīgas Latviešu biedrības Teātra komisijā, organizējot un personiski vadot dažādu sarīkojumu ciklus. Tajos izpaužas Viktora Hausmaņa prasme sirsnīgi, jā, es teikšu – vienkārši sarunāties ar auditoriju, kurā dažāda gadu gājuma un izglītības līmeņa klausītāji. Jo: daudzi augsti skoloti vīri šajos laikos aizmirsuši vai nav apguvuši cilvēciski sirsnīgu sarunas stilu.

Viktors Hausmanis ir jelgavnieks, atsaucīgs un patriotiski piederīgs jaunības pilsētas kultūras centieniem. Īpaši naski aicinātāji ir enerģiskie Jelgavas teatrāļi, kuri uztur legendu par Jelgavu kā Ādolfa Alunāna dzimteni un vispār šīs pilsētas kādreiz tik slaveno skatuves mākslu. Viktors Hausmanis kopj šo vēsturi un tradīcijas, gan ar savu autoritatīvo klātbūtni, gan rakstos izgodājot vecās Jelgavas aktierus un viņu radītās izrādes. Jelgavai veltītas emocionāli iekļūstīgākās rindas, kur iezogas arī nostalgija pēc neatgriezeniski zudušā.

Ilgus gadus vākts materiāls, plaši sazarots personisko kontaktu tīkls ar vēl dzīvajiem latviešu aktieriem, kuri 1944. gadā devās emigrācijas gaitās. Tās ir pārtapis vairākās publikācijās. Ar to latviešu teātra vēsturē ir ierakstīti šķietami zudušie, noklusētie un aizliegtie, izgodāts trimdinieku ieguldījums latviešu kultūras un valodas saglabāšanā, sniegts gandarījums mūža nogalē tiem māksliniekiem, kuri, svešā maizē kalpojot, dzīvojuši ar Latviju sirdī. Skrupulozi no preses liecībām, vecām fotogrāfijām un sarunām restaurēta trimdas teātra darbība Eiropā, bet uz rakstāmgalda – Amerikas un Austrālijas teātru latviskais devums.

Šajās jubilejas rindās man nākas atkārtot vārdus “uzticība”, “uzticēšanās”, kuru Viktors Hausmanis ir iemantojis saskarsmē ar mākslas cilvēkiem un rakstniekiem. Šie vārdi jāizceļ kā īpaša vērtība, kad runa ir par diviem izciliem rakstniekiem, kuru mūža lielākā daļa un radošais process ir ritējis svešātnē. Anšlavs Eglītis un Mārtiņš Zīverts. Ar komentāriem un priekšvārdiem izdotas Zīverta lugas. Var teikt, ka ar Viktora Hausmaņa pašaieliedzīgo darbu un dramaturga dzīvesbiedres Ilzes Džilļejas atsaucību ir zinātniski apkopots Mārtiņa Zīverta literārais mantojums, atklāta viņa atskabargainā personība, intelekta spožums. Sekmīgi darbojas Mārtiņa Zīverta fonds.

Savstarpējas uzticēšanās pilna sarakste ar Anšlavu Eglīti un Veroniku Janelšņu uzcēla tiltu, pa kuru arī šis rakstnieks, atjautīgais dzīves vērotājs, modernā stila meistars ir atgriezies dzimtenē. Nesen publicētā apjomīgā Anšlava Eglīša monogrāfija pieder pašam labākajam, ko radījusi Viktora Hausmaņa darbīgā spalva. Zinātnieka asredzība un likteņpētnieka iekļūstība šajā grāmatā saliedējusies nedalāmā vienotībā. Tā ir kvalitātes liecība tam, kā šodien no pārlūku spaida brīvā radošā atmosfērā strādā Viktors Hausmanis.

Nerakstīšu jubilejas vēlējumus, tie kuplā labvēlībā izskanēs 6. decembrī. Ceru uz jaunu grāmatu un esmu pārliecināta, ka drīz to ar balto skaudību lasīšu.

Lilija Dzene

Zigrīdai dzimšanas dienā

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Tā iegājies, ka cilvēka mūža ritējumā tiek iezīmēti atskaites punkti. Mēdz runāt par pilngadību, ceturtdaļgadsimtu, pusmūžu, apaļām un pusapaļām jubilejām. Runāt par Zigrīdu Fridi un gadiem šķiet neticami un pārsteidzīgi. Nav svinamās piecdesmit gadu izjūtas.

Kaut manu darba gaitu sākumā mājokļos dažādos Latvijas Zinātņu akadēmijas augstceltnes stāvos un dažādās telpās un tikāmi Literatūras vēstures daļas sēdēs un svinību reizēs, jau tolaik pamanīju jauko, atsaucīgo kolēģi Zigrīdu. Viņa tolaik bija jaunāka par mani šodien.

Un pienāca brīdis, kad kļuvām par vienas darbistabas kaimiņnienēm. Taču

atkal – mana “institūta” diena iekrita pirmdienās, Zigrīdas – otrdienās. Tomēr bija liela vēlme un kāda neizskaidrojama magnētiska sajūta reizumis atnākt arī otrdienās. Biežāk. Satikties. Parunāties. Zigrīdai piemīt daudz jauku īpašību. Viena no tām – spēja ienest un radīt arī pelēcīgajās institūta telpās māju vai mājīguma sajūtu.

Zigrīdu izjūtu kā sev dvēseliski radniecīgu cilvēku, vairāk nekā tikai kolēģi. Viņā iezīmējas tādas personības šķautnes, kuras vērtēju ļoti augstu – miers un līdzsvarotība, nesteidzība tik straujajā trauksmainajā laikmetā, apliecinot, ka arī bez drudžainas pārrasības ir iespējams sasniegt rezultātu. Tās viss atklājas arī Zigrīdas pētnieciskajā darbā – viņa nesteidzīgi, slāni pa slāni attīra no dažādiem politiskiem, vēsturiskiem, dogmatiskiem u. c. uzslāņojumiem gadsimtus un laikus. Zigrīda to dara ļoti rūpīgi un skaidri. Bet līdz darba gala rezultātam ilgs ceļš ejams – izbalējuši folianti, dažādos šriftos, rakstībās un valodās sacerēti teksti, grāmatas un grāmatiņas ar vietumis smagnēju, neveiklu, pat nogurdinošu izteiksmi, kurus nepieciešams atdzīvināt pētījumos. Lapojot putekļiem klātos darbus, kuros iegūlušas dažādu laiku/telpu smaržas, kas reizumis kairina degunu un raisa šķavas, aizrit Zigrīdas ikdienas skrupulozais pētnieciskais darbs – materiāla apzināšana, vākšana, sistematizēšana. Un tikai tad sākas rakstīšanas process. Salīdzinot ar citiem kolēģiem, viņai nereti laiku nākas vadīt vienatnē Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa

bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā, nevis ļaužu piepildītās lasītavu telpās, kur iespraucas arī tagadnes mobilo tālrunu melodijas.

Zigrīdas pētnieces intereses saista 18. gadsimts, 19. gadsimta pirmās puses rakstniecība, latviešu agrīnās literatūras sakari ar Eiropas literatūru, spilgtas to laiku personības un laikmeta zīmējums. Zigrīdas rakstītajā lasītājs to visu ierauga no jauna, ierauga ar prieku un apjausmu par sākotni. Zigrīda raksta ne tikai stāstījumus par literatūras ceļiem un personībām šajos gadsimtos un gadu desmitos, bet ļauj ieraudzīt arī bagātīgu kultūrvēsturisku slāni. Viņa prot aizraujoši savīt vāciski rakstīto literatūru ar latviešu pirmajiem tekstiem, latviešu pašapziņas mošanos.

Pēc pētnieciskiem “dziļurbumiem” un erudītām publikācijām iznāca Zigrīdas nozīmīgā monogrāfija par Gothardu Frīdrihu Stenderu “Latvis” (2003), kas aizsāka institūta monogrāfiju sēriju “Personība un daiļrade”. To augsti novērtēja zinātnē, piešķirot Latvijas Zinātņu akadēmijas V. Plūdoņa balvu literatūrzinātnē.

Pētnieciskā darba ikdienu turpinās, krājas materiāli, atziņas un uzrakstītas lappuses, kas veidos jaunu grāmatu par latviešu rakstniecību 19. gadsimta pirmajā pusē. Iezīmējās arī turpmākie pētniecības ceļi. Ideju un darbu netrūkst. Lai izdodas!

Kā mēs katrs nākam no savas sākotnes, kas iezīmējas senčos, dzimtā, pagātnē, tā arī latviešu rakstniecības šodienā neredzamām saitēm savīta ar pirmsākumiem. Tas bijis ceļš ar sevis meklējumiem, atradumiem un uzdrīkstēšanos. Kaut Zigrīdas pētnieciskās intereses saistās ar gluži citiem gadsimtiem, kultūrvēsturiskajiem slāņiem, vēsturiskajām situācijām, viņa ir ieinteresēta arī kolēģu “citu gadsimtu” meklējumos un atziņās.

Šķiet, lielākais ieguvums dzīvē, kas tomēr lielu tiesu aizrit darbā un saskarē ar citiem tāda paša darba darītājiem, ir atziņa par jaukiem kolēģiem un satikšanās prieku.

Vēlot daudz baltu dieniņu un radoši pētniecisku ideju turpmākajos gadiņos –

Inguna Daukste-Silasproģe

Latvijas Universitātes filologu dāvana latviešiem viņu kultūrvērtību atcerei

2006. gads bija svinamgads divām senām un latviešu diahronajā kultūrainā īpaši vērtīgām publikācijām: pirms divsimt gadiem apritē gājušas “Tā Neredzīgā Indriķa dziesmas” (1806), pirms simt piecdesmit gadiem – Jura Alunāna “Dziesmiņas, latviešu valodai pārtulkotas” (1856).

Atceres un izvērtēšanas vērti ne jau tikai paši šie fakti, bet, protams, autori – personības un viņu devums savam un tālākiem laikiem.

Par to, lai šāda atcere un izvērtēšana mūsdienu straujajā un pārsātinātajā svarīgu notikumu ņirbā neizpaliktu, bija rūpējušās Latvijas Universitātes Baltistikas nodaļas Literatūras katedras filoloģijas zinātņu doktores Māra Grudule un Ieva Kalniņa, gandrīz gadu strādājot, lai īstenotu ideju par starptautisku zinātnisku konferenci – “Neredzīgā Indriķa un Jura Alunāna dziesmiņām veltīta”, tā pulcēja pētniekus un interesentus Rīgas Latviešu biedrības namā, Rīgas Mencendorfa namā muzejā un arī Apriķu baznīcā 2006. gada 12., 13. un 14. oktobrī.

Konferences nodrošinājuma pamatfonds bija valsts prioritārā pētījumu programma “Letonika”, bez tam savu artavu konferences atbalstīšanā sniegušas arī citas organizācijas un fondi: Rīgas Latviešu biedrība, Latvijas Rakstnieku savienība, Rīgas domes Kultūras departaments un Valsts Kultūrkapitāla fonds; informācijas nodrošinātāji – žurnāls “Karogs” un laikraksts “Kultūras Forums”.

Pirmā latviešu sacerētā dzeja un atdzejojumi – vai gan var būt vēl būtiskāka sākotne, pie kuras arvien atgriezties gan literātiem, gan valodniekiem, gan kultūrvēsturniekiem, sākotne, kas kā atskaites punkts nezaudē nozīmību arī mūslaiku valodas un literatūras procesus izvērtējot? Starp abiem publicējumiem puse gadsimta, kas, kā zināms, arvien hronoloģiski tiek uztverta ambivalenti – gana ilgs laiks, bet arī ļauži īss. No latvieša Indriķa dziesmās latviešiem pasniegtās dzīves vērojumu naivās didaktikas līdz Tērbatā izstudējuša latvieša Jura Alunāna pasauleslavenu, pārlaicīgu vārda mākslas vērtību (vācu, krievu, seno romiešu dzejoļi) tulkojumiem latviešu valodā.

Šāds *svinamo* tekstu materiāla diapazons un atbilstošais kultūrvēsturiskais fons konferences dienu galvenajā – zinātnisko priekšlasījumu daļā bija rosinājis vēstīt un diskutēt gan par literatūras (I. Klekere, A. Cimdiņa, T. Taterka, V. Vecgrāvis, A. Kubuliņa, I.E. Kalniņa, I. Kalniņa), gan valodas attīstības (P. Vanags, S. Kļaviņa, I. Migla, I. Zuicena, A. Orešņikova), gan tulkošanas un atdzejas (I. Rūmniece, A. Skrābane, S. Gaižuns, A. Mikolaitīte), gan

mītoloģijas, reliģijas un kultūrvēstures tēmām (M. Vesperis, A. Pūtelis, G. Ozoliņš, I. Miezīte, J. Bērzmārtiņa, O. Lāms, I. Paklone, H. Tanklers).

No dainu tulkošanas problemātikas līdz jaunākās latviešu literatūras recepcijai Lietuvā vai latviešu literatūras sākumiem ģermānistu skatījumā, no Alunāna laikiem Tartu universitātē līdz sengrieķu kultūras atspulgiem viņa daiļradē, no Alunāna ieguldījuma latviešu leksikogrāfijā līdz 19. gadsimta valodas standartizācijas problēmai, no O. Vācieša "Tālu ceļu vēja" saskares ar Alunāna tēmu līdz Neredzīgā Indriķa un Alunāna saskarei ar sociālistiskā reālisma kanonu – te iezīmētas tikai atsevišķas konferences referātu tematiskās asis.

Jura Alunāna pasaules dzejas klasikas latviskojumu, senāko dzejas latviskojumu svinēšana bija iecerēta kā rosinošs fakts, lai pulcētu profesionālus un interesentus konferences ietvaros organizētā atdzejas problēmām veltītā seminārā (konferences otrās darba dienas agrā pēcpusdienā).

Jaunie dzejnieki un atdzejotāji I. Brūvere un K. Vērdiņš kopā ar trimdas pieredzi iznesušo latviešu dzejnieci A. Ivasku, lietuvieti E. Druņģīti un ukraiņu atdzejotāju J. Sadlovski, klātesot kādiem desmit klausītājiem, šķetināja mūsdienu tulkošanas un atdzejošanas procesa jautājumus. Iekaisa arī diskusijās, piemēram: ciktāl atdzejotājs drīkst atļauties būt arī teksta jaunradītājs (mērķvalodas un savas radošās intuīcijas ietvaros).

Konferences otrās dienas vakars tika aizvadīts mājīgajā Mencendorfa namā, kur zinātne ļāvās apvienoties ar radošu prieku, LU studentēm izdziedot Neredzīgā Indriķa dziesmas un rādot mākslu iet Alunāna pēdās atdzejas jomā.

Studentu dziesmas, jāatzīst, bija īpašs veltījums konferencei un tās "gaviļniekam": vēlme apgūt un izdziedāt šos senos tekstus, ziedojot savus vēlos vakarus pēc dienas lekcijām, izvērtās par vērtīgu devumu klausītājiem un, jādūmā, arī guvumu pašām studentēm.

Mencendorfa nama vakarā bija iespēja iepazīt arī retos drosmīniekus, kuri bija iesaistījušies konferences ietvaros jau pirms pusgada izsludinātajā atdzejas sacensībā, un, protams, dzirdēt arī viņu atdzejojumu fragmentus pašu autoru lasījumā (atdzejošanas sacensībai tika izvēlēti tie dzejoļi, kurus pirmais latviski pārcēlis J. Alunāns).

Atdzejot krievu (Puškins), vācu (Heine) un antikās (Horācijs) dzejas paraugus bija ņēmušies tikai pieci konkursanti: četras LU Klasiskās filoloģijas programmas studentes un krāslavietis (brīvmākslinieks, kā pats izteicies) divdesmitčetrgadīgais Sergejs Žukovs.

Tā nu konkursa dalībnieku veikumu izrādījās neiespējami ranžēt, jo S. Žukovs vienīgais bija strādājis ar krievu un vācu dzeju un pārliecināja

ar kvalitatīvu un mērķvalodas poētikas meklējumos izteiksmīgu atdzeju, bet LU studentes katra bija veiksmīgākas kādā noteiktā, būtiskā atdzejās kvalitātē. Tādēļ vērtējumā drīzāk bija jāmin atsevišķas nominācijas, kas tika katrai atdzejotājai: I. Gorņevas un M. Ļeonovas Horācija dzejas fragmentu tulkojumos – prasme veiksmīgi atrasties no oriģināla sintakses žņaugiem (abas bija arī piedāvājušas sulīgus atdzejas piemērus no sengrieķu dzejas), I. Vanagas atdzejojums – latviskojums vietumis izteiksmīgāks par oriģinālu (nekaitējot pēdējam), J. Bērzmārtiņas tekstos – iespējams, līdz šim veiksmīgākais Horācija III, 30 odas (t.s. “Pieminekļa”) latviešu tulkojums, nezaudējot Horācija laika garu, perfekti saglabājot pantmēru (Asklepiada īsā strofa), pie kam neatstājot formu par slogu saturam.

Konferences trešā diena veda tuvāk *saknēm*: uz Neredzīgā Indriķa dzimto pusi, kur vietējās skolas skolēni un skolotāji bija gatavojuši skaistu atceres brīdi pie viņa kapavietas un Apriķu baznīcā konferences dalībniekus un klausītājus apņēma 19. gadsimta mūzika.

Kopumā, rezumējot konferences dienas, domās dominē viens vērtējums: Neredzīgā Indriķa un Jura Alunāna *dziesmām/dziesmiņām* veltītā konference izvērtās par latviešu kultūrā nozīmīgu vērtību svinēšanu – pārdomājot, uzklusot, izdzīvojot.

Tā vien liekas, ka tradicionāli par *sauso* uzskatītais konferences žanrs šoreiz bija izvērties drīzāk par simposiju (sengrieķu izpratnē), kurā līdzās speciālām erudīcijas tēmām rodama vieta tematiski piesaistītai vārda un muzicēšanas mākslai un brīnišķīgiem vakarēšanas rituāliem ar iespēju turpināt referātu raisītās diskusijas. Un tā bija šī notikuma veiksmē.

Žēl tikai, ka mums, latviešiem, tik būtisko kultūrfaktu dubultā jubileja ne tuvu nebija kupli apmeklēta.

Par daudz dažādu pasākumu? Pa divi, trīs vienā dienā? Jā, par spīti visai mūsu *mobilitātei* (vai arī tieši tās dēļ) šis laiks bieži vērtējams kā “neatnākšanas” laiks.

Ilze Rūmniece

Zinātniski par neizzināmo

Starptautiskā zinātniskā konference "Latviešu literatūra un reliģija", ko 2006. gada 14. un 15. decembrī organizēja LU Filoloģijas fakultātes Latviešu literatūras katedra sadarbībā ar LU Teoloģijas fakultātes Baznīcas vēstures katedru, ne tikai jēdzieniski iederējās Adventa, kristīgo Ziemsvētku gaidīšanas, laikā, bet tās dalībniekiem un klausītājiem atklāja arī daudz jaunu un līdz šim maz pētītu aspektu, kurus pavēra teoloģisko jautājumu kopsakarību meklējumi ar citām zinātnēm – folkloristiku, literatūrzinātni, filozofiju, kā arī kultūras un Baznīcas vēsturi. Vēl vairāk, konferences darba kārtībā iekļautie ziņojumi, veidojot vairākus tēmu lokus, savā ziņā hronoloģiski dokumentēja reliģijas lomu Latvijas vēsturē no mītoģenēzes perioda līdz pat mūsu dienām.

Vissenāko laikposmu savā referātā skāra Īrijas zinātniece Ivonna Lūvena, analizējot populāro tautas pasaku par Egli, zalkšu karalieni, ne tikai kā savdabīgu liecību kādreiz Baltijas teritorijā praktizēto reliģisko kultu specifikai, bet arī kā tekstu, kura salīdzinājums ar šīs pašas pasakas citu tautu variantiem ilustrē vairākas baltu tautu mentalitātes īpatnības. Folkloras tekstu attiecības ar reliģiju vienā no konferences spilgtākajiem referātiem skāra arī priesteris A. Priedes referāts, kurā tika raksturotas latviešu anekdošu mācītāja tēla etniskās un konfesionālās īpatnības – pareizāk sakot, to identificējama raksturs, kas norāda, ka, stāstot anekdotes par mācītājiem, mūsu senčus maz interesējusi ticības sludinātāju tautība un konfesionālā piederība.

Vēsturiski nākošais sīkāk analizētais posms konferences tematikā attiecās uz Brāļu draudžu kustības ietekmi 19. gadsimta Latvijā, ko savos referātos analizēja Pāvels Štolls no Čehijas un Māra Grudule no Latvijas Universitātes. Pāvels Štolls iezīmēja Latvijā izplatītās hernhūtisma koncepcijas līdz šim neizpētītās saknes čehu vēsturē, savukārt Māras Grudules referāts pārliecinoši atklāja vairāku latviešu literatūras klasiķu – Ausekļa, Eduarda Veidenbau- ma un Raiņa ietekmēšanos no hernhūtisma idejām, ko atklāj gan darbu filozofiskā satura, gan leksisko īpatnību analīze.

Vairākos konferences referātos tika plašāk apskatīti 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta sākuma periods, kad reliģija gan tiešā, gan asociatīvā nozīmē spēlēja būtisku lomu latviešu oriģinālliteratūrā. Dažādus reliģiskās ietekmes aspektus savos referātos atspoguļoja Elīna Vasiljeva, raksturojot kristietības inspirētos motīvus brāļu Kaudzišu romānā "Mērnieku laiki", Iveta Leitāne, izvirzot diskusijai psiholoģiski ambivalentā tēva tēlu latviešu klasiskā perioda literārajos darbos, Alīna Romanovska, detalizēti apskatot reliģisko sinkrētismu Antona Austriņa daiļradē, Ieva Kalniņa, raksturojot līdz šim

praktiski neskartu Annas Brigaderes personības un daiļrades mijiedarbības šķautni – Zilā Krusta (religiskas ievirzes pretalkoholisma kustības) ietekmi, kas jaušama vairākos rakstnieces stāstos u.c.

Referātos 20. gadsimta pirmās desmitgades tika aplūkotas no dažādiem viedokļiem – reliģiju zinātniece Anita Stašulāne no Daugavpils pievērsās teosofijas ietekmei uz šī laikposma latviešu literātiem, galvenokārt dekadences dzejniekiem. Līdzīgu tēmu skatīja arī Kārlis Lūsis, analizējot Konstantīna Raudives filozofiskās un literārās darbības saskari. Gatis Ozoliņš pievērsās īpašam lirikas virzienam – dievturu dzejai un tajā atspoguļotajam latvisko dievību panteona neviennozīmīgajam raksturam, savukārt Valentīnas Špunes referātā dzirdējām Andreja Upīša noveļu krājuma “Stāsti par mācītājiem” analīzi laikmeta kontekstā, skatot mākslas tēlu kā reliģijas kritikas instrumentu. Ilona Miezīte ar Aleksandra Čaka dzejas analīzi pierādīja, ka darbos atainojas paša dzejnieka sarežģītās personības attiecības ar reliģiju visa mūža garumā.

Padomju laika latviešu literatūrā reliģiskais konturējums ideoloģisku iemeslu dēļ izbalēja, taču, kā savā referātā konstatēja Rita Špune, Imanta Ziedoņa dzejā šī tematika – galvenokārt verbālu asociāciju veidā – vienmēr bijusi aktuāla.

Jaunākā laikposma latviešu literatūras un reliģijas attiecības izvērsās par viskomplicētāko konferencē apskatīto tēmu loku. Spraigās diskusijas izraisīja referāti, kas skāra jaunākās memuārliteratūras attiecības ar reliģiju (Sintijas Buhanovskas referātā), gadsimtu mijas prozaikū Noras Ikstenas, Andras Neiburgas un Laimas Muktupāvelas Bībeles interpretācijas (Ievas Dubiņas ziņojumā) un ezotērikas teoriju atspoguļojumu pēdējo desmit gadu latviešu prozā Andra Puriņa, Jāņa Mauliņa, Viļa Liniņa u.c. autoru darbos (Bārbalas Strodas referātā).

Ārzemju literatūras latvisko tulkojumu īpatnības savā referātā skāra profesore Silvija Radzobe, apskatot Jaunās Derības ietekmi Mihaila Bulgakova romānā “Meistars un Margarita” un tajā lietotās kristīgās terminoloģijas daudznozīmīgos aspektus. Tulkojuma, konkrēti – atsevišķu Bībeles grāmatu tulkojuma problēmām savā ziņojumā pievērsās arī Jānis Priede.

Īpašu tēmu loku konferencē veidoja referāti par mācītāju literāro darbību Latvijas kultūrā, kam bija veltīti Ritas Treijas, Daces Lūses un Lindas Zulmanes referāti, pēdējie divi atspoguļoja Andrieva Niedras personības ietekmi uz viņa kā rakstnieka daiļradi. Savukārt R. Treija skatīja līdz šim mazpazīstama baptistu mācītāja Aleksandra Freija literāros darbus bērniem kā sava laika liecību. Reliģijas joprojām aktuālo ietekmi ne tikai mūsdienu literatūrā, bet arī mediju vidē iezīmēja Ineses Pommeres referāts, kurā tika analizēta filmas “Lāčplēsis” reliģiskā semantika.

Tā kā pēdējā pusgadsimta laikā ideoloģisku apsvērumu dēļ Latvijā šādas ievirzes pētījumi bijuši reti, tad konferences laikā skartie tēmu loki, domājams, varētu kļūt par auglīgu augsni šādas konferences gadskārtējai norisei, jo, kaut gan izpētāmo jautājumu loks bija plašs, tas nebūt neaptvēra visu iespējamo tēmu un pieeju spektru un noteikti varētu rosināt gan līdzšinējās pētniecības apzināšanu, gan jaunu pētījumu tapšanu.

Bārbala Stroda

Par darbarūķi – mūsu Birutu (1928. 21. XI – 2006. 28. V)

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Saule pakāpjas augstāk. Dienas vidū no Rīgas namu jumtiem sāk pilēt lāstekas. Laikam taču būs pavasaris. Atkal – pavasaris! Taču tas lieku reizi atgādina par laika nemītīgo tecējumu – kad pavasaris būs iesilis, aprītēs jau gads, kā uz mūžu atvadījāties no mūsu kolēģes Birutas Gudriķes – krietna darba cilvēka, īsta darbarūķa, kas savu mūžu bija veltījusi literatūras pētniecībai un turpat gadsimta pusi nostrādājusi mūsu institūtā. Kad 1957. gada vasaras vidū uzsāku darba gaitas kādreizējā Valodas un literatūras institūtā, tur iepazīnos ar Birutu, ko toreiz uzvārdā sauca par Šīru, bet viņa šai darbavietā bija nostrādājusi jau septiņus gadus, jo institūtā sākusi strādāt 1951. gadā. Sākumā Biruta bijusi laborante un veikusi arī mašīnrakstītājas pienākumus, bet, kad es ienācu institūtā, viņa bija jau kļuvusi par jaunāko zinātnisko līdzstrādnieci. Mūsu mājvieta toreiz bija Krišjāņa Barona ielā Dabas muzeja ēkas

augšējā stāvā, un mūs – visus literātus – pārraudzīja un pārzināja Kārlis Kundziņš. Birutas darbagalds atradās lielajā istabā, kam mūsu vadonis jau agrā rīta stundā laipni, bet vērigi devās cauri uz savu darbatelpu. Toreiz, pasarg' Dievs, neviens nedrīkstēja ne minūti nokavēt, jo tad reģistra klade tika novākta un nācās iet pie priekšniecības skaidroties, bet Biruta kavētāju sarakstos neiekļuva – viņa bija beigusi Rīgas Finanšu tehnikumu un zināja, ka darba jautājumos stingri jāievēro kārtība. Finanšu tehnikums, protams, nebija vienīgā viņas absolvētā mācību iestāde. Drīz pēc darba gaitu sākuma

Biruta pabeidza arī Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultātes Literatūras nodaļu, un, kad institūtā ieradās es, Biruta jau gatavojās savas kandidāta disertācijas aizstāvēšanai. Tā nu sanāca, ka abi savus, kā tagad saka – promociju darbus – aizstāvējām vienā gadā – 1958. Taču Birutai tad jau bija vērā ņemama publikācija toreiz izdotajā “Latviešu literatūras vēstures” ceturtajā sējumā (1957), bet otrajā brūnganajā grāmatā, kuras vāku rotāja romiešu cipars II, viņai jau bija vesels lēvenis rakstu, taču sējums gan iznāca tikai 1963. gadā. Biruta bija arī viena no to gadu pirmās rakstniecības enciklopēdijas “Latviešu literatūras darbinieki” līdzautorēm. Kādu brīdi mūsu ceļi it kā pašķīrās un tad atkal savijās: nodibinājās tekstoloģijas sektors, un mēs, Jāņa Kalniņa vadīti, pārcēlāmies uz Zinātņu akadēmijas augstceltni, taču sektoru pēc kāda brīža likvidēja, visi literatūrvēsturnieki atkal nonāca Kārļa Kundziņa pārziņā – un visi bijām atkal kopā. Un no tā laika esmu vērojis Birutas darbīgumu. Viņa nekad nav šķīrojusi darba uzdevumus, nekad nav ļāvusies īgnumam un nekad nav sacījusi: “To darbiņu gan es negribētu”. Ja vajag – viņa ķērās vērsim pie ragiem un darija. Un var apbrīnot viņas daudzo darbu plašo amplitūdu un veikuma dāsnumu.

Kad bijām sākuši kopīgu darbošanos augstceltnē, Biruta no Šīras bija kļuvusi par Gudriķi, viņas dzīvesbiedrs bija Liepājas teātra aktieris, un man šķiet, ka šīm laulībām bija sava veida ietekme arī uz Birutas turpmāko zinātnisko darbu: viņa vēl ciešāk tika “salaulāta” ar teātri, ko vienmēr tika mīlējusi, un līdztekus pētījumiem literatūras vēsturē viņa uzrakstīja vairākas vērtīgas grāmatas arī teātra vēstures jomā: 1966. gadā iznāca viņas grāmata par Paulu Baltābolu, sekoja monogrāfijas par Teodoru Lāci (1977) un Edgaru Zili (1983), un īpaši nozīmīga man šķiet viņas grāmata “Pamatlicēji” (1990), kurā apkopoti vecākās paaudzes latviešu skatuves celmlauži, par kuriem iepriekš nebija nekādu pētījumu. Teātrim veltītajās grāmatās priecē tas, ka pamatu pamatos viņa likusi plaši un pamatīgi izpētītos faktu materiālus un uz tiem būvējusi aktieru personību tēlus. Teātra nozarei pieslejas vēl divas Birutas Gudriķes grāmatas – “Ārvīds Grigulis. Dramaturgs un teātra kritiķis” (1976) un viņas kopojums “Ādolfs Alunāns atmiņās, vēstulēs, anekdotēs” (1993).

Vairākus gadus Biruta Gudriķe bija saistīta ar Raiņa dzīvi un daiļradi, toreiz gatavojām Raiņa Kopotu rakstu zinātnisko izdevumu, un Biruta Gudriķe nekurnēdama iesaistījās šajā procesā, kaut varbūt pašai toreiz bija citas ieceres, bet – kas jādara jādara! Viņa sagatavoja izdošanai 8. sējumu, kurā apkopota Raiņa tulkotā dzeja, J.V. Gētes “Fausta” tulkojumu (16.), kā arī iekļāvās Raiņa vēstuļu (23.) un dienasgrāmatu (25.) sējumu kārtošanā. No Raiņa tulkojumiem Gudriķe tik lēti vaļā vis netika un sagatavoja Raiņa tulkojumu pirmo sējumu, kas iznāca 1989. gadā.

Raiņa Kopoto rakstu gatavošanā iemantotā pieredze Birutai Gudriķei labi noderēja arī citos darbos: viņa sagatavoja un komentēja Arvīda Grigūļa Kopotos rakstus septiņos sējumos (1963-1966), kopā ar Voldemāru Kalpiņu sagatavoja Viļa Lāča Kopotos rakstus divdesmit sešos sējumos (1970-1980) un Elīnas Zālītes Kopotos rakstus (1986-1988).

Birutas Gudriķes uzmanību saistījusi senāk dzīvojošo latviešu rakstnieku daiļrade – viņa sagatavoja tekstus un sarakstīja komentārus Jēkaba Janševska romānam “Dzimtene” četros sējumos, taču Janševska daiļrades pētniecību Biruta nepameta un tapa monogrāfija “Jēkabs Janševskis”, kas 2002. gadā iznāca sērijā “Personība un daiļrade”. Šai sērijai Biruta Gudriķe bija sagatavojusi monogrāfiju arī par Andrievu Niedru, taču tās publicēšanu nesagaidīja, bet, cerams, ka grāmata iznāks šogad. Daudzi Gudriķes raksti iekļuvuši kopīgi veidotajos rakstniecības leksikonos – “Latviešu rakstniecība biogrāfijās” (1992; 2003), tāpat plaša viņas nodaļa par nacionālās atmodas laika literatūru iegūlusi 1998. gadā izdotajā “Latviešu literatūras vēstures” pirmajā sējumā.

Īpaša pētniecības nozare, kas ilgus gadus saistījusi Gudriķes uzmanību, ir salīdzinošā literatūrzinātne: viņa publicējusi rakstu “Kontakti ar dienvidslāvu un rietumslāvu tautām latviešu nacionālās literatūras sākuma periodā” krājumā “Latviešu un slāvu literatūras un mākslas sakari” (1982), grāmatu “Ungāru literatūra latviešu valodā” (1999), nepublicēts palicis manuskripts “Itāliešu literatūra latviešu valodā”. Gaida savu kārtu, ja vien izdošanai atradīsies nauda.

Birutas Gudriķes devums literatūras un teātra zinātnē ir tik apjomīgs, ka nelielā rakstiņā to visu aptvert, uzskaitīt, izanalizēt nu nekādi nav iespējams. Tas bija ražens un rosīgs mūžs. Kopš 1999. gada Biruta juridiski vairs neskaitījās mūsu saimē, taču vienmēr – svētkos, svinēšanās, apspriedēs, grāmatu atvēršanās – viņa bija kopā ar mums. Viņa bija mūsējā, un institūts arī viņai bija vienas no mājām. Biruta Gudriķe savos vērtējumos un spriedumos bija tieša un atklāta, ko domāja, to sacīja, nekad neliekuļoja un nelocījās. Un nekad arī nevaidēja un nesūdzējās. Varbūt, ka institūta meitenes zināja ko vairāk, bet manā skatījumā viņa vienmēr bija spirta un darbīga, tālab kā pārsteigums pienāca ziņa, ka savās lauku mājās viņa atvadījusies no šīs pasaules un devusies ceļā uz nekuriem. Palika aizsākti darbi, palika ieceres, bet tāds nu reiz ir cilvēka mūžs: cik katram atvēlēts. Viņai, man, tev...

Viktors Hausmanis

LITERATŪRZINĀTNE

LU LFMI Latviešu literatūras vēstures un teorijas daļās

2005. gada 6. janvārī Dr. hab. philol., akadēmiķe Vera Vāvere sirsnīgā darba kolēģu un draugu atmosfērā svinēja savu 75 gadu jubileju (dzimusi 31. decembrī).

27. janvārī Vera Vāvere piedalījās Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes XV zinātniskajos lasījumos Slāvu literatūras un kultūras sekcijā ar referātu "A.M. Remizova nezināmā vēstule".

28. janvārī turpat, citas sekcijas ietvaros – "Literatūra un kultūra: Process, mijiedarbība, problēmas. Literārā procesa aktualitātes" – Sandra Ratniece nolasīja referātu "Jūgendstila poētikas iezīmes Raiņa daiļradē".

28. janvārī Inguna Daukste-Silasproģe Rīgas Franču licejā uzstājās ar lekciju "Angelika Gailite".

9. februārī Gundega Grīnuma Izglītības un zinātnes ministrijas rīkotajā zinātniskajā sēdē "Latvijas Republikas izglītības ministri (1918–1940): Portretu skices" noturēja priekšlasījumu "Raiņa laiks ministra amatā (1926–1928)" (šis pasākums noritēja LU 63. konferences ietvaros).

No 24. līdz 26. februārim Liepājā, Liepājas Pedagoģijas akadēmijā notika ikgadējā LPA un LU LFMI rīkotā 11. starptautiskā zinātniskā konference "Aktuālas problēmas literatūras zinātnē", kur ar referātiem piedalījās Māra Grudule ("Līgsmība no Dieva dota..." (1804–2004)), Benedikts Kalnačs ("Ibsena "Meža pile" un "Rosmersholma": Dažas struktūras paralēles"), Viktors Hausmanis ("H. Ibsena "Brands" un "Pērs Gints" latviešu teātrī"), Sandra Ratniece ("Jūgendstila poētikas iezīmes Augusta Saulieša daiļradē"), Ieva E. Kalniņa ("Aspazija un Veronika Strēlerte"), Inguna Sekste ("Metode literatūras vēsturē": Gistava Lansonā darbs un tā atbalsis latviešu literatūrkritikā), Gunita Ģēģere ("Stāsts par svētku ciklu padomju Latvijas skolā"), Sandis Laime ("Latgaliešu adaptēšanās Sibīrijas vidē: Vietu vārdi un folklorā"), Zigrīda Frīde ("Stāsta latviskā identitāte 19. gs. pirmajā pusē"), Sanita Bērziņa-Reinsone ("Ādama Purmaļa stāsts jeb dzīve 19. gs. beigās Ziemeļvidzemē"), Inguna Daukste-Silasproģe ("Trimdas romāni – stāsti par Latvijas (latviešu) laiku"), Māra Viksna ("Čigānu folklorā un tās liktenis Latvijā"). Konferences ietvaros notikušajā seminārā "Stāsts: identitāte un modernie meklējumi" piedalījās arī Raimonds Briedis un Lita Silova.

4. martā apgāds "Zinātne" laida klajā bagātīgi ilustrētu, ar iestudējumu hroniku, personu sarakstu, ievadu un izskaņu papildinātu Viktora Hausmaņa grāmatu "Latviešu teātris trimdā" (505 lpp.). Redaktore Ligita Bībere, mākslinieks Aldis Aleks. Izdevuma atbalstītāji: Valsts Kultūrkapitāla fonds, Latvijas Zinātnes padome, Latvijas Teātra darbinieku savienība un Mārtiņa Ziverta fonds.

16. martā, dzejnieces Aspazijas dzimšanas dienā, Gundega Grīnuma zinātniskajā konferencē "Aspazija – laikmeta zīme", ko rīkoja Rakstniecības, teātra un mūzikas muzejs, nolasīja referātu "Aspazija un Tičinas sievietes".

12. aprīlī LZA sēžu zālē tika prezentēta Viktora Hausmaņa grāmata "Latviešu teātris trimdā".

14. aprīlī LZA pilnsapulcē Zigrīdai Frīdei pasniedza Viļa Plūdoņa balvu par monogrāfiju "Latvis".

Apgāds "Zinātne" laida klajā rakstu krājumu "Meklējumi un atradumi" (2004. gada konferences materiālu publikācija).

15. aprīlī Gundega Grīnuma Ķekavas kultūras centrā uzstājās ar priekšlasījumu par ķekavnieku novadnieku un Raiņa paziņu Pēteri Sēju.

No 15. līdz 17. aprīlim Benedikts Kalnačs un Viktors Hausmanis Norvēģijā, Oslo Universitātes Ibsena centrā piedalījās konferencē "Ibsens Baltijas valstīs un Polijā", attiecīgi nolasot referātus "Henriks Ibsens Baltijas kultūrā: 19. gadsimta beigas – 20. gadsimta sākums" un "Ibsena darbi uz latviešu skatuves".

20. aprīlī Rīgā Reiterna namā notika ikgadējā Ingūnas Daukstes-Silasproģes organizētā konference "Meklējumi un atradumi" (ar Valsts Kultūrkapitāla fonda atbalstu), kurā referātus par literatūru nolasīja Ingūna Daukste-Silasproģe ("Supers un dženitors prozā un dzīvē (Amerika 20. gs. 50. gadi)"), Lita Silova ("Galvenā varoņa koncepcija romānos (20. gs. 60. gadi)") un Raimonds Briedis ("Raiņa vieta pēckara literatūras varoņu hierarhijā").

Konferences noslēgumā tika atvērta "Zinātnes" izdotā grāmata – Benedikta Kalnača, Ingūnas Daukstes-Silasproģes, Māras Grudules, Zandas Gūtmanes un Janas Vērdiņas apjomīgais un nozīmīgais pētījums "Vācu literatūra un Latvija" (878 lpp.), bagātīgi papildināts ar dažādiem rādītājiem un kopsavilkumu vācu valodā. Šajā pasākumā uzrunas teica LZA eksprezidents Jānis Stradiņš un Vācijas vēstnieks Latvijā Ekarts Herolds.

22. aprīlī Inguna Daukste-Silasproģe starptautiskā konferencē "H.K. Andersenam – 200", kura notika Viļņā un kuru rīkoja M. Mažvīda Lietuvas Nacionālā bibliotēka, Bērnu literatūras centrs un Starptautiskā bērnu un jauniešu literatūras asociācija, nolasīja referātu "Hanss Kristiāns Andersens un Latvija".

Aprīļa beigās apgāds "Zinātne" izdeva Ilonas Salcevičas grāmatu "Gadsimts latgaliešu prozā un lugu rakstniecībā. 1904 – 2004" (259 lpp.). Redaktore Anna Stafecka, mākslinieks Ints Vilcāns. Grāmatu papildina ievads un pēcvārds, dažādi rādītāji. Izdevuma atbalstītāji: Valsts Kultūrkapitāla fonds, Andriņa Jūrdža fonds, Latvijas Zinātnes padome un LR 8. Saeimas deputāte Anta Rugāte. 29. aprīlī Latviešu biedrības namā notika grāmatas prezentācija.

No 2. maija līdz 30. jūnijam Inguna Daukste-Silasproģe bija komandējumā Vācijā, Minsterē, Vestfālenes Vilhelma Universitātē, kur veica pētniecisko darbu par latviešu trimdas rakstniecību, izmantojot Minsteres Universitātes bibliotēkas krājumus, kā arī agrākā Minsteres Latviešu centra materiālus.

No 9. līdz 11. maijam Benedikts Kalnačs Igaunijā, Tāllinas Universitātē piedalījās konferencē *Noor Eesti 100*, nolasot referātu "Agrīnā latviešu modernisma avoti", kā arī veica pētniecisko darbu Tartu.

17. maijā Benedikts Kalnačs Latvijas Zinātņu akadēmijas Senātā uzstājās ar referātu "Vācu literatūra un Latvija. 1890 – 1945" un salīdzināmās literatūrpētniecības stratēģija 21. gadsimtā".

20. jūnijā Latviešu biedrības namā starptautiskā konferencē Viktors Hausmanis nolasīja referātu "Latviešu biedrība – latviešu teātra mākslas tradīcijas nesēja".

22. jūlijā Viktors Hausmanis saņēma Izglītības un zinātnes ministrijas Goda diplomu un naudas prēmiju par sasniegumiem zinātnē.

No 5. septembra līdz 1. oktobrim Gundega Grīnuma radošajā braucienā Šveicē vāca nepieciešamos materiālus pētījumam "Rainis un Aspazija Šveicē. Jaunatkārti tuvpāli" un piedalījās dzejnieku memoriālā muzeja Kastaņolā jaunās ekspozīcijas, kataloga un bibliogrāfijas sagatavošanā.

No 17. līdz 21. septembrim Benedikts Kalnačs Stokholmas Universitātē piedalījās Jura Roziša disertācijas aizstāvēšanas komisijas darbā.

No 27. septembra līdz 1. oktobrim Benedikts Kalnačs Tartu Universitātē piedalījās Igaunijas Salīdzināmās literatūrzinātnes asociācijas konferencē

“Pasaules literatūras recepcijas dinamika”, nolasot referātu “Eiropas drāma Latvijā: 19. gs. beigas un 20. gs. sākums”.

28. septembrī “Zinātnes” apgādā iznāca Benitas Smilktiņas pētījums “Ilūzijas un spēles: Laika zīmes 50. – 70. gadu īsprozā” (145 lpp.). Darba sākumā sniegts laikmeta raksturojums, turpmākajās nodaļās aplūkota un analizēta Z. Skujiņa, R. Ezeras, M. Birzes, A. Bela, A. Jakubāna īsproza. Grāmatas redaktore Ligita Bībere, mākslinieks Aldis Aleks. Monogrāfija izdota ar Valsts Kultūrkapitāla fonda atbalstu.

6. oktobrī Rakstniecības, teātra un mūzikas muzeja Raiņa un Aspazijas vasarnīcas un Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta organizētajā zinātniskajā konferencē “Rainis un Aspazija. 1905”, kas notika Raiņa un Aspazijas vasarnīcā, Jūrmalā, Majoros, J. Pliekšāna ielā 5/7, Gundega Grīnuma nolasīja referātu “Rainis 1905. gada vēstures projekts”.

No 14. līdz 15. oktobrim Benedikts Kalnačs Lietuvas Salīdzināmās literatūrzinātnes asociācijā Viļņā, Viļņas Pedagoģiskajā universitātē nolasīja referātu “Mājas tēls Ingas Ābeles prozā un drāmā”.

No 24. līdz 25. oktobrim Letonikas I kongresā referēja Eva Eglāja-Kristsone (“Trimdas rakstnieki latviešu literatūras identitātes meklējumos”), Sandra Ratniece (“Jugendstils un 20. gs. sākuma latviešu nacionālā kultūrintitāte”), Viktors Hausmanis (“Literatūrzinātne jaunajā gadu tūkstotī”), Māra Grudule (“Ernsts Gliks 20. gs. latviešu literatūrā”) un Zigrīda Frīde (“K. Valdemārs latviešu literatūrā”).

30. oktobrī Krišjāņa Barona 170 gadu atcerei veltītajā zinātniskajā konferencē “Krišjāņa Barona daiļrade un mūža devums”, kas notika Rīgas Latviešu biedrības namā, referātu “Krišjāņa Barona dzeja un stāsti” nolasīja Zigrīda Frīde.

9. novembrī Benedikts Kalnačs Latvijas Kultūras akadēmijas Nordistikas centrā Nobela prēmijas laureātam Bjernstjerner Bjernsonam veltītajā konferencē uzstājās ar priekšlasījumu “Bjernstjerne Bjernsons un Latvija”.

23. novembrī Rīgas Latviešu biedrības namā notika Mārtiņa Ziverta lugu izlases “Rīga dimd un citas lugas” (sastādītājs un komentāru autors Viktors Hausmanis, izdevis apgāds “Valters un Rapa”) atvēršanas svētki. Par M. Ziverta trimdas lugām stāstīja Viktors Hausmanis un Benedikts Kalnačs, lugu fragmentus lasīja aktieri Lāsma Kugrēna un Jānis Skanis.

24. novembrī Latvijas Zinātņu akadēmijas rudens pilnsapulcē Benedikts Kalnačs tika ievēlēts par LZA īsteno locekli (akadēmiķi).

No 7. līdz 9. decembrim Igaunijas Zinātņu akadēmijas Underes un Tuglasi Literatūras centra rīkotajā 6. starptautiskajā Baltijas literatūras pētnieku konferencē "Baltijas atmiņa", kas notika Tallinā, ar referātiem piedalījās Janīna Kursīte ("Prūšu, kuršu un lībiešu liktenis literatūrā"), Māra Grudule ("Daba 18. gs. Baltijas literatūrā"), Benedikts Kalnačs ("Baltijas drāma 19./20. gadsimta mijā"), Ieva E. Kalniņa ("Mājas atmiņa Veronikas Strēlertes trimdas dzejā"), Eva Eglāja-Kristšone ("Dažas tendences lietuviešu literatūras popularizēšanā Latvijā Padomju periodā").

No 9. līdz 10. decembrim LU Filoloģijas fakultātē notika starptautiska zinātniska konference "Austrumprūsijas reģions: Starp pagātni un tagadni", kur referēja arī Māra Grudule ("Kēnigsbergas pilsētas arhīvs"), Raimonds Briedis ("Austrumprūsija karavīra acīm") un Janīna Kursīte ("Austrumprūsija kā tilts un ceļš").

14. decembrī RLB Dome apstiprināja Andreja Krastkalna prēmijas kandidātu Viktoru Hausmani (par monogrāfiju "Latviešu teātris trimdā"). Prēmijas pasniegšana – RLB pilnsapulcē 2006. gada 18. februārī.

29. decembrī apgāds "Zinātne" sērijā "Personība un daiļrade" laida klajā Viktora Hausmaņa monogrāfiju "Anšlavs Eglītis" (389 lpp.). Grāmatas redaktore Līgita Bībere, mākslinieks Aldis Aleks.

2006. gada 24. janvārī Rīgas Latviešu biedrības namā tika atvērta Viktora Hausmaņa monogrāfija "Anšlavs Eglītis" (apgāds "Zinātne", 2005).

26. un 27. janvārī Daugavpilī XVI janvāra lasījumu ietvaros notika starptautiska zinātniska konference "Pilsētas teksts literatūrā un kultūrā", kur referātus nolasīja Inguna Daukste-Silasproģe ("Pilsēta – sava un svešā – 20. gs. 50. gados ASV un Kanādā tapušajos latviešu prozas tekstos"), Lita Silova ("Pilsētas teksta klātbūtne Ingas Ābeles īsproza") un Sandra Ratniece ("Flora un fauna Eiropas un Latvijas jūgendstila kanonu aspektā").

7. februārī LU Filoloģijas fakultātes rīkotajā Andreja Upīša konferencē "Jaunākā latviešu literatūra: Sociālā realitāte un teksts", kas notika Konventa sētas Georga zālē Kalēju ielā 9/11, ar referātiem piedalījās arī Sandra Ratniece ("Dienas laikrakstu un žurnāla "Karogs" literatūrkritika") un Eva Eglāja-Kristšone ("Ieskats akadēmiskajā literatūrkritikā").

18. februārī Rīgas Latviešu biedrības pilnsapulcē Viktoram Hausmanim svinīgi pasniedza Andreja Krastkalna prēmiju par monogrāfiju "Latviešu teātris trimdā".

No 2. līdz 4. martam Liepājas Pedagoģijas akadēmijā notika 12. starptautiskā zinātniskā konference "Aktuālas problēmas literatūras zinātnē", kuru liepājnieki rīkoja kopā ar LU LFMI. Referātus nolasīja Inguna Daukste-Silasproģe "“Mūsu balsis kā putnu bars joņo...” (Amerika, 20. gs. 50./60. gadi, jauno dzeja)", Eva Eglāja-Kristsone "Latviešu dzejnieku interese par lietuviešu dzeju 20. gs. 60. un 70. gados: Sociolingvistisks fenomens", Sandra Ratniece "Edvarta Virzas tēlojums "Zemgales sēta" un poēmas "Straumēni" sabiedriskās un poētiskās līdzības", Raimonds Briedis "Leņins un Staļins pēckara latviešu padomju dzejā", Māra Grudule "Latviešu dzeja uzplaukuma sākotnē 16. un 17. gadsimtā".

25. martā Henrikam Ibsenam veltītajā seminārā "Dzeja ir dzejnieka redze – Ibsens mūsdienās", kas notika Ziemeļvalstu kultūras programmas "Ziemeļu pavasaris" ietvaros un kuru rīkoja Norvēģijas vēstniecība sadarbībā ar apgādu "Norden AB" Rīgas Latviešu biedrības namā, Benedikts Kalnačs nolasīja referātu "Ibsens sava laika sabiedrībā un kultūrā".

Aprīļa vidū apgāds "Zinātne" izdeva krājumu "Meklējumi un atradumi" (2005. gada konferences materiālu publikācija).

20. aprīlī LZA sēžu zālē notika ikgadējā konference "Meklējumi un atradumi 2006". Konference tika organizēta "Letonikas" programmas ietvaros ar Valsts Kultūrkapitāla fonda atbalstu. Organizācijas komisijā – Viktors Hausmanis, Baiba Krogzeme-Mosgorda un Guna Zeltiņa. Konferences darba gaitu veidoja trīs sēdes. 1. sēde – Teātra zinātne un muzikoloģija (vada Arnolds Klotiņš). Referenti: Guna Zeltiņa ("Jaunais Rīgas teātris: Ansambļa attīstības dinamika"), Silvija Radzobe ("Mihaila Gruzdova režijas meklējumi Dailes teātrī (1995–2005)", L. Fūrmane ("Mūzikas vēstures rakstīšana: Pieredze un aktualitātes"), I. Viļuma ("Dziedātāji, priekšdziedātāji un ķesteri Vidzemes draudzēs"). 2. sēde – Literatūrzinātne (vada Viktors Hausmanis). Referenti: Pauls Daija ("Matiass Stobe (1742 – 1817) Latvijas kultūras vēsturē"), Kristīne Genderte ("Ekspresionisma tendences Jāņa Veseļa īsprožā"),

Ieva E. Kalniņa ("Itālija un Veronika Strēlerte"), Gundega Grīnuma ("Raina "Kastaņola". Atmiņu grāmata vai bedekers?"). 3. sēde – Folkloristika (vada Guntis Pakalns). Referenti: Sanita Bērziņa-Reinsone ("Par Sibīrijas zelta kalniem un piena upēm 19. gs beigū un 20. gs. sākuma periodikā"), San-

dis Laime ("2005. gada Sibīrijas ekspedīcijas dienasgrāmata"), Anda Beitāne ("Sibīrijas latviešu un latgaliešu tradicionālā mūzika"), Aigars Lielbārdis ("Kalendārās ieražas Sibīrijas latviešu un latgaliešu ciemos"). Konferences noslēgumā tika rādīta dokumentālā filma "Sibīrija. Timofejevka", režisors Aigars Lielbārdis, operatori: Margita Zālīte, Aigars Lielbārdis.

Aprīļa beigās "Jumavas" apgādībā un Viktora Hausmaņa sakārtojumā iznāca "Anšlavs Eglītis. Līgavu mednieki. Raksti" (299 lpp.) ar sastādītāja komentāriem un pēcvārdu ("Laimes meklētāji").

No 9. līdz 11. maijam Daugavpilī notika starptautiska zinātniska konference "Komunikācija kā *translatio*: Ziemeļvalstu – Baltijas – Krievijas kultūrdialogi". *10. maijā* referātu angļu valodā "Ibsena tēlu "tulkojumi": Mārtiņa Ziverta "Minhauzena precības" un "Vara"" nolasīja Benedikts Kalnačs.

28. maijā negaidīti mūžībā aizgāja ilggadējā institūta darbiniece literatūrzinātniece *Dr. philol.* Biruta Gudriķe (dzimusi 1928. gadā). Zemes klēpī guldīta I Meža kapos. B. Gudriķes pēdējais pētījums – monogrāfija par Andrievu Niedru palika manuskriptā un tiks izdots apgādā "Zinātne".

No 12. līdz 19. jūlijam Benedikts Kalnačs Vācijā, Augsburgā un Minhenē, piedalījās 12. Starptautiskajā Bertolda Brehta biedrības simpozijā, nolasot referātu.

Jūlijā Valtera un Rapas apgādā klajā nāca unikāls izdevums – Raimonda Brieža grāmata divos sējumos "Latviešu literatūras hronika sastatījumā ar notikumiem pasaulē un Latvijā. 1888 – 1944" un "Latviešu literatūras hronika sastatījumā ar notikumiem pasaulē un Latvijā. 1945 – 2005".

No 20. līdz 28. augustam Benedikts Kalnačs Norvēģijā, Oslo Universitātē piedalījās Henrika Ibsena daiļrades pētniecībai veltītā starptautiskā konferencē, nolasot referātu.

No 21. augusta līdz 8. septembrim Inguna Daukste-Silasproģe un Eva Eglāja-Kristsone komandējumā Igaunijā, Tallinā, vāca materiālus par igauņu literatūru pētnieciskā projekta "Baltijas literatūra" ietvaros.

15. septembrī Šveices vēstniecības darbinieki, Lugānas pilsētas pārstāvji un pieaicinātie viesi viesnīcā "Reval Hotel Rīdzene" atvēra rakstu krājumu trijās valodās (latviešu, itāļu, angļu) "Rainis un Aspazija. No Kastanjas uz

brīvību", kas atspoguļo Raiņa un Aspazijas trimdas laiku Šveicē. Grāmatu izdevis Lugānas pilsētas Vēstures arhīvs. Literatūrzinātniece Raiņa un Aspazijas dzīves un daiļrades pētniece Gundega Grīnuma ir viena no šīs grāmatas autorēm un visu latviešu tekstu faktiskā redaktore.

Ilze Rubule

FOLKLORISTIKA

2005. gada 10. janvārī Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijas konferencē "Mūzikas akadēmija šodien un rīt" Mārtiņš Boiko nolasa referātu "Par klusēšanas ieradumiem un stratēģijām Baltijas reģionā".

14. janvārī mirusi teicēja Velta Treilība, apbedīta Dunalkas pagasta Rāvas kapos.

20. janvārī konferencē "Indivīds un revolūcija" Turaidā Māra Viksna nolasa referātu "1905. gads nostāstos".

26. janvārī LFK sadarbībā ar LKA uzsāk semināru ciklu "Folkloras un tradīcijas pilsētā", pirmā nodarbība – par tēmu "Pilsēta – folkloristikas izpētes priekšmets".

1. februārī Guntis Pakalns Carnikavas skolā stāsta par folkloru mūsdienās un spoku stāstiem

6. februārī Elga Melne saņem Lielo folkloras gada balvu par "Latviešu tautasdziesmu" 8. sējuma sagatavošanu publicēšanai (Rīga: "Zinātne", 2004).

7. februārī LU 63. konferencē datorlingvistikas sekcijā Sanita Bērziņa-Reinsone nolasa referātu "Latviešu folkloras tekstu korpusa izveides īpatnības".

22. februārī Mārai Viksnai piešķir LZA Goda doktores grādu.

23. februārī semināru cikla "Folkloras un tradīcijas pilsētā" otrā nodarbība par tēmu "Telpa un cilvēks pilsētā".

No **21. līdz 22. martam** LKA konferencē "Arheoloģija un folkloras" Sandis Laime nolasa referātu "Par dažiem mītisko priekšstatu atspulgiem klinšu rakstos".

No 24. līdz 26. februārim 11. starptautiskajā konferencē Liepājas Pedagoģijas akadēmijā "Aktuālas problēmas literatūrzinātnē" referātus lasa: Sanita Bērziņa-Reinsone "Ā. Purmaļa manuskripts jeb dzīve 19. gadsimtā", Sandis Laime "Latgaliešu adaptēšanās Sibīrijas vidē: Vietu vārdi un folklorā", Aigars Lielbārdis "Vārdošanas tradīcijas mūsdienās", Gunita Ģēgere "Svētku cikls padomju Latvijas skolā".

No 13. līdz 19. martam pasaules antropoloģisko filmu festivālā Tartu Aigars Lielbārdis rāda filmu "Sibīrija. Timofejevka".

23. martā semināru cikla "Folkloras un tradīcijas pilsētā" trešā nodarbība par tēmu "Kultūra(s) pilsētā".

No 20. līdz 24. martam Dace Bula ar referātu – "Ideoloģija, kalendārs un tradīcijas spēks: 8. marts Latvijā" piedalās Starptautiskās etnoloģijas un folkloras biedrības (SIEF) konferencē "Rituālais gads" Maltā.

1. aprīlī Okupācijas muzejā folkloristi Baiba Krogzeme-Mosgorda, Beatrise Reidzāne, Guntis Pakalns, Māra Vīksna apcer un stāsta politiskās anekdotes.

No 1. līdz 3. aprīlim Anda Beitāne, Sandis Laime, Aigars Lielbārdis, Aldis Pūtelis veic lauku pētījumus Balvu rajona Briežciemā un ieskaņo teicējas Emīlijas Loginas dziedājumu. Uz Ziemeļlatgali atkārtoti dodas Anda Beitāne un Aigars Lielbārdis.

No 11. līdz 15. aprīlim 8. starptautiskajā starpaugstskolu filoloģijas studentu konferencē Sanktpēterburgas Universitātē Sanita Bērziņa-Reinsone nolasa referātu "Telpas semantika apmaldīšanās stāstos", Sandis Laime – "Timofejevkas latgaliešu adaptēšanās Sibīrijā: Vietu vārdi un folklorā", Aigars Lielbārdis – "Vārdošana mūsdienu latviešu tradīcijās".

14. un 15. aprīlī Guntim Pakalnam trīs lekcijas Tallinas Universitātē par stāstījumu folkloru: "Ko folkloristika var darīt ar spoku stāstiem?", "Mūsdienu teikas, sevišķi Latvijā 1990. gadu sākumā", "Teicēja Alma Makovska".

No 6. līdz 19. aprīlim LFK viesojas un referē folkloras un mītoloģijas pētniece Emīlija Laila (*Emily Lyle*) no Edinburgas Universitātes.

20. aprīlī konferencē "Meklējumi un atradumi" Mārtiņš Boiko nolasa referātu "Latviešu muzikoloģija/mūzikas zinātne. Vēsture un problēmas".

22. *aprīlī* starptautiskā konferencē “Andersens un Lietuva” Guntis Pakalns referē “Kā Latvijas vecmāmiņas stāsta Andersena pasakas” Bērnu literatūras centrā Viļņā.

27. *aprīlī* semināru cikla “Folkloras un tradīcijas pilsētā” ceturtnā nodarbība par tēmu “Pilsētas stāsti”.

3. *maijā* Baiba Krogzeme-Mosgorda aizstāv promocijas darbu “Atmiņu albumu tradīcija Latvijā sociālajā un kultūras kontekstā” un iegūst filoloģijas doktores grādu.

5. *maijā* Una Smilgaine uzstājas ar priekšlasījumu “Bērnu nogalināšana šūpuļdziesmās” korporācijā “Daugaviete”.

6. *maijā* Almas Makovskas piemiņas pasākumā Talsos Guntis Pakalns rāda un komentē videoierakstus.

14. un 15. *maijā* Guntis Pakalns piedalās Muzeju naktī Lancenieku skolā.

16. un 17. *maijā* lauku pētījumos Sventājā piedalās Māra Viksna un Aldis Pūtelis.

21. un 22. *maijā* “Pulkā eimu, pulkā teku” gada noslēguma pasākums Aknīstē un Gārsenē. Anda Beitāne organizē un vada konkursa “Dziesmu dziedu, kāda bija” laureātu koncertu. Guntis Pakalns vada “Skrullā stāstu vakaru”, Māra Viksna klausās un piedalās folkloras vākšanā kopā ar bērniem.

25. *maijā* semināru cikla “Folkloras un tradīcijas pilsētā” piektā nodarbība par tēmu “Lauka pētījums pilsētā”.

No 15. līdz 19. *jūnijam* 5. Ķeltu, Ziemeļvalstu un Baltijas folkloras simpozijā par tautas teikām Reikjavīkā, Guntis Pakalns lasa referātu “Pilsētas teikas pārmaiņu laikā – Latvija 90. gadu sākums”.

20. *jūnijā* Pasaules latviešu 5. konferencē Māra Viksna nolasa referātu “Latvijas latviešu biedrību ieguldījums folkloras vākšanā” un vada Valodas, tautu tradīciju un mākslas sekciju, notiek folkloristu tikšanās ar Sibīrijas un Lietuvas latviešiem.

No 1. līdz 7. jūlijam Dace Bula, Aldis Pūtelis piedalās UNESCO LNK kultūras komisijā, starptautiskā foruma "Nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšana un pārmantošana: Jaunatne, izglītība un attīstība" darbā Rīgā. Guntis Pakalns ziņo "Par stāstīšanas tradīciju saglabāšanu un attīstību".

No 4. līdz 8. jūlijam notiek lauka pētījums "Folkloras pilsētā" Liepājas rajona Aizputē, kur piedalās LKA studenti un LFK darbinieces Una Smilgaine, Māra Viksna. Una Smilgaine vēl vairākkārtīgi ierodas Aizputē, lai tiktos ar teicējiem.

13. un 15. jūlijā Guntis Pakalns vada folkloras ievirzes nodarbības 3 x 3 nometnē Nīgrandē.

25. jūlijā Jēkaba dienas pasākumā, kas veltīts 1905. gada revolūcijai, Aizkraukles muzejā Māra Viksna nolasa referātu "1905. gads LFK fondos un Daugavas krastos".

No 26. līdz 31. jūlijam Dace Bula ar referātu "Vietējā pagātne: Konkurējošās vēstures, naratīvi un žanri. Tautas naratīvu teorijas un mūsdienu prakse", Sanita Bērziņa-Reinsone – "Stāsti par apmaldīšanos: Tradīcijas un izmaiņas" un Guntis Pakalns – "Almas Makovskas (1922 – 2004) pasakas: Tradīcijas un jauninājumi" piedalās Starptautiskās Naratīvu pētniecības biedrības (ISFNR) 14. kongresā Tartu.

No 4. līdz 18. augustam Sibīrijas latviešu un latgaliešu ciemos Tomskas un Krasnojarskas apgabalos lauka pētījumos piedalās Anda Beitāne, Sanita Bērziņa-Reinsone, Sandis Laime un Aigars Lielbārdis.

6. augustā Vācu dienās Āraišu ezerpilī Māra Viksna nolasa referātu "Vāciskais elements latviešu ziņgēs".

No 5. līdz 10. septembrim lauku pētījumos Mangaļsalā piedalās Dace Bula, Elga Melne, Sanita Bērziņa-Reinsone, Una Smilgaine, Gunita Ģēģere, Sandis Laime, Aigars Lielbārdis un LKA studenti.

11. septembrī folkloras kopas "Sakstagals" 10 gadu jubilejas pasākumā Franča Trasūna muzejā piedalās Helēna Erdmane, Beatrise Reidzāne, Māra Viksna.

12. septembrī Starptautiskā audiovizuālo arhīvu asociācijas konferencē Barselonā Aldis Pūtelis referē par arhīva aprakstīšanas problēmām.

15. septembrī Gulbenē Guntim Pakalnam divas lekcijas ģimnāzijā un divas nodarbības pilsētas bibliotēkā par tēmu “Pasakas un teikas mūsdienu Eiropā” (ciklā “Eiropas kultūras vakari”).

6. oktobrī Iecavas vidusskolā K. Barona dzimšanas dienas pasākumā Māra Viksna runā par “Krišjāņa Barona devumu un Iecavas folkloru LFK fondos”.

No 14. līdz 17. oktobrim Guntis Pakalns prezentē Alža Pūteļa referātu “No dokumenta līdz skaņai un kustīgam attēlam” Baltijas Audiovizuālo arhīvu padomes seminārā “*Pan-Baltic Images: Reaching Out To The World*” Rīgā.

15. oktobrī Starptautiskā Kosmoloģijas biedrības konferencē Edinburgā Aldis Pūtelis nolasa referātu “Žorža Dimezila trīsdalības (*tripartition*) teorijas piemērotība latviešu materiālam”.

18. oktobrī Aldis Pūtelis vada semināru par latviešu folkloras vākšanu Edinburgas Universitātē.

24. un 25. oktobrī Letonikas kongresa ietvaros notiek Barondienas konference “Latvijas novadi: Teksti, tradīcijas, identitātes”. Referē: Elga Melne “Folkloras kolekcija – novada savdabības atspoguļotāja”, Māra Viksna “Sventājas folkloras pēdējos 100 gados”, Aldis Pūtelis “Savējie un svešie: Mītoloģiskās robežas novilkšana”, Rita Treija “Epitāfijas un Latvijas ģeogrāfija”, Beatrise Reidzāne “Tradicionalitāte folklorā un reliģijā (robežareāla pieredze)”, Mārtiņš Boiko “Latgaliešu tradicionālā mūzika un latgaliešu identitāte”, Anda Beitāne “Tradicionālā dziedāšana Ziemeļlatgalē: Konteksti, personības, varianti”, Guntis Pakalns “Džūkstes spoku vietas – senāk un mūsdienās”, Baiba Krogzeme-Mosgorda “Salacgrīvas muzeja materiāls folklorista skatījumā”, Sanita Bērziņa-Reinsone “Ziemeļvidzemes precību tradīciju atspoguļojums Ā. Purmaļa manuskriptā”, Una Smilgaine “Bērnu folkloras Aizputē”, Aigars Lielbārdis “Vārdošanas tradīcijas mūsdienās Latgalē”.

Kongresa 1. sekcijā – “Letonikas avoti un to izmantošana” referē Sanita Bērziņa-Reinsone “Laikmetīgu pētniecības, informācijas uzkrāšanas un glabāšanas metožu ieviešanas rezultāti”, Aldis Pūtelis “Latviešu panteona veidošanas avoti”, Māra Viksna “Arhīvu kultūrvēsturiskie dotumi par Saldus novadu”, Sandis Laime “Zīmju klintis Latvijas kultūras vēstures izzināšanai”.

30. oktobrī Barona 170 gadu jubileja RLB, tiek demonstrēta izstāde "LFK 80". Māra Viksna nolasa referātu "K. Barona biedrība laiku lokos", Aldis Pūtelis – "Virtuālais Dainu skapis".

2. novembrī folkloristi piedalās Suitu dienās Rīgā (Latvijas Mūzikas akadēmijā). Suitus apdzied Anda Beitāne, Aigars Lielbārdis un Sandis Laime.

11. novembrī konferencē "Lietuvas krusti pasaules kontekstā" Kauņā Sandis Laime lasa referātu "Katoļu krusti suitu novada sakrālajā ainavā".

12. novembrī Guntis Pakalns nolasa referātu "Folkloras krājumu nozīme nacionālajā atmodā Latvijā" seminārā Lineburgā – 17. Baltijas seminārā Lineburgā "Nacionālā atmoda 19. gadsimtā Baltijā" (17. *Baltisches Seminar: Das nationale Erwachen ab dem 19. Jahrhundert im Baltikum – Lüneburg, Carl-Schirren Gesellschaft, das Deutsch-Baltische Kulturwerk*).

13. novembrī mirusi Gudenieku sievu saucēja Rozālija Rudzīte, apbedīta 19. novembrī Gudenieku pagasta Kumsteres kapos.

14. novembrī LU Filoloģijas fakultātes konferencē "Aktuāli baltistikas jautājumi" Aigars Lielbārdis nolasa referātu "Sukinava – latviešu ciems Sibīrijā: Mūzikas materiāls".

15. novembrī Dace Bula nolasa lekciju "Nācija un dziesma: Latvijas pieredze" Edinburgas Universitātē.

18. novembrī Dace Bula vada semināru par tēmu "Ticējumi mūsdienu zvejnieku kopienas zināšanu repertuārā" Edinburgas Universitātē.

24. novembrī Gulbenes bibliotēkas lasītāju kluba jubilejā Guntis Pakalns piedalās kā stāstītājs un stāstīšanas rosinātājs.

30. novembrī Aldis Pūtelis stāsta Dundagas Kubeles skolā par Krišjāņa Barona darbu un Dainu skapi.

7. decembrī Igaunijas prezidenta vizītes laikā Latvijā Ingrīda Rītele tiek ar LZA un LFK pārstāvjiem, apmeklē LFK arhīvu, iepazīstas ar Dainu skapi Imanta Freiberga pavadībā.

9. un 10. decembrī Guntis Pakalns vada stāstīšanas nodarbības folkloras skolā Vadakstē.

13. un 14. decembrī Sēļu konferencē Valsts vēstures muzejā Māra Viksna nolasa referātu "Folkloras vākumi Sēlijā".

No 2006. gada 20. līdz 23. janvārim Dace Bula piedalās Nacionālās mutvārdu vēstures projektā starptautiskā seminārā Rīgā un nolasa referātu "Mangalsalas zvejnieku kopienas stāstījumu izpēte".

2. februārī Jūrmalas alternatīvajā skolā Latviešu folkloras nedēļas ietvaros Guntis Pakalns vada vairākas nodarbības.

5. februārī Lielo folkloras gada balvu par bērnu folkloras kustības "Pulkā cim, pulkā teku" organizēšanu saņem Anda Beitāne un Guntis Pakalns.

23. februārī folkloristi piemin Ojāra Ambaiņa 80 gadu dzimšanas dienu.

No 2. līdz 4. martam 12. starptautiskajā zinātniskajā konferencē "Aktuālas problēmas literatūras zinātnē" Liepājas Pedagoģijas akadēmijā Sandis Laime nolasa referātu "Latvijas alu folklorā"; Aigars Lielbārdis – "Tautas dzeja: Tradīcija un novitāte", Una Smilgaine – "Ucināmās dziesmas LFK arhīvā un sieviešu stāstos", Sanita Bērziņa-Reinsone – "Sibīrijas latviešu un viņu tradīciju atspoguļojums A. Melnalkšņa manuskriptā".

No 31. marta līdz 1. aprīlim "Migrācija un mutvārdu vēsture" – Norvēģu emigrācijas muzejā Hamārā Sandis Laime nolasa referātu "Latviešu migrācija uz Sibīriju 19. gs. un mūsdienu situācija" un Sanita Bērziņa-Reinsone – "Latviešu migrācija uz Sibīriju 19. gs. un mūsdienu situācija: Migrācijas atspoguļojums periodikā ap 1900. gadu".

6. aprīlī Guntis Pakalns stāsta par anekdotēm Okupācijas muzejā.

No 10. līdz 14. aprīlim 9. starptautiskajā starpaugstskolu filoloģijas studentu zinātniskajā konferencē Sanktpēterburgas Universitātē Sandis Laime nolasa referātu "Latvijas alu folklorā"; Aigars Lielbārdis – "Tautas poēzija Latvijā mūsdienu folkloristikas diskursā".

12. aprīlī folkloristi atzīmē Elgas Melnes nozīmīgu jubileju.

19. aprīlī Starptautiskās balāžu komisijas konferencē "No "Wunderhorn" līdz internetam" Freiburgā Aldis Pūtelis nolasa referātu "Tautasdziesmas dzimšana: Teksta lietojums un interpretācija".

20. aprīlī konferencē “Meklējumi un atradumi” referātus lasa Sanita Bērziņa-Reinsone “Par Sibīrijas zelta kalniem un piena upēm 19. gs. beigū un 20. gs. sākuma periodikā”, Sandis Laime “2005. gada Sibīrijas ekspedīcijas dienasgrāmata”, Anda Beitāne “Sibīrijas latviešu un latgaliešu tradicionālā mūzika”, Aigars Lielbārdis “Kalendārās ieražas Sibīrijas latviešu un latgaliešu ciemos”. Tiek demonstrēta dokumentālā filma “Sibīrija. Timofejevka”.

No 12. līdz 14. maijam starptautiskā projekta “Etnogrāfisko studiju refleksiā vesture” seminārā Tartu Dace Bula nolasa referātu “Mutvārdu tradīcijas pilnīgs izdevums: Tekstu iekļaušanas/izslēgšanas prakse latviešu tautasdziesmu publicēšanas vēsturē”.

16. maijā Aizputes pilsētas domē Mirdzas Birznieces grāmatas “Lejaskurzemes teikas, nostāsti un spoku stāsti” atvēršanā piedalās Helēna Erdmane, Una Smilgaine, Māra Viksna.

20. maijā “Pulkā eimu, pulkā teku” gada noslēguma pasākumā Kuldīgā Guntis Pakalns vada stāstu vakaru.

5. jūnijā folkloras un tautas mūzikas studentu grupai no Marburgas Guntis Pakalns stāsta par latviešu folkloristiku un identitāti.

7. jūnijā Meža kapos piemiņas brīdis pie Vilmas Grebles kapa.

No 15. līdz 17. jūnijam VI konferencē “Simboli uz akmeņiem un akmeņi kā simboli” Tradicionālās kosmoloģijas biedrībā Edinburgā Sandis Laime referē par tēmu “Klinšu raksti – jauns Latvijas kultūrvēstures avots” un piedalās diskusijā par kosmoloģiski interpretējamām zīmēm klinšu rakstos.

No 15. līdz 17. jūnijam Dace Bula piedalās Baltijas studiju veicināšanas asociācijas (AABS) 20. konferencē Vašingtonā, ASV, un nolasa referātu “Dzimuma svinēšana: 8. marts Baltijas kalendārā”.

20. jūnijā “Virtuālā Dainu skapja jaunās versijas un šī projekta nākotnes perspektīvas” prezentācija.

2. jūlijā nozīmīga jubileja Jadvīgai Darbiniecei.

No 7. līdz 21. jūlijam LFK un LU Filoloģijas fakultātes ekspedīcijā uz Sibīriju piedalās Dace Bula, Gunita Ģēģere, Sandis Laime, Aigars Lielbārdis un Inta Gāle-Karpentere no ASV.

2. augustā miris folklorists Jānis Rozenbergs, apbedīts 8. augustā Rīgas II Meža kapos.

No 6. līdz 12. augustam LU ekspedīcijā Turlavā "Pa Kurzemes kuršu ķoniņu pēdām" piedalās Rita Treija, Sandis Laime un Aigars Lielbārdis.

18. augustā atzīmē Ritas Drīzules 85 gadu un Viļa Bendorfa 65 gadu jubileju.

29. augustā Anda Beitāne aizstāv promocijas darbu "Vēlinās izcelsmes vokālā daudzvalsība latviešu tradicionālajā mūzikā" un iegūst mākslas zinātņu doktores grādu.

No 29. augusta līdz 10. septembrim Guntis Pakalns un Aldis Pūtelis Bulgārijā piedalās projektā "Etniskais un nacionālais tradicionālajā un mūsdienu kultūrā Bulgārijā un Latvijā globalizācijas periodā" un starptautiskā zinātniskā diskusijā par Erkečas (Kozičino) ciemu.

No 5. līdz 9. septembrim starptautiskā eposu festivālā Biškekā, Kirgīzijā, Aigars Lielbārdis nolasa referātu "Tradicionālā kultūra latviešu ciemos Sibīrijā".

No 14. līdz 17. septembrim starptautiskā konferencē "Svētki mūsdienās: Svētku un brīvā laika mutācijas" Nīmā, Francijā, Dace Bula nolasa referātu "Brīvais laiks ideoloģijas pārvaldījumā: 8. marts padomju kalendārā un tā mantojums mūsdienās".

14. septembrī Baltijas audiovizuālo arhīvu kolēģijas konferencē "Audiovizuālie arhīvi: Piceja un pakalpojumi publikas interesēs" Rīgā Aldis Pūtelis nolasa referātu "Kā saglabāt līdzsvaru? Latviešu folkloras krātuve digitalizācijas laikmetā".

15. septembrī LU Filoloģijas fakultātē Jāzepa Rudziša grāmatas "Latviešu vēstītājas folkloras dzīve tautā 19. un 20. gadsimtā" atvēršanas svētki.

16. septembrī folkloras skolotāju vasaras skolā Bauskā Guntis Pakalns stāsta par stāstītprasmes attīstīšanas projektiem.

No 21. līdz 23. septembrim Sanktpēterburgas Universitātē starptautiskajā zinātniskā konferencē "Eduards Volteris un baltistika kā kompleksa zinātne" referātus nolasa Māra Viksna "Eduarda Voltera ieguldījums "Latvju Dainu"

un latviešu tautasdziesmu akadēmiskajā izdevumā” un Una Smilgaine “Saru pāršanas tradīcijas senajos avotos un mūsdienās”.

No 23. līdz 24. septembrim “Starptautiska zinātniski praktiska bedrīšakmeņu izpētes konference – Vileikas novadpētniecības muzejā Baltkrievijā Sandis Laime nolasa referātu “Bedrītes Latvijas akmeņos un uz klintīm”.

No 8. līdz 13. oktobrim starptautiskajā antropoloģisko filmu festivālā Maskavā Aigars Lielbārdis rāda filmu “Sibīrija. Timofejevka”.

No 12. līdz 14. oktobrim Neredzīgā Indriķa un Jura Alunāna “Dziesmiņām” veltītajā starptautiski zinātniskajā konferencē Aldis Pūtelis nolasa referātu par Juri Alunānu “Tauta, kas ticības lietās pieņēmusēs”.

No 16. līdz 20. oktobrim lauku pētījumos Sventājā piedalās Sandis Laime, Aigars Lielbārdis, Aldis Pūtelis, Una Smilgaine un Māra Viksna.

25. oktobrī Līvānos folkloras skolā Anda Beitāne stāsta par tradicionālo dziedāšanu, Māra Viksna – par folkloras vākšanu Latgalē 19. un 20. gadsimtā.

No 23. līdz 27. oktobrim Guntis Pakalns apmeklē Minhenes 2. stāstītāju dienas projekta “Pieaugušo stāstīprasmes attīstība” pasākumu.

28. oktobrī Guntis Pakalns stāsta par raganām un velniem Latvijas Dabas muzeja izstādē “Raganzālīte un Velnakmens” Ģimenes dienā.

No 31. oktobra līdz 1. novembrim 25. Barondienas konferencē “Bērniības pieredze: Kultūras aspekti”, kas veltīta Vilmas Grebles 100. dzimšanas dienai, referātus lasa: Māra Viksna “Vilmas Grebles mūžs zinātnēi un bērniem”, Baiba Krogzeme-Mosgorda “Atmiņas par bērniņu Purvciema pagalmā 20. gadsimta 40. – 50. gados”, Sanita Bērziņa-Reinsone “Stāsts paaudzēs – pieaugušie bērni un stāstīšanas tradīcija”, Dace Bula “Zvejnieku bērni: Pieredzes ceļi margaļsalnieku atmiņu stāstos”, Aldis Pūtelis “Mītoloģija un cilvēces bērniība”, Guntis Pakalns “PEPT stāstnieku konkursu 10 gadi – pieredze un piedzīvojumi”, Mārtiņš Boiko “Akustiskā biokomunikācija un daži bērnu mūzikas veidi”, Vilis Bendorfs “Šūpla dziesmu loma latviešu tautasdziesmu melodikas tapšanā”, Elga Melne “Pirkstu nosaukumi bērnu folklorā”, Una Smilgaine “Saru pāršana maziem bērniem: Tradīcijas izpausmes agrāk un tagad”, Rīta Treija “Kristību ceremonijas analogi padomju tradīcijās”, Gunita Ģeģere “Bērnu rotaļas Jēkabpils mikrorajonos 20. gadsimta 80. gados”.

Notiek Elgas Melnes sastādītās grāmatas “Senos laikos Umurgā” (Rīga: “Zinātne”) atvēršanas svētki, ko vada Benedikts Kalnačs, muzicē pētnieku grupa.

3. novembrī Guntim Pakalnam lekcija par mūsdienu folkloru un folkloristikā, jo sevišķi stāstījumiem, Limbažu rajona skolotājiem Lādezera skolā.

5. decembrī miris folkloras vācējs un novadpētnieks Valdemārs Ancītis, apbedīts 9. decembrī Saldus Čāpātāju kapos.

6. decembrī Latvijas Nacionālā vēstures muzeja konferencē “Latviešu tradicionālā virtuve” Guntis Pakalns nolasa referātu “Ko P. Birkerta “Latvju tautas anekdotes” stāsta par latviešu tradicionālo virtuvi”.

14. decembrī LU Filoloģijas fakultātes Latviešu literatūras katedras un Teoloģijas fakultātes Baznīcas vēstures katedras konferencē “Latviešu literatūra un reliģija” Rita Treija nolasa referātu “Jāņa Aleksandra Freija sacerējumi bērnu ticībai”.

No 15. līdz 18. decembrim Dace Bula sadarbībā ar Kristīni Kūtmu (Tartu Universitāte) organizē starptautiskā projekta “Etnogrāfisko studiju refleksiāva vēsture” kārtējo semināru Rīgā. Šī projekta ietvaros 15. decembrī LFK viesojās norvēģu folklorists Steins R. Mathisen (*Stein R. Mathisen*, Finmarkas koledža, Alta) ar priekšlasījumu “Folkloras un ticējumi multikulturālā kontekstā” un 18. decembrī – īru folklorists Diarmuds O’Golains (*Diarmuid Ó’Giolláin*, Korkas Universitāte) ar priekšlasījumu “Īru folkloras pētniecība: Vēsture, teorija un prakse”.

Māra Vīksna

TEĀTRA ZINĀTNE

TEĀTRA, MŪZIKAS UN KINO DAĻA

2005. gada 20. aprīlī Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta organizētajā konferencē “Meklējumi un atradumi” teātra zinātni ar referātiem pārstāvēja Edīte Tiškeizere-Leščinska – “Liepājas teātris: Pagrieziena punkts”, Guna Zeltiņa – “Nacionālais teātris: Režisora monologi un kolektīvā vēstījuma potenciāls” un Ieva Zole – “Valmieras teātris: Tie, kuri atgriežas”.

Pavasārī iznākušajā un konferencē prezentētajā zinātnisko rakstu krājumā “Meklējumi un atradumi. 2004” (Rīga: Zinātne, 2005) publicēts Gunas Zeltiņas raksts “Vai Šekspīrs bija Šekspīrs?”.

23. novembrī Dailes teātra Mazajā zālē notiek ikgadējās Latvijas dramatisko teātru skates noslēguma – “Spēlmaņu nakts” konference, kurā uzstājas ārvalstu speciālisti, daloties iespaidos par skates balvām izvirzītajām izrādēm. Referātus lasa Annele Kulmane (Dānija), Irina Rahmanova (Baltkrievija), Ladislava Petiškova (Slovākija), Malgožata Semila (Polija), Mārīte Gulbe. Vada Ingrida Vilkārse.

2006. gada februārī apgādā “Zinātne” iznāk Evitas Sniedzes sastādītā monogrāfija “Latviešu teātra hronika. 1919 – 1944”.

1. martā Liepājas Pedagoģijas augstskolas organizētajā konferencē “Aktuālas problēmas literatūras zinātnē” referātus lasa Edīte Tiškeizere-Leščinska – “Latviešu un lietuviešu teātris: Kaimiņu satikšanās” un Silvija Radzobe – “Režisora R. Ungerns – Rīgas Krievu drāmas teātra mākslinieciskais vadītājs 20. gadsimta 20. un 30. gados”.

20. aprīlī konferencē “Meklējumi un atradumi” uzstājas Guna Zeltiņa ar referātu “Jaunais Rīgas teātris: Ansambļa attīstības dinamika” un Silvija Radzobe “Mihaila Gruzdova režijas meklējumi Dailes teātrī (1995 – 2005)”.

Konferencē prezentētajā zinātnisko rakstu krājumā “Meklējumi un atradumi. 2005” (Rīga: Zinātne, 2006) publicēts Gunas Zeltiņas raksts “Nacionālais teātris: Režisora monologi un kolektīvā vēstījuma potenciāls”, Ievas Zoles raksts “Valmieras teātris: Tie, kuri atgriežas” un Edītes Tiškeizeres-Leščinskas raksts “Jura Bartkeviča mākslinieciskās vadība gadi, režijas un aktierdarbi”.

12. maijā Silvija Radzobe Igaunijā starptautiskā Mihaila Bulgakova konferencē lasa referātu “Mihaila Bulgakova iestudējumi Rīgas Krievu drāmas teātrī 20. gadsimta 20. un 30. gados”.

13. un 14. jūnijā Džordža Vašingtona Universitātē Baltijas padziļināto studiju asociācijas 20. konferencē piedalās Guna Zeltiņa ar referātu "Baltijas teātris šodien: Tendences, problēmas, personības" un Edīte Tišheizere – "Kontaktu atjaunošana: Problēmas un ieguvumi".

Augustā apgādā "Jumava" iznāk grāmata "Teātra režija Baltijā". Projekta vadītāja – Silvija Radzobe, autori: Silvija Radzobe, Lilijs Dzene, Guna Zeltiņa, Ieva Zole, Valda Čakare, Evita Sniedze u.c. Sējums apkopo latviešu, igauņu un lietuviešu teātra zinātnieku rakstus par Baltijas režiju 20. gadsimta otrajā pusē.

21. septembrī Latvijas Kultūras akadēmijas rīkotajā konferencē "Prāta metamorfozes: Vājprāts, neprāts, vieglprāts, bezjēga" ar referātu "Ārprāta tēmas ambivalence Mihaila Bulgakova darbā "Meistars un Margarita" piedalās Silvija Radzobe.

15. decembrī Latvijas Universitātes rīkotajā konferencē "Reliģija un literatūra" referātu "Jaunās derības motīvi un interpretācija Mihaila Bulgakova darbā "Meistars un Margarita" lasa Silvija Radzobe.

2007. gada janvārī apgādā "Zinātne" iznāk grāmata "Latvijas teātris. 20. gs. 90. gadi un gadsimtu mija." Projekta vadītāja – Guna Zeltiņa, autori: Valda Čakare (Ievads), Guna Zeltiņa (Latvijas Nacionālais un Jaunais Rīgas teātris), Silvija Radzobe (Dailes un Daugavpils teātris), Edīte Tišheizere (Liepājas teātris), Ieva Zole (Valmieras teātris), Baiba Kalna (Rīgas Krievu teātris), Normunds Akots (neatkarīgie teātri), Viktors Hausmanis (teātris trimdā).

Februārī iznākušajā izdevumā "Informācijas vide Latvijā: 21. gadsimta sākums" publicēts Silvijas Radzobes raksts "Postmodernisms latviešu teātrī".

21. februārī Latvijas Universitātes 65. konferencē Literatūras un teātra zinātnes apakšsekcijas lasījumos "Literatūra un teātris totalitārisma apstākļos" ar referātiem teātra zinātni pārstāv: Baiba Kalna – "Mīta elementi totalitārisma laika teātrī un sabiedrībā (30. – 40. gadi); Silvija Radzobe – "Mihaila Bulgakova dramaturģija un padomju cenzūra: Oficiālā un neoficiālā"; Līga Ulberte – "Sociālisma mīta sabrukums Hainera Millera dramaturģijā un režijā".

Dita Eglīte

AUTORI

- Briedis Raimonds (dz. 1965) – Dr. philol., literatūras vēsturnieks.
LU LFMI Literatūras vēstures daļa; LKA.
- Burima Maija (dz. 1971) – Dr. philol., literatūras vēsturniece.
DU Latviešu literatūras un kultūras katedra.
- Daukste-Silasproģe Inguna (dz. 1968) – Dr. philol., literatūras vēsturniece.
LU LFMI Literatūras vēstures daļa.
- Dzene Lilija (dz. 1929) – Dr. art., teātra zinātniece.
- Eglīte Dita (dz. 1973) – teātra zinātniece.
Teātra, mūzikas un kinomākslas daļa; LU LFMI.
- Ekmanis Rolfs (dz. 1929) – žurnāla “Jaunā Gaita” redaktors.
- Frīde Zigrīda (dz. 1956) – Dr. philol., literatūras vēsturniece.
LU LFMI Literatūras vēstures daļa.
- Grudule Māra (dz. 1963) – Dr. philol., literatūras vēsturniece.
LU LFMI Literatūras vēstures daļa; LU FF Latviešu literatūras katedra.
- Hausmanis Viktors (dz. 1931) – Dr. habil. philol., LZA akadēmiķis,
literatūras vēsturnieks. LU LFMI Literatūras vēstures daļa.
- Kronta Ildze (dz. 1940) – literatūrkritiķe.
- Lāms Edgars (dz. 1958) – Dr. philol., literatūras vēsturnieks. LPA.
- Lazareva Anta (dz. 1962) – literatūras vēsturniece.
LU FF Latviešu literatūras katedra.
- Lecinska Ilze (dz. 1961) – Latvijas Nacionālās bibliotēkas
Sabiedrisko attiecību nodaļas galvenā bibliotekāre.
- Lūse Dace (dz. 1949) – Dr. philol., literatūras vēsturniece.
LU FF Latviešu literatūras katedra.
- Pērkone-Redoviča Inga (dz. 1966) – Dr. art., kinozinātniece. LKA.
- Rubule Ilze (dz. 1948) – literatūrzinātniece. LU LFMI Literatūras teorijas nodaļa.
- Rūmniece Ilze (dz. 1956) – Dr. philol., klasiskā filoloģija.
LU Klasiskās filoloģijas katedra.
- Silova Lita (dz. 1968) – Dr. philol., literatūras vēsturniece.
LU LFMI Literatūras teorijas daļa.
- Smilktiņa Benita (dz. 1932) – Dr. philol., literatūras vēsturniece.
LU LFMI Literatūras teorijas daļa.
- Stroda Bārbala (dz. 1978) – Dr. philol.
Žurnāla “Humanities and Social Sciences. Latvia” atbildīgā redaktore.
- Šuplinska Ilga (dz. 1970) – Dr. philol., literatūras vēsturniece.
Rēzeknes Augstskolas Filoloģijas katedra.
- Vāvere Vera (dz. 1929) – Dr. habil. philol., LZA akadēmiķe, literatūras vēsturniece.
- Viksna Māra (dz. 1949) – folkloriste. LU LFMI Folkloras krātuve.

AUTHORS

- Briedis Raimonds (b. 1965) – Dr. philol., literature historian.
Dept. of Literature History, ILFA, UL; LAC.
- Burima Maija (b. 1971) – Dr. philol., literature historian.
Latvian Dept. of Literature and Culture, UD.
- Daukste-Silasproģe Inguna (b. 1968) – Dr. philol., literature historian.
Dept. of Literature History, ILFA, UL.
- Dzene Lilija (b. 1929) – Dr. art., theatre historian.
- Eglīte Dita (b. 1973) – theatre historian.
Dept. of Theatre, Music and Cinema studies, ILFA, UL.
- Ekmanis Rolfs (b. 1929) – Editor in chief of magazine “Jaunā Gaita”.
- Frīde Zigrīda (b. 1956) – Dr. philol., literature historian.
Dept. of Literature History, ILFA, UL.
- Grudule Māra (b. 1963) – Dr. philol., literature historian.
Dept. of Literature History, ILFA, UL; Dept. of Latvian Literature, UL.
- Hausmanis Viktors (b. 1931) – Dr. habil. philol., academician,
literature historian. Dept. of Literature History, ILFA, UL.
- Kronta Ildze (b. 1940) – literature critic.
- Lāms Edgars (b. 1958) – Dr. philol., literature historian. PAL
- Lazareva Anta (b. 1962) – literature historian. Dept. of Latvian Literature, UL.
- Lecinska Ilze (b. 1961) – librarian. Latvian National Library.
- Lūse Dace (b. 1949) – Dr. philol., literature historian.
Dept. of Latvian Literature, UL.
- Pērkone-Redoviča Inga (b. 1966) – Dr. art., cinema historian. LAC.
- Rubule Ilze (b. 1948) – literature historian.
Dept. of Theory of Literature, ILFA, UL.
- Rūmniece Ilze (b. 1956) – Dr. philol., classical philologist.
Dept. of Classical Philology, UL.
- Silova Lita (b. 1968) – Dr. philol., literature historian.
Dept. of Theory of Literature, ILFA, UL.
- Smilktiņa Benita (b. 1932) – Dr. philol., literature historian.
Dept. of Theory of Literature, ILFA, UL.
- Stroda Bārbala (b. 1978) – Dr. philol.
General editor of journal “Humanities and Social Sciences. Latvia”.
- Šuplinska Ilga (b. 1970) – Dr. philol., literature historian.
Dept. of Philology, Rēzekne Higher Educational Institution.
- Vāvere Vera (b. 1929) – Dr. habil. philol., academician, literature historian.
- Viksna Māra (b. 1949) – folklorist. Archives of Latvian Folklore, ILFA UL.

SAĪSINĀJUMI

DU – Daugavpils Universitāte

FF – Filoloģijas fakultāte

LFMI – Literatūras, folkloras un mākslas institūts

LKA – Latvijas Kultūras akadēmija

LPA – Liepājas Pedagoģijas akadēmija

LU – Latvijas Universitāte

ILFA – Institute of Literature, Folklore and Art

FP – Faculty of Philology

LAC – Latvian Academy of Culture

PAL – Pedagogical Academy of Liepāja

UD – University of Daugavpils

UL – University of Latvia